

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

**Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка**

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 4 (96)

**Северодонецьк
2021**

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Ресстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 *Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Онлайн бази HeinOnline

4
2021

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **Я. О. Берназюк** – д-р юрид. наук, проф. (КАС ВС, м. Київ, Україна); **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонРІНЦ НАПрН України, м. Маріуполь, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколая Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **Д. П. Євтуєва** – канд. юрид. наук, ст. дослід. (НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **К. С. Ізбаш** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **Н. В. Камінська** – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. М. Комарницький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **А. В. Лапкін** – д-р юрид. наук, доц. (НЮУ ім. Яр. Мудрого, м. Харків, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **Н. П. Свиридюк** – д-р юрид. наук, доц. (ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МЮ України (м. Київ, Україна)); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна)

Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (протокол № 5 від 23 грудня 2021 року)

Для науковців та юристів-практиків.

☒ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2021

ISSN 2524-0323

BULLETIN
of Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Scientific journal

Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 4 (96)

Sievierodonetsk
2021

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher– Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV № № 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 886, dated January 02th, 2020) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

4
2021

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KAS VS, Kyiv, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NAPrS of Ukraine (DonRNC NAPrN of Ukraine, Mariupol, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scien.) (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vil'nyus, Lithuania); **D. Evteeva** – Cand. of Legal Scien, Senior Researcher (Scientific Research Institute named after Academician V. Stashys, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **K. Katerynychuk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (TNU named after V. I. Vernadskiyi, Kyiv, Ukraine); **V. Komarnytskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **A. Lapkin** – Doctor of Legal Scien., Assoc. Professor (NYU named after Yar. Mudry, Kharkiv, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scien., Professor (SB KhNUiA, Sumy city, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **B. Rosovskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **N. Sviridyuk** – Doctor of Legal Scien, Associate Professor (DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scien., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property (Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany); **I. Chekhovskaya** – Doctor of Law, Prof. (UDFS of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (protocol № 5 from December, 23, 2021)

For scientists and lawyers-practical workers.

☒ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93401

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

© Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, 2021

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....9

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Ангеленюк А.-М. Ю. Добросесність у діяльності поліції зарубіжних країн: правова характеристика.....	13
Берназюк Я. О. Критерії дотримання балансу суспільних (публічних) та приватних інтересів у національній судовій практиці.....	22
Бригінець О. О., Галус О. О., Рижук І. В. Вирішення проблем правового регулювання окремих стадій законодавчого процесу в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.....	35
Завгородній В. А. Інституційна підсистема механізму імплементації рішень Європейського суду з прав людини в Україні.....	45
Ломакіна А. А. Історико-правові аспекти кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Україні.....	57
Магновський І. Й. Зарубіжний досвід децентралізації публічної влади: теоретико-правовий аспект.....	68

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Бондар В. С. Питання вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики (висновок спеціаліста).....	78
Дехтярьов Є. В. Проблемні питання визначення територіальної підсудності справ слідчому судді місцевого загального суду.....	97
Одинцова О. В. Про способи декриміналізації обігу канабісу в незначних розмірах.....	108
Письменський Є. О. Проникнення в житло, інше приміщення чи сховище як кваліфікуюча ознака складів кримінальних правопорушень проти власності: аналіз ключових правових висновків Верховного Суду.....	117
Стеблянко А. В., Горобець Н. С. Структура та зміст методики взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні.....	128
Шамсутдінов О. В. Порівняльний аналіз кримінально-правових норм України та деяких постсоціалістичних держав про відповідальність за порушення правил поведіння з біологічними агентами.....	137

**Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО
ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

Стахів О. О. Сфера соціально-трудових відносин
як об'єкт адміністративно-правового регулювання.....151

**Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО,
ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

Васильєв С. В. Правовий захист комерційної таємниці
та раціоналізаторських пропозицій на фармацевтичному підприємстві...162

Костюк Н. П. Правове регулювання оцінки впливу на довкілля.....172

Маляр С. А., Грищенко Л. В. Правова природа користування
чужим майном у контексті модернізації цивільного кодексу України.....184

Перепьолкін С. М., Філяніна Л. А. Розширення
прав жінок на службу в збройних силах держав.....194

Подзіров А. О. Правова природа відносин у сфері медичного туризму...205

**Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Демченко І. О. Адаптивна поведінка
як фактор ефективної діяльності
уповноваженої особи в умовах епідемії (пандемії).....217

Кобець С. В. Спосіб учинення погрози або насильства
щодо працівника правоохоронного органу як елемент
криміналістичної характеристики.....226

Kovalenko V., Kibenko V. Forensic classification
of intentional murders, committed in conditions of obscurity.....238

Навроцька В. В. Примусове психіатричне лікування до вирішення
питання про застосування примусових заходів медичного характеру.....251

Філіпенко В. Р. Суспільно небезпечне діяння як ознака
об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 166 КК України.....264

Юхно О. О. Проблемні питання використання знань
криміналістики при здійсненні прокурором
процесуального керівництва досудовим розслідуванням.....276

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	9
----------------------------------	---

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Anheleniuk A-M. Y. Integrity in the activities of the Police of foreign countries: law characteristics.....	13
Bernazyuk Ya. Criteria for obtaining the balance of public and private interests in national judicial practice.....	22
Bryhinets O., Halus O., Ryzhuk I. Solving the problems of legal regulation of certain stages of the legislative process in Ukraine taking into account foreign experience.....	35
Zavorodnii V. Institutional subsystem of the mechanism of implementation European Court of Human Rights judgments in Ukraine.....	46
Lomakina A. Historical and legal aspects of criminal and legal protection of intellectual property in Ukraine.....	57
Mahnovskyi I. Foreign experience of decentralization of public authority: theoretical and legal aspect.....	68

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Bondar V. Issues of improvement of criminal procedural legislation and law enforcement practice (specialist's opinion).....	78
Dekhtiarov Y. Problematic issues of determining the territorial jurisdiction of cases to the investigating judge of the local general court.....	97
Odintsova O. About methods of decriminalization of cannabis trafficking in insignificant amounts.....	108
Pysmenskyi Ye. Entering into a home, other premise or storage as a qualifying element of criminal offenses against property: analysis of key legal conclusions of the Supreme Court.....	117
Steblianko A., Horobets N. The structure and content of the methodology of interaction of law enforcement agencies with financial institutions in the field of combating money laundering in Ukraine.....	128
Shamsutdinov O. Comparative analysis of norms of Criminal Law of Ukraine and some post-socialist states on liability for violation of the rules for treatment of biological agents.....	137

**Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE
LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT**

Stahiv O. Sphere of social and labor relations
as an object of administrative and legal regulation.....151

**Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR,
ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW**

Vasyliiev S. Legal protection of commercial secrets and
innovative proposals in the pharmaceutical enterprise.....162

Kostiuk N. The legal adjusting of estimation of influence is on an environment....172

Maliar S., Hryshchenko L. Legal nature of using other people's property
in the context of modernization of the Civil Code of Ukraine.....184

Perepolkin S., Filianina L. Expansion
of women's rights to serve in national armed forces.....194

Podzirov A. Legal nature of relations in the sphere of medical tourism.....205

**Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND
LAW ENFORCEMENT ACTIVITY**

Demchenko I. Adaptive behavior as a factor in the effective activities
of the authorized person in an epidemic (pandemic).....217

Kobets S. The way of committing a threat or violence against
a law enforcement officer as an element of criminal characteristics.....226

Коваленко В. В., Кібенко В. В. Криміналістична класифікація
умисних вбивств, вчинених в умовах неочевидності.....238

Navrotska V. Compulsory psychiatric treatment untill making
the decision on application of coercive measures of a medical nature.....251

Filipenko V. Socially dangerous offences as a sign of the objective side
of a Crime under Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine.....264

Ukhno O. Problematic issues of using the knowledge
of criminology in the implementation of the prosecutor's
procedural guidance of pre-trial investigation.....276

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях, та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>. Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами. **(Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається рецензія (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською, російською або англійською мовами** обсягом **від 10 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;
- у другому рядку (праворуч) - **ініціали та прізвище автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID-** ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту лати-

ницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovnuk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010), а з російської – стандарт BGN.

Після **references** подаються анотації російською мовою (не менше ніж 500 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень) та англійською мовою (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотаціями російською та англійською мовами відповідно зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6- 8 слів чи словосполучень).

Анотація українською, російською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики); **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис); **наукова новизна** (основні результати дослідження); **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок). Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхиляти статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;

- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеня);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 10 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 500 знаків українською та російською мовами та 1800 знаків - англійською);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.96.13-22

УДК 340.13; 351.74(4/8)

Ангеленюк А.-М. Ю., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ, Україна)

e-mail: angelen_anna@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5947-5105>

ДОБРОЧЕСНІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті проведено аналіз нормативно-правового регулювання доброчесності працівників поліції у правоохоронних органах зарубіжних країни на прикладі Чехії та Румунії. Звернено увагу на позитивні сторони такого досвіду, а саме на законодавче закріплення засад доброчесності Чехії в антикорупційних стратегіях та інших нормативно-правових актах, а також організацію роботи Національного агентства з питань доброчесності Румунії. Запропоновано використовувати методи попередження та запобігання в процесі перевірки на доброчесність працівників поліції України.

Ключові слова: доброчесність, поліція, перевірка на доброчесність, правова діяльність, антикорупційні програми.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України питання доброчесності в правоохоронних органах, зокрема в поліції, є актуальним та супроводжується використанням міжнародних стандартів проведення перевірки на доброчесність працівників. У поліції України ще не опрацьованим залишається порядок проведення перевірки працівників поліції на предмет їх доброчесності, для розробки якого необхідним є аналіз досвіду зарубіжних країн, де категорії доброчесності вже впроваджено в практичну діяльність правоохоронних органів та є частиною відповідного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням доброчесності в Україні, у тому числі в порівняльному аспекті, приділяли увагу такі автори, як: С. В. Жуков [1], який досліджував адміністративно-правове забезпечення доброчесності суддів, В. А. Писанець [2], що описав стан адміністративно-правового забезпечення доброчесності правоохоронних органів, О. О. Браверман [3], яка висвітлювала питання доброчесності в Національному антикорупційному бюро України та інші. Однак, зважаючи на те, що поняття доброчесності в Україні набуває поширення, як у науковій літературі, так і в нормативно-правових документах, є достатньо питань, пов'язаних із його впровадженням у практичну діяльність державних органів, зокрема поліції, а також нерозглянутих аспектів перевірки працівників на доброчесність у тих чи інших органах.

Формулювання цілей. Метою статті є формулювання пропозицій щодо проведення перевірки на доброчесність у поліції України, враховуючи аналіз використання категорії «доброчесність» у діяльності поліції зарубіжних країн, а також механізмів перевірки працівників правоохоронних органів на прикладі країн ближнього зарубіжжя, а саме Чехії та Румунії.

Виклад основного матеріалу. Досвід проведення перевірок на доброчесність працівників правоохоронних органів Чеської республіки є одним із найпрогресивніших у світі й становить не тільки науковий, але й практичний інтерес [4, с. 44].

Перевірка на доброчесність, яку в Чеській республіці вважають інструментом запобігання корупції, започаткована у 2003 році зі створенням урядової Робочої групи з питань проведення перевірок на доброчесність у межах урядової Антикорупційної програми. Серед основних завдань робочої групи визначено оцінювання ситуації та внесення пропозицій щодо комплексу нових законодавчих інструментів для боротьби з корупцією, а також врегулювання проведення перевірок на доброчесність.

Наступним у процесі становлення інституту перевірок на доброчесність працівників правоохоронних органів Чехії стало прийняття у 2008 році Закону «Про поліцію Чеської Республіки» (№ 273/2008 Coll.), відповідно до якого створено новий орган нагляду за діяльністю поліції, а саме поліцейську інспекцію [4, с. 44]. У статті 107 указанного нормативно-правового акту вперше зайдано про перевірку на доброчесність у законодавстві Чеської Республіки.

Із набранням чинності у 2009 році Закону «Про Генеральну інспекцію сил безпеки» проведення перевірок на доброчесність у Чехії здійснюється Генеральною інспекцією сил безпеки (далі – Генеральна інспекція), завданням якої, крім іншого, є пошук, виявлення та розслідування фактів.

Етап подальшого розвитку та вдосконалення процедури проведення перевірок на доброчесність у Чехії знайшов своє відбиття в Антикорупційній стратегії уряду на 2011-2012 роки [5]. Ця стратегія передбачала три основні напрями діяльності, зокрема запобігання, прозорість та протидія, які мали належним чином реалізовуватися. Водночас указана стратегія не була повноцінно реалізована через відставку уряду.

Завданнями наступної Антикорупційної стратегії уряду на 2013-2014 роки [6] стало проведення оцінювання системи перевірок на доброчесність, яку використовує Генеральна інспекція, розгляд можливості поширення перевірок на доброчесність на працівників різних сфер державної служби.

Станом на сьогодні правові підстави та порядок проведення перевірки на доброчесність у Чеській Республіці врегульовані статтею 41 розділу VIII «Робота з інформатією» Закону «Про Генеральну інспекцію сил безпеки», де визначено, що інспектор має право запобігти та виявити порушення, вчинене працівником сил безпеки чи Генеральною інспекцією шляхом проведення перевірки на доброчесність, а саме тесту на надійність.

Отже, документування перевірки на доброчесність у Чеській Республіці здійснюється шляхом фіксації за допомогою відео- та аудіозапису. Обов'язковою умо-

вою дійсності тесту є 30–60 % наявність особи в полі зору камери. Генеральна інспекція самостійно створює спеціально пристосовані (імітаційні) засоби для проведення перевірки на добросовісність, наприклад, державні номерні знаки, підприємства, посвідчення. Указані засоби дійсні та можуть бути перевірені працівниками органу сил безпеки. Територіальне відділення Генеральної інспекції проводить перевірку за місцем тесту. За результатами перевірки на добросовісність складається офіційний протокол.

За запитом інспектора, перевірка на добросовісність може бути проведена третьою особою (за її згодою). У цьому разі третя особа має виконувати інструкції інспектора, який несе відповідальність за її дії під час проведення перевірки. Інспектор або третя особа, які проводять перевірку, можуть використовувати неправдиві твердження або факти.

Про результати перевірки повідомляють керівників структурного підрозділу, у якому працює особа, щодо якої проводилась перевірка на добросовісність, які мають право повідомити особі, щодо якої проводилась перевірка на добросовісність, про її результати. Результати перевірки на добросовісність можуть бути підставою для реєстрації кримінального провадження.

Один раз на шість місяців Генеральна інспекція повідомляє відповідний орган сил безпеки про перелік осіб, які пройшли перевірку та не вчинили протиправних дій.

Наступною країною, досвід якої в процесі встановлення добросовісної поведінки серед працівників поліції є цікавим, можна назвати Румунію.

У Румунії добросовісність працівників поліції перевіряють із 2002 року. Методологія такої перевірки на добросовісність передбачає ідентифікацію, оцінку та попередження про ризики корупції [7].

З моменту прийняття Закону № 144/2007 Румунія стала першою країною Європейського союзу (далі – ЄС), що спеціалізується на перевірці багатства, а також правового режиму конфлікту інтересів та несумісності. Незважаючи на те, що відповідальність за декларування багатства існувало в Румунії з 1996 року, а розкриття інформації про активи є публічними документами з 2003 року, механізми контролю були складними у використанні, а моніторинг конфліктів інтересів ніколи не здійснювався систематично. Зазначена ситуація змінилась у зв'язку зі створенням окремого органу, що займався питаннями добросовісності в країні, яким стало відповідне агентство.

Національне агентство з питань добросовісності Румунії (Agentia nationala de integritate далі – ANI) стало першим антикорупційним агентством у ЄС, яка спеціалізувалась на перевірці статків, а також на застосуванні правових інструментів при виявленні конфліктів інтересів і невідповідностей. За дев'ять років своєї діяльності ANI завершила понад 12 000 розслідувань, виявивши 1 461 випадків невідповідностей, 484 випадки адміністративних порушень, пов'язаних із конфліктом інтересів, 139 випадків суттєвих відмінностей між доходами та активами, 304 випадки кримінальних порушень, пов'язаних із конфліктом інтересів та 333 випадки високої ймовірності кримінального правопорушення чи корупції. Крім того, ANI наклала понад 4 000 адміністративних штрафів за неподання або за затримку в поданні декларацій про майно та відсотки [8].

У Румунії ANI забезпечує процедури збору, обробки, оцінки та публікації їх на публічному вебпорталі, розкриття інформації про активи та інтереси є одним із найважливіших інструментів ANI. Незважаючи на те, що Румунія приєдналася до західних стандартів щодо законодавчих актів, котрі регулюють питання запобігання та боротьби з корупцією чи порушенням доброчесності, лише протягом останніх років відбулася справжня зміна парадигми в наближенні до цих явищ [9].

За Агентством закріплено ряд гарантій незалежності:

- принцип операційної незалежності агентства;
- Президент агентства та його заступник призначаються строком на чотири роки (без права повторного обрання) сенатом (а результатами конкурсного відбору, який організовується Радою з питань доброчесності);

- визначено вичерпний перелік підстав для дострокового припинення повноважень Президента агентства, а також встановлено вимоги щодо несумісності посади керівних посад в агентстві з іншими посадами та видами діяльності (зокрема посадами в органах влади та приватних підприємствах, установах і організаціях, іншою діяльністю, крім викладацької та наукової);

- діяльність агентства фінансується виключно за рахунок бюджетних коштів; кошторис агентства готується його Президентом і включається до проекту Закону про Державний бюджет на відповідний рік;

- кількість працівників агентства становить 200 осіб;

- інспектори агентства призначаються за результатами конкурсного відбору;

- передбачено автоматизований розподіл справ між інспекторами.

Основним завданням агентства є забезпечення доброчесності при здійсненні публічних функцій та обов'язків, а також запобігання інституційній корупції шляхом перевірки декларацій про активи, інших даних та інформації про фінансовий стан службовців, контролю за дотриманням вимог законодавства щодо несумісності та запобігання потенційним конфліктам інтересів. З метою здійснення цих завдань, агентство має право налагоджувати співпрацю з відповідними органами влади як в Румунії, так і за її межами [10, с. 42].

До основних завдань інспекторів агентства віднесено:

- збір та обробку інформації про активи, суміщення посад та конфлікт інтересів;

- проведення оцінки змісту відповідних декларацій;

- виявлення порушень законодавства у сфері запобігання конфлікту інтересів;

- підготовку висновків за результатами проведення перевірок, а також накладення адміністративних стягнень.

З цією метою ANI надано право отримувати за запитами потрібну інформацію, заслуховувати пояснення декларантів та інших осіб тощо.

Виникнення ANI було зумовлене як дефіцитом законодавчого регулювання в цьому відношенні, так і відсутністю спеціалізації щодо відповідного кола питань.

Слід розглянути короткострокову стратегію агентства (на 16 місяців), що застосовується з 1 жовтня 2020 року до кінця 2021 року, за якою виділено шість видів діяльності:

1) визначення цілей, відповідних заходів нереалізованих за попередніми стратегічними документами;

2) страхування управління до призначення президентом ANI;

3) адаптація до нового контексту, породженого змінами законодавство про основи доброчесності;

4) опрацювання можливостей для визначення нової Національної антикорупційної стратегії;

5) приєднання Агентства до стандартів цифрового державного управління;

6) забезпечення доброчесності та прозорості в організації виборчих процесів.

Новий стратегічний документ також було згруповано за чотирма напрямками:

1) цифровий (перереформатування в цифрову форму системи декларування багатства та інтересів);

2) адміністративний (розробка комп'ютерного додатку, призначеного для збільшення адміністративного потенціалу в органах влади, здійснення процедури аналізу ефективності законодавчої бази щодо доброчесності тощо);

3) профілактичний (забезпечення доброчесності та прозорості, запобігання конфлікту інтересів тощо);

4) оціночний (оцінка інцидентів, оцінка річної стратегії) [11].

Окрім перевірки на доброчесність, у Румунії приділяють увагу питанням боротьби з корупційними проявами, у тому числі зазначене розглядають у рамках міжнародного співробітництва. Так Румунією проводиться робота в напрямку зміцнення регіональної співпраці на зовнішніх межах ЄС щодо запобігання та боротьби з корупцією.

Основними цілями такої роботи є:

- сприяння, заохочення та розвиток міжнародного співробітництва в боротьбі з шахрайством та корупцією, що зачіпають фінансові інтереси ЄС (включаючи боротьбу з ними);

- контрабанда сигарет шляхом обміну досвідом між органами влади Державленів та країн-кандидатів щодо розповсюдження загальних оперативних питань чи знання в цих областях;

- створення мереж між Румунією, Молдовою та Сербією для сприяння обміну інформації, досвіду та найкращих практик у боротьбі з шахрайством та корупцією;

- розробка загальних методів запобігання шахрайству та корупції і сприяння покращенню розуміння цих сфер.

Персонал, що займається вказаною вище діяльністю, теж підлягає перевірці на доброчесність. У цьому випадку тест на професійну доброчесність являє собою метод ідентифікації, оцінки та усунення ризиків, які можуть спонукати персонал до вчинення корупційних дій та включає створення віртуальних ситуацій, подібних до тих, що виникають у персоналу.

Під час тестової діяльності забороняється провокувати особу на виконання кримінальних та/або дисциплінарних дій.

Існує чотири етапи тестування, які затверджуються керівником Генеральної дирекції на основі запиту із зазначенням суб'єкту тестування, а також інших учасників, залучених до моделювання. На початку готується план тестування, враховуючи можливі ситуації, які можуть виникнути під час процесу. Указане аналізується на основі зібраної документації, що послужили підставою для рішення про тестування конкретної особи на перевірку доброчесності.

Етапи перевірки професійної доброчесності:

- 1) прийом та попереднє документування даних та інформації;
- 2) організація випробувальної діяльності;
- 3) підготовка випробувальної діяльності;
- 4) завершення тестування.

Отже, у рамках першого етапу вимоги структур, підпорядкованих Генеральному антикорупційному напрямку щодо тестування професійної доброчесності, зосереджуються на рівні операційної служби, яка оцінює можливість здійснення виявлення порушення в діяльності особи.

Далі організація діяльності з перевірки професійної доброчесності передбачає:

- визначення вразливих категорій, поданих професійним спеціалістам перевірки на доброчесність;

- формування концепції та реалізації віртуальної ситуації, із врахуванням залучення персоналу та засобів, що будуть використовуватись для фактичного виявлення порушення.

Якщо виникають непередбачені з приводу проведення перевірки на доброчесність ситуації, офіцер, який проводить та координує випробування, негайно повідомляє своє рішення про можливість продовження або переривання діяльності.

Перерва в тестуванні може бути вирішена в таких ситуаціях:

- а) випадки форс-мажорних обставин, спричинені станом здоров'я, місією та/або непередбачуваністю дії;
- б) логістичні недоліки, які неможливо негайно усунути;
- в) втручання ризику вчинення фізичного насильства проти випробувача;
- г) інші ситуації, що означають вилучення сфери, для якої було прийнято рішення про тестування.

Після завершення заходів у рамках плану тестування професійної доброчесності співробітник координатора дій повинен розробити звіт, адресований керівництву, включаючи аспекти, отримані в результаті тесту.

Якщо під час професійного тестування буде встановлено наявність злочинних дій з боку перевіряених, то інформується відповідна служба розслідувань у рамках Кримінально-процесуального кодексу Румунії [12].

Отже, у Румунії та Чехії перевірка на доброчесність передбачає створення таких віртуальних ситуацій, які подібні до повсякденної роботи поліцейських. Метою моделювання таких ситуацій є негласний збір інформації про поведінку, осіб, що перевіряються. Під час тестування забороняється вживати заходів, які впливають на авторитет, репутацію чи функції перевіреної особи або провокують зазначену особу вчинити проступки або кримінальні правопорушення.

Висновки. Враховуючи досвід зарубіжних країн під час перевірки на доброчесність, у системі МВС України необхідно:

- під час перевірки осіб до прийняття на роботу в органи системи МВС України слід аналізувати інформацію щодо їхнього сімейного становища, можливих кредитних історій, захоплень, хобі, сторінок у соціальних мережах тощо.

- покращити умови праці працівників системи МВС України (заробітну плату, отримання пільг, матеріальне забезпечення підрозділів тощо).

- у навчальні програми для призначених, діючих працівників поліції або під час проведення курсів підвищення кваліфікації необхідно включати окремі лекції та семінари з метою підтримання та посилення доброчесності, етичних якостей, а також антикорупційної моралі; до програми слід додавати наочні приклади щодо випадків корупції або недоброчесної поведінки з інформацією про покарання винних;

- визначити механізми реалізації результатів перевірки, у тому числі у випадку вчинення особою, що перевіряється адміністративно- або кримінально-караних діянь;

- визначити порядок та етапи застосування методу моделювання ситуації під час проведення перевірки на доброчесність;

- вирішити питання щодо допустимості провокації вчинення злочинних дій у процесі створення моделі ситуації в Україні.

Використані джерела:

1. Жуков С. В. Адміністративно-правове забезпечення доброчесності суддів: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 40 с.

2. Писанець В. А. Адміністративно-правове забезпечення доброчесності працівників правоохоронних органів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2020. 19 с.

3. Браверман О. О. Правове регулювання перевірки на доброчесність працівників Національного антикорупційного бюро України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 20 с.

4. Рибак О. О. Перевірка на доброчесність працівників правоохоронних органів Чеської республіки. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4 (25) том 3, 2018. С. 44-49

5. Strategie vlády v boji proti korupci na období let 2011 a 2012. p. 53. URL : http://www.korupce.cz/assets/protikorupcni-strategie-vlady/na-leta-2011_2012/Strategie-vlady-v-boji-proti-korupci-na-obdobílet-2011-a-2012--aktualni-zneni.pdf. (дата звернення: 14.09.2021)

6. From corruption to integrity – The government anti-corruption strategy for the years 2013 and 2014: Government Resolution 16.01.2013. URL : http://www.korupce.cz/assets/Strategie-2013-a-2014_FINAL.pdf. (дата звернення: 14.09.2021)

7. Best Practices Manual on Strengthening Regional Cooperation to Prevent and Combat Corruption at the EU External Boundaries. Bucharest: Pro Universitaria. 2013. P. 127. URL : <https://www.antykorupcja.gov.pl/download>. (дата звернення: 14.09.2021)

8. EU Anti-Corruption Initiative. Новини. Експерти НАЗК відвідали Національну агенцію з питань доброчесності у Румунії URL : <https://euaci.eu/ua/news/national-agency-on-corruption-prevention-experts-visited-romanian-national-integrity-agency>. (дата звернення: 14.09.2021)

9. National Integrity Agency. Офіційний сайт. URL : <http://www.networkforintegrity.org/continents/europe/national-integrity-agency-ani/>. (дата звернення: 14.09.2021)

10. Ковриженко Д. Запобігання конфлікту інтересів та корупції в депутатській діяльності: досвід країн ЄС та пропозиції для України. *Лабораторія законодавчих ініціатив*, 2011. 62 с. URL : <https://parlament.org.ua/upload/docs/Conflict%20of%20interests.pdf>. (дата звернення: 14.09.2021)

11. Strategia A.N.I. 2020-2021 Agentia nationala de integritate. 22 P. *Офіційний сайт*. URL : <https://www.integritate.eu/>. (дата звернення: 14.09.2021)

12. Best practices manual on strengthening regional cooperation to prevent and combat corruption at the EU external boundaries. *Editura Pro Universitaria*, 2013. URL : <https://www.antykorupcja.gov.pl/download/4/13956/BestPracticesManualRumuniaDGA.pdf>. (дата звернення: 14.09.2021)

References:

1. Zhukov, S. V. (2019) Administratyvno-pravove zabezpechennia dobrochesnosti suddiv: problemy teorii ta praktyky. *Extended abstract of doctor's thesis*. Dnipro. [in Ukrainian].

2. Pysanets, V. A. (2020) Administratyvno-pravove zabezpechennia dobrochesnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ternopil. [in Ukrainian].

3. Braverman, O. O. (2020) Pravove rehuliuвання perevirky na dobrochesnist pratsivnykiv Natsionalnoho antykorupciinoho biuro Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Rybak, O. O. (2018) Perevirka na dobrochesnist pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv Cheskoj respubliky. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk Vypusk - Prykarpattya Legal Bulletin*, 4(25), vol. 3, 44-49. [in Ukrainian].

5. Strategie vlády v boji proti korupci na období let 2011 a 2012. p. 53. N. d. N. p. URL : http://www.korupce.cz/assets/protikorupcni-strategie-vlady/na-leta-2011_2012/Strategie-vlady-v-boji-proti-korupci-na-obdobilet-2011-a-2012--aktualni-zneni.pdf. [in Czech].

6. From corruption to integrity – The government anti-corruption strategy for the years 2013 and 2014: Government Resolution 16.01.2013. (2013) N. p. URL : http://www.korupce.cz/assets/Strategy-2013-a-2014_FINAL.pdf. [in English].

7. Best Practices Manual on Strengthening Regional Cooperation to Prevent and Combat Corruption at the EU External Boundaries (2013) Bucharest: Pro Universitaria. P. 127. URL : <https://www.antykorupcja.gov.pl/download/>. [in English].

8. EU Anti-Corruption Initiative. Novyny. Eksperty NAZK vidivaly Natsionalnu ahentsiiu z pytan dobrochesnosti u Rumunii. URL : <https://euaci.eu/ua/news/national-agency-on-corruption-prevention-experts-visited-romanian-national-integrity-agency>. [in Rumunian].

9. National Integrity Agency. Ofitsiynyi sait. URL : <http://www.networkforintegrity.org/continents/europe/national-integrity-agency-ani/>. [in English].

10. Kovryzhenko, D. (2011) Zapobihannia konfliktu interesiv ta koruptsii v deputatskii diialnosti: dosvid krain YeS ta propozyzii dlia Ukrainy. *Laboratoriia zakonodavchyykh initsiatyv - Laboratory of Legislative Initiatives*, 42. URL : <https://parlament.org.ua/upload/docs/Conflict%20of%20interests.pdf>. [in Ukrainian].

11. Strategia A.N.I. 2020-2021 Agentia nationala de integritate. *Ofitsiynyi sait*. URL : <https://www.integritate.eu/>. [in Rumunian].

12. Best practices manual on strengthening regional cooperation to prevent and combat corruption at the EU external boundaries. *Editura Pro Universitaria*, 2013. URL : <https://www.antykorupcja.gov.pl/download/4/13956/BestPracticesManualRumuniaDGA.pdf>. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2021

Ангеленюк А.-М. Ю., кандидат юридических наук, старший научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории проблем правового и организационного обеспечения деятельности Министерства Государственного научно-исследовательского института МВД Украины (г. Киев, Украина)

ДОБРОЧЕСТНОСТЬ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИЦИИ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН: ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В статье проведен анализ нормативно-правового регулирования добročестности работников полиции в правоохранительных органах зарубежных стран на примере Чехии и Румынии. Обращено внимание на положительные стороны такого опыта, а именно на законодательное закрепление принципов добročестности Чехии в антикоррупционных стратегиях и других нормативно-правовых актах, а также организацию работы Национального агентства по вопросам добročестности Румынии. Предложено в процессе проверки на добročестность работников полиции Украины использовать методы предупреждения и предотвращения.

Ключевые слова: добročестность, полиция, проверка на добročестность, правовая деятельность, антикоррупционные программы.

Anheleniuk A.-M., Candidate of Juridical Sciences, senior Researcher at the Research Laboratory of Problems of Legal and Organizational Support for the Ministry Activities of State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

INTEGRITY IN THE ACTIVITIES OF THE POLICE OF FOREIGN COUNTRIES: LAW CHARACTERISTICS

The article analyzes the legal regulation of the integrity of police officers in law enforcement agencies of foreign countries on the example of the Czech Republic and Romania. Elements of the procedure for inspecting employees for their integrity in these countries have been identified. Attention is paid to the positive aspects of this experience, namely: 1) the legislative consolidation: the principles of integrity of the Czech Republic in anti-corruption strategies and other regulations; 2) the work of the National Integrity Agency of Romania. Thus, checking the integrity of Romania and the Czech Republic involves modeling the situation, namely the creation of virtual situations that are similar to the daily work of police officers. The purpose of modeling such situations is the covert collection of information about the behavior of persons being checked. During testing, it is prohibited to take measures that affect the authority, reputation or functions of the inspected person or provoke the specified person to commit misdemeanors or criminal offenses. It is proposed to use methods of prevention in the process of checking the integrity of Ukrainian police officers. Yes, it is necessary to analyze information about employees or candidates for the position regarding their marital status, possible credit histories, hobbies, hobbies, social media pages, etc. In addition, it is necessary to improve the working conditions of employees (wages, benefits, material support of units, etc.). Curricula for appointed, current police officers should include separate lectures and seminars to maintain and strengthen integrity, ethical qualities, and anti-corruption morals. In the process of direct integrity testing, it is necessary to determine the procedure and stages of application of the method of modeling the situation during the integrity testing; mechanisms for

implementing the results of the inspection in the event that the person being inspected commits a criminal offense. The issue of admissibility of provocation to commit criminal acts in the process of creating a model of the situation in Ukraine should also be addressed.

Keywords: integrity, police, integrity testing, legal activities, anti-corruption programs.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.22-35

УДК 342.45

Берназюк Я. О., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України
професор кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного
університету ім. В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

e-mail: bern1979@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

КРИТЕРІЇ ДОТРИМАННЯ БАЛАНСУ СУСПІЛЬНИХ (ПУБЛІЧНИХ) ТА ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

У статті розкрито критерії дотримання балансу суспільних (публічних) та приватних інтересів у національній судовій практиці. На підставі аналізу практики Верховного Суду автором з'ясовано, що суспільний (публічний) інтерес охоплює такі надважливі сфери, як, зокрема, безпека громадян, захист довкілля, благоустрій населених пунктів, надкористування, передача земель із державної власності, доступ до публічної інформації, охорона об'єктів культурної спадщини та ін. Доведено, що підставами захисту суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві можуть бути порушення або наявність об'єктивної загрози порушення такого інтересу.

Ключові слова: суспільний (публічний) інтерес, забезпечення балансу інтересів, пропорційність, дискреція, адміністративне судочинство, Верховний Суд.

Постановка проблеми. Одним із найбільш складних питань у теорії права та в судовій практиці є питання щодо визначення балансу суспільних (публічних) та приватних інтересів. Так, у Конституції України [1] вживаються поняття: «суспільство» та «суспільна необхідність» (ч.3 ст. 13 – Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству; ч.5 ст. 41 – Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості), «суспільні потреби» (ч.2 ст. 43 – Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб; ч.2 ст. 95 – Виключно законом про Державний бюджет України визначено будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків), «суспільні інтереси» (ч.3 ст. 89 – Верховна Рада України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, утворює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної

Ради України) та «суспільне багатство» (ч.1 ст. 95 – Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами).

Необхідність дотримання балансу між приватними та суспільними (публічними) інтересами визначено в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [2], у якому передбачений особливий порядок розгляду справ деяких категорій. Наприклад, справи у спорах щодо оскарження нормативно-правових актів (акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, який встановлює, змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин, і який розрахований на довгострокове та неодноразове застосування) та про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності, відповідно до ч.1 ст. 12 КАС України, розглядаються виключно за правилами загального позовного провадження.

З огляду на це, виникає необхідність у дослідженні широкого кола питань щодо визначення критеріїв досягнення справедливого балансу між приватними та суспільними (публічними) інтересами в національній судовій практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз судової практики в аспекті захисту суспільного (публічного) інтересу проводили у своїх роботах такі науковці, як М. Лученко, С. Стеценко та ін. Окремі аспекти балансу суспільного (публічного) та приватного інтересу в адміністративному судочинстві також розроблялись автором цієї статті [3; 4]. Український учений В. Нестерович дослідив співвідношення різних інтересів та закріплення їх у праві [5]. Однак на сьогодні не достатньо вивченим залишається питання щодо визначення критеріїв досягнення справедливого балансу між суспільними (публічними) та приватними інтересами в адміністративному судочинстві.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення критеріїв досягнення справедливого балансу між суспільними (публічними) та приватними інтересами в адміністративному судочинстві на підставі аналізу судової практики.

Виклад основного матеріалу. У КАС України встановлено особливий порядок розгляду деяких категорій справ. Зокрема, це стосується справ про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності. Зокрема, відповідно до ч.4 ст. 12 КАС України, такі справи можуть розглядатися виключно за правилами загального позовного провадження та за жодних обставин не можуть бути розглянуті за правилами спрощеного позовного провадження (ч.4 ст. 257 та ч.4 ст. 267); ці справи підсудні апеляційним адміністративним судам як судам першої інстанції (ч.3 ст. 22 та ч.2 ст. 267); право звернутися з адміністративним позовом про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності мають органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які, відповідно до закону, можуть викуповувати ці об'єкти для суспільних потреб (ч.1 ст. 267); позовна заява про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності подається до адміністративного суду без сплати судового збору (ч.5 ст. 267).

Як показує аналіз КАС України, категорії спорів, пов'язаних із захистом суспільних (публічних) інтересів, мають низку особливостей (винятків): розглядаються виключно у двох інстанціях (судом апеляційної інстанції у зазначеній категорії справ є Верховний Суд (далі – ВС); наділено правом суб'єкта владних повноважень виступати позивачем в адміністративному спорі, а також покладено витрати щодо сплати судового збору на державний бюджет.

Аналіз судової практики доводить, що необхідність у захисті суспільних (публічних) інтересів виникає в публічно-правових спорах, пов'язаних з: охороною життя та здоров'я осіб, благоустроєм населених пунктів, надрокористуванням, передачею земель із державної власності, захистом довкілля, безпекою громадян, свободою слова та доступом до публічної інформації, економічною стабільністю держави, охороною об'єктів культурної спадщини та ін.

Наприклад, справа № 822/3692/17 стосувалася правомірності рішення міської ради про заборону продажу алкогольних напоїв на об'єктах торгівлі, розміщених на відстані не менше 50 метрів від території загальноосвітніх навчальних закладів та дитячих спортивних шкіл. У постанові від 18 жовтня 2018 р. [6] ВС зазначив, що оскаржуване рішення міськради становить значний суспільний інтерес, оскільки питання про обмеження продажу алкогольних напоїв поблизу закладів освіти порушувалось у чисельних скаргах та зверненнях, які надходили до міської ради, а також депутатів відповідної ради.

Скасовуючи постанову суду апеляційної інстанції та залишаючи в силі рішення суду першої інстанції, яким у задоволенні позову відмовлено, ВС виходив з того, що рішення міської ради про встановлення обмеження продажу алкогольних виробів на відстані ближчій, ніж 50 м від території загальноосвітніх навчальних закладів та дитячих спортивних шкіл, спрямовано на досягнення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства (відповідної територіальної громади), які полягають у створенні безпечних умов для навчання та фізичного розвитку дітей, захисту під час їх перебування в навчальному закладі від негативних наслідків споживання алкогольних та слабоалкогольних напоїв, у тому числі небезпеки від взаємодії з особами, що перебувають у нетверезому стані на території навчального закладу, та вимогами захисту економічних інтересів окремої особи, зокрема, гарантованого ч.1 ст. 42 Конституції України права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Інша справа № 826/2615/18 стосувалася правомірності рішення Держпродспоживслужби щодо вжиття обмежувальних (коригувальних) заходів до суб'єкта господарювання, зумовлених введенням в обіг небезпечної нехарчової продукції. Переглядаючи цю справу в касаційному порядку та ухвалюючи в ній рішення, ВС звернув увагу, що безпечна нехарчова продукція – будь-яка продукція, яка за звичайних або обґрунтованих передбачуваних умов використання (у тому числі щодо строку служби та за необхідності введення в експлуатацію вимог стосовно встановлення і технічного обслуговування) не становить жодного ризику чи становить лише мінімальні ризики, зумовлені використанням такої продукції, які вважаються прийнятними і не створюють загрози суспільним інтересам, з урахуванням, окрім іншого, характеристик продукції, у тому числі її складу [7].

З огляду на зазначене, ВС залишив постанову суду апеляційної інстанції без змін (якою було відмовлено в задоволенні позову), враховуючи також те, що оскаржуване рішення суб'єкта владних повноважень узгоджується з принципом пропорційності втручання в права суб'єкта господарювання, оскільки таке втручання мало місце з метою захисту суспільного (публічного) інтересу.

Аналогічний висновок зроблено в постанові від 24 жовтня 2019 р. у справі № 815/1729/16 [8], де ВС наголосив, що виведення з обігу виробів, які є небезпечними для дітей, та застосування до суб'єкта господарювання за введення в обіг небезпечної нехарчової продукції штрафних санкцій спрямоване на досягнення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства, котрі полягають у створенні безпечних умов для фізичного розвитку дітей, захисту їх здоров'я від негативного впливу небезпечної нехарчової продукції та вимогами захисту економічних інтересів окремої особи, зокрема гарантованого ч.1 ст. 42 Конституції України права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Чисельну групу справ, у яких виникає необхідність врахування та захисту суспільного (публічного) інтересу, становлять справи, пов'язані з благоустроєм та забудовою населених пунктів. Зокрема, у постанові від 20 березня 2019 р. у справі № 810/726/18 ВС наголосив на тому, що судовий контроль за законністю рішень місцевих органів влади щодо планування забудови території стосується захисту суспільного (публічного) інтересу [10].

У постанові ВС від 28 квітня 2021 р. у справі № 1.380.2019.003061 [11] за позовом товариства до Державної архітектурно-будівельної інспекції України (далі - ДАБІ України) про визнання протиправним та скасування рішення «Про скасування містобудівних умов та обмежень для проектування будівництва багатоквартирного будинку», суд врахував, що в спорі, який розглядається, індивідуальне право (інтерес), що виражається в гарантованому ч.1 ст. 42 Конституції України праві на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, протиставляється суспільному (публічному) інтересу, що виражається в дотриманні правил благоустрою населеного пункту, котрі спрямовані на створення умов, сприятливих для життєдіяльності людини.

Розглядаючи цю справу та приймаючи в ній рішення, суд касаційної інстанції також узяв до уваги конституційні положення, відповідно до яких: власність зобов'язує та не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству (ч.3 ст. 13 Конституції України); використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства (ч.7 ст. 41 Конституції України). Зазначені конституційні положення деталізовані, зокрема в ст. 319 ЦК України [12], яка гарантує, що власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд та має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону та відповідають моральним засадам суспільства; держава не втручається в здійснення власником права власності, але діяльність власника може бути обмежена чи припинена у випадках і в порядку, що встановлені законом.

ВС також акцентував увагу на тому, що власність не тільки надає перевагу власнику, а й покладає на нього низку обов'язків перед суспільством та державою. На цій підставі ВС дійшов висновку, що значення конституційних положень у

сфері захисту права власності у сфері будівництва полягає в обов'язку суб'єктів містобудівної діяльності під час здійснення підготовчих та будівельних робіт неухильно дотримуватися вимог законів України, вимог державних будівельних норм та стандартів, містобудівної документації на місцевому рівні з тим, щоб створення нових об'єктів будівництва (реконструкція існуючих об'єктів) здійснювалося з урахуванням прав та інтересів мешканців відповідного населеного пункту, включаючи необхідність створення (збереження) умов для відпочинку, занять фізкультурною та спортом, дитячих ігор та розваг, паркування транспортних засобів у межах прибудинкової території, тобто створення сприятливих умов для життя та здоров'я людини.

У постанові від 19 травня 2021 р. у справі № 826/13229/16 [13] ВС також врахував, що рішення в цій справі впливає на захист суспільного (публічного) інтересу щодо відновлення законності при вирішенні суспільно важливого та соціально значущого питання стосовно планування забудови та розвитку території на місцевому рівні. Суд зазначив, що проведення будівельних робіт із порушенням вимог містобудівного законодавства (якщо такі обставини будуть встановлені судом), очевидно створює загрозу суспільним (публічними) інтересам, оскільки це може завдати шкоди життю і здоров'ю людей, призвести до пошкодження майна тощо. У таких умовах приватний інтерес забудовника-позивача в цій справі не може переважати над суспільним (публічним) інтересом. Аналогічний висновок зроблено ВС, зокрема, у постановках: від 25 квітня 2019 р. у справі № 826/10936/18 [14], від 20 травня 2019 р. у справі № 826/15338/18 [15], від 15 січня 2020 р. у справі № 813/4060/17 [16] та від 30 вересня 2020 р. у справі № 1.380.2019.004102 [17].

Інша справа № 826/4757/18 стосувалася правомірності скасування дозволів на розміщення рекламних засобів, у зв'язку зі змінами законодавства. У постанові від 18 липня 2019 р. у цій справі [18] ВС зазначив, що право суб'єкта господарювання на подальше розміщення рекламних засобів не може вважатися «легітимним очікуванням», оскільки під час отримання дозволів він був обізнаний із тим, що термін дії дозволу обмежується настанням конкретного факту, а саме затвердження Схем розміщення рекламних засобів на території міста Києва. У цій справі ВС вказав на важливість захисту суспільного (публічного) інтересу, пов'язаного із забезпеченням благоустрою населеного пункту, на що й було спрямовано прийняття відповідної Схеми розміщення рекламних засобів.

ВС також зазначив, що дотримання всіх вимог до розміщення зовнішньої реклами у м. Київ становить значний суспільний (публічний) інтерес, оскільки столичний статус міста покладає на органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади додаткові обов'язки та гарантує надання їм з боку держави додаткових прав, зокрема, у сфері здійснення заходів щодо збереження та відновлення пам'яток історії, культури, релігії, архітектури та містобудування, заповідних та природних зон і ландшафтів, що мають національне значення (ч.5 ст. 1, п.5 ч.1 ст. 4 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» [19]).

Такі ж висновки зроблені ВС, зокрема, у постановках: від 26 червня 2018 р. у справі № 826/2810/17 [20], від 18 жовтня 2018 р. у справі № 821/140/18 [21], від 31 липня 2019 р. у справі № 1840/2539/18 [22], від 15 серпня 2019 р. у справі № 320/8479/15-

а [23], від 15 січня 2020 р. у справі № 826/14327/16 [24] та від 13 серпня 2020 р. у справі № 335/12419/16-а(2-а/335/457/2016) [25].

У справі № 826/11282/17 вирішувалося питання щодо захисту суспільного (публічного) інтересу в спірних правовідносинах, які виникли у сфері здійснення будівництва об'єктів на приаеродромних територіях та об'єктів, діяльність яких може вплинути на безпеку польотів і роботу радіотехнічних приладів цивільної авіації. У постанові від 8 грудня 2020 р. [26] ВС зазначив, що Україна як держава, що приєдналася до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, несе відповідальність за виконання міжнародних зобов'язань, що випливають із цієї Конвенції, та за гарантії створення умов безпеки для кожного, захисту відповідних суспільних інтересів під можливих порушень у сферах, пов'язаних із цивільною авіацією та використанням повітряного простору України. Притому Державіаслужба реалізує своє право на захист суспільного (публічного) інтересу, включаючи право на звернення до суду, шляхом винесення рішень про припинення будівництва та зобов'язання суб'єктів містобудівної діяльності звернутися до Державіаслужби для погодження будівництва. Таким чином, зупинення будівництва до вирішення питання про погодження місця розташування та висоти об'єктів на приаеродромних територіях є способом реалізації повноважень Державіаслужби щодо захисту суспільного (публічного) інтересу в цій сфері.

Наразі також сформувалась стала практика щодо забезпечення захисту суспільного (публічного) інтересу в публічно-правових спорах, що стосуються надрокористування та екологічної безпеки. Зокрема, у постанові від 15 вересня 2020 р. у справі № 804/3108/16 [27] ВС наголосив, що індивідуальне право (інтерес) у формі гарантованого ч.1 ст. 42 Конституції України права на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом, протиставляється суспільному (публічному) інтересу, який виражається в дотриманні вимог екологічної безпеки, забезпеченні державою права на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля, гарантованого ст. 50 Конституції України, і яке, за загальним правилом, має безумовний пріоритет.

Для дотримання справедливого балансу між вказаним індивідуальним правом та суспільним (публічним) інтересом суб'єкти господарювання, що здійснюють господарську діяльність у сфері надрокористування, зобов'язані вживати додаткові заходи для попередження або зменшення негативного впливу на домоволодіння, які знаходяться в зоні проведення підземних гірничих робіт. Розглядаючи справу № 826/7696/18, що стосувалася правомірності надання суб'єкту господарювання спеціального дозволу на користування надрами з метою видобування літєвих руд без проведення аукціону, ВС прийняв постанову від 16 квітня 2020 р. [28], у якій наголосив, що видача спеціальних дозволів на використання надр через аукціон передбачає проведення процедур, котрі гарантують отримання від учасників такого аукціону найкращих умов, зокрема стосовно ціни спеціального дозволу, що безумовно максимально відповідатиме суспільним (публічним) інтересам у розумінні ст. 13 Конституції України.

Крім того, у постанові від 24 березня 2020 р. у справі № 806/1001/17 [29] ВС сформулював правовий висновок, відповідно до якого дотримання встановленого порядку користування надрами становить особливий суспільний інтерес, оскільки, відповідно до ст. 13 Конституції України, надра є об'єктом права власності

Українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. У зв'язку з цим, важливим є забезпечення та перевірка уповноваженими державними органами чіткого дотримання особами, які виявили бажання отримати спеціальний дозвіл на користування надрами, вимог користування надрами та відповідність таких осіб, визначеним законодавством критеріям (умовам).

Близьким до проблеми надпрокористування є також питання передачі земель із державної власності, оскільки ці активи є невідновлюваними та спеціально захищаються положеннями Конституції України, зокрема: земля та її надра є об'єктами права власності Українського народу (ст. 13); земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14).

Загалом практика ВС щодо спорів, пов'язаних з захистом довкілля, свідчить, що приватний інтерес (право на зайняття підприємницькою діяльністю, право на отримання в користування або власність чи розпорядження земельну ділянку), за загальним правилом, повинен поступатися суспільному інтересу та відповідному обов'язку кожного захищати та відтворювати об'єкти природи та живого світу. До того ж порушений у таких ситуаціях приватний інтерес має також зазнавати справедливої захисту, зокрема, через компенсацію (відшкодування) такій особі негативних наслідків, зумовлених пріоритетністю суспільного інтересу [3, с. 110].

Адміністративні суди, застосовуючи передбачені процесуальним законом додаткові вимоги та обмеження для суб'єкта владних повноважень як учасника справи, враховують те, що в певних категоріях спорів такий суб'єкт захищає суспільні (публічні) інтереси, які, у деяких випадках, мають пріоритет над приватним інтересом особи, яка ініціювала публічно-правовий спір [4, с. 118].

Важливо зазначити, що, розглядаючи справи, які становлять значний суспільний (публічний) інтерес, та ухвалюючи в них рішення, ВС акцентує увагу на тому, що будь-які процедурні порушення, пов'язані із самим процесом оформлення результатів діяльності суб'єктів владних повноважень по фіксації недотримання суб'єктом приватного права вимог законодавства, оцінюються судом з урахуванням усіх обставин справи та необхідністю досягнення балансу між інтересами особи правопорушника та суспільними (публічними) інтересами.

Такий висновок, зокрема, міститься в постановках ВС: від 25 січня 2019 р. у справі № 826/382/18 [30], від 13 березня 2019 р. у справі № 826/11708/17 [31] та від 15 травня 2020 р. у справі № 813/1885/16 [32], у яких суд наголосив, що вищезазначений підхід особливо стосується фіксації порушень суб'єктом приватного права в публічній сфері, зокрема, охорони земель, безпеки довкілля, благоустрою населених пунктів, розпорядження комунальною та державною власністю, запобігання виникнення техногенних катастроф тощо. Формальні неточності не можуть бути, за загальним правилом, самостійною підставою для скасування по суті правомірних рішень суб'єктів владних повноважень, спрямованих на забезпечення законності та захист суспільних (публічних) інтересів.

Подібний висновок міститься в постанові від 14 листопада 2019 р. у справі № 826/2966/16 [33], у якій ВС зазначив, що закріплені в законодавстві гарантії прав суб'єктів приватного права (зокрема, процесуальні строки застосування санкцій), не повинні використовуватися для легалізації триваючого правопорушення

або здійснення незаконної діяльності; існує необхідність дотримання справедливого балансу між правами та інтересами власників реконструйованого об'єкта нерухомості та суспільними інтересами, які виражаються в дотриманні власником всіх правил експлуатації такого об'єкта, що є необхідною умовою для гарантування безпечних умов праці, збереження життя та здоров'я людей.

Водночас, під час розгляду та вирішення справи № 160/674/19, яка стосувалася правомірності дій органу місцевого самоврядування щодо демонтажу та знищення тимчасових споруд, ВС дійшов висновку про те, що в процесі життя заходів щодо забезпечення благоустрою населеного пункту орган місцевого самоврядування допустив суттєві процедурні порушення, які є несумісними, зокрема з принципом пропорційності.

У Постанові від 8 липня 2021 р. [34] ВС зазначив, що допущені суб'єктом владних повноважень порушення не забезпечили послідовність дій, спрямованих на додержання балансу інтересів при реалізації повноважень та охорони прав власності на майно, гарантованих ст. 41 Конституції України, а також унаслідок цього були порушені майнові права особи шляхом протиправного позбавлення власності. При тому суб'єктом владних повноважень не було доведено необхідність (зокрема, зумовлену існуванням небезпеки або загрози для життя і здоров'я людей або іншими обставинами, що могли б призвести до незворотних наслідків) для проведення демонтажу без дотримання встановленої процедури та без надання особі можливості самостійно звільнити тимчасові споруди від матеріальних цінностей та перенести ці споруди в інше місце.

Висновок про недотримання принципу збалансованості (пропорційності) приватних та суспільних (публічних) інтересів під час прийняття суб'єктом владних повноважень рішення також міститься в постанові ВС від 13 серпня 2020 р. у справі № 824/755/16-а [35].

У цій справі особою оскаржувалося рішення Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастру) про анулювання кваліфікаційного сертифікату інженера-землевпорядника. ВС у постанові від 13 серпня 2020 р. підтримав висновок суду першої інстанції про необхідність часткового задоволення позову, з огляду на те, що прийняття рішення про анулювання кваліфікаційного сертифікату інженера-землевпорядника фактично є позбавленням особи права власності (втручання в право на мирне володіння майном) в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а тому прийняття відповідного рішення має здійснюватися з урахуванням наступних критеріїв: позбавлення такого права має бути законним, переслідувати «суспільний інтерес» та бути пропорційним щодо визначених цілей. Отже, рішення про анулювання кваліфікаційного сертифікату є протиправним та підлягає скасуванню, якщо воно, зокрема, прийнятим без дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи та цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення.

Висновки. Проведений у цій статті аналіз дав підстави для висновку, що в національній судовій практиці сформувалась стала позиція, відповідно до якої в таких надважливих сферах, як збереження державного суверенітету, територіальної цілісності держави, вирішення глобальних екологічних проблем, благоустрій

населених пунктів, надрокористування, захист довкілля, безпека громадян, доступ до публічної інформації та ін., обов'язковим є врахування суб'єктами владних повноважень під час прийняття публічно-управлінських рішень суспільного (публічного) інтересу, якому, у випадку прямої конкуренції, за загальним правилом, має поступатися приватний інтерес (право власності, право на зайняття підприємницькою діяльністю та ін.) та забезпечення необхідного балансу між суспільним (публічним) та приватним інтересами.

Така позиція, зокрема, ґрунтується на таких конституційних положеннях: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч.2 ст. 3); земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (ч.1 ст. 13); власність зобов'язує (ч.3 ст. 13), земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ч.1 ст. 14), забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16); захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ч.1 ст. 17). Зазначена позиція також пов'язана з принципом необхідності поєднання інтересів власників та інших осіб, що мають гарантоване право використовувати власність та інші майнові та немайнові активи у своїх інтересах, з безумовною необхідністю поважати інтереси всього суспільства.

Використані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 01.12.2021)
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. (дата звернення: 01.12.2021)
3. Берназюк Я. Звернення суб'єкта владних повноважень із позовом до адміністративного суду: виняток чи необхідність. *Судово-юридична газета*. 2020, 27 березня. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/918079/>.
4. Берназюк Я. Особливості розгляду спорів щодо функціонування природних парків / Міжнародний судовий форум «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (7 листопада 2019 року, м. Київ) : збірник матеріалів. Київ. С. 110-118. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/821178/>.
5. Нестерович В. Ф. Категорія «інтерес» у правотворчості: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 1. С. 73–78.
6. Постанова Верховного Суду від 18 жовтня 2018 року у справі № 822/3692/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77248378>. (дата звернення: 01.12.2021)
7. Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2019 року у справі № 826/2615/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84431989>. (дата звернення: 01.12.2021)
8. Постанова Верховного Суду від 24 жовтня 2019 року у справі № 815/1729/16. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85207552>. (дата звернення: 01.12.2021)

9. Ухвала Верховного Суду від 25 жовтня 2019 року у справі № 520/15025/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85206843>. (дата звернення: 01.12.2021)

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 березня 2020 року у справі № 826/7011/16. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88245653>. (дата звернення: 01.12.2021)

11. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі № 810/726/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80632931>. (дата звернення: 01.12.2021)

12. Постанова Верховного Суду від 28 квітня 2021 року у справі № 1.380.2019.003061. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/96592202>.

13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 01.12.2021)

14. Постанова Верховного Суду від 19 травня 2021 року у справі № 826/13229/16. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/97075138>. (дата звернення: 01.12.2021)

15. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2019 року у справі № 826/10936/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81431079>. (дата звернення: 01.12.2021)

16. Постанова Верховного Суду від 20 травня 2019 року у справі № 826/15338/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81858201>. (дата звернення: 01.12.2021)

17. Постанова Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 813/4060/17. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/86929140>. (дата звернення: 01.12.2021)

18. Постанова Верховного Суду від 30 вересня 2020 року у справі № 1.380. 2019. 004102. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/91919379>. (дата звернення: 01.12.2021)

19. Постанова Верховного Суду від 18 липня 2019 року у справі № 826/4757/18. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/83142274>. (дата звернення: 01.12.2021)

20. Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України від 15.01.1999 № 401-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text>. (дата звернення: 01.12.2021)

21. Постанова Верховного Суду від 26 червня 2018 року у справі № 826/2810/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74991922>. (дата звернення: 01.12.2021)

22. Постанова Верховного Суду від 18 жовтня 2018 року у справі № 821/140/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77249092>. (дата звернення: 01.12.2021)

23. Постанова Верховного Суду від 31 липня 2019 року у справі № 1840/2539/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83356108>. (дата звернення: 01.12.2021)

24. Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 320/8479/15-а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83691700>. (дата звернення: 01.12.2021)

25. Постанова Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 826/14327/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86929199>. (дата звернення: 01.12.2021)

26. Постанова Верховного Суду від 13 серпня 2020 року у справі № 335/12419/16-а (2-а/335/457/2016). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985487>. (дата звернення: 01.12.2021)

27. Постанова Верховного Суду від 8 грудня 2020 року у справі № 826/11282/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93437855>. (дата звернення: 01.12.2021)

28. Постанова Верховного Суду від 15 вересня 2020 року у справі № 804/3108/16. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/91663692>. (дата звернення: 01.12.2021)

29. Постанова Верховного Суду від 16 квітня 2020 року у справі № 826/7696/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88810520>. (дата звернення: 01.12.2021)

30. Постанова Верховного Суду від 24 березня 2020 року у справі № 806/1001/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88409753>. (дата звернення: 01.12.2021)

31. Постанова Верховного Суду від 25 січня 2019 року у справі № 826/382/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79471408>. (дата звернення: 01.12.2021)

32. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 826/11708/17. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/80457842>. (дата звернення: 01.12.2021)
33. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2020 року у справі № 813/1885/16. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/89251095>. (дата звернення: 01.12.2021)
34. Постанова Верховного Суду від 14 листопада 2019 року у справі № 826/2966/16. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85645546>. (дата звернення: 01.12.2021)
35. Постанова Верховного Суду від 8 липня 2021 року у справі № 160/674/19. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/98187544>. (дата звернення: 01.12.2021)
36. Постанова Верховного Суду від 13 серпня 2020 року у справі № 824/755/16-a. URL : <http://reestr.court.gov.ua/Review/90985485>. (дата звернення: 01.12.2021)

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. (2005) N. p. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukrainian].
3. Bernaziuk, Ya. (2020) Zvernennia sub'iekta vladnykh povnovazhen iz pozovom do administratyvnoho sudu: vyniatok chy neobkhdnist. *Sudovo-iurydychna hazeta*. 2020, 27 bereznia - *Judicial and legal newspaper, March*, 27. N. p. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/918079/>. [in Ukrainian].
4. Bernaziuk, Ya. (2019) Osoblyvosti rozghliadu sporiv shchodo funktsionuvannia pryrodnykh parkiv. *Mizhnarodnyi sudovyi forum «Sudovyi zakhyt pryrodnoho dookillia ta ekolohichnykh prav» (7 lystopada 2019 roku, m. Kyiv) : zbirnyk materialiv - International Judicial Forum Judicial Protection of the Natural Environment and Environmental Rights" (November 7, 2019, Kyiv): collection of materials*, 110-118. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/821178/>. [in Ukrainian].
5. Nesterovych, V. F. (2006) Katehoriia "interes" u pravotvorchosti: zahalnoteoretychni aspekty. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav - Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs*, 1,73-78. [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 18 zhovtnia 2018 roku u spravi № 822/3692/17. (2018) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/77248378>. [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 17 veresnia 2019 roku u spravi № 826/2615/18. (2019) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/84431989>. [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 24 zhovtnia 2019 roku u spravi № 815/1729/16. (2019) N. p. URL : <http://reestr.court.gov.ua/Review/85207552>. [in Ukrainian].
9. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 25 zhovtnia 2019 roku u spravi № 520/15025/16-a. (2019) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/85206843>. [in Ukrainian].
10. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 3 bereznia 2020 roku u spravi № 826/7011/16. (2020) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/88245653>. [in Ukrainian].
11. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 20 bereznia 2019 roku u spravi № 810/726/18. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80632931>. [in Ukrainian].
12. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 28 kvitnia 2021 roku u spravi № 1.380.2019.003061. (2021) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/96592202>. [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. (2003) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukrainian].
14. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 19 travnia 2021 roku u spravi № 826/13229/16. (2021) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/97075138>. [in Ukrainian].

15. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 25 kvitnia 2019 roku u spravi № 826/10936/18. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81431079>. [in Ukrainian].
16. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 20 travnia 2019 roku u spravi № 826/15338/18. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81858201>. [in Ukrainian].
17. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 sichnia 2020 roku u spravi № 813/4060/17. (2020) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/86929140>. [in Ukrainian].
18. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 30 veresnia 2020 roku u spravi № 1.380. 2019. 004102. (2020) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/91919379>. [in Ukrainian].
19. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 18 lypnia 2019 roku u spravi № 826/4757/18. (2019) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/83142274>. [in Ukrainian].
20. Pro stolytsiu Ukrainy – misto-heroi Kyiv: Zakon Ukrainy vid 15.01.1999 № 401-XIV. (1999) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text>. [in Ukrainian].
21. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 26 chervnia 2018 roku u spravi № 826/2810/17. (2018) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74991922>. [in Ukrainian].
22. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 18 zhovtnia 2018 roku u spravi № 821/140/18. (2018) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77249092>. [in Ukrainian].
23. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 31 lypnia 2019 roku u spravi № 1840/2539/18. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83356108>. [in Ukrainian].
24. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 serpnia 2019 roku u spravi № 320/8479/15-a. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83691700>. [in Ukrainian].
25. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 sichnia 2020 roku u spravi № 826/14327/16. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86929199>. [in Ukrainian].
26. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 13 serpnia 2020 roku u spravi №335/12419/16-a(2-a/335/457/2016). (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985487>. [in Ukrainian].
27. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 8 hrudnia 2020 roku u spravi № 826/11282/17. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93437855>. [in Ukrainian].
28. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 veresnia 2020 roku u spravi № 804/3108/16. (2020) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/91663692>. [in Ukrainian].
29. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 16 kvitnia 2020 roku u spravi № 826/7696/18. (2020) N. p. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88810520>. [in Ukrainian].
30. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 24 bereznia 2020 roku u spravi № 806/1001/17. (2020) N. p. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88409753>. [in Ukrainian].
31. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 25 sichnia 2019 roku u spravi № 826/382/18. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79471408>. [in Ukrainian].
32. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 13 bereznia 2019 roku u spravi № 826/ 11708/17. (2019) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/80457842>. [in Ukrainian].
33. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 travnia 2020 roku u spravi № 813/1885/16. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89251095>. [in Ukrainian].
34. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 14 lystopada 2019 roku u spravi № 826/2966/16. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85645546>. [in Ukrainian].
35. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 8 lypnia 2021 roku u spravi № 160/674/19. (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98187544>. [in Ukrainian].
36. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 13 serpnia 2020 roku u spravi № 824/755/16-a. (2020) N. p. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90985485>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.12.2021

Берназюк Я. А., доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины, профессор кафедры конституционного и международного права Таврического национального университета им. В. И. Вернадского(г. Киев, Украина)

КРИТЕРИИ СОБЛЮДЕНИЯ БАЛАНСА ОБЩЕСТВЕННЫХ (ПУБЛИЧНЫХ) И ЧАСТНЫХ ИНТЕРЕСОВ В НАЦИОНАЛЬНОЙ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКЕ

В статье раскрыты критерии соблюдения баланса общественных (публичных) и частных интересов в исполнительной судебной практике. На основании анализа практики Верховного Суда автором выяснено, что общественный (публичный) интерес охватывает такие важные сферы, как, в частности, безопасность граждан, защита окружающей среды, благоустройство населенных пунктов, недропользование, передача земель из государственной собственности, доступ к публичной информации, охрана объектов культурного наследия и т.д. Доказано, что основаниями защиты общественного (публичного) интереса в административном судопроизводстве могут быть нарушение или наличие объективной угрозы нарушения такого интереса.

Ключевые слова: общественный (публичный) интерес, обеспечение баланса интересов, пропорциональность, дискреция, административное судопроизводство, Верховный Суд.

Bernazyuk Ya., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Constitutional and International Law, Tavriya National University V.I. Vernadsky (Kyiv, Ukraine)

CRITERIA FOR OBTAINING THE BALANCE OF PUBLIC AND PRIVATE INTERESTS IN NATIONAL JUDICIAL PRACTICE

The article reveals the criteria for maintaining the balance of public (public) and private interests in national jurisprudence. Based on the analysis of the Supreme Court's case law, the author finds that the public interest covers such important areas as, in particular, public safety, environmental protection, human rights improvement, subsoil use, transfer of state-owned land, access to public information, protection cultural heritage sites, etc.

Based on the analysis of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, it is determined that the categories of disputes related to the protection of public (public) interests have a number of features (exceptions): considered only in two instances. The right of the subject of power to act as a plaintiff in an administrative dispute, as well as the costs of paying court fees to the state budget.

The analysis of judicial practice proves that the need to protect public (public) interests arises in public law disputes related to: protection of life and health, improvement of settlements, subsoil use, transfer of state-owned land, environmental protection, security citizens, freedom of speech and access to public information, economic stability of the state, protection of cultural heritage sites, etc.

It is established that when considering cases of significant public interest and making decisions in them, the Supreme Court emphasizes that any procedural violations related to the process of registration of the results of the activities of subjects of power in fixing the non-compliance of the subject of private law with the requirements of the law is assessed by the court

taking into account all the circumstances of the case and the need to achieve a balance between the interests of the offender and public (public) interests.

It is proved that the grounds for protection of public (public) interest in administrative proceedings may be a violation or the presence of an objective threat of violation of such interest.

Keywords: public interest, ensuring balance of interests, proportionality, discretion, administrative proceedings, Supreme Court.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.35-45

УДК 342.53

Бригінець О. О., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна)

e-mail: BriginetsO@meta.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4058-7566>

Галус О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна)

e-mail: elenhalus@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5474-3323>

Рижук І. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна)

e-mail: irina.ryzhuk.vl@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5916-3774>

ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СТАДІЙ ЗАКОНОДАВЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

У статті досліджено особливості вирішення проблем правового регулювання окремих стадій законодавчого процесу в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. Доведено, що за роки незалежності прийнято значну кількість законів, що дозволило національному парламенту вийти на рівень сучасних парламентів розвинутих демократичних держав, але аналіз теорії та практики законотворчого процесу дають підстави стверджувати про необхідність його вдосконалення як основного напрямку розвитку сучасної правової системи України. Важливою проблемою залишається корпоративізація законотворчого процесу, коли закон виражає не загальну волю та спільні інтереси людей, а приймається на користь групових, корпоративних інтересів. Досі залишається актуальним питання нормативного визначення єдиної методології з питань підготовки проектів законів і врахування всього комплексу проблем, пов'язаних із вимогами до них.

Ключові слова: законотворчий процес, законопроект, етапи та стадії законотворчого процесу, суб'єкти законодавчої ініціативи, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Починаючи з 1991 року, в Україні розпочався стрімкий розвиток законотворчої діяльності, який був спрямований на створення цілісної, узгодженої системи нормативно-правових актів, що сприятиме розвитку нашої держави як демократичної та правової, забезпеченню охорони прав і свобод людини і громадянина, зміцненню зовнішньополітичних, економічних, науково-технічних, культурних, гуманітарних зв'язків з іншими країнами. За роки незалежності прийнято значну кількість законів, що дозволило національному парламенту вийти на рівень сучасних парламентів розвинутих демократичних держав, але аналіз теорії та практики законотворчого процесу дають підстави стверджувати про необхідність його вдосконалення як основного напрямку розвитку сучасної правової системи України. Вдосконалення процесу підготовки і прийняття законів має стати наслідком інтеграції зусиль законодавчої влади, з одного боку, і суспільства – з іншого. Обумовлюють зазначене наявні факти прийняття законодавчих актів, які містять прогалини та положення, що суперечать одне одному. Причиною може бути поспіх при підготовці і прийнятті законів, надмірна їх деталізація, що негативно впливає на реальне застосування законів на практиці. Також проблемою залишається корпоративізація законотворчого процесу, коли закон виражає не загальну волю та спільні інтереси людей, а приймається на користь групових, корпоративних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законотворчий процес та його окремі аспекти стали предметом досліджень таких науковців, як: О. Богачова, Н. Задірака, В. Зайчук, З. Погорелов, А. Рипшлюк, О. Скакун, Ю. Тихомиров, О. Зайчук, О. Копиленко та ін. Попри це, досі залишається невирішеною ціла низка проблем, виникнення яких обумовлено й новими тенденціями функціонування парламенту.

Формулювання цілей. Метою даного наукового доробку є аналіз практичних аспектів законотворчого процесу, виявлення недоліків його нормативно-правового регулювання та формулювання пропозицій, спрямованих на усунення прогалин у чинному законодавстві щодо законотворчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз законотворчого процесу в Україні дає підстави стверджувати про його недосконалість, яка спричинена відсутністю належної правотворчої політики. Невизначеність пріоритетів розвитку законодавства призводить до погіршення якості прийнятих законів, наявності в них прогалин та колізій, виникнення нетипових ситуацій, що призводить до проблем у правозастосуванні та створює ненадійне законодавче підґрунтя для здійснення функцій держави.

Насамперед варто зауважити, що проблеми правового регулювання законотворчого процесу розпочинаються вже з термінологічної невизначеності таких понять, як: «законотворча діяльність», «законотворчість», «законодавчий процес», «законотворчий процес», «законодавча діяльність».

Окремі науковці розуміють законотворчу діяльність як один із видів правотворчої діяльності, ототожнюючи при тому поняття «законотворча діяльність» із терміном «законотворчість» [1; 2], інші переконані, що поняття «правотворчість» не можна зводити лише до законотворчості, яку розглядають у широкому та вузькому значенні [3, с. 22].

Процес творення закону в широкому його розумінні можна назвати законотворючістю, що означає «перш за все змістовне наповнення дій, які провадяться з проектами законів та прийнятими законами» [2]. Як стверджує О. Богачова [3], у вузькому розумінні законотворючий процес є тотожним законодавчому процесу, складовими якого є стадії перетворення законопроекту на чинний закон. Саме в даному випадку, на думку вченої, відбувається ототожнення понять законодавчої і законотворючої діяльності.

Окрім того, спостерігається підміна терміна «законотворюча діяльність» із поняттям «законодавча діяльність» [4], що найчастіше визначається як процес створення правових норм, з яких складаються закони, та, здебільшого, зводиться до характеристики законодавчої процедури, яка розпочинається із законодавчої ініціативи (першої стадії), і надалі розглядається українським парламентом.

Законодавча діяльність розкривається через правове поняття «законодавчий процес», який визначається Ю. Тихомировим як процес діяльності вищих органів державної влади щодо видання законодавчих актів, що складається зі стадій: прогнозування і планування законодавства; внесення пропозицій про зміну закону; розробка концепції закону і підготовка законопроекту; спеціальне та громадське обговорення проекту закону; розгляд і прийняття закону; опублікування закону і набрання ним чинності [5, с. 181]. Тобто, «законодавчий процес» учений визначає як систему організаційних дій (процедур), результатом яких є створення і прийняття закону.

На відміну ж від поняття «законодавчий процес», термін «законотворючий процес» є ширшим і відрізняється від нього за суб'єктним складом, ступенем юридичної регламентації і кількістю стадій. Він охоплює комплекс дій суб'єктів законотворення, які передують офіційній реєстрації законопроекту в парламенті та діяльність, пов'язану із встановленням тих чи інших правовідносин, обговоренням законопроектів громадськістю.

Головною відмінною рисою правотворчості від законотворчості є предмет регулювання, тобто результат законотворчого процесу, на відміну від правотворчого, є закон, який регулює найважливіші суспільні відносини шляхом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів цих відносин.

Отже, наведені поняття «законотворючість», «правотворчість», «законотворюча діяльність», «законодавчий процес», «законотворючий процес», «законодавча діяльність» не є тотожними й різняться одне від одного за обсягом, змістом та суб'єктним складом.

На сьогодні нормативно-правове регулювання відносин у сфері законотворючої діяльності здійснюється значною кількістю правових актів різної юридичної сили, що призводить до їх розгалуженості та не справляє цілісного правового впливу на законотворючий процес. Аналіз норм Конституції України [4], як нормативно-правового акту вищої юридичної сили, доводить відсутність системності регламентування досліджуваного питання. Положення щодо законотворчості містяться в різних її розділах і мають неоднаковий ступінь деталізації та обсяг [6].

Ще одним важливим нормативно-правовим актом, який регулює законотворчість, є Закон України «Про Регламент Верховної Ради України», який закріплює

процесуально-правові відносини, що складаються в процесі виконання парламентом України конституційних функцій й повноважень. Зазначений акт виступає своєрідним «компенсаторним» актом, оскільки Конституція України, як зазначалось вище, не містить великої кількості норм, присвячених регулюванню парламентської діяльності, тим більше процесуальних, тому саме Регламент виконує відповідну регулятивну роль. У зв'язку із наведеним, погоджуємось із В. М. Шаповалом, який зазначає, що «український парламентський Регламент здійснює відповідне правове регулювання не «після» Конституції, а «разом» із Конституцією» [7, с. 164].

Попри своє призначення, Регламент Верховної Ради України не закріплює цілий ряд важливих питань, серед яких варто виділити відсутність дефініції «законодавчий процес» (законодавча діяльність), норм щодо прогнозування й планування законопроектних робіт, проведення громадських обговорень та консультацій щодо проєктів законів, строки підготовки та опрацювання законопроектів у парламенті, протидію законодавчому та т. зв. «поправковому спаму».

Наступний нормативно-правовим актом є Закон України «Про комітети Верховної Ради України», який також потребує конкретизації щодо дієвих механізмів забезпечення пропорційного представництва в комітетах депутатських фракцій, гласності в роботі комітетів, а також підвищення їх ролі у законодавчому процесі та контрольній діяльності.

Із урахуванням того, що правовій системі України властива інтенсивна нормотворча діяльність, задля підвищення якості законів, україн необхідно закріпити єдині стандарти нормопроекткування для всіх суб'єктів законодавчої ініціативи. Для уніфікації та конкретизації вимог до нормопроекткування та подання законопроектів, в Україні більше як двадцять років проводиться робота з розробки та прийняття закону «Про закони та законодавчу діяльність». Перша спроба прийняття такого нормативно-правового акту була у 2001 році, проте не була успішною, оскільки Президент наклав вето на зазначений закон. Згодом було розроблено ще низку проєктів Закону України «Про нормативно-правові акти» (1343-1 від 21.01.2008 р., 5199-VI від 06.09.2012 р.), але розгляд даних питань не отримав логічного завершення у вигляді прийнятого нормативно-правового акту.

Прийняття такого нормативно-правового акту обумовлює низька якість законопроектів (їх розбалансованість та наявність правових колізій); ухвалення нових законів, які не кореспондують з уже існуючими законами, порушення системних зв'язків між законами та підзаконними актами; недостатня пропорційність між законодавчими ініціативами та законами; недостатня координація між Верховною Радою, Кабінетом Міністрів та Президентом у законодавчому процесі; низький рівень залучення громадськості на етапі розробки змісту законопроекту. Серйозною проблемою є так званий «законодавчий спам», тобто кількість поданих законопроектів до парламенту перевищує спроможність до їх опрацювання (т. зв. «законодавчий спам»).

Пріоритетність розгляду окремих законопроектів на пленарних засіданнях визначається як постійними правилами процедури, так й ухваленими спеціаль-

ними правилами, запропонованими комітетом із питань регламенту. Ці пріоритетні законопроекти трансформуються в короткотермінові графіки та щоденний порядок роботи, завдяки політичному впливові лідерів партії більшості й особливо процедурній свободі спікера. Програма роботи парламенту насамперед втілюється в законопроектах, які він розглядає.

До прикладу, 12 травня 2016 року парламентом України було встановлено рекорд за швидкістю прийняття законопроекту. Так, усього за 1 день, законопроект № 4645 «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України», який був ініційований 11 травня Віктором Королем (БПП), та зареєстрований у ВРУ, пройшов комітет, а вже наступного дня підписаний Президентом. Знадобилося лише доба, аби законопроект пройшов усі 12 стадій законодавчого процесу. Це приблизно в 116 разів швидше, ніж проходження середньостатистичного українського законопроекту [8].

Аналітики незалежної платформи «Вокс Україна» досліджували строки проходження законопроектами стадій законодавчого процесу впродовж листопада 2014 - травня 2016 року. На підставі дослідження констатовано, що 85 % прийнятих законопроектів пройшли весь законодавчий процес за період від 1 дня до 6 місяців; найбільша кількість прийнятих законопроектів (19 %) пройшли всі стадії за період від 30 до 60 днів; значна частина (57 %) всіх прийнятих законопроектів пройшла весь шлях протягом 4 місяців. Отже, якщо спиратися тільки на ці дані, то можна сказати, що у випадково обраного законопроекту шанси бути прийнятим і підписаним трохи менше 11 % і, швидше за все, сьятиме терміном менше ніж 6 місяців [9].

Українським важливим питанням є відповідальність суб'єктів, які беруть участь у законодавчому процесі за порушення норм Регламенту Верховної Ради України. Відповідальність виявляється в несприятливих наслідках, що вживаються до відповідного суб'єкта. Дана відповідальність охоплює два види відповідальності: відповідальність парламенту і відповідальність парламентаря. Незважаючи на те що в нашій державі існують відповідні монографічні дослідження з питань відповідальності парламентарів, проблема відповідальності за порушення при проходженні стадій законодавчого процесу в науці окремо майже не розглядається [10, с. 30–36].

Проблема парламентської відповідальності депутатів існує з часів появи парламентських установ й досі немає однозначного вирішення. Зокрема, більше двохсот років тому у Франції І. Бентам, розробляючи основи роботи з нагоди скликання парламенту, значне місце відводив організації питань порядку та поведінки його членів. Для встановлення порядку він пропонував ряд заходів, одним із яких був великий майновий завдаток, що повертався повною мірою народному обранцю після закінчення сесії лише у випадку, коли він не пропускав засідань [11, с. 160].

Питання парламентської відповідальності й досі є дискусійним. Різноманіття видів юридичної відповідальності, роль парламенту як представницького, законодавчого органу вимагають визначення місця парламентської відповідальності в правовій системі. Зокрема, серед традиційних видів відповідальності, таких як: кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна, матеріальна, – виділяється і конституційно-правова, яка, у тому числі, визначає питання організації роботи парламенту і правила поведінки депутатів [12, с. 7-10].

Особливості парламентської відповідальності полягають у тому, що вона може бути й колективною. Зокрема, санкції, що застосовуються до парламенту, прямо проєктуються на парламентарів рівною мірою. Парламентська відповідальність виникає, коли парламент приступає до виконання своїх обов'язків, тобто вона є позитивною. Зокрема, обов'язком законодавчого органу є правова регламентація неврегульованих відносин. По суті, позитивну парламентську відповідальність можна назвати представницькою парламентською відповідальністю. Даний вид парламентської відповідальності юридичного закріплення не потребує. Парламентська відповідальність визначена теоретичною концепцією, яка має юридичне закріплення. Сукупність правових норм вітчизняного законодавства і норм підзаконного регулювання вказують на парламентську відповідальність. Норми парламентської відповідальності мають комплексний характер. Саме тому однозначно стверджувати, що парламентська відповідальність регламентована конституційними нормами, недоцільно.

Окремо варто розглянути відповідальність парламентарів. Така відповідальність є видом юридичної відповідальності. Відповідальність депутата, як виборного посадової особи органу влади, є різновидом адміністративної відповідальності, однак повною мірою розглядати відповідальність парламентаря, як різновиду адміністративної відповідальності посадової особи, недоцільно. Застосування загальних підстав адміністративної відповідальності пов'язане з наявністю особливого статусу в парламентаря, тому необхідно зважати на ряд певних обставин. Умови залучення парламентарів до відповідальності зводяться до подолання їхнього імунітету в порядку, встановленому чинним законодавством. Також відповідальність парламентарів є видом соціальної або представницької відповідальності, яка обумовлена тим, що депутат є представником народу. Справедливо зазначено, що діяльність парламентаря обумовлена наявністю в нього відповідних зобов'язань перед виборцями. Парламентарій несе відповідальність перед населенням. Саме народ надає депутату повноваження реалізовувати від його імені представницькі функції на вирішення важливих завдань за допомогою законотворчої діяльності. Окрім того, парламентська відповідальність характеризується особливим методом здійснення покарання. Особливим видом покарання є санкції морально-етичного характеру.

Особливості парламентської відповідальності депутатів відображаються у характері застосовуваних санкцій, які є доволі специфічними, навіть для конституційно-правової відповідальності. Як уже зазначалося, суб'єктами відповідальності при цьому можуть бути як депутат, так і представницький орган. Однак у ряді заходів покарання не має відповідальності, пов'язаної з майновою. Зокрема, конституційно-правові санкції не обмежують майновий статус індивідів, організацій, що характерно для цивільно-правових і фінансово-правових санкцій, ряду адміністративних стягнень (штрафи), найчастіше вони застосовуються у вигляді заходів дисциплінарного впливу щодо порушників. Дійсно, особливою ознакою парламентської відповідальності є те, що вона пов'язана із застосуванням заходів впливу, перш за все дисциплінарного характеру, стосовно депутатів, які порушують правила роботи представницького органу і які вчинили дисциплінарний проступок. Тому

вона може характеризуватися як дисциплінарна. Водночас застосування поняття «парламентська відповідальність» щодо депутата видається більш обґрунтованим, оскільки наголошується на його відмінності від посадових осіб.

Таким чином, парламентська відповідальність депутатів є важливим елементом статусу парламентаря й окремим видом юридичної відповідальності, пов'язаної з організацією роботи парламенту, поведінкою і дисципліною депутатів на засіданнях. Як фактор підвищення престижу парламенту, вона повинна сприяти поліпшенню організації його роботи. Така відповідальність взаємопов'язана з іншими видами відповідальності та з інститутом недоторканності парламентаря.

Як бачимо, у сучасних умовах розвитку українського суспільства активно розвивається процес становлення самостійної галузі парламентського права, а парламентська відповідальність посідає особливе місце як інститут парламентського права. Вважаємо, що специфіка ознак парламентської відповідальності дозволить знизити рівень безвідповідальності в роботі депутатського корпусу під час прийняття доленосних рішень для нашої молоді держави.

У сучасному Європейському Парламенті також визначаються підстави відповідальності. До них належить поведінка, пов'язана з порушенням депутатської етики, з інцидентами, що порушують установлений порядок і хід засідань парламенту і його органів, і перешкоджає діяльності парламенту, провокує блокування його роботи. Покарання, передбачені в Регламенті Європарламенту, застосовуються у формі стягнень, штрафів, заборон і подібних санкцій. До заходів дисциплінарної відповідальності відносяться: осуд; втрата права на отримання добового винагороди на період від двох до 30 днів; тимчасову заборону на участь в роботі Європарламенту і його органів від двох до 30 днів; заборона представництва Європарламенту в міжнародних делегаціях. Особливо обумовлюються випадки, пов'язані з неповагою авторитету парламенту, висловлюваннями і промовами, що носять расистський, ксенофобський і подібний характер. Досить докладно прописана процедура накладення стягнень. Усі санкції оголошуються на пленарних засіданнях головою, доводяться до відома органів, у яких складається депутат Європарламенту, а також розміщуються на сайті [13].

У парламентах держав-членів Європейського Союзу депутати також зобов'язані дотримуватися дисципліни. Правила і заходи відповідальності в парламентах можуть відрізнятися, хоча в цілому є подібними. Як правило, вони прописані в регламентах. До класичних стягнень належать заходи у Франції, де передбачено таке: заклик до порядку; заклик до порядку із занесенням до протоколу і можливістю позбавлення частини парламентської платні за місяць; вираз осуду; вираз осуду з тимчасовим винятком. Найбільш суворими санкціями є тимчасове виключення із заборонаю з'являтися в парламенті [14, с. 53-54].

У частини європейських держав у встановлених законом випадках неодноразове порушення депутатської дисципліни може бути підставою для ініціювання процедури позбавлення депутатського мандата.

Висновки. Отже, досі залишається актуальним питання нормативного визначення єдиної методології з питань підготовки проєктів законів і врахування всього комплексу проблем, пов'язаних із вимогами до них. Цьому має сприяти

прийняття закону «Про закони та законодавчу діяльність» або «Про нормативно-правові акти», який буде містити окремих розділ, присвячений законам та законодавчій діяльності. Поряд із прийняттям нових законодавчих актів потребує ревізії існуючий нормативно-правовий масив, що регулює законотворчу діяльність, а саме: перегляду та скасування застарілих нормативно-правових актів, що не відповідають реаліям сьогодення; усунення суперечності та дублювання окремих норм тощо.

У Законі доцільно таке:

- встановити єдині вимоги до техніки проєктування законів, які будуть однаковими для всіх суб'єктів законодавчої ініціативи;

- конкретизувати вичерпний перелік вимог до супровідних документів до законопроекту (доцільним є закріплення подання Білих Книг ((англ. White paper) — це інформаційно-аналітичний, документ, який містить експертні думки та дослідження, які пропонують конкретне рішення або рекомендацію з теми. Її ціль – надання корисної інформації щодо певної проблеми та різні алгоритми дій з того чи іншого питання. Практика створення і використання Білих книг поширена у Європейському Союзі);

- конкретизувати вимоги щодо експертизи поданих законопроектів; формалізувати критерії та вимоги щодо підготовки фінансово-економічного обґрунтування до законопроекту;

- унормувати підстави повернення Президентом України прийнятого закону для повторного розгляду до Верховної Ради України;

- передбачити залучення та проведення консультацій зі стейкхолдерами на стадії визначення змісту законопроекту тощо.

Використані джерела:

1. Журавський В. С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми). Київ : Парлам. вид-во, 2002. 344 с.

2. Ришелюк А. М. Законотворчий процес в Україні. Навч. посіб. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 218 с.

3. Богачова О. В., Зайчук О. В., Копиленко О. Л. Законотворчий процес в Україні. Київ : Реферат, 2006. 424 с.

4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 11.10.2021)

5. Тихомиров Ю. А. Теория закона. Отв. ред. д-р юрид. наук В. П. Казимирчук. Москва : Изд-во "Наука", 1982. 255 с.

6. Копиленко, О. Л. and Богачова, О. В. 2010. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1 (Jul. 2010), 5-14. URL : <https://instzak.com/index.php/journal/article/download/1272/1182>.

7. Шаповал В. Джерела конституційного права України: питання теорії і практики. *Право України*. 2014. № 9. С. 164.

8. Портал відкритих даних. Головна сторінка Верховної Ради України. URL : <https://data.rada.gov.ua/open>.

9. Остапчук Д. Шлях закону: що впливає на роботу Верховної Ради. *Говорять дані*. URL: <https://voxukraine.org/shlyah-zakonu-v-vru/>.

10. Рижук І. В. Теоретико-правова характеристика позитивної відповідальності парламентаріїв. *Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2012. Випуск 3. (43). С. 30–36.

11. Бентам І. Тактика законодавчих зборів. Пер. з англ. Санкт-Петербург, 1907. С. 160.

12. Мамина О. І. Основи політико-правової (конституційно-правової) відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування. *Конституційне й муніципальне право*. 2016. № 5. С. 7-10.

13. Rules of Procedure of the European Parliament. URL : [http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=\\$//EP//TEXT+RULES\\$EP+20170116+TOC+DOC+XML+V0//EN&language=EN](http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=$//EP//TEXT+RULES$EP+20170116+TOC+DOC+XML+V0//EN&language=EN).

14. Маклаков В. В. Законодавчий процес в сучасній Франції. Москва, 2014. С. 53-54.

References:

1. Zhuravsky, V. S. (2002) Stanovlennia i rozvytok ukraïnskoho parlamentaryzmu (teoretychni ta orhanizatsiino-pravovi problemy). Kyiv : Parlam. vyd-vo. [in Ukrainian].

2. Rysheľiuk, A. M. (2004) Zakonotvorchyi protses v Ukraïni. Navch. posib. Kyiv : Vyd-vo NADU. [in Ukrainian].

3. Bogachova, O. V., Zaychuk, O. V., Kopilenko, O. L. (2006) Zakonotvorchyi protses v Ukraïni. Kuiv : Referat. [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukraïny. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukraïny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. N 30. Art. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

5. Tikhomirov, Yu. A. (1982) Teoriya zakona. V. P. Kazymyrychuk (Ed.). Moskva : Yzd-vo "Nauka". [in Russian].

6. Kopylenko, O. L., & Bogachova, O. V. (2010) Zakonotvorchyi protses: stan i shliakhy vdoskonalennia. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1 (Jul. 2010), 5-14. URL : <https://instzak.com/index.php/journalarticle/download/1272/1182>. [in Ukrainian].

7. Shapoval, V. (2014) Dzherela konstytutsiinoho prava Ukraïny: pytannia teorii i praktyky. *Pravo Ukraïny - Law of Ukraine*, 9, 164. [in Ukrainian].

8. Portal vidkrytykh danykh. *Holovna storinka Verkhovnoi Rady Ukraïny*. N. d. N. p. URL : <https://data.rada.gov.ua/open>. [in Ukrainian].

9. Ostapchuk, D. Shliakh zakonu: shcho vplyvaie na robotu Verkhovnoi Rady. *Hovoriat dani*. N. d. N. p. URL : <https://voxukraine.org/shlyah-zakonu-v-vru/>. [in Ukrainian].

10. Ryzhuk, I. V. (2012) Teoretyko-pravova kharakterystyka pozytyvnoi vidpovidalnosti parlamentariiv. *Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava - Journal of Khmelnytsky University of Management and Law*, issue 3. (43), 30–36. [in Ukrainian].

11. Bentham, I. Takytyka zakonodavchyykh zboriv. (1907) Per. z anhł. Sankt-Peterburgb, 160. [in Ukrainian].

12. Mamyna, O. I. (2016) Osnovy polityko-pravovoi (konstytutsiino-pravovoi) vidpovidalnosti orhaniv i posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia. *Konstytutsiine y munitsypalne pravo - Constitutional and municipal law*, 5, 7-10. [in Ukrainian].

13. Rules of Procedure of the European Parliament. N. d. N. p. URL : [http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?PubRef=\\$//EP//TEXT+RULES\\$EP+20170116+TOC+DOC+XML+V0//EN&language=EN](http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?PubRef=$//EP//TEXT+RULES$EP+20170116+TOC+DOC+XML+V0//EN&language=EN). [in Ukrainian].

14. Maklakov, V. V. (2014) Zakonodavchyi protses v suchasniï Frantsii. Moskva, 53-54. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2021

Бригинец А. А., доктор юридических наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова (г. Хмельницький, Україна)

Галус Е. А., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова (г. Хмельницький, Україна)

Рыжук І. В., кандидат юридических наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова (г. Хмельницький, Україна)

РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ СТАДИЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В УКРАИНЕ С УЧЕТОМ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

В статье исследуются особенности разрешения проблем правового регулирования отдельных стадий законодательного процесса в Украине с учетом зарубежного опыта. Доказано, что за годы независимости принято значительное количество законов, что позволило национальному парламенту выйти на уровень современных парламентов демократических государств, но анализ теории и практики законотворческого процесса дают основания утверждать о необходимости его совершенствования как основного направления развития современной правовой системы Украины. Важной проблемой остается корпоративизация законотворческого процесса, когда закон выражает не всеобщую волю и общие интересы людей, а принимается в пользу групповых, корпоративных интересов. До сих пор остается актуальным вопрос нормативного определения единой методологии по подготовке проектов законов и учета всего комплекса проблем, связанных с требованиями к ним.

Ключевые слова: законотворческий процесс, законопроект, этапы и стадии законотворческого процесса, субъекты законодательной инициативы, нормативно правовое регулирование.

Bryhinetz O., Doctor of Law, Associate Professor, Professor of Constitutional, Administrative and Financial Law Department of Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law (Khmelnyskyi, Ukraine)

Halus O., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of Constitutional, Administrative and Financial Law Department of Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law (Khmelnyskyi, Ukraine)

Ryzhuk I., Candidate of Law, Associate Professor of Constitutional, Administrative and Financial Law Department of Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law (Khmelnyskyi, Ukraine)

SOLVING THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF CERTAIN STAGES OF THE LEGISLATIVE PROCESS IN UKRAINE TAKING INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE

The article examines the features of solving problems of legal regulation of certain stages of the legislative process in Ukraine, taking into account foreign experience. It has been proved

that a significant number of laws have been passed during the years of independence, which allowed the national parliament to reach the level of modern parliaments of developed democracies, but analysis of the theory and practice of the legislative process suggests its need to improve the modern legal system. An important problem remains the corporatization of the legislative process, when the law does not express the common will and common interests of the people, but is adopted in favor of group, corporate interests. The issue of normative definition of a single methodology for the preparation of draft laws and taking into account the whole range of issues related to their requirements is still relevant. Improving the process of drafting and adopting laws should be the result of integrating the efforts of the legislature, on the one hand, and society, on the other. Along with the adoption of new legislation, the existing legal framework that regulates legislative activity needs to be revised: revision and repeal of obsolete regulations that do not correspond to today's realities; elimination of contradictions and duplication of separate norms, etc. It is expedient to establish uniform requirements in the Law for the technique of drafting laws, which will be the same for all subjects of the legislative initiative; specify a comprehensive list of requirements for accompanying documents to the bill; specify the requirements for the examination of submitted bills; formalize the criteria and requirements for the preparation of financial and economic justification for the bill; to normalize the grounds for returning the adopted law by the President of Ukraine for reconsideration to the Verkhovna Rada of Ukraine; provide for the involvement and consultation of stakeholders at the stage of determining the content of the bill, etc.

Keywords: legislative process, bill; stages and stages of the legislative process, subjects of legislative initiative, regulatory and legal regulation.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.45-56

УДК 341.66

Завгородній В. А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

e-mail: dnepr-2001@i.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7489-8170>

ІНСТИТУЦІЙНА ПІДСИСТЕМА МЕХАНІЗМУ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена визначенню системи інституцій, які долучаються до імплементації рішень Європейського суду з прав людини в національний правопорядок України, з'ясування їх завдань, функцій та повноважень, а також здійсненню класифікації таких суб'єктів. Встановлено, що до системи суб'єктів імплементації рішень Страсбурзького суду належать як органи державної влади, їх службові та посадові особи, так й інші суб'єкти, серед яких виокремлено правозахисні громадські організації, заклади вищої освіти, адвокатські об'єднання. Суб'єкти імплементації рішень Сууду Ради Європи класифіковано за такими критеріями: а) за місцем в механізмі імплементації; б) за характером компетенції суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями: в) за функціональною належністю суб'єктів; г) залежно від долучення суб'єктів до заходів, що вживаються задля імплементації рішень Страсбурзького суду.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, інституція, імплементація, механізм імплементації рішень Суду Ради Європи, суб'єкти імплементації рішень Страсбурзького суду.

Постановка проблеми. Механізм імплементації рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький суд, Суд Ради Європи) є динамічною системою, що складається з менших за обсягом правових утворень, які іменуються підсистемами. Відповідно, кожна з існуючих підсистем згаданого механізму включає декілька взаємопов'язаних та однорідних елементів. Однією з таких підсистем є інституційна. З'ясуванню її особливостей не приділено належної уваги в доктрині права, що потребує здійснення окремого наукового пошуку в цій царині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку питань, присвячених виконанню рішень Європейського суду з прав людини, зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В. З. Абдрашитова, Є. С. Алісієвич, К. В. Андріанов, О. В. Базов, С. Ю. Бутенко, В. Г. Буткевич, Л. Г. Гусейнов, О. В. Девятова, А. В. Деменєва, Т. І. Дудаш, І. П. Іванець, В. В. Капустинський, О. Ю. Кайдаш, В. П. Кононенко, У. З. Коруц, А. О. Корниліна, О. О. Кочура, І. Ю. Кретова, Д. В. Кухнюк, І. В. Лаптева, С. П. Матвеева, І. С. Метлова, П. В. Пушкар, П. М. Рабінович, Н. М. Раданович, О. В. Сердок, О. В. Соловійов, О. О. Сорока, Д. М. Супрун, В. А. Туманов, О. Я. Трагнюк, В. Г. Уваров, С. Є. Федик, Т. І. Фулей, Ю. Б. Хім'як, С. В. Шевчук, Г. Ю. Юдківська, І. Я. Яковюк та ін. Водночас, на сьогодні у юридичній науці відсутнє комплексне наукове дослідження системи суб'єктів, які долучаються до виконання рішень Страсбурзького суду, ухвалених по суті справи проти України як держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є виокремлення інституцій, які беруть участь в імплементації рішень Європейського суду з прав людини в національний правопорядок України, з'ясування їх завдань, функцій та повноважень, а також здійснення класифікації таких суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Термін «інституція» в академічному тлумаченні словника трактується таким чином: а) установа, заклад; б) частина, підрозділ установи, закладу [1].

С. А. Макеев, спираючись на результати дослідження Я. Щепанського, наводить чотири найбільш вживані визначення поняття «інституція»: 1) інституції – це групи осіб, покликані для вирішення справ, важливих для всієї спільноти, для виконання публічних функцій; 2) інституція – це форма організації комплексу соціальних дій, які виконуються деякими членами групи від імені спільноти; 3) інституція – комплекс установ і знарядь діяльності, що дають змогу деяким членам групи виконувати публічні функції, спрямовані на задоволення потреб і регулювання поведінки цілої групи; 4) інституція – певна соціальна роль деяких осіб, особливо важлива для життєдіяльності групи [2, с. 42-43].

З вищезазначеного випливає, що під інституцією слід розуміти установу, заклад, підрозділ, організовану групу осіб, що покликані виконувати публічні функції, спрямовані на задоволення потреб суспільства. Сукупність вказаних суб'єктів

та їх взаємодія між собою є нічим іншим, ніж інституційною системою чи підсистемою певного механізму.

На підтвердження власного умовиводу наведемо твердження інших правників. Так, на переконання Л. Б. Васильчука, інституційна система реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні – це взаємоузгоджена цілісна сукупність уповноважених суб'єктів та їхня діяльність, що має на меті ефективне забезпечення належного практичного втілення в життя можливостей, установлених нормами права, громадянами України, іноземними громадянами або підданими, особами без громадянства та їхніми спільнотами, особисто або через створені ними організації та іншими уповноваженими суб'єктами з метою задоволення їхніх потреб та інтересів у сфері безпечного для життя і здоров'я довкілля в Україні [3, с. 58].

На думку І. С. Сухан, інституційна система адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля – це взаємоузгоджена цілісна сукупність уповноважених суб'єктів та їхня діяльність щодо забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля [4, с. 237].

Як наголошує А. І. Сидоренко, суб'єктами реалізації механізму імплементації практики ЄСПЛ є: 1) Європейський суд з прав людини та інші органи Ради Європи, які здійснюють моніторинг за дотриманням Конвенції; 2) Конституційний Суд; 3) органи законодавчої влади; 4) органи виконавчої влади (Міністерство юстиції, Міністерство економічного розвитку та ін., залежно від компетенції конкретного органу); 5) Верховний Суд. Водночас, як зазначає правник, оскільки між зазначеними самостійними суб'єктами відсутня субординація, внаслідок чого в процесі їхньої діяльності можливі розбіжності, факультативними та необхідними суб'єктами імплементації є наукові установи, які надають рекомендації щодо найбільш прийнятнього варіанту такої імплементації [5, с. 11].

Однак уважаємо, що підхід вченого до визначення суб'єктів імплементації рішень ЄСПЛ є дискусійним, зважаючи на таке: а) невинуватим є віднесення до таких суб'єктів безпосередньо Суду Ради Європи, враховуючи його правовий статус та субсидіарну роль; б) до системи суб'єктів чомусь не включені суди першої та апеляційної інстанцій, які мають враховувати правові позиції ЄСПЛ так само, як і Верховний Суд, та забезпечувати їх імплементацію в національній правовій системі; в) наукові установи є не єдиним факультативним суб'єктом імплементації рішень Страсбурзького суду, оскільки такими суб'єктами також є заклади вищої освіти, правозахисні громадські організації, адвокатські об'єднання тощо.

Принагідно зазначимо, що базовий перелік суб'єктів, які долучаються до виконання рішень Суду Ради Європи в Україні, а отже, і до їх імплементації, визначено в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у ст. 1 якого, передусім, згадується Орган представництва, що є спеціальним суб'єктом, відповідальним за забезпечення представництва України в ЄСПЛ та координацію виконання його рішень на національному рівні.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784 «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Органом представництва визначено Міністерство юстиції України, що звітує про хід виконання рішень Страсбурзького суду у справах, у яких Україна є стороною, через Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

До повноважень Органу представництва, відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Уряду України від 2 липня 2014 р. № 228, віднесено: 1) здійснює захист інтересів України у ЄСПЛ; 2) здійснює експертизу проектів нормативно-правових актів та нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації, на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці ЄСПЛ; 3) здійснює офіційне опублікування рішень ЄСПЛ щодо України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України»; 4) забезпечує підготовку документів та представництво інтересів держави в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та звітує перед Комітетом міністрів Ради Європи про стан виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України; 5) забезпечує координацію виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України; 6) звертається до суду з позовами про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодування за рішеннями ЄСПЛ [6].

Аналіз визначених законом завдань Мін'юсту дозволяє дійти висновку, що в процесі імплементації рішень Страсбурзького суду в національній правовій системі на цей орган державної влади покладається ряд важливих функцій, а саме: 1) представницька, що полягає в налагодженні співпраці з Радою Європи від імені Уряду України та офіційному звітуванні перед нею з питань виконання рішень ЄСПЛ в Україні; 2) координаційна, що зводиться до ініціювання та погодження заходів, необхідних для належного виконання рішень ЄСПЛ, з усіма задіяними суб'єктами; 3) інформаційна, що полягає в забезпеченні офіційного опублікування ухвалених ЄСПЛ рішень; 4) бюджетно-відновлювальна, сутність якої зводиться до ініціювання питання про відшкодування збитків завданих державному бюджету внаслідок виплати скаржнику справедливої сатисфакції у зв'язку з ухваленням Страсбурзьким судом рішення проти України; 5) експертна, яка полягає в перевірці проектів нормативно-правових актів щодо їх відповідності конвенційним положенням на етапі їх державної реєстрації.

Вищевказані функції кореспондуються і з визначеними в Положенні про Уповноваженого у справах ЄСПЛ завданнями цього органу, серед яких слід звернути увагу на координацію роботи, пов'язаної з підготовкою матеріалів для розгляду справ у Суді та виконанням його рішень, співпрацю з цією метою з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування [7].

Однак, на наш погляд, функція координації, що закріплена за Мін'юстом загалом та Уповноваженим у справах ЄСПЛ зокрема, є декларативною, що, передусім, впливає із трактування терміна «координація» як: погодження, зведення до

відповідності, установлення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями поняттями тощо; узгодженість рухів дій тощо [8].

Із зазначеного вище витікає, що Уповноважений у справах ЄСПЛ має бути суб'єктом узгодження всіх дій, пов'язаних із досягненням цілей механізму імплементації рішень Страсбурзького суду. Однак аналіз нормативно закріплених за цим органом повноважень дає підстави стверджувати, що Орган представництва реально координує роботу лише з таких питань, як: а) підготовка пропозицій щодо організаційно-правових, процедурних та інших питань, пов'язаних із забезпеченням представництва України в Суді та виконанням його рішень; б) підготовка матеріалів для розгляду справ у ЄСПЛ. Зважаючи на зазначене, а також беручи до уваги те, що більшість визначених законодавством повноважень Уповноваженого у справах ЄСПЛ пов'язані з обміном інформацією, основним його призначенням у механізмі імплементації рішень ЄСПЛ є комунікація. Реальним суб'єктом координації імплементації рішень Страсбурзького суду в національній правовій системі, зважаючи на положення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» [9], скоріше, є Уряд України, що має реальні важелі впливу у сфері захисту прав людини, які дозволяють йому узгодити більшість значимих дій задля імплементації рішень Суду Ради Європи.

Залежно від суб'єктів, які здійснюють контроль за виконанням рішень ЄСПЛ на національному рівні, з погляду В. А. Стукаленка, можна виділити такі його види: 1) контроль, який здійснює Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ; 2) контроль, який здійснює Секретаріат Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ; 3) контроль, який здійснюється в межах Державної виконавчої служби України; 4) контроль, який здійснює Міністр юстиції України; 5) судовий контроль тощо [10, с. 64].

Проте переконані, що зазначена позиція правника є дискусійною, а визначена в ч.2 ст. 11 Закону функція контролю Органу представництва (до структури якого можна віднести фактично всі вищезазначені, окрім судів, суб'єкти) є декларативною. І це, перш за все, підтверджується положеннями ч.3 цієї ж статті, у якій зазначається, що в рамках здійснення контролю Орган представництва має право лише отримувати інформацію про хід і наслідки виконання таких заходів, а також вносити Прем'єр-міністрові України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру.

З огляду на вказане вище, Орган представництва не здійснює контрольну функцію, що підтверджується і відсутністю в нього повноважень, які надають йому можливість застосувати владно-примусові чи оперативні заходи, які спрямовуються на приведення дій підконтрольного суб'єкта у відповідність до ухвалених ЄСПЛ рішень або норм Конвенції.

Суб'єктом, котрий наділений контрольними повноваженнями в механізмі імплементації рішень Страсбурзького суду, є, передусім, Український парламент, у структурі якого неабияку роль відіграють комітети, що, згідно із законом, здійснюють контрольну функцію шляхом аналізу практики застосування законодавчих актів у діяльності державних органів та їх посадових осіб з питань, віднесених

до предметів відання комітетів, підготовки та подання відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради України [11].

Ще одним дієвим суб'єктом імплементації рішень ЄСПЛ від імені Українського парламенту вважаємо Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який після одержання від Органу представництва стисло викладу рішення Суду Ради Європи має ряд повноважень, що можуть бути реалізовані в частині вжиття заходів загального характеру. Аналіз законодавчо визначеного переліку повноважень [12] дає змогу стверджувати, що парламентський омбудсман є одним із ключових суб'єктів, який після отримання рішення ЄСПЛ ухваленого проти України здійснює не тільки функцію моніторингу, але й координаційну функцію щодо його належної імплементації в національний правопорядок.

Суб'єктами, на які покладається виконання рішень Страсбурзького суду в частині виплати відшкодування, є Державна виконавча служба Міністерства юстиції України та Державне казначейство України [9].

З огляду на зміст ст. 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», суб'єктами імплементації рішень Суду Ради Європи є також міністерства та відомства, на які покладається функція забезпечення систематичного контролю за додержанням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Страсбурзького суду.

На виконання вищезазначеного положення Закону, відповідно до п.9 постанови Уряду України «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» Національному банку, Службі безпеки, Офісу Генерального прокуратора, Центральній виборчій комісії, Державній судовій адміністрації, Національному антикорупційному бюро запропоновано визначити посадових осіб з ряду заступників керівника відповідного органу для сприяння ефективному здійсненню заходів щодо забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання його рішень [13].

Проте, аналіз звітів Уповноваженого у справах ЄСПЛ за 2015-2020 роки, у яких неодноразово акцентувалося на системних причинах порушення конвенційних прав і свобод людини, вказує, що зазначений вище перелік органів державної влади потребує розширення та включення до нього Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ, Державної кримінально-виконавчої служби, працівники яких є потенційними порушниками конвенційних прав і свобод людини. Серед зазначених правоохоронних відомств функцію контролю за належною імплементацією рішень ЄСПЛ має здійснювати Офіс Генерального прокуратора та підпорядковані їй регіональні, військова і спеціальна антикорупційна прокуратури.

З-поміж інституцій, що долучаються до процесу імплементації рішень Страсбурзького суду, варто виокремити ті, що здійснюють функцію нагляду. Однією з таких, згідно з ч.2. ст. 46 Конвенції, є Комітет Міністрів Ради Європи, у структурі якого створено Департамент з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини [14].

Іншим суб'єктом нагляду за імплементацією рішень ЄСПЛ є Міністерство закордонних справ, що, відповідно до ст. 17 Закону України «Про міжнародні договори України», здійснює загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України, у тому числі й іншими їх сторонами [15].

Аналіз повноважень вказаного органу державної влади дає підстави стверджувати, що в процесі імплементації рішень ЄСПЛ у національну правову систему МЗС України виконує не тільки наглядову, але й комунікативну функцію.

Слід зауважити, що діяльність Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини на регіональному рівні забезпечують його представники, що працюють у складі головних управлінь юстиції в областях, у містах Києві та Севастополі й очолюють регіональні відділення Секретаріату Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ [16].

Огляд їхніх повноважень дозволяє дійти висновку, що регіональні відділення та представники Уповноваженого у справах ЄСПЛ, які їх очолюють, є допоміжними суб'єктами імплементації рішень ЄСПЛ, на які покладатися виконання ряд таких функцій: а) інформаційна; б) превентивна; в) консультативна; г) правороз'яснювальна; д) забезпечення діяльності Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ.

Неабияку роль у процесі імплементації рішень ЄСПЛ у національний правопорядок відіграють Верховний суд та Конституційний Суд України, які є суб'єктами, що уповноважені на офіційну правоінтерпретацію в Україні. Попередньо проведене дослідження дозволило зробити висновок про те, що вказані суди загалом використовують такі ж способи тлумачення, що й Страсбурзький суд. Заразом, правотлумачна діяльність Верховного та Конституційного судів України ґрунтується як на загальних принципах інтерпретації норм права, так і на деяких спеціальних принципах, що притаманні практиці ЄСПЛ, а саме: ефективного тлумачення норм, пропорційності та балансу інтересів, забезпечення правової визначеності (правопевності), еволютивного (динамічного) тлумачення [17, с. 15].

Водночас переконані, що до переліку суб'єктів імплементації рішень ЄСПЛ, окрім органів державної влади, їх службових і посадових осіб, слід віднести правозахисні громадські організації, які активно долучаються до вжиття частини заходів загального характеру. Діяльність громадських організацій в аспекті імплементації рішень ЄСПЛ може бути: а) самостійною та здійснюватися без погодження з уповноваженими органами державної влади; б) узгодженою або спільною з органами та посадовими особами державної влади.

Правовий статус громадських організацій, що визначений законодавством, дозволяє їм вчиняти такі дії: а) здійснювати моніторинг стану імплементації постанов ЄСПЛ в Україні, на основі якого визначати чинники та/або причини, які призводять до порушень прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією; б) давати юридичну оцінку діям органів державної влади, їх службових та посадових осіб, з приводу ефективності вжитих ними заходів на виконання постанов Страсбурзького суду; в) звертатися до органів публічної влади з пропозиціями, петиціями, заявами, змістом яких є рекомендації щодо необхідності вжиття конкретних

заходів задля належної імплементації рішень Суду Ради Європи; г) сприяти вжиттю державою заходів загального характеру шляхом надання різного роду підтримки (організаційної, інформаційної, матеріально-технічної тощо); д) самостійно вживати деякі заходи загального характеру, спрямовані на досягнення цілей імплементації рішень ЄСПЛ (наприклад, проводити громадські експертизи проектів законів та інших нормативно-правових актів, проводити освітні та наукові заходи з питань вивчення положень Конвенції).

Заклади вищої освіти України, серед яких слід виокремити ті, які надають освітні послуги, пов'язані зі здобуттям правничої освіти, є також тими суб'єктами, без належної діяльності яких досягнення цілей імплементації постанов ЄСПЛ неможливе. Ще у 2004 році Комітетом міністрів Ради Європи році було наголошено на важливості Європейської конвенції з прав людини та практики ЄСПЛ в університетській освіті та професійній підготовці (Рекомендації Rec (2004)4 від 12 травня 2004 року). Тому включення до освітніх програм підготовки та підвищення кваліфікації фахівців-юристів окремих навчальних дисциплін, курсів чи тем, присвячених Страсбурзькому правозахисному механізму, є необхідною умовою підготовки правників з конвенційним мисленням.

Зазначене дозволяє стверджувати, що до системи суб'єктів імплементації рішень ЄСПЛ належать як органи державної влади, їх службові та посадові особи, так й інші суб'єкти, серед яких слід виокремити правозахисні громадські організації, заклади вищої освіти, адвокатські об'єднання, котрі, використовуючи належні їм правові засоби, або сприяють вжиттю державою необхідних заходів загального характеру, або вживають їх самостійно.

Висновок. Зважаючи на все вищевикладене, доходимо висновку, що інституційна підсистема механізму імплементації рішень Європейського суду з прав людини в Україні являє собою сукупність суб'єктів, передусім органів державної влади, їх службових і посадових осіб, які, використовуючи необхідні правові засоби, уповноважені вживати заходи індивідуального та загального характеру з метою запровадження в національній правовій системі стандартів Ради Європи у сфері захисту прав людини.

Суб'єкти інституційної підсистеми механізму імплементації рішень ЄСПЛ можуть бути класифіковані за такими критеріями:

1) за місцем в механізмі імплементації: а) основні (парламент України, Уряд України, Міністерство юстиції України, Уповноважений у справах ЄСПЛ, Верховний суд, Конституційний суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини); б) допоміжні (Офіс Генерального прокурора, міністерства, заклади вищої освіти, правозахисні громадські організації, адвокатські об'єднання);

2) за характером компетенції суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями: а) загальної компетенції (Уряд України, Парламент України, суди загальної юрисдикції); б) спеціальної компетенції (Міністерство юстиції України, Міністерство закордонних справ України, Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ); в) галузевої компетенції (міністерства, відомства);

3) за функціональною належністю суб'єктів: а) суб'єкти координації (Кабінет Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Міністерство юстиції України); б) суб'єкти комунікації (Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ, Міністерство закордонних справ України, Представництво України при Раді Європи); в) суб'єкти забезпечення виплати відшкодування, встановленого Страсбурзьким судом (Департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, Державне казначейство України); г) суб'єкти здійснення нагляду за імплементацією рішень ЄСПЛ (Комітет Ради Міністрів Ради Європи, Міністерство закордонних справ); д) суб'єкти контролю за виконанням рішень Суду Ради Європи (парламентські комітети, прокуратура);

4) залежно від долучення суб'єктів до заходів, що вживаються задля імплементації рішень ЄСПЛ: а) суб'єкти, що виконують рішення Суду Ради Європи в частині виплати відшкодування скаргнику; б) суб'єкти, що забезпечують вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; в) суб'єкти, що забезпечують імплементацію рішень Страсбурзького суду в частині вжиття заходів загального характеру.

Подальші наукові дослідження механізму імплементації рішень ЄСПЛ у національний правопорядок слід здійснити в аспекті висвітлення інших його складових, зокрема, нормативної, функціональної, ідеологічної підсистем.

Використані джерела:

1. Інституція. *Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980)*. URL : <http://sum.in.ua/s/institutcja>. (дата звернення: 13.10.2021)
2. Макеєв С. О. Соціологія : навч. посіб. Київ : Українська енциклопедія, 1999. 344 с.
3. Васильчук Л. Б. Поняття «інституційна система реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» та її елементи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Випуск 37. Том 1. С. 56-58.
4. Сухан І. С. Поняття «Інституційна система адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні» та її елементи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Ч. 2. С. 236-240.
5. Сидоренко А. И. Принцип правовой определенности в судебной практике: имплементация решений Европейского суда по правам человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Пермь, 2016. 29 с.
6. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF/print1512487456062580>. (дата звернення: 13.10.2021)
7. Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npras/38718936>. (дата звернення: 13.10.2021)
8. Координація. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980)*. URL : <http://sum.in.ua/s/koordinacija>. (дата звернення: 13.10.2021)
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. (дата звернення: 13.10.2021)

10. Стукаленко В. А. До питання контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 12. С. 62-69.

11. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.

12. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

13. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784. *Офіційний вісник України*. 2006. № 22. Ст. 1655.

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (дата оновлення: 02.10.2013). URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 13.10.2021)

15. Про міжнародні договори України: Закон від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

16. Про затвердження Положення про представника Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини і регіональне відділення Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини: Наказ Міністерства юстиції України від 09.02.2007 № 44/5. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_8789. (дата звернення: 13.10.2021).

17. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на правоінтерпретаційну діяльність в Україні. *Держава та регіони. Серія Право*. 2019. № 1. С. 11-16.

References:

1. Instytutsiia. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy Instytuciya. (1970-1980). URL : <http://sum.in.ua/s/instytucija>. [in Ukrainian].

2. Makieiev, S. O. Sotsiologia : navch. posib. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia. [in Ukrainian].

3. Vasylichuk, L. B. (2016) Poniattia «instytutsiina systema realizatsii prava na bezpechne dlia zhyttia i zdorovia dovkillia v Ukraini» ta yii elementy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series, issue 37, Vol. 1, 56-58*. [in Ukrainian].

4. Sukhan, I. S. (2016) Poniattia «Instytutsiina systema administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia prava hromadian na vilnyi dostup do informatsii pro stan dovkillia v Ukraini» ta yii elementy. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava - Scientific Bulletin of Public and Private Law, issue 2, part. 2, 236-240*. [in Ukrainian].

5. Sidorenko, A. I. (2016) Princip pravovoy opredelennosti v sudebnoy praktike: implementatsija reshenij Evropejskogo suda po pravam cheloveka. *Extended abstract of candidate's thesis. Perm'*. [in Russian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 lypnia 2014 r. № 228. (2014) N. p. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF/print1512487456062580>. [in Ukrainian].

7. Polozhennia pro Uriadovoho upovnovazhenoho u spravakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 travnia 2006 r. № 784. (2006) N. p. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/38718936>. [in Ukrainian].

8. Koordynatsiia. *Slovnnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970-1980)*. URL : <http://sum.in.ua/s/koordinatsija>. [in Ukrainian].

9. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 roku № 3477-IV. (2006) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. [in Ukrainian].

10. Stukalenko, V. A. (2016) Do pytannia kontroliu za vykonanniam rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Almanakh mizhnarodnoho prava - Almanac of International Law, issue 12, 62-69*. [in Ukrainian].

11. Pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 04.04.1995 № 116/95-VR. (1995) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 19, art. 134*. [in Ukrainian].

12. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 776/97-VR. (1998) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 20, art. 99*. [in Ukrainian].

13. Pro zakhody shchodo realizatsii Zakonu Ukrainy «Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 travnia 2006 r. № 784. (2006) N. p. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine, 22, art. 1655*. [in Ukrainian].

14. Konventsiiia pro zakhyt prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 (data onovlennia: 02.10.2013). (1950) N. p. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/99_5_004. [in Ukrainian].

15. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy: Zakon vid 29.06.2004 № 1906-IV. (2004) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 50, art. 540*. [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro predstavnyka Uriadovoho upovnovazhenoho u spravakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny i rehionalne viddilennia Sekretariatu Uriadovoho upovnovazhenoho u spravakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 09.02.2007 № 44/5. (2007) N. p. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_8789. [in Ukrainian].

17. Zavorodnii, V. A. (2019) Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na pravointerpretatsiinu diialnist v Ukraini. *Derzhava ta rehiony. Seriiia Pravo - State and regions. Law Series, 1, 11-16*. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2021

Завгородний В. А., доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры теории и истории государства и права Днепротетровского государственного университета внутренних дел (г. Днепр, Украина)

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ПОДСИСТЕМА МЕХАНИЗМА ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ПОСТАНОВЛЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНЕ

Статья посвящена определению системы институций, которые приобщаются к имплементации постановлений Европейского суда по правам человека в национальный правовой порядок Украины, выяснению их задач, функций и полномочий, а также осуществлению классификации таких субъектов. Установлено, что к системе субъектов имплементации постановлений Страсбургского суда принадлежат как органы государственной власти, их служебные и должностные лица, так и другие субъекты, среди которых следует выделить правозащитные общественные организации, учреждения

высшего образования, адвокатские объединения. Субъекты имплементации решений Суда Совета Европы классифицированы по следующим критериям: а) по месту в механизме имплементации; б) по характеру компетенции субъектов, наделенных государственно властными полномочиями; в) по функциональному назначению субъектов; г) в зависимости от приобщения субъектов к принимаемым мерам для имплементации постановлений Страсбургского суда.

Ключевые слова: решение Европейского суда по правам человека, институция, имплементация, механизм имплементации решений Суда Совета Европы, субъекты имплементации решений Страсбургского суда.

Zavhorodnii V., Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

INSTITUTIONAL SUBSYSTEM OF THE MECHANISM OF IMPLEMENTATION EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS JUDGMENTS IN UKRAINE

The article is devoted to defining the system of institutions involved in the implementation of the rulings of the European Court of Human Rights in the national legal order of Ukraine, clarifying their tasks, functions and powers, as well as the classification of such entities. It is established that the system of subjects of implementation of the rulings of the European Court of Human Rights includes both public authorities, their officials and officials, and other entities, among which should be singled out human rights organizations, higher education institutions, bar associations, which, using their legal remedies, or contribute to the state to take the necessary measures of a general nature, or take them independently.

Subjects of implementation European Court of Human Rights decisions are classified according to the following criteria: 1) by place in the implementation mechanism: a) basic; b) auxiliary; 2) by the nature of the competence of the subjects endowed with state-authoritative powers: a) general competence; b) special competence; c) sectoral competence; 3) by functional affiliation of subjects: a) subjects of coordination; b) subjects of communication; c) subjects of ensuring the payment of compensation established by the Strasbourg Court; d) subjects of supervision over the implementation of European Court of Human Rights decisions; e) subjects of control over the implementation of the Court of Council of Europe decisions; 4) subject to the involvement of the subjects in the measures taken to implement European Court of Human Rights decisions: a) the subjects enforcing European Court of Human Rights judgment in respect of the payment of compensation to the complainant; b) entities that ensure the adoption of additional measures of an individual nature; c) entities that ensure the implementation of the Strasbourg Court decisions in terms of taking measures of a general nature.

Keywords: decisions of the European Court of Human Rights, institution, implementation, mechanism of implementation of decisions of the Council of Europe Court, subjects of implementation of decisions of the Strasbourg Court.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.57-68
УДК 343.91+343.533

Ломакіна А. А., кандидат юридичних наук, асистент кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро, Україна)

e-mail: mpv12@i.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6041-5377>

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснено науково-теоретичний та нормативно-правовий ретроспективний аналіз специфіки історико-правових аспектів формування вітчизняної системи охорони інтелектуальної власності кримінально-правовими засобами. Розглянуто еволюцію кримінально-правової охорони зазначеного об'єкта на основі аналізу кримінального законодавства, яке було чинним у різні часи на території сучасної України, а також ставлення фахівців у галузі кримінального права до терміна «злочини проти інтелектуальної власності». Проаналізовано вітчизняний історичний досвід кримінально-правової охорони інтелектуальної власності, початок якого сягає першої половини XIX ст., від встановлення кримінальної відповідальності за злочинні посягання на окремі об'єкти інтелектуальної власності. Наголошено, що цей факт став поштовхом і для початку дискусії серед науковців, а подальше розширення переліку результатів інтелектуальної творчої діяльності як об'єктів кримінально-правової охорони призвело до розуміння законодавцем однорідності суспільних відносин інтелектуальної власності вже на початку XX ст. Зроблено висновок, що проблема й сьогодні залишилася не розв'язаною.

Ключові слова: запобігання, злочинність у сфері інтелектуальної власності, злочин проти інтелектуальної власності, інтелектуальна власність, кримінальна відповідальність, кримінально-правова охорона, кримінально-правовий захист, протидія.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань держави на сучасному етапі розвитку України постає проблема удосконалення кримінально-правового захисту права інтелектуальної власності, адже держава зацікавлена в належній правовій охороні інтелектуального капіталу нації – найважливішої передумови забезпечення подальшого сталого соціально-економічного і культурного розвитку країни. До того ж необхідність виконання вказаного завдання обумовлена прагненням підвищення міжнародного авторитету України і міжнародних зобов'язань держави у сфері інтелектуальної власності. Історично так склалося, що змістом механізму гарантування та охорони права інтелектуальної власності є норми цивільного права, оскільки суспільні відносини у сфері створення, охорони, використання й захисту інтелектуальної власності регулюються переважно цивільно-правовими нормами. Але сучасний стан справ у сфері охорони і захисту права інтелектуальної власності переконливо свідчить про недостатність застосу-

вання лише цивільно-правових заходів. Тому безумовна наявність у системі вітчизняного законодавства превентивних заходів кримінально-правового характеру, які б сприяли попередженню злочинів проти інтелектуальної власності, не викликає жодних сумнівів.

Злочинності у сфері інтелектуальної власності притаманний високий рівень латентності [1, с. 100], а використання нових технологій забезпечує правопорушникам одержання значних прибутків [2, с. 57], що значно актуалізує потребу вдосконалення правового регулювання кримінально-правової охорони інтелектуальної власності. Крім того, залежно від результативності кримінально-правових заходів, які застосовуються для охорони права інтелектуальної власності, можна вести мову про ступінь захищеності в нашій країні конституційних прав громадян у сфері інтелектуальної власності. Проте розгляд питань кримінально-правової охорони інтелектуальної власності буде неповним і несистемним без застосування історико-правового методу, який дозволяє більш ґрунтовно висвітлити будь-яке правове явище в історичній ретроспективі, розглянути передумови його виникнення, становлення та формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем кримінально-правової охорони інтелектуальної власності вітчизняною наукою кримінального права має тривалу історію, тісно пов'язану з фактами криміналізації правопорушень права інтелектуальної власності законодавством, що було в різні часи чинним на території сучасної України. Вищезазначеним питанням присвячені праці багатьох вітчизняних учених-юристів, зокрема: П. П. Андрушка, Д. К. Антонова, Ю. Д. Бартмана, В. І. Василенчука, М. Г. Вербенського, М. Л. Давиденка, О. О. Дудорова, В. С. Дроб'язки, А. М. Ковалюка, В. С. Ковальського, О. В. Кравчука, О. М. Крижного, Ю. О. Кульчицької, С. Я. Лихової, С. А. Лебеда, О. М. Мельника, О. В. Новікова, Т. О. Проценка, І. М. Романюка, А. М. Соловійової, Є. Л. Стрельцова, О. О. Тарасової, Ю. Ю. Федоришеної, М. І. Хавронюк, О. С. Ярої та інших. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, частина з них, зокрема виявлення проблем, які гальмують розвиток кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Україні на фоні економічної та соціально-демографічної кризи, залишається недостатньо вивченою й потребує подальшого аналізу й нових підходів у цій сфері науки кримінального права.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування впливу історико-правових аспектів на кримінально-правову охорону інтелектуальної власності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна має глибокий історичний досвід правового регулювання кримінально-правової охорони інтелектуальної власності. На території сучасної України, різні історичні землі якої значну частину власної історії перебували в складі інших держав, становлення системи законодавства щодо кримінально-правової охорони інтелектуальної власності відбувалося поступово і досить тривалий час виключно в межах законодавчого поля цих держав. Але врешті-решт, інтеграція всіх історичних земель України в єдину державу відбулася шляхом входження окремих її територій до складу УРСР і заміни чинних на цих

землях правових норм радянським правом, яке, своєю чергою, змінило право Російської імперії, що довгий час ще діяло. Саме тому початком кримінально-правової охорони інтелектуальної власності слід вважати її перше закріплення чинним на той час кримінальним законодавством Російської імперії.

Спочатку її об'єктом стало авторське право, а перший нормативно-правовий акт, яким була закріплена кримінально-правова відповідальність за його порушення став прийнятий ще в другій чверті XIX ст. Звід законів кримінальних, згодом розміщений у п'ятнадцятому томі першого видання Зводу законів Російської імперії (1832 р.). У цьому нормативно-правовому акті авторське право охоронялося однією нормою – ст. 742 («Підлог в чужих виданнях під власним ім'ям») глави IV («Про підлог у майні») розділу 10 («Про покарання за злочин проти прав на майно»). Санкція ст. 742 була досить суворою: відшкодування всіх збитків, позбавлення всіх привілеїв, покарання батою і заслання на поселення [3, с. 345]. Зазначене надає підстави вважати Звід законів (1832 р.) прогресивним для свого часу документом, прийнятим задовго до визнання на міжнародному рівні інституту інтелектуальної власності в цілому і авторського права зокрема як об'єктів охорони. Інші групи об'єктів права інтелектуальної власності – результати науково-технічної творчості та індивідуалізації товарів і послуг та їх виробників – одержали охорону кримінальним законодавством в Уложенні про покарання кримінальні та виправні (1845 р.), яке залишалось основою боротьби зі злочинністю в Російській імперії аж до початку XX ст. [4, с. 8]. Обсяг правової охорони інтелектуальної власності, що здійснювалася нормами цього нормативно-правового акту, був достатньо широким. Відповідальність за посягання на права володільців винаходів (привілеїв) передбачалася в ст. 1862 цього нормативно-правового акту. Уложення витримало чотири редакції (остання у 1885 р.), але зміст вказаної статті було збережено, хоча редакція 1866 р. і змінила її нумерацію (ст. 1353). Вона містилася в главі VIII («Про злочини та проступки проти громадського впорядкування і благочинності»), розділу XIV («Про порушення статутів фабричної, заводської і ремісничої промисловості») відділу 1 («Про порушення статутів фабричної та заводської промисловості»).

Як бачимо, саме Уложенням про покарання кримінальні і виправні (1845 р.) була започаткована традиція віднесення злочинів, предметом яких визнавалися результати інтелектуальної творчої діяльності, згідно із сучасною термінологією, до групи злочинів у сфері господарської діяльності. Уложенням про покарання кримінальні та виправні продовжився і розвиток кримінально-правової охорони авторського права «на літературні, художні і музичні твори». Цьому питанню був присвячений відділ четвертий («Про привласнення вченої або художньої власності») глави IV («Про привласнення чи приховування чужої власності») розділу 12 («Про злочини та проступки проти власності приватної особи»), оскільки в ті часи злочини проти авторського права розглядалися як різновид злочинів проти майнової приватної власності громадян [5, с. 75], хоча ця обставина одразу викликала жваві дискусії серед учених-правознавців щодо місця злочинів проти інтелектуальної власності в російському кримінальному законодавстві. У четвертому відділі містилися три норми – ст. 2275 (у редакції Уложення 1857 р. – ст. 2195, а 1866 року

– ст. 1683), і ст. 2276 (відповідно, ст.ст. 2196 та 1684), а також ст. 2277 (у взаємному зв'язку – ст.ст. 2197 та 1685). Уложення охороняло як майнові права інтелектуальної власності на твір (авторське право), так й особисті немайнові права автора (право авторства). Ст. 2275 передбачала відповідальність за плагіат твору «словесності, науки чи мистецтва».

Таким чином, у першій половині XIX ст. в Україні були офіційно визнані майнові та особисті немайнові права авторів і винахідників. Треба додати, що помітно стримувало розвиток інтелектуальної власності в частині літературних творів наявність інституту цензури в Російській імперії, унаслідок чого не всі рукописи могли бути опубліковані [6, с. 49].

Отже, у першій половині XIX ст. в Україні виникла необхідність в охороні правовідносин, які пов'язані з інтелектуальною власністю, у тому числі й кримінально-правової. 1860-ті рр. позначені корінними змінами в системі патентного права Російської імперії, сутність яких полягала в тому, що видача привілеїв із однієї з функцій законодавчої влади перетворилася на підзаконну діяльність відповідного адміністративного органу [7, с. 7]. При тому зміни відбувалися й у системі кримінально-правової охорони права інтелектуальної власності. Виникла необхідність у перегляді та доопрацюванні чинного кримінального законодавства, яке вимагало його заміни новим кодифікованим законом. Спробою втілення цієї мети в життя став новий нормативно-правовий акт (Кримінальне уложення), який передбачав кримінальну відповідальність за порушення права інтелектуальної власності. Він був затверджений у 1903 р. і набував чинності частинами з 1904 по 1906 рр. Сім розділів Уложення (30-36) з 37-ми (значно більше, ніж в Уложенні про покарання кримінальні і виправні), що містили 687 статей, були присвячені посяганням на «майно взагалі» [8, с. 224], які поділялися на дві групи: посягання на чуже майно і посягання на чужі майнові права. До групи посягань на чужі майнові права належали й посягання на право інтелектуальної власності. Саме вони були включені до глави 35 Уложення («Про злочинні діяння проти прав авторських і привілеїв на винаходи») (ст.ст. 620–622) [9, с. 883–1102].

Таким чином, проблема кваліфікації злочинів проти інтелектуальної власності і на рубежі XIX-XX ст. не втратила своєї актуальності. Навіть з урахуванням того, що в Кримінальному уложенні 1903 р. нормам, які охороняли право інтелектуальної власності, була присвячена окрема глава (що свідчило про розуміння законодавцем однорідності суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією права інтелектуальної власності), кримінально-правова охорона інтелектуальної власності вимагала вдосконалення.

Проте й лютнева революція в Росії (1917 р.) не внесла суттєвих змін до законодавства про кримінально-правову охорону інтелектуальної власності, оскільки вся масштабна законопроектна діяльність спочатку російського Тимчасового уряду, а потім й української Центральної Ради була перервана ще однією, на цей раз жовтневою революцією (1917 р.). Кардинальна зміна суспільно-політичного устрою на теренах колишньої Російської імперії, внаслідок цієї революції, викликала зміну уявлень про правову природу суспільних відносин у сфері інтелектуальної

власності, а також заходи щодо їх регулювання нормами права. Формування ж нової законодавчої бази кримінально-правового захисту інтелектуальної власності розпочалося із скасування чинних на той час законів і прийняття принципово інших. Правова охорона інституту інтелектуальної власності початкового етапу радянської законотворчості характеризувалася спробами істотного обмеження прав суб'єктів інтелектуальної власності. Шляхом імперативних указівок радянська влада оголосила себе власником всіх об'єктів інтелектуальної власності. Ця теза втілена як у низці декретів радянського уряду («Про державні видавництва» (1917 р.), «Про визнання наукових, літературних, музичних і художніх творів державним надбанням» (1918 р.), «Про припинення сили договорів на придбання у повну власність творів літератури та мистецтва» (1919 р.) тощо), так і в першому Кримінальному кодексі УРСР (1922 р.), який фактично копіював відповідний нормативно-правовий акт РРФСР (1922 р.). З набуттям чинності Кримінальним кодексом РРФСР (1922 р.) було в цілому завершено розбудову радянського соціалістичного кримінального права. А наступні радянські кримінальні кодекси в основному відтворювали положення російського кримінального закону (1922 р.), щоправда, з істотними змінами.

Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності наступним Кримінальним кодексом УРСР (1927 р.) здійснювалась ст.ст. 190 та 191, які розміщені в сьомій главі («Майнові злочини»), а також у ст. 54-6 («Шпигунство») Особливої частини Кодексу. У ст. 190 Кримінального кодексу зазначено, що самовільне використання наукових, літературних і художніх творів каралося «примусовою працею до трьох місяців або штрафом до однієї тисячі карбованців». Стаття ж 191 передбачала відповідальність за самовільне користування з метою недобросовісної конкуренції чужою торговельною маркою або чужим комерційним найменуванням. Слід погодитися з думкою тих науковців, які виділяють більш прогресивний характер кримінального закону 1927 р. у порівнянні з попереднім, зокрема, щодо охорони авторського права. Так у новому нормативно-правовому акті предметом злочину, зазначеного в ст. 190, визнано всі твори, незалежно від того, чи були вони надбанням держави, чи ні. До того ж, норма була законодавчо визначена бланкетною, що дозволяло враховувати цивільне законодавство й усувало можливі суперечності між нормами цивільного і кримінального галузей законодавства. При тому суди, керуючись роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду РРФСР (у 1927 та 1928 рр.) аналогічної норми Кримінального кодексу РРФСР, визнавали злочинами порушення тільки окремих особистих немайнових прав авторів, і лише у випадках «злісності» діяння [10, с. 94]. Поява ж у кримінальному законі ст. 54-6 – аналога ст. 58 Кримінального кодексу РРФСР (1926 р.) (державні (контрреволюційні) злочини) стала наслідком трансформації поняття «промислова таємниця» та фактичне отождошення таємниці комерційної з таємницею державною і службовою [11, с. 49] з метою захисту інтересів держави на рівні окремих підприємств. Таким чином, зміни в питанні кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Кримінальному кодексі УРСР (1927 р.) мали більше негативний характер через руйнування єдиної системи охорони права інтелектуальної власності, тобто визначенням окремих складів злочину, які були віднесені

до групи майнових або господарських й охороняли окремі, заохочувані державою права осіб, які займалися інтелектуальною творчою діяльністю. Як підтвердження можна розглядати й законодавче визнання рівня суспільної небезпеки порушення права інтелектуальної власності, а також вилучення з норм Кримінального кодексу УРСР (1927 р.) спеціальної мети вчинення злочинів – корисливої мети.

Наступним кроком становлення системи вітчизняної кримінально-правової охорони права інтелектуальної власності стало його безумовне трактування як однієї з форм реалізації громадянами права на працю. Саме цим пояснюються зміни, внесені до Кримінального кодексу УРСР у 1931 р., якими з диспозиції ст. 190 були виключені діяння, що порушували права винахідників. Одночасно глава V («Злочини господарські») була доповнена ст. 126-2, якою передбачено відповідальність за порушення прав на винахід та «технічні удосконалення». Крім того, у 1947 р. п.6 Указу Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за розголошення державної таємниці та за втрату документів, що містять державну таємницю», була встановлена кримінальна відповідальність за заявку або передачу за кордон винаходів, відкриттів і технічних удосконалень, що становлять державну таємницю, зроблених на території СРСР, а також за кордоном громадянами Радянського Союзу, відряджених державою, якщо ці злочини не містили ознак зради Батьківщині або шпигунства [12, ст. 54].

У наведеному вигляді кримінально-правова охорона інтелектуальної власності в Україні проіснувала до 1 квітня 1961 р. – дати набуття чинності новим Кримінальним кодексом УРСР (1960 р.). Цей нормативно-правовий акт містив спочатку дві статті, присвячені охороні прав на результати інтелектуальної творчої діяльності. Норми цих статей (136 («Порушення авторських прав») та 137 («Порушення винахідницьких прав»)) увійшли до складу четвертої глави («Злочини проти політичних та трудових прав громадян»). Навряд чи в цьому виявилися «вади тогочасної юридичної техніки», хоча право інтелектуальної власності дійсно не є ані виборчим, ані трудовим правом громадян. Скоріше, така ситуація цілком відповідала соціалістичним радянським реаліям, у яких право на творчу діяльність розглядалося як органічна складова трудових прав громадян [13, с. 354]. А в 1984 р. Кримінальний кодекс був доповнений ст. 68-1 «Передача іноземним організаціям відомостей, що становлять службову таємницю», яка передбачала відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземним організаціям або їх представникам економічних, науково-технічних або інших відомостей, які становлять службову таємницю, особою, якій ці відомості були довірені по службі або роботі чи стали відомі іншим шляхом. Незважаючи на те що зазначена норма розміщена в главі «Інші державні злочини», зазначене діяння називали промисловим (комерційним) шпигунством, а серед адресатів передачі службової таємниці побутовали недержавні іноземні промислові, посередницькі, комерційні фірми, різного роду об'єднання, союзи та компанії.

Зміни, що відбувалися, не могли не вплинути на чинний на той час Кримінальний кодекс України (1960 р.). Указом Президії Верховної Ради УРСР санкції ст.ст. 136 та 137 були суттєво підсилені. Але найбільш істотні зміни, пов'язані із

вдосконаленням кримінально-правової охорони інтелектуальної власності, стосувалися тих об'єктів, посягання на які до того часу взагалі не передбачалися кримінальним законодавством. Так з 1991 по 1996 рр. Кримінальний кодекс був послідовно доповнений ст.ст. 155-5 (встановлені підстави кримінальної відповідальності у випадку недобросовісної конкуренції), 148-7 («Розголошення комерційної таємниці»), 155-7 («Зговір про фіксування цін») та 155-8 («Протидія законній підприємницькій діяльності»). На практиці ж це призвело до плутанини в підставах застосування тієї чи іншої норми та в межах відповідальності особи.

Останньою ж зміною було виключення ст. 137, а також викладення ст. 136 у новій редакції («Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності»). Вона (нова редакція зазначеної норми) об'єднувала відповідальність за посягання майже на всі об'єкти інтелектуальної власності. Однак день прийняття цих змін збігся з днем прийняття нового Кримінального кодексу (далі – КК) України (5 квітня 2001 р.), а згодом стало відомо, що змінений Кримінальний кодекс УРСР (1960 р.) менше ніж за пів року (з 1 вересня 2001 р.) втратить чинність, а редакції відповідних статей вже прийнятого кримінального закону будуть суттєво відрізнятись від відповідних змінених статей чинного Кримінального кодексу 1960 р. До того ж в одній статті були об'єднані різні групи об'єктів інтелектуальної власності, які різнилися між собою і режимом правової охорони, і способами порушення прав на них, що можна оцінити як певний своєрідний регрес кримінально-правової охорони інтелектуальної власності до рівня 20-х рр. XX ст. Крім того, посягання на виключні майнові права (незаконне використання або інше умисне порушення права інтелектуальної власності) опинилися за межами глави IV Кримінального кодексу (оскільки вони не визнавалися її об'єктом). І нарешті, синхронні зміни вказаних статей кримінального закону і ст. 152-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення призвели до того, що діяння, яке полягало в спричиненні матеріальної шкоди порушенням права інтелектуальної власності в невеликому розмірі, уже виходило за межі адміністративного правопорушення, але ще не могло бути визнане злочином.

За перше десятиліття незалежності в Україні проводилася робота щодо криміналізації окремих діянь та удосконалення окремих правових норм Кримінального кодексу УРСР (1960 р.), що передбачали відповідальність за посягання на певні об'єкти права інтелектуальної власності. Проте жодного разу не було спроби систематизувати зазначені норми в структурі його Особливої частини, хоча й економічні та політичні перетворення, що відбувалися в державі, і зміна ідеологічних настанов вимагали суттєвих змін у кримінально-правовому захисті інтелектуальної власності. Не знайшла свого відбиття ні в офіційних проектах нового кримінального закону, ні в альтернативних проектах, розроблених окремими авторами, і відповідна систематизація злочинів проти інтелектуальної власності. Тому прийнятий 5 квітня 2001 р. новий КК України [14], на жаль, не став таким, який повністю відповідав би всім його принципам і завданням щодо кримінально-правової охорони інтелектуальної власності. Про вказане переконливо свідчить наявність у чинному КК України проблем, які вимагають негайного розв'язання, оскільки навіть із набуттям чинності з 1 січня 2004 р. нового Цивільного кодексу (далі – ЦК)

України [15], який уперше в національному законодавстві подав формальне визначення права інтелектуальної власності, це жодним чином не позначилося на чинному законі про кримінальну відповідальність. По-перше, злочини проти інтелектуальної власності КК України не розглядаються як самостійний вид злочинів, а віднесені в ньому до двох різних розділів: розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» (ст.ст. 176, 177 та розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» (ст.ст. 203-1, 229, 231, 232), що є не зовсім обґрунтованим і значною мірою ускладнює застосування кримінального законодавства до справ, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності. По-друге, у чинному КК України відсутні склади злочинів, предметом яких є такі об'єкти права інтелектуальної власності як «наукове відкриття» та «порода тварин», що, своєю чергою, робить неможливим застосування кримінально-правового порядку захисту прав інтелектуальної власності на ці об'єкти. По-третє, залишаються розбіжності в термінології між Кримінальним та Цивільним кодексами України. Так, замість загальновизнаного терміна «торговельна марка» (ЦК України), у КК України вживається поняття «знак для товарів і послуг», замість «комерційного найменування» (Цивільний кодекс) – «фірмове найменування», а замість «компонування інтегральної мікросхеми» (Цивільний кодекс) – «топографія інтегральної мікросхеми» (Кримінальний кодекс). Це пояснюється більш пізнім часом прийняття Цивільного кодексу (2003 р.) за Кримінальний (2001 р.) і своєчасно не внесеними відповідними необхідними змінами до КК України. По-четверте, ст. 203-1 Кримінального кодексу України («Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва») органічно пов'язана зі ст. 176 («Порушення авторського права і суміжних прав») і є її прямим продовженням. Натомість, вони перебувають у різних розділах кодексу, що ускладнює їх застосування. По-п'яте, необґрунтованим є об'єднання в одній статті як предмету злочину банківської і комерційної таємниць, що мають різний правовий режим.

З одного боку, слід погодитись із твердженням про те, що проблема захисту права інтелектуальної власності є досить масштабною [16, с. 462] й охоплює не тільки норми кримінального права, а й цивільного, адміністративного, податкового та інших галузей. Але сьогодні для виокремлення групи злочинів проти інтелектуальної власності як окремого виду злочинів існує багато юридичних підстав. До них слід віднести насамперед наявність визнання терміна «об'єкти права інтелектуальної власності» як міжнародними правовими актами, так і чинним законодавством України (ст. 42 ЦК України), яке, до того ж, містить перелік об'єктів права інтелектуальної власності (кн. 4 ЦК України). Крім того, виділення цього виду злочинів виглядає доречним і з огляду на особливу правову сутність та спільні ознаки злочинних діянь, що охоплюються поняттям «об'єкти права інтелектуальної власності», а також на спільні обов'язкові ознаки змістовного характеру (особливості об'єкта і об'єктивної сторони складу злочинів).

Висновки. Врахування історико-правових аспектів кримінально-правової відповідальності за злочини проти інтелектуальної власності дозволить удосконалити існуючу систему кримінально-правової охорони інтелектуальної власності,

що є одним із пріоритетних завдань України на сучасному етапі її розвитку. За такого підходу право інтелектуальної власності буде захищено кримінальним законом від злочинних посягань на нього більш дієво, оскільки за наявності в чинному КК України норм, спрямованих на запобігання злочинів проти інтелектуальної власності, існує нагальна потреба розв'язання низки теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із визначенням їх місця в системі Особливої частини КК України, адже вони утворюють власну відокремлену самостійну групу злочинних посягань.

Використані джерела:

1. Новіков О. Поняття злочинності у сфері інтелектуальної власності. *Юридична Україна*. 2013. № 10. С. 97-101.
2. Лебідь Н. П. Ринкова цінність об'єктів інтелектуальної власності. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2012. № 1. С. 56-61.
3. Свод законов Российской империи, повелением императора Николая Павловича составлений. Т. 15. Санкт-Петербург, 1832.
4. Нерсисян А. С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності : монографія. Хмельницький : Вид-во ХУУП. 2010. 192 с.
5. Яра О. Теоретичні і практичні питання кримінально-правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 73-77.
6. Федоренко В. Л., Нестерович В. Ф. Утвердження та конституційне закріплення права на інформацію: від найдавніших часів до сучасності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 41. С. 47-51.
7. Дахно І. І. До історії правової охорони інтелектуальної власності в Україні. *Наукові праці МАУП*. 2015. Вип. 45. С. 5-12.
8. Марисюк К. Б. До питання про майнові покарання за Кримінальним уложенням 1903 р. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 222-226.
9. Таганцев Н. С. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. СПб., 1904. 1137 с.
10. Василяка О. К. Трансформації інституту комерційної таємниці в радянський період: кримінально-правові аспекти. *Митна справа*. 2012. № 5. ч. 2 кн. 1. С. 92-97.
11. Іващенко В. А. Законодавче забезпечення охорони авторського права радянської України у 1925-1928 рр. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 48-51.
12. Об ответственности за разглашение государственной тайны и за утрату документов, содержащих государственную тайну: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 9 июня 1947 г. Известия Советов депутатов трудящихся СССР. 1947. № 134.
13. Уголовный кодекс Украинской ССР: научно-практический комментарий / М. И. Бажанов, П. С. Матвишевский, В. В. Стапис и др. Киев : Политиздат Украины, 1969. 544 с.
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>. (дата звернення: 02.12.2021)
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/435-15>. (дата звернення: 02.12.2021)
16. Соловйова А. М. Місце злочинів проти інтелектуальної власності у Кримінальному кодексі України. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 462-466.

Referents:

1. Novikov, O. (2013) Poniattia zlochynnosti u sferi intelektualnoi vlasnosti. *Yurydychna Ukraina - Law Ukraine*, 10, 97-101. [in Ukrainian].
2. Lebid, N. P. (2012) Rynkova tsinnist ob'iektiv intelektualnoi vlasnosti. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy (ekonomika, pravo) - Scientific Bulletin of National University of State Tax Service of Ukraine (economics, law)*, 1, 56-61. [in Ukrainian].
3. Svod zakonov Rossijskoj imperii, poveleniem imperatora Nikolaya Pavlovicha sostavlenij (1832) Vol. 15. Sankt-Peterburg. [in Russian].
4. Nersesian, A. S. (2010) Kryminalno-pravova okhorona prav intelektualnoi vlasnosti : monohrafiia. Khmelnytskyi : Vyd-vo KhUUP. [in Ukrainian].
5. Yara, O. (2012) Teoretychni i praktychni pytannia kryminalno-pravovoi okhorony ta zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti. *Yurydychna Ukraina - Law Ukraine*, 9, 73-77. [in Ukrainian].
6. Fedorenko, V. L., Nesterovych, V. F. (2019) Utverdzhennia ta konstytutsiine zakriplennia prava na informatsiiu: vid naidavnishykh chasiv do suchasnosti. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya «Iurydsprudentsiia» - Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 41, 47-51. [in Ukrainian].
7. Dakhno, I. I. (2015) Do istorii pravovoi okhorony intelektualnoi vlasnosti v Ukraini. *Naukovi pratsi MAUP - Proceedings AIDP, issue 45*, 5-12. [in Ukrainian].
8. Marysiuk, K. B. (2010) Do pytannia pro mainovi pokarannia za Kryminalnym ulozhenniam 1903 r. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of Kiev University of Law*, 1, 222-226. [in Ukrainian].
9. Tahantsev, N. S. (1904) Uholovnoe ulozhenye 22 marta 1903 h. Sankt-Peterburgb. [in Russian].
10. Vasyliaka, O. K. (2012) Transformatsii instytutu komertsii noi taiemnytsi v radianskyi period: kryminalno-pravovi aspekty. *Mytna sprava - Customs business*, 5, Part. 2, kn. 1, 92-97. [in Ukrainian].
11. Ivashchenko, V. A. (2015) Zakonodavche zabezpechennia okhorony avtorskoho prava radianskoj Ukrainy u 1925-1928 rr. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*, 3, 48-51. [in Ukrainian].
12. Ob otvetstvennosti za razghlashenye hosudarstvennoi tainy y za utratu dokumentov, sodержashchykh hosudarstvennuiu tainu: Ukaz Prezydyuma Verkhovnoho Soveta SSSR ot 9 yiunia 1947 h. (1947) *Yzvestiya Sovetov deputatov trudiaschchykhsia SSSR - Izvestia Sovetov deputies trudyaschyhsya USSR, 1947, No134*. [in Ukrainian].
13. Ugolovnyj kodeks Ukrainskoj SSR: nauchno-prakticheskij kommentarij. (1969) / M. I. Bazhanov, P. S. Matyshevskij, V. V. Stashis (Eds.) et. al. dr. Kyiv : Politizdat Ukrainy. [in Ukrainian].
14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. (2001) N. p. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>. [in Ukrainian].
15. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. (2003) N. p. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/435-15>. [in Ukrainian].
16. Soloviova, A. M. (2009) Mistse zlochyniv proty intelektualnoi vlasnosti u Kryminomnomu kodeksi Ukrainy. *Derzhava i pravo - State and law*, 46, 462-466. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2021

Ломакина А. А., кандидат юридических наук, ассистент кафедры предпринимательства, организации производства, теоретической и прикладной экономики Украинского государственного химико-технологического университета (г. Днепр, Украина)

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ

В статье осуществлён научно-теоретический и нормативно-правовой ретроспективный анализ историко-правовых аспектов формирования отечественной системы охраны интеллектуальной собственности уголовно-правовыми мерами. Рассмотрена эволюция уголовно-правовой охраны указанного объекта на основе анализа уголовного законодательства, действующего в разное время на территории современной Украины, а также отношение специалистов в области уголовного права к термину «преступления против интеллектуальной собственности». Проанализирован отечественный исторический опыт уголовно-правовой охраны интеллектуальной собственности, берущий начало в первой половине XIX в. от установления уголовной ответственности за преступные посяательства на отдельные объекты интеллектуальной собственности. Подчёркнуто, что этот факт стал толчком и для начала дискуссии в этом вопросе и среди учёных, а дальнейшее расширение перечня результатов интеллектуальной творческой деятельности в качестве объектов уголовно-правовой охраны привело в начале XX в. к пониманию законодателем однородности общественных отношений интеллектуальной собственности. Сделан вывод, что проблема и сегодня остаётся не решённой.

Ключевые слова: пенсионная предотвращение, преступность в сфере интеллектуальной собственности, интеллектуальная собственность, уголовная ответственность, уголовно-правовая охрана, уголовно-правовая защита, противодействие.

Lomakina A., Doctor of Law, Assistant of the Department of Entrepreneurship, Organization production, theoretical and applied economy Ukrainian State Chemical Technological University (Dnipro, Ukraine)

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE

The article conducted a scientific and theoretical and regulatory and legal retrospective analysis of the specifics of historical and legal aspects of the formation of domestic protection of intellectual property by criminal laws. The evolution of criminal law protection of this object is considered based on the analysis of criminal legislation, which was in force at different times in the territory of modern Ukraine and the attitude of specialists in the field of criminal law to the term "crimes against intellectual property." The domestic historical experience of criminal law protection of intellectual property is analyzed, the beginning of which reaches the first half of the nineteenth century. From the establishment of criminal liability for criminal encroachment on separate objects of intellectual property. It is noted that this fact has become an impetus and to begin discussion among scholars, and further expansion of the list of intellectual creative activities as objects of criminal law conducted in the beginning of the twentieth cen-

ture. Understanding the legislator of the homogeneity of social relations of intellectual property, which was found in the emergence in criminal law (1903) of a separate chapter devoted to crimes against intellectual property. It has been established that further improvement of the directions of criminal law protection of intellectual property was actually stopped by October (1917) by the revolution in the territory of the Russian Empire, as a result of which the state was announced by the owner of all intellectual property established in the country. It is proved that in accordance with the subsequent changes that were introduced into the criminal law, the intellectual property right began to be interpreted by the legislator as a form of realization of the right of a citizen to work, which did not solve the task of creating an effective criminal-law protection of intellectual property. It is concluded that the problem remained not resolved and with the acquisition of the Criminal Code of Ukraine in 2001. The expediency of distinguishing the group of crimes against intellectual property from the general structure of crimes is substantiated. It is proved that the presence of the composition of crimes against intellectual property in two different sections of the special part of the Criminal Code of Ukraine do not contribute to the formation of a single approach to implementing the idea of creating a modern domestic model of criminal-law protection of intellectual property.

Keywords: prevention, crime in intellectual property, crime against intellectual property, intellectual property, criminal responsibility, criminal protection, criminal legal protection, counteraction.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.68-77

УДК 340.1

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та філософії права Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: magn.igor@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-7336-6212>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено в теоретико-правовому аспекті зарубіжний досвід децентралізації публічної влади та можливість його імплементації в українські реалії. З огляду на європейську практику, зауважується, що децентралізація влади є одним із ефективних інструментів модернізації системи публічної влади. Наголошено, що існує нагальна потреба в поглибленому аналізі європейських практик здійснення децентралізації публічної влади в контексті аналізу національних традицій державотворення та новітнього періоду розвитку України. Констатовано, що зарубіжний досвід свідчить про важливість децентралізації публічної влади для держав, які перебувають у стадії глибинних змін у системі регулювання суспільних відносин, у тому числі й України.

Ключові слова: децентралізація, інтеграція, владні повноваження, місцеве самоврядування, публічна влада, державна влада.

Постановка проблеми. Інтеграція України в європейський простір і запровадження реформ із децентралізації публічної влади потребують проведення на-

укового вивчення зарубіжного досвіду становлення та функціонування децентралізованої моделі управління у провідних європейських демократичних, правових державах, адже сучасний етап державотворення в Україні характеризується інтенсивним пошуком найбільш оптимальної моделі її державного устрою, що є необхідною умовою розвитку громадянського суспільства й ефективного функціонування держави і забезпечення балансу між загальнодержавними інтересами та інтересами населення регіонів і їх складових – територіальних громад.

Європейські суспільні практики свідчать, що децентралізація влади є одним із ефективних інструментів модернізації системи публічної влади, успішне здійснення якої створює необхідні організаційно-правові передумови для подальшої демократизації владних відносин. Дією децентралізації публічної влади реалізовано в тому чи іншому варіанті в переважній більшості розвинутих держав світу. Завдяки децентралізації, ефективність публічної влади загалом у багатьох демократичних державах піднято на якісно новий рівень. Водночас реалізація цієї ідеї в Україні повинна бути виваженою і враховувати особливості розвитку суспільних та державних інститутів, що сформувались у нашій країні [1, с. 7–8].

Ураховуючи вищеозначене, існує нагальна потреба в поглибленому аналізі європейських практик здійснення децентралізації влади в контексті аналізу національних традицій державотворення та новітнього історичного етапу розвитку України. Тому необхідність і значимість указанного дослідження викликана сьогоденням і засвідчує актуальність й перспективність даної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому доробку наявні напрацювання зарубіжних та вітчизняних учених із певних напрямків указаної тематики, серед яких: М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, І. М. Жаровська, О. А. Зарічний, М. С. Кельман, С. В. Ковальчук, М. І. Козюбра, В. О. Корнієнко, В. М. Кравчук, П. Моргос, А. Озмен, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, О. В. Ременяк, А. Розенбаум, А. О. Селіванов, О. В. Скрипнюк, Ю. М. Тодика, А. Умланд, Ю. О. Фрицький, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко та ряд інших, що спонукає до подальших досліджень ефективних шляхів запровадження децентралізації в розбудову Української держави з урахуванням зарубіжних стандартів.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення в теоретико-правовому аспекті імплементації зарубіжного досвіду децентралізації публічної влади в українській реалії задля забезпечення ефективної дієвості публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Децентралізація як концепція набуває різних форм, звітують Н. Г. Пігуль та О. В. Люта, з огляду на історію країн, особливості законодавства, їх географічні, історичні, національні та релігійні особливості, рівні розвитку, культури та підходи до державного управління. Однак, незважаючи на існування різних моделей місцевого самоврядування та наявність національних особливостей у розподілі повноважень між місцевою та центральною владою, існують спільні ознаки, що характеризують децентралізаційні процеси в європейських країнах. Виділяють п'ять основних характеристик, притаманних децентралізації у європейських країнах: демократизація шляхом розвитку місцевої та регіональної автономії; максимально ефективне вирішення місцевих проблем; сво-

бода як результат місцевої та регіональної автономії; забезпечення культурної, мовної та етнічної різноманітності; економічна конкуренція між місцевими та регіональними рівнями [2, с. 684–685].

Зарубіжний досвід, указує І. М. Архипенко, свідчить про важливість децентралізації для країн, які перебувають на стадії глибинних змін у системі регулювання суспільних відносин. Для країн перехідного періоду децентралізація є дієвим способом зміни суттєвих характеристик суспільства і має значний потенціал та перспективи для місцевого розвитку [1, с. 684–685].

Не є зайвим нагадати, що децентралізація є одним із пріоритетних та базових принципів сучасних систем організації та функціонування публічної влади у розвинутих європейських державах. Вона передбачає процес перерозподілу обсягу владних повноважень між центральними та місцевими рівнями організації публічної влади, які наділені необхідними, законодавчо визначеними правами й обов'язками, а відповідно, й матеріальними ресурсами, з метою ефективного прийняття найбільш оптимальних та зазубуваних управлінських рішень як на державному, так і на місцевому рівнях.

Змістовне обґрунтування глобалізаційних процесів у сфері децентралізації публічної влади здійснив О. В. Батанов, зазначивши, що саме місцеве самоврядування є найважливішим напрямом у ході євроінтеграції та транскордонного й міжконтинентального співробітництва [3, с. 684–685].

Особливості державної політики країн ЄС побудовані на міжнародно-правових стандартах місцевого самоврядування, що визначені насамперед у Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 р. та Додатковому протоколі до неї «Про право участі у справах органу місцевого самоврядування» (2009 р.), Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владою (1980 р.) та Додаткових протоколах до неї, Європейській хартії міст (1992 р.), а також інших багатосторонніх міжнародних договорах держав-членів Ради Європи, що визначають законодавчі орієнтири та політику в галузі місцевої і регіональної демократії [4, с. 63].

З огляду на вказані документи, констатує М. В. Пасічник, основними принципами, покладеними в основу функціонування децентралізованої моделі управління у європейських країнах, є:

1. *Муниципальна самостійність.* Цей принцип є основою здійснення децентралізації, оскільки визначає статус самоврядних одиниць. Це, так звана, самостійність органів місцевого самоврядування, про що свідчить закріплення в конституціях та внутрішньому законодавстві країн за самоврядними одиницями статусу юридичних осіб, права на власність і фінансових повноважень у сфері встановлення місцевих податків.

2. *Взаємозалежність самоврядних одиниць територіального поділу.* Це означає, що не існує ніякої ієрархії між територіальними утвореннями в державі, які є юридично рівними.

3. *Захист прав та інтересів органів місцевого самоврядування.* Важливим принципом упровадження децентралізації, а також водночас гарантією здійснення такої політики є захист місцевих самоврядних одиниць як від безпосереднього впливу

центральної влади на їх створення, діяльність та розпуск, так і на захист прав органів місцевого самоврядування в судовому порядку [5, с. 175].

На складність і відповідальність процесу проведення децентралізації публічної влади наголошують О. М. Бориславська, І. Б. Заверуха, А. М. Школик та інші, здійснення якого потребує системного вивчення та аналізу зарубіжного досвіду в цій сфері діяльності. У наукових дослідженнях зарубіжних та вітчизняних учених, які займалися питаннями децентралізації влади, виокремлено декілька моделей організації місцевого самоврядування та децентралізації публічної влади, основними з яких є *англосаксонська, континентальна та змішана* [6, с. 212].

Зазначені моделі, указують В. П. Гордієнко та М. Л. Оніщенко, відрізняються вищим або нижчим рівнем децентралізації публічної влади, а відтак мають різні принципи формування органів місцевого самоврядування та особливості організації взаємовідносин між гілками влади. Так *англосаксонська* модель організації місцевого самоврядування характеризується високим рівнем самостійності органів місцевого самоврядування, значним контролем за діяльністю органів місцевої влади з боку населення, потужною нормативно-правовою базою, у межах якої здійснюється реформа місцевого самоврядування. Зазначена модель реалізувалася у Великобританії та в державах, які в минулому були британськими колоніями. Особливостями *континентальної* моделі є: поєднання прямого державного управління і місцевого самоврядування; певна ієрархія органів державного і місцевого управління; обмежена автономія місцевого самоврядування; наявність у громадах уповноважених від влади осіб, які контролюють органи місцевого самоврядування. *Континентальну* модель розвитку місцевого самоврядування використовували Італія, Польща, Болгарія, Франція, Туреччина, Іспанія тощо. *Змішана* модель місцевого самоврядування характерна для Німеччини, Австрії та передбачає наявність виборного органу, який представляє одночасно як муніципальну, так і державну владу. Варто зауважити, що зазначені моделі не є універсальними й питання пошуку ефективних моделей державного управління різними країнами світу залишається актуальним. Досвід зарубіжних країн підтверджує існування тісного взаємозв'язку між проведеною реформою децентралізації публічної влади та економічним зростанням і наявними високими показниками якості життя в цих країнах [7, с. 85–86].

На переконання дослідників для України досить показовим є польський досвід реформування публічної влади. Польща є постсоціалістичною державою і має спільні риси з Україною в адміністративно-територіальному устрою, у демографічних показниках, формі державного устрою та формі державного управління тощо. У Польщі на початку 90-х років реформа децентралізації публічної влади стала невід'ємною складовою масштабного ринкового реформування держави, яка сприяла формуванню приватної власності, розвитку демократії, створенню ефективних політичних інститутів, збільшенню ресурсної бази органів місцевого самоврядування, захисту прав окремих громадян, становленню громадянської та політичної свободи. Метою децентралізації було реформування системи управління на локальному рівні, підвищення рівня фінансової самостійності окремо взятого регіону та населеного пункту, зростання якості надання публічних

послуг та подолання корупції. Процес децентралізації публічної влади в Польщі полягав у такому: проведенні аналізу наявних проблем на всіх рівнях публічного управління; розробці та ухваленні нормативно-правових актів, які встановили чіткий алгоритм проведення реформи децентралізації публічної влади та визначили особливості реформування адміністративно-територіального устрою країни; ґрунтовному опрацюванні концептуальних засад реформи та їх імплементації у нормативно-правові документи, які регулюють окремі сфери життєдіяльності (освіту, медицину, транспорт, охорону навколишнього природного середовища тощо); передачі повноважень від органів державної влади органам місцевого самоврядування. У процесі децентралізації публічної влади та реформуванні адміністративно-територіального устрою Польщі відбулися суттєві зміни. Вагоме значення мало створення трирівневої системи адміністративно-територіального устрою: гміни, повіти, воеводства, де гміна виступає базовою адміністративно-територіальною одиницею [8, с. 15–16].

Результатом реформи децентралізації влади стало розмежування повноважень, у результаті якого: по-перше, було утворено три рівні незалежного самоврядування із чітким поділом повноважень та незалежними бюджетами; по-друге, органи місцевого самоврядування отримали реальне право здійснювати управління в територіальних громадах, розпоряджатися власними матеріальними та фінансовими ресурсами, надавати певні публічні послуги та займатися соціально-економічним розвитком території. Водночас децентралізація не означала послаблення центральної влади в таких питаннях, як: зовнішня політика, національна безпека, верховенство права, дотримання прав і свобод людини. Державна влада має свої представництва в регіонах, діяльність яких спрямована на контроль органів місцевої влади щодо відповідності їх діяльності вимогам чинного законодавства. Значний вплив реформа децентралізації публічної влади мала на розвиток окремих сфер діяльності: освіти (місцеві органи влади несуть відповідальність за весь освітній процес, окрім встановлення стандартів та очікуваних навчальних результатів); охорони здоров'я (працездатні громадяни мають змогу отримувати медичні послуги за рахунок сплати власних податків; лікування безробітних забезпечує держава; для працівників сфери охорони здоров'я умови праці забезпечує базовий адміністративно-територіальний рівень; профільні медичні програми фінансуються повітом); земельні відносини (земельні ресурси є власністю гмін); підприємницька діяльність (влада відокремилася від бізнесу, що дозволило кожному громадянину вільно і на вигідних умовах займатися господарською діяльністю). Доцільно вказати, що проведена реформа децентралізації публічної влади в Польщі стала успішною завдяки політичній волі та консолідації політичних сил щодо створення необхідної законодавчої бази, широкій підтримці суспільства та кадрового і ресурсного забезпечення реформи [7, с. 87–88].

На основі аналізу зарубіжного досвіду І. Архипенко виокремлює основні шляхи подальшого впровадження реформ із децентралізації влади в Україні:

- розмежування повноважень, прав та обов'язків різних рівнів влади відповідно до сутності правової, соціальної, демократичної держави та громадянського суспільства, що дозволить досягти балансу інтересів у системі публічних відносин;
- розробка та реалізація ефективної регіональної політики, спрямованої на

забезпечення рівномірного місцевого та регіонального розвитку;

– забезпечення втілення принципу субсидиарності як способу подолання конфлікту інтересів між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

– упровадження адміністративно-територіальної реформи із забезпеченням збереження цілісності держави та її унітарного устрою;

– забезпечення розширення прав територіальних громад щодо вирішення питань місцевого значення;

– підвищення відповідальності місцевих органів та посадових осіб місцевого самоврядування за результати своєї діяльності [1, с. 13–14].

Своєю чергою, М. М. Баймуратов стверджує:

– процес децентралізації повноважень органів публічної влади є об'єктивним процесом, що виникає та супроводжує процеси демократизації суспільного та державного життя;

– реформування публічної влади напряму є пов'язаним із процесом формування компетенції органів місцевого самоврядування, що в умовах децентралізації та декоцентрації, формують свою власну компетенційну базу повноважень і предметів відання;

– у процесі децентралізації залучаються не тільки державні та самоврядні управлінські структури, але й широкі верстви соціально активного населення, включаючи асоціації людей, що створюються ними з метою реалізації різних інтересів (підприємництво, студентство, благодійництво тощо);

– у процесі формування компетенційних повноважень органів місцевого самоврядування в Україні особливо важливе значення має запозичення позитивного зарубіжної практики тих країн, що вже здійснили відповідні ринкові перетворення та мають позитивний досвід децентралізації повноважень органів публічної влади;

– досвід Польщі в цьому питанні не має альтернатив, бо дві наші держави мали приблизно рівні стартові умови для початку соціально-економічних та соціально-політичних перетворень [9, с. 146].

Досліджуючи досвід зарубіжних країн Центральної Європи щодо імплементації міжнародних стандартів національного законодавства у сфері децентралізації публічної влади, Я. О. Бариська та Т. П. Попович дійшли висновку про те, що мета реформ стосовно децентралізації публічної влади визначається, передусім, перенесенням низки владних повноважень від рівня державної влади до рівня органів місцевого самоврядування. Основними ознаками децентралізації є: 1) достатні владні повноваження, які оптимально дають змогу забезпечити розвиток територіальної громади й спільні інтереси територіальних громад на рівні регіону; 2) достатні фінансові механізми, що створюють спроможність громади та мотиваційне поле для її розвитку; 3) інституційна завершеність системи публічної влади, в основі якої – обрані виборцями органи; 4) забезпечення ефективним державним контролем, що здійснюється уповноваженими урядом структурами [10, с. 72].

Децентралізація публічної влади є механізмом, як констатують Д. О. Лукін, В. П. Гордієнко, Г. О. Мірошніченко та інші, що забезпечує сталий розвиток регіонів держави на основі законодавчо-регламентованих процесів передачі частини

функцій, повноважень та бюджетів центральних органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування. Подальший розвиток держави та зовнішня ситуація навколо України загострили питання децентралізації влади – передачу повноважень та ресурсів на нижчі рівні публічного управління. Окрім того, децентралізація виступає однією із форм розвитку демократії, що дозволяє при збереженні держави та її інститутів розширити місцеве самоврядування, активізувати населення на вирішення власних потреб та інтересів, звузити сферу впливу держави на суспільство, замінюючи цей вплив механізмами саморегуляції, виробленими самим суспільством, зменшити витрати держави і платників податків на утримання держапарату. Саме децентралізація влади, завдяки незалежним зусиллям місцевого самоврядування та підвищення його активності, є ефективним знаряддям у покращенні соціально-економічного розвитку території, раціонального використання ресурсного потенціалу, зміцненні демократичних процедур та захисту прав людини та її свободи. Тому на сучасному етапі розвитку децентралізація влади, стверджують учені, є фундаментом та основою стабільного розвитку демократичної держави, її регіонів та окремих населених пунктів [11, с. 4].

Висновки. Отже, дослідження специфіки впровадження децентралізаційних реформ зарубіжних держав свідчить, що досвід кожної із них є унікальним та відображає специфіку розвитку окремо взятої країни. Тому, на нашу думку, не є зайвим упровадження міжнародного досвіду, враховуючи особливості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку конкретної держави, в українські реалії державотворення. Таким чином, результатом успішної децентралізації має стати утвердження демократичної, соціальної, правової держави – України із самодостатнім місцевим самоврядуванням, здатним ефективно вирішувати місцеві потреби із забезпеченням населення широким та якісним дієвим спектром публічних послуг.

Використані джерела:

1. Архипенко І. М. Зарубіжний досвід децентралізації влади: уроки для України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Вип. 4 (39). 2018. С. 7–15.
2. Пігуль Н. Г., Люта О. В. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 9. 2016. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. С. 684–688.
3. Батанов О. В. Муніципальне право в умовах глобалізації. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 84–88.
4. Гончаренко О. Децентралізація як тенденція розвитку місцевого управління в європейських державах. *Право та інновації*. № 4 (20). 2017. С. 62–68.
5. Пасічник М. В. Еволюція та характерні ознаки децентралізації публічного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України: наук. журн.* № 4. 2010. С. 175–182.
6. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін. Центр політико-правових реформ. Київ, Москаленко О. М., 2012. 212 с.
7. Гордієнко В. П., Оніщенко М. Л. Зарубіжний досвід децентралізації публічної влади та можливості його трансформації в Україні. *Вісник Сумського держ. ун-ту. Серія «Економіка»*. № 3. 2019. С. 85–86.

8. Демчак Р. Є. Зарубіжний досвід децентралізації державного управління: аналіз та можливості застосування в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. № 12. 2015. С. 15–20.

9. Баймуратов М. М. Децентралізація повноважень публічної влади в Польщі як засіб формування компетенції місцевого самоврядування: досвід для України. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Право. Вип. 7. 2014. С. 138–147.

10. Бариська Я. О., Попович Т. П. Децентралізація публічної влади (досвід Польщі та Угорщини). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Вип. 45. Т. 1. 2017. С. 69–73.

11. Основи децентралізації влади: методичні рекомендації / Д. О. Лукін, В. П. Гордієнко, Г. О. Мірошниченко та ін.; за ред. Д. А. Лукіна. Суми: ГО «Рада молодих вчених», 2015. 144 с.

References:

1. Arkhypenko, I. M. (2018) Zarubizhnyi dosvid detsentralizatsii vlady: uroky dlia Ukrainy. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia - Public administration and local self-government, issue 4(39)*, 7–15. [in Ukrainian].

2. Pihul N. H., Liuta O. V. (2016) Zarubizhnyi dosvid provedennia detsentralizatsiinykh reform. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky - Global and national economic problems, issue 9*, 684–688. Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V. O. Sukhomlynsko. [in Ukrainian].

3. Batanov, O. V. (2013) Munitsypalne pravo v umovakh hlobalizatsii. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kiev University of Law*, 3, 84–88. [in Ukrainian].

4. Honcharenko, O. (2017) Detsentralizatsiia yak tendentsiia rozvytku mistsevoho upravlinnia v yevropeiskykh derzhavakh. *Pravo ta innovatsii - Law and innovatio*, 4 (20), 62–68. [in Ukrainian].

5. Pasichnyk, M. V. (2010) Evoliutsiia ta kharakterni oznaky detsentralizatsii publicnoho upravlinnia. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy: nauk. zhurn. - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine: Sciences*, 4, 175–182. [in Ukrainian].

6. Detsentralizatsiia publicnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy (2012) / Boryslavska O. M., Zaverukha I. B., Shkolyk A. M. et al. Tsentri polityko pravovykh reform. Kyiv, Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

7. Hordiienko, V. P., Onishchenko, M. L. (2019) Zarubizhnyi dosvid detsentralizatsii publicnoi vlady ta mozhlyvosti yoho transformatsii v Ukraini. *Visnyk Sumskoho derzh. un-tu. Seriia «Ekonomika» - Bulletin of Sumy State University. Series "Economics"*, 3, 85–86. [in Ukrainian].

8. Demchak, R. Ye. (2015) Zarubizhnyi dosvid detsentralizatsii derzhavnoho upravlinnia: analiz ta mozhlyvosti zastosuvannia v Ukraini. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini - Formation of market relations in Ukraine*, 12, 15–20. [in Ukrainian].

9. Baimuratov, M. M. (2014) Detsentralizatsiia povnovazhen publicnoi vlady v Polshchi yak zasib fopmuvannia kompetentsii mictsevoho camovpiaduvannia: docvid dlia Ukraïny. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Pravo - Bulletin of Mariupol State University. Series: Law, issue 7*, 138–147. [in Ukrainian].

10. Baryska, Ya. O., Popovych, T. P. (2017) Detsentralizatsiia publicnoi vlady (dosvid Polshchi ta Uhorshchyny). *Naukoviy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. - Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Law, issue 45, vol. 1*, 69–73. [in Ukrainian].

11. Osnovy detsentralizatsii vlady: metodychni rekomendatsii (2015) / D. O. Lukin, V. P. Hordiienko, H. O. Miroshnychenko et al.; D. A. Lukin (Ed.). Sumy : НО «Rada molodykh vchenykh». [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.11.2021

Магновский И. И., доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры теории и философии права Одесского государственного университета внутренних дел (г. Одесса, Украина)

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье отражены в теоретико-правовом аспекте зарубежный опыт децентрализации публичной власти и возможность его имплементации в украинские реалии. Исходя из европейской практики, отмечено, что децентрализация власти является одним из эффективных инструментов модернизации системы публичной власти. Указано, что, благодаря децентрализации, эффективность публичной власти в целом в европейских демократических, правовых государствах поднята на качественно новый уровень. Констатировано, что зарубежный опыт свидетельствует о важности децентрализации публичной власти для государств, находящихся в стадии глубоких изменений в системе регулирования общественных отношений, в том числе и Украины.

Ключевые слова: децентрализация, интеграция, властные полномочия, местное самоуправление, публичная власть, государственная власть.

Mahnovskiy I., Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of theory and philosophy of Law faculty of experts training for pre-trial investigation bodies Odessa State University of Internal Affairs (Odesa, Ukraine)

FOREIGN EXPERIENCE OF DECENTRALIZATION OF PUBLIC AUTHORITY: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

In article the theoretical and legal aspect covers the foreign experience of decentralization of public power and the possibility of its implementation in Ukrainian realities, as the current stage of state formation in Ukraine is characterized by an intensive search for the most optimal model of its state system. Based on European practice, it is noted that the decentralization of power is one of the effective tools for modernizing the system of public power, the successful implementation of which creates the necessary organizational and legal prerequisites for further democratization of power relations. It is emphasized that due to decentralization the efficiency of public power in general in European democracies, rule of law has been raised to a qualitatively new level, so there is an urgent need for in-depth analysis of European practices of decentralization of public power in the context of national traditions and modern development. It is stated that foreign experience shows the importance of decentralization of public power for states that are in the process of profound changes in the system of public relations, because for countries in transition decentralization is an effective way to change the essential characteristics of society and has significant potential for local development. Ukraine is an exception to this process. The basic principles underlying the functioning of the decentralized

management model in European countries are noted, namely: municipal independence; independence of self-governing units of territorial division; protection of the rights and interests of local governments. The study of the implementation of successful decentralization reforms in foreign countries is useful and unique and reflects the specifics of the development of a particular country. Therefore, it is not superfluous to borrow international experience, taking into account the peculiarities of socio-political and socio-economic development of the Ukrainian state.

Keywords: decentralization, integration, power, local self-government, public power, state power.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.96.78-96

УДК 343.14:343.98(477)

Бондар В. С., кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету № 2 (підготовки фахівців для органів досудового розслідування) Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: bondarlivd@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ (ВИСНОВОК СПЕЦІАЛІСТА)

У статті висвітлено питання вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики в контексті використання висновку спеціаліста як джерела доказів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків.

Автор ставив за мету виявлення змістовних і техніко-юридичних неузгодженостей нормативної регламентації використання висновку спеціаліста в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків зокрема й інших – загальному (ординарному) та особливому – диференційованому порядку кримінального провадження щодо кримінальних проступків. Наведено практику використання та оцінки висновку спеціаліста судами, у тому числі ЄСПЛ. Запропоновані зміни та доповнення до КПК України, які регламентуватимуть порядок дослідження висновку спеціаліста в судовому розгляді в разі призначення розгляду в судовому засіданні з викликом учасників кримінального провадження.

Ключові слова: висновок спеціаліста, дослідження доказів, спеціаліст, кримінальний проступок, судовий розгляд, спрощене провадження.

Постановка проблеми. Цінність процесуальних доказів полягає в тому, що вони є основними засобами доказування існування/неіснування юридично значущих фактів й обставин, визначених предметом доказування в кримінальному провадженні, створюючи тим самим надійну основу для прийняття різноманітних процесуальних рішень.

Норми щодо кримінального провадження стосовно кримінальних проступків існують у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [15] з 2012 р., водночас, лише з 1 липня 2020 р. вони набули чинності в трансформованому вигляді, порівняно з 2012 р.

Досягнення поставлених цілей даної новації забезпечується спрощенням процедури кримінального провадження, зокрема:

1) *спрощення досудового розслідування кримінальних проступків (дівання):* а) обмеження щодо застосування запобіжних заходів до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального проступку (ст. 299 КПК), адже домашній арешт, застава або тримання під вартою під час дівання не застосовуються; б) обмеження у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, окрім передбачених частиною другою статті 264 та статтею 268 КПК

(ст. 300 КПК); в) скорочені (порівняно із досудовим слідством) строки розслідування кримінальних проступків, порівняно із розслідуванням злочинів (ст. 219, 301 КПК); г) особливий порядок досудового розслідування кримінальних проступків, що полягає в можливості прокурора скласти клопотання про розгляд обвинувального акту в спрощеному провадженні (за наявності письмової згоди підозрюваного та потерпілого) (ч.ч. 1, 2 ст. 302 КПК); г) розширення переліку процесуальних дій, проведення яких дозволяється до початку досудового розслідування. Так ч.3 ст. 214 КПК передбачено можливість до внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку, у тому числі отримання висновку спеціаліста і зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;

2) *спрощення судового провадження щодо кримінальних проступків*: а) можливість (за клопотанням прокурора та згоди підозрюваного й потерпілого) розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні (ст.ст. 302, 382 КПК) без участі сторін кримінального провадження та дослідження доказів, що значно скорочує тривалість розгляду обвинувального акта (до п'яти днів з дня отримання обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку, а в разі затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПК – невідкладно); б) як впливає з системного тлумачення ч.3 ст. 314, ч.1 та ч.2 ст. 381 КПК суд розглядає обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини і згоден з розглядом обвинувального акта;

3) *особливості апеляційного оскарження судових рішень, ухвалених за результатами спрощеного провадження* (ч.1 ст. 394 КПК).

Результати аналізу зазначених особливостей порядку дізнання дозволяють стверджувати, що воно є диференційованою формою досудового розслідування, яка за своїм характером є прискороною [22, с. 48].

Відповідно до вищезазначених змін у КПК України, внесеними згідно із Законом України № 321-IX від 03.12.2019, який набрав чинності з 1 липня 2020 р., серед процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки введений «висновок спеціаліста» (ст. 298-1 КПК), що має відповідати вимогам висновку експерта (ст. 300 КПК), а повноваження спеціаліста в КПК були розширені наданням висновків (п.7 ч.4 ст. 71 КПК). Згідно із цією статтею, висновок спеціаліста в разі подальшої кваліфікації діяння як злочину на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора, також може визнаватися джерелом доказів.

Провідні українські криміналісти (Л. Ю. Ароцкер, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, В. П. Колмаков, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, М. Я. Сегай, З. М. Соколовський, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, В. В. Юсулов та ін.) завжди вважали інститут спеціальних знань основним каналом синтезу досягнень природничих, технічних та інших наук у кримінальне судочинство.

Намагання законодавця оптимізувати техніко-криміналістичне забезпечення даного диференційованого порядку кримінального провадження відповідним процесуальним інститутом спеціальних знань, з нашого погляду, можна вважати позитивним кроком.

Водночас, зважаючи на новизну відповідних процедур, можна спрогнозувати ті проблеми, які виникнуть при застосуванні відповідних положень КПК України [2, с. 113; 5; 6, с. 61-63]. З одного боку, проблемність питання використання висновку спеціаліста як

процесуального джерела доказів виникає з невдалої спроби законодавця поділити процес формування доказів на досудовий та судовий. З огляду на положення ст. 40-1, ч.1 ст. 84, 92 КПК України, до ряду суб'єктів отримання доказів входять дізнавач, слідчий і прокурор, що вказує на досудовий спосіб їх формування. Зважаючи на складну природу доказів, можна припустити, що їх процесуальні можливості є недостатніми для належної, позбавленої процесуального інтересу оцінки та перевірки доказів на предмет їх допустимості й належності. Положення п.3 ст. 93 КПК про те, що сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, збирають докази, має в більшості випадків декларативний характер.

Неузгодженість положень ч.2 ст. 23 та ст.ст. 40-1, 84, 92 КПК дає підстави для недостатньо обгрунтованого висновку про рівнозначність доказів, отриманих органами досудового розслідування і доказами, легалізованими за результатами дослідження в судовому порядку, що містить загрозу виникнення презумпції матеріалів досудового провадження та перетворення кримінального процесу в інквізиційний.

Крім того, вдосконалення кримінального процесуального законодавства, судова практика з питань участі спеціаліста в кримінальному провадженні не дозволяють однозначно сказати, що всі питання розглянуті та проблеми, які потребують свого вирішення в зазначеній області, є вичерпаними. Звернемо увагу на певні неузгодженості:

- в окремих випадках безпосередній об'єкт дослідження, наприклад, сліди біологічного походження, наркотичні засоби, їх аналоги або прекурсори, бойові припаси, відповідно до методики та в результаті застосування руйнівних методів дослідження може бути знищений (без резервування залишків з метою забезпечення перевірконого дослідження) або необоротно змінений в процесі дослідження (експерименту). У такому випадку щодо експерта законом передбачений обов'язок одержати дозвіл на дослідження від особи, яка його залучила (ст. 69 КПК): відповідно до п.7 розділу I Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України [9], якщо під час проведення судової експертизи або експертного дослідження об'єкт дослідження може бути пошкоджений або знищений, документ про призначення має містити дозвіл на його пошкодження або знищення, зміну стану чи властивостей. У разі відсутності такого дозволу, експерт, якому доручено виконання судової експертизи або експертного дослідження, заявляє клопотання експерта, яке разом із супровідним листом надсилається ініціатору. Згідно з п.18 розділу I Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України, вибір певних методик, методів дослідження, технічних засобів та визначення послідовності їх застосування належать до компетенції судового експерта. При тому спочатку судовий експерт повинен використати неруйнівні методи, і тільки в разі якщо в результаті їх застосування не досягнуто мети дослідження, застосовувати руйнівні методи відповідно до пункту 7 цього розділу. Для спеціаліста такого обов'язку та відповідного алгоритму не передбачено, тому, у разі коли під час дослідження об'єкт дослідження буде знищений або змінений, подальшу судову експертизу (комплекс експертиз) провести неможливо;

- відповідно до відомчих нормативних актів (Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України, затверджена наказом МВС України від 17.07.2017 № 591), у державних спеціалізованих установах МВС, Мін'юсту, Міністерства охорони здоров'я, СБУ, які здійснюють судово-експертну діяльність, проведення досліджень з винесенням такого документа, як «Висновок

спеціаліста», не передбачено. Залежно від характеру звернення, за результатами виконання доручення суду, відповідно до вимог процесуального законодавства України та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (із змінами), Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України, затвердженої наказом МВС України від 17.07.2017 № 591, складаються такі підсумкові документи: «Висновок експерта», «Висновок експертного дослідження», «Повідомлення про неможливість надання висновку» [9]. Таким чином, формальні підстави залучення співробітників указаних установ як спеціалістів для надання висновків відсутні;

- висновок спеціаліста – це думка, яка базується на його професійних компетенціях; спеціаліста за рівнем своєї професійної підготовки має бути не менш кваліфікованою обізнаною особою, аніж експерт, водночас, попри те, що завдяки спеціалістові формується джерело доказів, жодних вимог щодо компетенції спеціаліста, крім володіння «спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів» (ст. 71 КПК), прийнятими змінами до КПК, не встановлено.

Також слід зазначити, що в практиці досудового розслідування кримінальних проваджень спеціалісти залучаються зі: співробітників державних судово-експертних підрозділів усіх рівнів та різної відомчої приналежності. З огляду на даний фактор, дуже важко розглядати спеціаліста як незалежного, позбавленого певного процесуального інтересу учасника кримінального провадження, здатного надати неупереджений висновок. Зокрема, у розділі II Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, зазначено, що:

1) інспектори-криміналісти у своїй діяльності безпосередньо підпорядковані та підзвітні начальникові органу досудового розслідування;

2) інспектори-криміналісти зобов'язані виконувати усні та письмові доручення начальника органу досудового розслідування, його заступників, слідчих у встановлені строки та у визначеному законодавством порядку [10].

В Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів у кримінальному провадженні зазначено, що спеціаліст залучається до участі в слідчих (розшукових) діях за рішенням слідчого судді, прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування для вирішення питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок (п.1, р. II). При проведенні оперативним підрозділом негласних слідчих (розшукових) дій залучення спеціаліста здійснюється за рішенням прокурора, слідчого (п.2, р. III) [11].

Наступна проблема стосується дослідження висновку спеціаліста під час судового провадження щодо кримінальних проступків у суді першої інстанції, адже судові дії щодо дослідження доказів не пристосовані під дослідження спеціальних джерел доказів, а порядок дослідження висновку спеціаліста взагалі не передбачений.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Введення в закон нового джерела доказів, рівноцінного висновку судового експерта, було цілком неочікуваним, непередбаченим з точки зору теорії доказів, судової експертизи та кримінального процесу. Мають рацію всі без винятку провідні процесуалісти та криміналісти, які піддали критиці нововведення закону дотепер: П. Є. Антонюк [1, с. 88-95], Г. П. Власова [4, с. 153-158], І. В. Гловюк [5; 6, с. 61-72], Р. М. Дударець [7, с. 141-145], А. В. Коваленко [13, с. 187-190],

Е. М. Компанець [14, с. 318-232], О. А. Лейба [16, с. 360-363], Є. Д. Лук'янчиков [17, с. 36-39], Є. Б. Сімакова-Єфремян [21, с. 110-120], Є. Ю. Свобода [1, с. 88-95], В. М. Трофименко [22], М. Г. Щербаковський [27, с. 52-63; 28, с. 43-51; 29, с. 356-358], М. Є. Шумило [25, с. 95-104; 26, с. 147-149] та ін. [2, с. 113-117; 24, с. 151]. Незгода з появою зазначеного джерела доказів базується на відсутності самостійного предмета висновку спеціаліста, що, власне, і підтверджується практикою, котра використовує допомогу спеціаліста в кримінальному провадженні.

Зокрема, результати проведеного автором аналізу судової практики свідчать про те, що висновок спеціаліста взагалі не використовується як джерело доказів у спрощених провадженнях щодо кримінальних проступків, передбачених, наприклад, чч. 1 та 2 ст. 125 КК України, ч. 1 ст. 185 КК України, ч. 1 ст. 190 КК України, ст. 286-1 КК України, ч. 1 ст. 309 КК України, ч. 1 ст. 310 КК України (узагальнено 120 вироків судів першої інстанції з Єдиного реєстру судових вироків протягом 2021 р.). У 85 вироків навіть за результатами спрощеного провадження вказувалися докази, на яких ґрунтується вирок, тобто суди вважали висновок судового експерта належним і допустимим доказом, а тому наводили в мотивувальній частині, тобто дослідження об'єктів та предметів, що складають слідову картину даних кримінальних проступків, здійснювалося в рамках судових експертиз відповідних видів та підвидів: експертизи наркотичних засобів, транспортно-трасологічної, судово-медичної, судово-товарознавчої експертиз, наприклад:

Винність обвинуваченого ОСОБА_1 підтверджується письмовими доказами, наданими прокурором та дослідженими судом, а саме: витягом з ЄРДР, із якого вбачається, що відомості про вчинення кримінального правопорушення внесено до ЄРДР 21.05.2020 року за № 12020230140000569, із правовою кваліфікацією за ч. 1 ст. 310 КК України; протоколом обшуку від 21.05.2020; відеозаписом до протоколу обшуку; висновком експерта № 1115-НР від 25.05.2020, відповідно до якого вилучені під час обшуку за місцем проживання обвинуваченого 10 рослин зеленого кольору є рослинами роду Конопля; висновком експерта № 1118-НР від 23.06.2020, відповідно до якого вилучені під час обшуку за місцем проживання обвинуваченого лампи накалювання містять на собі особливо небезпечну речовину РVP в кількості 0,00197 г, що в подальшому стало підставою для притягнення обвинуваченого до адміністративної відповідальності; висновком експерта № 1119-НР від 23.06.2020, відповідно до якого вилучені під час обшуку за місцем проживання обвинуваченого речовини червоно-коричневого кольору, які виявлені у вигляді нашарування на поверхнях наданих шприців, наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів не містять [3].

У 35 вироків факти нанесення легких тілесних ушкоджень, вартість викраденого майна, належність рослин до нарковмісних встановлювалися взагалі без використання відповідних спеціальних знань, презюмувалися й не оспорювалися учасниками судового провадження, що мало наслідком застосування скороченої процедури судового розгляду (ч. 2 ст. 382 КПК України).

Подібна практика, по-перше, збільшує розміри процесуальних витрат на проведення експертизи та процесуальних строків досудового провадження в даному диференційованому порядку, по-друге, призводить до неповноти доказової бази, вразливості позиції сторони обвинувачення.

Тому на сьогодні маємо зафіксувати проблемну ситуацію, коли, з одного боку, законодавцем встановлено прискорений порядок досудового розслідування та судового провадження кримінальних проступків, який не можна охарактеризувати як спрощений, через те що, окрім певних особливостей застосування запобіжних заходів та слідчих (розшукових) дій, істотних змін процесуальної форми не передбачено, тим більш не пе-

редбачено спрощення процесуального механізму гарантування прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. З іншого боку, законом встановлено значно більш оперативний строк дізнання порівняно зі строком досудового слідства, що дозволяє характеризувати цю форму досудового розслідування саме як прискорену. Однак даний диференційований процесуальний порядок кримінального провадження, на відміну від загального (ординарного) порядку, не забезпечений належним чином відповідними формами спеціальних знань, орієнтованих на прискорене (оперативне) дослідження певних об'єктів, явищ і процесів.

Через це питання юридичної конструкції висновку спеціаліста як джерела доказів залишаються невирішеними в теорії кримінального процесу та підлягають подальшому науковому дослідженню із застосуванням нових наукових розвідок, а інститут спеціаліста в кримінальному процесі потребує вдосконалення з урахуванням сучасних потреб практики.

Формулювання цілей. Метою статті є виявлення змістовних і техніко-юридичних неузгодженостей нормативної регламентації використання висновку спеціаліста в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків зокрема й інших – загальному (ординарному) та особливих – диференційованих порядках кримінального провадження. На підставі отриманих результатів дослідження запропонувати до порядку формування даного джерела доказів і застосування в кримінальному процесуальному доказуванні. Задля досягнення (мети) цілей у статті проаналізуємо:

- поняття та функції спеціаліста в кримінальному провадженні;
- проблеми, які виникають під час реалізації функцій спеціаліста в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків під час дізнання та в суді першої інстанції.

Виклад основного матеріалу. Спеціаліст у кримінальному процесі є суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності, володіє деякою процесуальною правосуб'єктністю, виконує на базі своїх професійних знань, умінь та компетенцій офіційну функцію допомоги й сприяння сторонам кримінального провадження та суду під їх керівництвом і контролем. З цього можна сформулювати висновок про те, що спеціаліста слід розглядати з позицій допоміжного значення в діяльності суб'єкта доказування [18, с. 216-222].

З огляду на те, що в КПК України не міститься дискреційний перелік слідчих (розшукових) дій, у процесі яких слідчий (дознавач), прокурор мають право використовувати допомогу спеціаліста, можна дійти висновку, що заборона на участь спеціаліста в будь-якій слідчій (розшуковій) дії законом не встановлена.

Відповідно до КПК України, спеціаліста можна залучати з метою:

а) надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, виготовлення графічних зображень, відбитків та зліпків, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду (ч. 2 ст. 71, ст.ст. 237, 240, 245, 357 КПК);

б) надання консультацій із питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71; ч. 1 ст. 360 КПК);

в) надання висновків з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі у випадках, передбачених частиною третьою статті 214 КПК (п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК, ч. 1 ст. 298-1 КПК, ч. 1 ст. 300 КПК);

г) виготовлення дублікатів документів (п. 4 ст. 99 КПК), копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах,

інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах (п. 2 ст. 168 КПК);

г) дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів, що застосовувалися під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також носіїв інформації та технічних засобів, за допомогою яких отримано інформацію (ст. 266 КПК);

г) з'ясування змісту відомостей, що містяться у звуко- і відеозаписах (п. 3 ст. 359 КПК);

в) надання письмових пояснень (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК) щодо особливостей виявлення та фіксації слідів, особливостей особи допитуваного і його поведінки тощо. Такі роз'яснення можуть сприяти обґрунтуванню процесуальних рішень щодо подальших судово-експертних досліджень, проведенню процесуальних дій;

г) надання усних консультацій чи письмових роз'яснень під час дослідження доказів у суді (з'ясування змісту відомостей, що містяться у звуко- і відеозаписах, дослідження речових доказів та документів) (ст. ст. 357, 358, 359, 360 КПК).

Відповідно, способами/формами фіксації участі спеціаліста в кримінальному провадженні є:

- письмові пояснення як додаток до протоколу слідчої (розшукової) дії (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК);

- заяви, які зносяться до протоколу (ч. 4 ст. 237 КПК);

- зауваження до протоколу (п. 4 ч. 4 ст. 71 КПК);

- усні консультації/письмові роз'яснення спеціаліста під час дослідження доказів у суді (ч. 1 ст. 360 КПК);

- висновок спеціаліста (ст. 298-1 КПК).

У науці кримінального процесу [26, с. 147-149] напрацьовані загальні критерії допустимості спрощення процесуальної форми, до яких відносять:

1) недопустимість утворення проваджень, що суперечать меті кримінального процесу;

2) заборона погіршення процесуального статусу учасників кримінального провадження або гарантій їх забезпечення, за винятком випадків, коли учасник провадження добровільно відмовляється від наданих законом йому прав (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 381 КПК України, суд розглядає обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини і згоден з розглядом обвинувального акта [15]);

3) спрощення судової процедури допускається лише при проведенні повноцінного досудового провадження;

4) відповідність кримінальної процесуальної форми вимогам єдності і єдиним принципам, закріпленим у п. 1 ст. 7 КПК;

5) заборона обмеження права особи на судовий захист, включаючи доступ до судових процедур;

6) заборона застосування спрощеної процедури щодо кримінальних проваджень про тяжкі чи особливо тяжкі злочини;

7) застосування спрощеного порядку лише за ініціативою або за згодою зацікавлених учасників, якщо вони не суперечать важливим публічним інтересам (відповідно до ч. 2 ст. 302 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин, а також те, що в разі

надання згоди на розгляд обвинувального акта в спрощеному порядку вони будуть пов'язані з правом оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Крім того, слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний впевнитися в добровільності згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні [15];

8) 8) обов'язок законодавця встановлювати у прискорених і спрощених провадженнях додаткові гарантії як компенсаторні механізми забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження.

Для реалізації заявленої мети нашої статті замислимося над питанням про те, чи відповідає відповідний процесуальний порядок досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проступків зазначеним критеріям.

По-перше, розширення у ст. 298-1 КПК України процесуальних джерел доказів у порівнянні з ч. 2 ст. 84 КПК України не повністю узгоджується з доктринальними положеннями кримінального процесуального закону щодо видів доказів у кримінальному провадженні та в результаті призводить до дублювання зі змістом ст. 99 КПК України, а також надає можливість процесуальних дій, направлених на збирання доказів до внесення даних до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Відкритим питанням залишається й те, коли саме дозволяється проводити процесуальні дії, перелічені у ч. 3 ст. 214 КПК. З одного боку, розташування у ч. 3 ст. 214 КПК та використана в ст. 300 КПК конструкція свідчать на користь етапу кримінального провадження до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. З іншого боку, повноваження, яким, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 40-1 КПК, наділений дізнавач, не містить темпорального обмеження щодо його реалізації, з чого цілком логічно випливає припущення про наявність можливості проведення таких процесуальних дій не лише до, але й після початку дізнання. Порядок реалізації даного повноваження врегульовано спеціальними положеннями розділу III процесуального закону, серед яких і норма про процесуальні дії, які можна проводити до початку дізнання. Тому ч. 3 ст. 214 КПК варто розуміти як таку, що містить перелік процесуальних дій, проведення яких допускається лише до початку дізнання. Здійснення ж їх після такого призводить до виникнення конкуренції між отриманням висновку спеціаліста та залученням експерта, що крізь призму принципу правової визначеності виглядає неприйнятним.

М. Є. Шумило слушно зазначив, що процесуальне регулювання дізнання здійснюється, так би мовити, у «змішаному» режимі: відповідно до ч. 2 ст. 298 КПК, досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК, з урахуванням положень глави 25 КПК [26, с. 147-149]. Використання терміна «правила досудового розслідування», замість визначення/ формулювання «положення досудового розслідування», свідчить про те, що свою чинність у контексті дізнання зберігають не лише статті глави 19 КПК «Загальні положення досудового розслідування», а й увесь масив норм, спрямованих на врегулювання досудового розслідування, тобто однойменного розділу III КПК.

Як роз'яснив ВССУ в Інформаційному листі № 223-1446/0/4-12 від 05.10.2012 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України», обсяг доказів, які досліджуватимуться, та порядок їх дослідження (послідовність) визначаються ухва-

лою суду і за необхідності може бути змінено. Зокрема, необхідність зміни обсягу дослідження доказів може бути зумовлена визнанням доказу очевидно недопустимим, появою нових доказів (наприклад, коли при дослідженні обставин справи та перевірки їх доказами суд дійде висновку про необхідність проведення судової експертизи) тощо.

Наскільки застосовне це правило до провадження щодо проступків? Адже стаття 298-1 передбачає, що процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідчування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото- і кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Одним із критеріїв допустимості доказів є належна процедура збирання. КПК України не прописує процедуру збирання цих джерел (хоча передбачає, що ці дії можуть бути проведені до внесення відомостей до ЄРДР). Отже, механізм заперечення допустимості цих доказів стороною захисту відсутній.

По-друге, відповідно до ст.ст. 302, 381 КПК України, умовами застосування спрощеного провадження в суді першої інстанції є такі положення:

- досудовим розслідуванням встановлено всі обставини вчинення кримінального проступку;

- підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини кримінального проступку та згоден з розглядом обвинувального акту за його відсутності;

- під час досудового розслідування підозрюваний був представлений захисником;

- письмова заява підозрюваного має бути складена в присутності захисника;

- письмова заява підозрюваного повинна містити відомості щодо беззаперечного визнання винуватості, згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акту у спрощеному провадженні;

- письмова заява потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має містити відомості згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акту у спрощеному провадженні¹;

- потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не заперечують проти розгляду обвинувального акту у спрощеному провадженні.

Водночас, на думку І. В. Гловюк, стосовно проступків можлива не лише спрощена судова процедура [6, с. 61-72]. Відповідно, серед порядків судового провадження в суді першої інстанції щодо кримінальних проступків можна назвати:

1) без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження); окрему проблему складає відсутність у параграфі 1 глави 30 КПК України вказівки на клопотання прокурора;

2) розгляд у судовому засіданні обвинувального акту щодо вчинення кримінального проступку з викликом учасників кримінального провадження (який, відповідно до ст. 382 КПК України, теж розглядається як спрощене провадження, хоча його законодавче тлумачення як спрощеного викликає сумніви);

3) загальний порядок (коли обвинувальний акт надійшов без клопотання проку-

¹ На жаль, попри те що заява підозрюваного має бути складена в присутності захисника, вказівки на те, що якимось чином має бути з'ясована думка самого захисника, у КПК немає.

рора про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні та відсутні письмові заяви підозрюваного, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження);

4) загальний порядок із застосуванням ч. 3 ст. 349 КПК України.

Суд має право призначити розгляд у судовому засіданні обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, якщо визнає це за необхідним. Хоча КПК України і не передбачає цього, але в учасників судового провадження, без сумніву, залишається право заявити про це клопотання. У такому випадку застосовується загальна процедура судового розгляду. Зупинимось на питаннях, пов'язаних із дослідженням доказів.

Інші, крім позначених, проблеми полягають у тому, що:

- порядок дослідження результатів висновку спеціаліста, показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, не регламентовано. Можна припустити, що застосовуватиметься аналогія дослідження звуко- і відеозаписів – для показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, а також дослідження документів – для результатів медичного освідчування;

- незрозумілий порядок дослідження висновку спеціаліста. Стаття 360 КПК України передбачає, що під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань. Спеціалістові можуть бути поставлені питання щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою ставить запитання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів. Проте в цій статті не йдеться про висновки спеціаліста. Тому в межах якої процесуальної дії суд проводитиме такі дослідження (за ст. 360 або ст. 358 – дослідження документів), залишається відкритим (адже в межах дослідження документів теж можуть задаватися питання спеціалісту), а висновки спеціаліста, через те що він має відповідати вимогам до висновку експерта, слід досліджувати в порядку дослідження висновку експерта. Проте слід пам'ятати про певну особливість: спеціаліст не може бути допитаний з метою роз'яснення висновку.

Отже, нормативна регламентація судового провадження щодо проступків у суді першої інстанції у разі відмови від спрощеного провадження однозначно викликатиме проблеми на практиці, що слід враховувати адвокатам при здійсненні захисту та здійсненні представництва потерпілого в кримінальному провадженні.

На жаль, у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року окремі його положення не повною мірою відповідають вищезазначеним допустимим критеріям спрощення кримінальної процесуальної форми.

Таким чином, на поставлене питання можемо надати негативну відповідь.

З іншого боку, можемо стверджувати, що законодавець частково відмовився від суворой процесуальної форми збирання всіх доказів, що є, безперечно, прогресивним кроком. Утворені штучні формальності не можуть бути перешкодою у встановленні фактів і обставин, що входять до предмету доказування (ст.ст. 91, 178, 485 КПК). Головне – гарантувати дотримання прав і свобод людини. Докази можуть бути такими, якщо

вони отримані незабороненими способами. Наприклад, виготовлення спеціалістами додатків до протоколів слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій не суперечить чинному КПК України, адже оформлені в такий спосіб відомості сприйматимуться судом як частина змісту протоколів процесуальних дій, які, згідно зі ст. 99 КПК України, є документами, а отже, джерелом доказів.

Стосовно оцінки висновку спеціаліста, слід зробити посилення на практику ЄСПЛ, який у справі «Пічугін проти Росії» [20] висловив таку позицію: «Відмова національних судів визнавати висновки, підготовлені спеціалістами в якості доказів, порушує принцип рівності сторін. У рішенні констатовано порушення п.1 і пп.(d) п. 3 ст. 6 Конвенції у зв'язку з несправедливим дослідженням доказів». Застосування наведеного рішення має універсальне значення для всіх учасників кримінального провадження та посилить їх позиції.

Зазначене ставить перед законодавцем завдання унормувати надійні гарантії доступності доказів і перевірки у форматі змагального судового розгляду та слугує додатковим аргументом на користь використання такого джерела доказів, як висновок спеціаліста.

Висновки. З огляду на викладене вище, можна підсумувати:

1. Проведене дослідження, у тому числі й результати аналізу чинного законодавства, дозволили сформулювати висновок про юридичну невизначеність порядку формування (відповідно до двоступеневої процедури формування доказів на досудову і судову) та використання сторонами кримінального провадження та судом висновку спеціаліста як джерела доказів як на законодавчому, так і на відомчому нормативно-правовому рівні, що впливає на практику його застосування.

2. Використання висновку спеціаліста як доказу є необхідною умовою для підвищення ефективності досудового розслідування та спрощеного провадження в суді першої інстанції щодо кримінальних проступків.

3. Сутність наших пропозицій полягає в таких альтернативних шляхах розв'язання проблеми:

внесення змін до КПК України, передбачивши на стадії дізнання проведення експертизи, що оформлюється «висновком експерта», а не «висновком спеціаліста». Через це, з метою дотримання принципу процесуальної економії, термін виконання таких досліджень має відповідати визначеним процесуальним строкам досудового розслідування кримінальних проступків:

а) внесення до норм КПК України таких змін:

- у підпункті 3) частини 3 ст. 214 КПК після формулювання «отримано висновок» слово «спеціаліста» замінити на «експерта»;

- у підпункті 3) частини 3 ст. 219 КПК, виклавши його в такій редакції: «3) протягом одного місяця – у разі повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо дізнавач або прокурор звернувся до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених цим Кодексом, або особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому частиною другою статті 298-4 цього Кодексу»;

- у ч. 1 статті 298-1 виключити слова «висновок спеціаліста»;

- ч. 2 ст. 298-4 викласти в такій редакції: «... 2. Одновременно із врученням повідомлення про підозру особа інформується про результати медичного освідчування за його наявності. У разі незгоди з результатами медичного освідчування або висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор

має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених цим Кодексом»;

- у ч. 1 ст. 300 КПК після формулювання «проводити медичне освідування, отримувати» слова «висновок спеціаліста» замінити на «висновок експерта», а після них та коми виключити слова «що має відповідати вимогам до висновку експерта».

б) оптимізація змістовного наповнення дослідницької частини висновку експерта [12, с. 126-128; 19, с. 127-137], формалізація, обмеження його обсягу певними розумними рамками за рахунок надмірно деталізованих описань, наукових і технічних викладок, з диференціацією залежно від особливостей кожного виду судових експертиз та можливістю доступу суду та учасників процесу (у разі необхідності) на вимогу суду до матеріалів, які відображають хід проведення експертного дослідження та його результатів (фотоілюстративних таблиць, таблиць-розробок, матеріалів випробувань тощо). Така оптимізація дозволить суттєво пришвидшити виконання окремих видів судово-експертних досліджень у рамках процесуальних строків, передбачених для скороченої форми досудового розслідування кримінальних проступків;

- *внесення змін у КПК України, котрі дозволять розглядати висновок спеціаліста як юридичну конструкцію, що включає відповідні структуровані сегменти:*

а) судово-інтерпретаційний. Як було зазначено вище, КПК України передбачив двоступеневу процедуру формування доказів на досудову і судову. Згідно з ч. 1 ст. 82 КПК, фактичні дані можуть визнаватися доказами слідчим і прокурором у стадії досудового розслідування. Водночас, у ч. 2 ст. 23 КПК зазначається, що «не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду». Через те докази, сформовані слідчим та прокурором в ординарному порядку кримінального провадження, не придатні для вирішення питання винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, тому що потребують дослідження в умовах судового розгляду за участю сторін і суду. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК України, суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. Однак у будь-якому випадку суд має з'ясувати правильність розуміння зазначеними особами змісту цих обставин, встановити відсутність сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснити їм, що в такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

У диференційованому порядку кримінального провадження щодо кримінальних проступків процедура формування доказів дещо інша. Так, відповідно до ч. 2 ст. 382 КПК України, у вирокі суду за результатами спрощеного провадження, замість доказів на підтвердження встановлених судом обставин, зазначаються встановлені органом досудового розслідування обставини, які не оспорується учасниками судового провадження. Але це стосується випадків, коли обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини і згоден з розглядом обвинувального акта. Отже, суд, діючи відповідно до вимог чч. 1, 2 ст. 17, ст. 369-371, 374, ч.3 ст. 381, ч.2 ст. 382 КПК України, має перевірити обставини, які встановлені органом досудового розслідування та які не оспорується учасниками судового провадження. У випадку незгоди обвинуваченого з встановленими під час дізнання обставинами застосовуються такі порядки судового провадження в суді першої інстанції щодо кримінальних проступків:

- розгляд у судовому засіданні обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку з викликом учасників кримінального провадження;

- загальний порядок (коли обвинувальний акт надійшов без клопотання прокурора про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні та відсутні письмові заяви підозрюваного, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження);

- загальний порядок із застосуванням ч. 2 ст. 349 КПК України;

б) фактовстановлюючий. За результатами судового засідання (інтерпретації) судом визнається судовий доказ як юридично значуще знання, придатне з позиції достовірності, належності та допустимості підтверджувати чи спростовувати обставини, що підлягають доказуванню.

З метою унормування окреслених проблемних питань, можна запропонувати змінену редакцію ч. 3 ст. 382 КПК України:

«Суд має призначити розгляд у судовому засіданні обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, якщо визнає це за необхідне.

У такому випадку дослідження висновку спеціаліста проводиться в порядку, визначеному для дослідження висновку судового експерта».

Існують й інші пропозиції щодо вдосконалення інституту спеціаліста в кримінальному провадженні. Водночас умови для їх реалізації ще не склалися, з огляду на необхідність внесення змін та доповнень до інших інститутів та з метою наближення вітчизняного кримінального процесу до стандартів правосуддя континентальної Європи.

Тож погодимося з професором Є. Д. Лук'янчиковим у тому, що подальші дослідження, узагальнення та розробка пропозицій щодо вдосконалення форм використання спеціальних знань під час дізнання є актуальним завданням [17, с. 39].

Використані джерела:

1. Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю., Михальчук Т. В. Висновок спеціаліста як джерело доказів у кримінальному провадженні: аналіз процесуальної спроможності. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 66. 2021. С. 88-95.

2. Бондар В. С. Питання вдосконалення законодавства та правозастосовної практики (висновок спеціаліста). *Проблеми досудового розслідування в сучасних умовах: правові та організаційні аспекти*. міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 квітня 2021 р. Одеса : ОДУВ, 2021. С. 113-117.

3. Вирок Генічеського районного суду Херсонської області (справа № 653/2165/20). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94616755>. (дата звернення: 10.11.2021)

4. Власова Г. П. Співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2015. № 11. С. 153-158.

5. Гловюк Ірина. Судове провадження щодо кримінальних проступків: чи справляється очікування. URL : <https://unba.org.ua/publications/5741-sudove-provadhennya-sho-do-kriminalnih-prostupkiv-chi-spravdyat-sya-ochikuvannya>. (дата звернення: 10.11.20 21).

6. Гловюк І. Судове провадження щодо кримінальних проступків у суді першої інстанції: теорія і практика. *Право України*. 2021. № 3. С. 61-72.

7. Дуларець Р. М. Актуальні питання законодавчої реалізації отримання висновку спеціаліста під час досудового розслідування кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 141-145.

8. Задоя К. П. Спростене провадження щодо кримінальних проступків за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законодавством європейських держав. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 29-39.

9. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України: затверджена наказом МВС України від 17.07.2017 № 591. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>. (дата звернення: 10.11.2021).

10. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: затверджена наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>. (дата звернення: 10.11.2021).

11. Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні: затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19.03.2016 № 138. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16#Text>. (дата звернення: 10.11.2021).

12. Каркоцький І. О., Гій Т. О. Актуальні напрямки оптимізації структури і змісту висновку експерта. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Ніни Іванівни Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 року)*. Київ-Маріуполь, 2018. С. 126-128.

13. Коваленко А. В. Висновок спеціаліста як нове процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні (проблеми та перспективи). *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18-19 грудня 2020 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. Ч. 2. С. 187-190.

14. Компанець Є. М. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні про порушення прав інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 318-323.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 15.11.2021).

16. Лейба О. А. До питання досконалості нормативної регламентації досудового розслідування кримінальних проступків. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2021. С. 360-363.

17. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Висновок спеціаліста в системі засобів перевірки інформації про кримінальні проступки. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження* : матеріали круглого столу (м. Харків, 17 червня 2021 р.) / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), Л. В. Могілевський, М. Г. Щербаковський. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 36-39.

18. Морозов Д. А., Бондар В. С. Використання спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) ді у розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. 1/2 (33/34). 2017. С. 216-222.

19. Полтавський А. О. Щодо необхідності унормування дефініції «докладність опису досліджень у висновку експерта». *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 127-137.

20. Рішення ЄСПЛ у справі «Пічугін проти Росії» (Pichugin v. Russia), № 38623/03, п. 199, 23 жовтня 2012 року; і, *mutatis mutandis* (з відповідними змінами). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20/>. (дата звернення: 10.11.2021).

21. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 110-120.

22. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. докт. юрид. наук. Харків: 2017. 437 с.

23. Федотова Г. В. Вплив принципу процесуальної економії на досудове розслідування кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 141-145.

24. Черненко А. П., Шиян А. Г. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали науково-практичного семінару (ЛДУВС, 29.05.2020). С. 149-152.

25. Шумило М. Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного» феномену доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 20 15. № 3. С. 95-104.

26. Шумило М. О. Критерії спрощення процесуальної форми в кримінальних провадженнях. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 147-149.

27. Щербаковский М. Г. Рецензия заключения судебного эксперта и письменное разъяснение специалиста: сходство и различие. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 52-63. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.05>.

28. Щербаковский М. Г. Консультативна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 43-51. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4996>.

29. Щербаковский М. Г. Проблеми використання висновку спеціаліста під час розслідування кримінальних проступків щодо дітей. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статеві свободи та статеві недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 356-358.

References:

1. Antoniuk, P. Ye., Svoboda, Ye. Yu., Mykhalchuk, T. V. (2021) Vysnovok spetsialista yak dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni: analiz protsesualnoi spromozhnosti. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza -Forensic and forensics*, 66, 88-95. [in Ukrainian].

2. Bondar, V. S. (2021) Pytannia vdoskonalennia zakonodavstva ta pravozastosovnoi praktyky (vysnovok spetsialista). *Problemy dosudovoho rozsliduvannia v suchasnykh umovakh: pravovi ta orhanizatsiini aspekty: mizhn. nauk.-prakt. konf., m. Odesa, 29 kvitnia 2021 r. - Problems pre-trial investigation in the present conditions, legal and organizational aspects : Int. sciences. pract. conf., m. Odesa, April 29, 2021*. Odesa : ODUV, 2021. S. 113-117. [in Ukrainian].

3. Vyrook Henicheskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti (sprava № 653/2165/20). N. d. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94616755>. [in Ukrainian].

4. Vlasova, H. P. (2015) Spivvidnoshennia kryminalnykh protsesualnykh provadzhen ta dyferentsiatsii kryminalnykh protsesualnykh form. *Naukovo-informatsiyni visnyk. Pravo – Rese arch Newsletter. Right*, 11, 153-158. [in Ukrainian].

5. Hloviuk, Iryna (N. d.) Sudove provadzhennia shchodo kryminalnykh prostupkiv: chy spravdiatsia ochikuvannia. N. p. URL : <https://unba.org.ua/publications/5741-sudove-provadhennya-shodo-kriminal-nih-prostupkiv-chi-spravdyat-sya-ochikuvannya>. [in Ukrainian].

6. Hloviuk, I. (2021) Sudove provadzhennia shchodo kryminalnykh prostupkiv u sudu pershoi instantsii: teoriia i praktyka. *Pravo Ukrainy - Right Ukraine*, 3, 61-72. [in Ukrainian].

7. Dudarets, R. M. (2019) Aktualni pytannia zakonodavchoi realizatsii otrymannia vynosku spetsialista pid chas dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv. *Aktualni pytannia teorii ta praktyky dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. kruhloho stolu (Kyiv, 14 lystop. 2019 r.) - Current issues of theory and practice of pre-trial investigation of criminal offenses materials mizhvidom. Sciences. Pract. Round Table (Kyiv, Nov. 14. 2019)* V. V. Cherniei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavskiy (Eds.) et al. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 141-145. [in Ukrainian].

8. Zadoia, K. P. (2015) Sproshchene provadzhennia shchodo kryminalnykh prostupkiv za Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy 2012 roku ta zakonodavstvom yevropeisk ykh derzhav. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva -Journal of Criminal Justice*, 1, 29-39. [in Ukrainian].

9. Instruksiiia z orhanizatsii provedennia ta oformlennia ekspertnykh provadzhen u pidrozdilakh Ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy: zatverdzhena nakazom MVS Ukrainy vid 17.07.2017 № 591. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>. [in Ukrainian].

10. Instruksiiia pro poriadok zaluchennia pratsivnykiv orhaniv dosudovoho roz sliduvannia politsii ta Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy yak spe tsialistiv dlia uchasti v provedenni ohliadu mistsia podii: zatverdzhena nakazom MVS Ukrainy vid 03.11.2015 № 1339. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>. [in Ukrainian].

11. Instruksiiia pro uchast spivrobitnykiv ta pratsivnykiv Ukrainського naukovo-doslidnoho instytutu spetsialnoi tekhniki ta sudovykh ekspertyz Sluzhby bezpeky Ukrainy yak spetsialistiv v kryminalnomu provadzhenni: zatverdzhena nakazom Tsentralnoho upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 19.03.2016. № 138. (2016) N. p. URL : <https://zakon.ra da.gov.ua/laws/show/z0564-16#Text>. [in Ukrainian].

12. Karkotskyi, I. O., Hii, T. O. (2018) Aktualni napriamky optymizatsii struktury i zmistu vynosku eksperta. *Teoriia i praktyka sudovoї ekspertyzy i kryminalistyky: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z nahody 85-richchia doktora yurydychnykh nauk, profesora Niny Ivanivny Klymenko (m. Kyiv, 27 liutoho 2018 roku) - Theory and practice of forensic examination and forensic materials Ukrainian scientific-practical conference dedicated to the 85th anniversary of Doctor of Law, Professor Nina Ivanovna Klimenko (m. Kyiv, February 27, 2018)*. Kyiv-Mariupol, 126-128. [in Ukrainian].

13. Kovalenko, A. V. (2020) Vysnovok spetsialista yak nove protsesualne dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni (problemy ta perspektyvy). *Aktualni pytannia rozvytku prava ta zakonodavstva: naukovi dyskusii : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Lviv, 18-19 hrudnia 2020 r.- Recent issues of law and legislation, scientific debate: Proceedings of the*

International Scientific Conference, m. Lviv, 18-19 December 2020. Lviv : Zakhidnoukrainska orh-anizatsiia «Tsentr pravnychkh initsiatyv», part. 2, 187-190. [in Ukrainian].

14. Kompanets, Ye. M. (2020) Uchast spetsialista u kryminalnomu provadzheni pro porushennia prav intelektualnoi vlasnosti. *Chasopys Kyivskoho uniwersytetu prava - Journal of Kiev University of Law*, 2, 318-323. [in Ukrainian].

15. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy; Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

16. Leiba, O. A. (2021) Do pytannia doskonalosti normatyvnoi rehlementatsii dosudu voho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - The legal scientific electronic journal*, 1, 360-363. [in Ukrainian].

17. Luk'ianchuk, Ye. D., Luk'ianchuk, B. Ye. Vysnovok spetsialista v systemi zasobiv perevirky informatsii pro kryminalni prostupky. *Problemy teorii ta praktyky kryminalnoho provadzhenia : materialy kruhloho stolu (m. Kharkiv, 17 chernia 2021 r.) - Theory and practice of criminal proceedings: roundtable (c. Kharkiv, June 17, 2021)* V. V. Sokurenko (Ed.), L. V. Mohilevskiy, M. H. Shcherbakovskiy (Eds.). Kharkiv : Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, 36-39. [in Ukrainian].

18. Morozov, D. A., Bondar, V. S. (2017) Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas provedennia okremnykh slidchyykh (rozshukovykh) di u rozsliduvanni nezakonnoho posivu abo vyroshchuvannia snotvornoho maku chy konopel. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo - Vestnik NTU "KPI". Politology. Sociology. Right, issue 1/2 (33/34)*, 216-222. [in Ukrainian].

19. Poltavskiy, A. O. (2021) Shchodo neobkhidnosti unormuvannia definitsii «dokla dnist opysu doslidzhen u vysnovku eksperta». *Kryminalistyka i sudova ekspertyza - Forensic and forensics, issue 66*, 127-137. [in Ukrainian].

20. Rishennia YeSPL u spravi «Pichuhin proty Rosii» (Pichugin v. Russia), № 38623/03, p. 199, 23 zhovtnia 2012 roku; i, mutatis mutandis (z vidpovidnymy zminamy). (2012) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20/>. [in Ukrainian].

21. Simakova-Iefremian, E. B. (2019) Do pytannia pro vvedennia u kryminalne protsesualne zakonodavstvo poniattia «vysnovok spetsialista». *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky - Theory and practice of forensics and criminology*, 20, 110-120. [in Ukrainian].

22. Trofyomenko, V. M. (2017) Teoretychni ta pravovi osnovy dyferentsiatsii krymini naho protsesu Ukrainy. *Doctor`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

23. Fedotova, H. V. (2019) Vplyv pryntsyphu protsesualnoi ekonomii na dosudove rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv. *Aktualni pytannia teorii ta praktyky dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. kruhloho stolu (Kyiv, 14 lystop. 2019 r.) - Current issues of theory and practice of pre-trial investigation of criminal offenses materials mizhvidom. Sciences. Pract. Round Table (Kyiv, November 14)*. V. V. Cherniei, S. D. Husariiev, S. S. Cherniavskiy (Eds.) et al. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 141-145. [in Ukrainian].

24. Chernenko, A. P., Shyian, A. H. Vysnovok spetsialista yak protsesualne dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzheni. *Aktualni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia : materialy naukoovo-praktychnoho seminaru (DDUVS, 29.05.2020) - Actual problems of expert support of pre-trial investigation: materials of scientific and practical seminar (SSUS, 29.05.2020)*, 149-152. [in Ukrainian].

25. Shumylo, M. Ye. (2015) Poniattia dokaziv u kryminalnomu protsesi: prolehomeny do rozuminnia «nevlovnogo» fenomenu dokazovoho prava. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Bulletin of criminal proceedings*, 3, 95-104. [in Ukrainian].

26. Shumylo M. O. Kryterii sproshchennia protsesualnoi formy v kryminalnykh provadzhenniakh. *Aktualni pytannia teorii ta praktyky dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. kruhloho stolu* (Kyiv, 14 lystop. 2019 r.) - *Actual issues of the theory and practice of pre-trial investigation of criminal offenses: Materials of Interport. Sciences. Pract. Round table* (Kiev, November 14, 2019). V. V. Cherniei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavskiyi (Eds.) et al. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 147-149. [in Ukrainian].

27. Shcherbakovskiyi, M. H. (2020) Retsetsnyzia zakliuchenya sudebnoho eksperta y pysmennoe raz'iasnenye spetsyalista: skhodstvo y razlychye. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza - Criminalistics and judicial examination, issue 65*, 52-63. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.05>. [in Ukrainian].

28. Shcherbakovskiyi, M. H. (2017) Konsultatsiina funktsiia spetsialista u kryminalnomu provadzhenni. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza - Criminalistics and judicial examination, issue 62*, 43-51. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4996>. [in Ukrainian].

29. Shcherbakovskiyi M. H. Problemy vykorystannia vysnovku spetsialista pid chas rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv shchodo ditei. *Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu zlochyniv proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti ditei, shliakhy yikh vyryshennia: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 19 cherv. 2020 r.) - Actual problems of judicial review and judicial analysis of images aimed at protecting the static freedom and static lack of coverage of children, paths and prospects: materials Mizhnar. nauk.-practical. conf. (Kyiv, June 19, 2020)*. V. V. Cherniei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavskiyi, V. V. Korolchuk (Eds.) et al. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 356-358. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.11.2021

Бондарь В. С., кандидат юридических наук, доцент, декан факультета № 2 (подготовки специалистов для органов досудебного расследования) Луганского государственного университета внутренних дел имени Е.О. Дідоренко (г. Северодонецк, Украина)

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ (ЗАКЛЮЧЕНИЕ СПЕЦИАЛИСТА)

В статье освещены вопросы усовершенствования уголовного процессуального законодательства и правоприменительной практики в контексте использования заключения специалиста в качестве источника доказательств в уголовных производствах по уголовным проступкам.

Автор ставил целью выявление содержательных и технико-юридических несогласованностей нормативной регламентации использования заключения специалиста в уголовных производствах по уголовным проступкам в общем (ординарном) и особом – дифференцированном порядке уголовного производства по уголовным проступкам. Констатировано отсутствие в УПК Украины механизма привлечения и порядка оформления результатов участия специалиста в уголовном производстве, исследования заключения специалиста в судебном рассмотрении в случае назначения рассмотрения в судебном заседании с вызовом участников уголовного производства. Приведена практика использования и оценки заключения специалиста судами, в том числе ЕСПЧ.

Предложены изменения и дополнения в УПК Украины, которые будут регламентировать порядок исследования заключения специалиста.

С позиции актуальности и практической значимости проблемы, дальнейшие исследования рекомендовано проводить в соответствии со стандартами правосудия континентальной Европы.

Ключевые слова: заключение специалиста, исследование доказательств, специалист, уголовный проступок, судебное рассмотрение, упрощённое производство.

Bondar V., PhD in Law, Associate Professor, Dean of Faculty No 2 (training specialists for pre-trial investigation bodies) of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

ISSUES OF IMPROVEMENT OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION AND LAW ENFORCEMENT PRACTICE (SPECIALIST'S OPINION)

The article highlights the issues of improving criminal procedural legislation and law enforcement practice in the context of using a specialist conclusion as a source of evidence in criminal proceedings for criminal offenses.

Based on the results of considering the works of domestic scientists, the authors analyzed the features of the formation of a specialist's conclusion in pre-trial proceedings and the study of this special source of evidence in court proceedings when considering indictments for criminal offenses. The tasks of a specialist in pre-trial and judicial proceedings in the court of first instance for criminal offenses have been investigated. The absence in the Criminal Procedure Code of Ukraine of a mechanism for attracting and a procedure for formalizing the results of a specialist's participation in criminal proceedings, examining a specialist's conclusion in court proceedings in case of appointment of a hearing in a court session with the summons of the participants in criminal proceedings. The practice of using and evaluating the opinion of a specialist by courts, including the ECHR, is presented. Changes and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine have been proposed, which will regulate the procedure for examining a specialist conclusion.

From the standpoint of the relevance and practical significance of the problem, further research is recommended to be carried out in accordance with the standards of justice in continental Europe.

Keywords: specialist conclusion, examination of evidence, specialist, criminal misdemeanor, trial, simplified procedure.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.97-108

УДК 343.184

Дехтярьов Є. В., кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

e-mail: e.dehtyarev@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3771-6542>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПІДСУДНОСТІ СПРАВ СЛІДЧОМУ СУДДІ МІСЦЕВОГО ЗАГАЛЬНОГО СУДУ

У статті проаналізовано проблеми правозастосовної практики, пов'язані з визначенням територіальної підсудності справ слідчому судді місцевого загального суду. Акцентовано увагу на необхідності вироблення єдиного критерію встановлення місцезнаходження органу досудового розслідування як підстави визначення суду, повноважного розглядати скарги та клопотання учасників кримінального провадження. Обґрунтовано потребу відмови від усталеного в судовій практиці підходу, за якого підсудність справ слідчому судді залежить від місця реєстрації правоохоронного органу як юридичної особи. За результатами написання статті запропоновано авторське бачення порядку визначення місцезнаходження органу досудового розслідування.

Ключові слова: слідчий суддя, підсудність, місцевий суд, орган досудового розслідування, територіальна юрисдикція, публічна інформація у формі відкритих даних.

Постановка проблеми. З 2012 року в кримінальному процесуальному законодавстві було запроваджено процесуальну функцію слідчого судді, до повноважень якого віднесено здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням, вирішення питань, пов'язаних з обмеженням конституційних свобод громадян.

Незважаючи на детальну регламентацію вказаного інституту, дотепер як у доктрині, так і в законодавстві не вироблено єдиного підходу до розуміння поняття «місцезнаходження органу досудового розслідування» – ключової з точки зору правильного визначення територіальної підсудності справ слідчому судді категорії. Існування вказаної проблеми вперше було окреслене ще в 2013 році Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ, який у своєму роз'ясненні вказав, що «...відсутність у КПК чіткого визначення поняття «місце розташування органу досудового розслідування» призводить до того, що правоохоронні органи, які складаються зі структурних підрозділів, фактично розташованих в межах територіальної юрисдикції різних судів, допускають вільне трактування цього поняття та на власний розсуд визначають суд, до якого вносять клопотання про забезпечення заходів кримінального провадження» [1]. Водночас, попри неодноразові спроби надання керівних роз'яснень вищою судовою інстанцією, указане питання дотепер так і не отримало свого ґрунтового вирішення [2; 3]. Як наслідок, сьогодні під час визначення місцевого суду, предметом відання якого є клопотання та

скарги учасників досудового провадження, відбуються численні порушення таких основоположних гарантій прав людини як доступ до правосуддя та розгляд його справи компетентним судом. Своєю чергою, констатація наявності таких порушень на апеляційному чи касаційному рівні зазвичай ставить під сумнів не тільки окрему процесуальну дію, але й усе розслідування загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розмежування компетенції судів за територіальною ознакою в кримінальному судочинстві традиційно розглядалися в межах дослідження загальних питань підсудності такими авторами, як: О. В. Баулін, Р. О. Куйбіда, Л. М. Лобойко, В. О. Папелюшко, М. М. Ясинюк та іншими. Окремі аспекти підсудності скарг та клопотань учасників кримінального провадження слідчим суддям досліджувалися в роботах М. С. Городецької, Н. П. Сизи, С. В. Оверчука та інших.

Попри безсумнівну теоретичну значущість праць названих учених, питання територіальної підсудності справ слідчому судді досі залишаються в доктрині кримінального процесуального права частково дослідженими, здебільшого шляхи їх вирішення пропонувались у статтях практикуючих юристів [4; 5; 6].

Своєю чергою, необхідність уніфікації поглядів на порядок визначення територіальної підсудності справ слідчим суддям набуває особливого значення у зв'язку з очікуваною реформою судової влади, адже із запровадженням діяльності окружних судів існуючі протиріччя ще більше посиляться через ускладнення самої структури розташування судових установ. На жаль, у цьому розрізі на доктринальному рівні проблема територіальної підсудності взагалі не вивчалась. Через те ґрунтовне дослідження цього питання є актуальним, а його результати можуть бути використані в подальших наукових розробках проблем кримінального процесуального права та судоустрою.

Формулювання цілей. Зазначені чинники й зумовили написання цієї статті, метою якої є висвітлення існуючих проблем правозастосовної практики та вироблення єдиних критеріїв вибору місцевого загального суду, слідчі судді якого повноважні розглядати клопотання та скарги учасників досудового провадження.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом, територіальна підсудність справ слідчим суддям місцевого загального суду визначається місцезнаходженням органу досудового розслідування (крім справ, що підсудні Вищому антикорупційному суду). Це правило прямо передбачене в ст.ст. 132, 184, 234 КПК України, а за відсутності такого застереження виводиться шляхом системного тлумачення норм кримінального процесуального законодавства [2]. Так у п.1 ч.2 ст. 132 КПК України наголошується, що клопотання про застосування заходів кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Утім, попри зовнішню правову визначеність, указані положення так і не надають однозначної відповіді на ключове питання щодо з'ясування меж територіальної підсудності (за якими критеріями повинно встановлюватися місцезнаходження слідчих підрозділів), адже дефініція «орган досудового розслідування» не може входити до жодної правової (адміністративної, цивільної) конструкції, яка б

розкривала ознаки його місця розташування. Так орган досудового розслідування не є ні юридичною особою, ні відокремленим територіальним підрозділом державної установи. Ба більше, він навіть не може виступати власником або користувачем приміщень, де знаходяться його службові особи, попри наявність унікальної офіційної адреси. Іншими словами, сьогодні орган досудового розслідування, як суб'єкт правовідносин, існує лише в кримінальному процесуальному законодавстві, а норми будь-яких інших нормативно-правових актів – чи то Цивільний кодекс України, чи Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» – не можуть бути застосовані для визначення його ознак напряму, оминаючи питання місцезнаходження правоохоронного органу, до складу якого входить слідчий підрозділ.

Натомість, ізольований погляд на вказане питання, який полягає в ототоженні розташування слідчого підрозділу з місцем дислокації його службових осіб, а не з правоохоронним органом, має своїм наслідком не тільки існування стану правової невизначеності, але й загалом призводить до виникнення надзвичайних з точки зору правил судової підсудності ситуацій, коли клопотання сторони обвинувачення розглядає слідчий суддя одного місцевого загального суду, а скарги сторони захисту – іншого [7; 8].

Сьогодні в судовій практиці єдиним підходом, який враховує адміністративно-структурні зв'язки, є такий, що базується на *встановленні місцезнаходження органу досудового розслідування з огляду на офіційну адресу реєстрації правоохоронного органу в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань*. Варто вказати, що на момент прийняття КПК України жодних зауважень із боку учасників кримінального провадження щодо слідування такому правилу не було. З одного боку, таке розуміння відповідало загальноприйнятому в цивільному праві підходу до порядку встановлення місцезнаходження будь-якої юридичної особи, у тому числі її філій та представництв. З іншого – цей спосіб був релевантним до з'ясування місцезнаходження будь-якого органу досудового розслідування, оскільки до 2015 року система побудови територіальних підрозділів усіх правоохоронних органів реалізовувалася за принципом надання кожному з них статусу юридичної особи.

Однак, реформування органів внутрішніх справ і створення на їх базі органів Національної поліції, призвело до того, що лівова частка територіальних підрозділів вказаного правоохоронного органу була позбавлена статусу юридичної особи. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 № 730 «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ», статус юридичної особи отримали лише Головні управління Національної поліції в областях та місті Києві. За таких умов перед слідчими поліції територіальних підрозділів обласного та міського підпорядкування постала проблема – або звертатися до місцевого загального суду в межах юрисдикції якого зареєстровані Головні управління Національної поліції як юридичні особи, або орієнтуватися в цьому питанні на фактичне місцезнаходження підрозділів, яким вони напряму підпорядковані як правоохоронці. Враховуючи терміновість вирішення тих завдань, які покладені на слідчого

суддю, а також неминучі організаційні складності, саме останній алгоритм дій було «взято на озброєння» Національною поліцією та підтримано судами загальної юрисдикції.

Наважаючи на це, ознайомлення з практикою Верховного суду свідчить, що дотепер його позиція йде в розрізі, відповідно до якого територіальна підсудність справ слідчому судді визначається «за місцем знаходження (реєстрації) відповідного державного органу, який є юридичною особою та в складі якого знаходиться слідчий підрозділ» [9; 10]. Окрім того, що сформована позиція ставить «поза законом» вищезгадані випадки ініціювання заходів забезпечення кримінального провадження слідчими чималої кількості підрозділів Національної поліції, такий підхід не може вважатися правильним з огляду на історію законодавчих змін до ст. 132 КПК України, адже їх аналіз свідчить, що законодавець прямо відмовився від правила, згідно з яким є тотожними місця знаходження та реєстрації правоохоронного органу. Так Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» редакцію ст. 132 КПК України було змінено, а також задекларовано, що клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді повинні подаватися до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться (зареєстрований) орган досудового розслідування як юридична особа¹. Утім, через суттєві організаційні складності, пов'язані із забезпеченням діяльності слідчих підрозділів Національної поліції, вказані зміни було скасовано та положення ст. 132 КПК України було повернуто до первинної редакції, яка на разі є поточною. Як проголошується в пояснювальній записці до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення окремих його положень», яким було внесені відповідні зміни, підхід, за якого територіальна підсудність справ слідчому судді визначалась місцем реєстрації державної установи, було визнано неефективним, а також таким, що не сприятиме підвищенню якості слідства [11].

На жаль, існуючий дуалізм розуміння призвів до вироблення в діяльності правоохоронних органів регіонального рівня неформальних практик, у яких місцезнаходження органу розслідування, поряд з адресою реєстрації, почало визначатися з огляду на місце безпосередньої дислокації службових осіб слідства. Індикаторами встановлення місця розташування органу досудового розслідування, в одному випадку, став факт знаходження кабінетів слідчих у певних районних областях чи міста, в інших – належність слідчого до окремих відділів (відділень) слідчого управління, що розташовані у відмінному, ніж головний підрозділ слідства, районі. Водночас, перенесення під час визначення меж територіальної підсудності уваги з органу досудового розслідування на його службових осіб, котрі виконують свої обов'язки в межах територіальної юрисдикції декількох місцевих судів,

¹ Слід зазначити, що визначення місця розташування органу досудового розслідування через його офіційну реєстрацію як юридичної особи є термінологічно не точним, оскільки лише правоохоронний орган, до складу якого входить слідчий підрозділ, може мати відповідний статус.

спотворив дію правила, передбаченого ст. 132 КПК України, за яким суд, повноважений розглядати клопотання сторони обвинувачення, визначається не законом, а самими учасниками досудового провадження. Причому, за своєю сутністю такий порядок окреслення меж відання слідчих суддів не тільки нагадує, але й переважає цивільно-правовий механізм альтернативної підсудності, адже за таких «абстрактних» умов про жодну альтернативність у виборі підсудності мова не йде, оскільки звернення до одного суду автоматично не позбавляє службових осіб правоохоронних органів права звертатися до слідчого судді іншої установи.

Типовим прикладом такого роду порушень є *практика долучення стороною обвинувачення до матеріалів справи внутрішнього наказу державної установи, відповідно до якого слідчі слідчого управління виконують свої повноваження в приміщеннях, які розташовані в декількох районах міста або області*. Наприклад, відповідно до внутрішніх наказів Головного управління Національної поліції в місті Києві (далі – ГУНП у м. Київ), кабінети слідчих підрозділів, знаходяться в кожному районній столиці. Аналогічним чином визначається місце розташування слідчих підрозділів Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого в місті Києві та Головного управління Служби безпеки України у місті Києві та Київській області. Попри те що ці локальні акти не мають жодного нормативного значення для органів та осіб, що не є працівниками державної установи, вони враховуються слідчими суддями як підстава для визначення підсудності. Цікаво, що слідування такій логіці іншими учасниками кримінального провадження взагалі може призвести до абсурду. Зокрема, з огляду на те що слідчі СУ ГУНП у м. Київ дислокуються по всіх районах столиці, у провадженнях, де розслідування здійснюється відповідним слідчим органом, у скаржників з'являється формальний привід для звернення до слідчого судді будь-якого місцевого суду столиці.

Утім, може здатися, що вказаний механізм не тільки не викликає жодних протиріч, але є ефективним з точки зору вирішення завдань кримінального провадження. Очевидно, що коли слідчий, який проводить розслідування, дислокується в приміщенні, яке є найбільш територіально наближеним до місцевого загального суду, то з'являються оптимальні можливості для швидкого та оперативного реагування слідчого судді на скарги та клопотання учасників кримінального провадження. Водночас, спроба визначення місцезнаходження, з огляду на розташування певних приміщень, де перебувають слідчі, нівелюються положеннями закону, відповідно до яких органом досудового розслідування не можуть бути його службові особи (такими є, за ст. 38 КПК України, відповідні державні установи, до складу яких входять слідчі підрозділи та підрозділи детективів). Загалом порядок, за якого допускалось пряме ототожнення слідчого та органу досудового розслідування, був характерний для Кримінально-процесуального кодексу України від 1960 року й залишився в минулому¹.

¹ Крім того, незважаючи на певну дівість, такий погляд залишає широке поле для свавільного маніпулювання вказаною категорією під час правозастосування з боку сторони обвинувачення. Так практичний досвід автора статті як адвоката свідчить, що лише за останні місяці йому довелося здійснювати захист у кримінальному провадженні, у якому місце, де проводились процесуальні дії, знаходилось у Подільському районі столиці, правоохоронний орган був зареєстрований як юридична

Викликає сумніви у своїй правомірності також практика визначення місцезнаходження органу досудового розслідування на підставі постанови керівника слідчого управління про створення групи слідчих, у якій вказується про факт проведення досудового розслідування певним відділенням або відділом слідчого управління, який розташований у відмінному, ніж головний підрозділ слідства, районі. Зазвичай місцезнаходження цих відділів також підтверджується внутрішнім наказом керівника правоохоронного органу, до складу якого входить указаний слідчий підрозділ. Наприклад, відділ з розслідування особливо тяжких злочинів СУ ГУНП у місті Києві знаходиться в Голосіївському районі, тоді як СУ ГУНП у місті Києві розташоване в Шевченківському. Як наслідок, вивчення судової практики вказує на те, що сьогодні одні й ті самі слідчі в різних кримінальних провадженнях виступають як представники двох і більше підрозділів одного органу досудового розслідування (в одному випадку вони є співробітниками певного відділу слідчого управління, в іншому – слідчого управління, до складу якого входить цей відділ) [12; 13]. Водночас спроба надати відділам (відділенням) слідчих управлінь статусу самостійного органу досудового розслідування суперечить положенням кримінального процесуального законодавства. Системне тлумачення положень п.8 п.17 ч.1 ст. 3, ст. 38 КПК України свідчить, що законодавцем під час виокремлення підрозділу слідства як самостійного суб'єкта відносин, насамперед, надається перевага його адміністративним зв'язкам з державною установою певного територіального рівня. Тому відділи (відділення) слідчого управління не можуть бути окремими функціональними одиницями, оскільки вони структурно складають один орган досудового розслідування, що підпорядкований державній установі аналогічного статусу¹. Якщо ж вважати правильною протилежну позицію, то в залежності від рівня масштабування структурних зав'язків у системі підрозділів слідства певного правоохоронного органу, можна допустити, що слідчі центральних або регіональних управлінь можуть належати до будь-якого підпорядкованого відділу (відділення) слідства та навпаки.

Окрім, власне, надання одному й тому самому слідчому права на звернення до слідчих суддів різних судів, обґрунтування факту місцезнаходження органу досудового розслідування з огляду на розташування кабінетів (відділів), порушує ще одну вкрай небезпечну тенденцію. Мова йде про можливість використання таких «варіативних» повноважень у ході конкретного розслідування. Сьогодні тільки в місті Києві непоодинокими є випадки, коли в межах одного кримінального провадження здійснюється ініціювання заходів його забезпечення в слідчих суддів декількох місцевих загальних судів [13; 14]; після відмови в задоволенні певного клопотання слідчі звертаються з повторним клопотанням до слідчого судді іншого суду [15; 16]. Проте, допущення можливості існування декількох судів, повноважних

особа в Шевченківському, а клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження подавалось на адресу Голосіївського районного суду міста Києва, який є найбільш територіально віддаленим від місця розташування слідчого кабінету.

¹ Про правильність такого погляду також свідчить факт того, що в інформаційному середовищі Єдиного реєстру досудових розслідувань відділи та відділення слідчих управлінь взагалі не виокремлюються як самостійні органи досудового розслідування.

розглядати ідентичне питання в одному кримінальному провадженні, прямо суперечить положенням кримінального процесуального законодавства, що не допускає спорів відносно підсудності та вимагає обов'язкового усунення можливих колізій такого роду (ст. 34 КПК України).

З огляду на викладене, слід зазначити, що станом на тепер місцезнаходження органу досудового розслідування, а значить, і межі територіальної підсудності, повинні визначатися через місце розташування підрозділів правоохоронного органу, до складу якого входить відповідний йому за рівнем слідчий підрозділ. Сам собою орган досудового розслідування не може мати свою окрему адресу місця розташування. Відповідно до чинного законодавства, такою властивістю наділений лише державний орган, оскільки його місцезнаходження завжди є формально визначним. Згідно з п.11 ч.1 ст. 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації», суб'єкти владних повноважень зобов'язанні оприлюднювати конкретні дані щодо свого місцезнаходження в офіційних друкованих виданнях, на офіційних вебсайтах у мережі Інтернет, на єдиному державному вебпорталі відкритих даних тощо. Сьогодні територіальні підрозділи всіх правоохоронних органів мають офіційно оприлюднену унікальну адресу, що відповідає їхньому фактичному місцезнаходженню. Такий погляд кореспондує з цивільно-правовим розумінням, відповідно до якого місцезнаходження юридичної особи, пов'язується не з її державною реєстрацією, що є явищем другорядного порядку, а з фактичним місцем ведення діяльності, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (ст. 93 ЦК України). На сьогодні немає жодних доктринальних та законодавчих перепон до застосування за аналогією цього правила до державних установ, які не мають статусу юридичної особи.

Таким чином, вирішальним у ситуації встановлення офіційної адреси будь-якого правоохоронного органу є офіційне визнання самим суб'єктом владних повноважень, до складу якого входить той або інший слідчий підрозділ, своєї адреси як місця, де знаходяться його керівні органи, ведеться облік та звітність, а також здійснюється листування. Саме таким шляхом юридично підтверджується місцезнаходження органів досудового розслідування підрозділів Національної поліції, що розташовані в районах обласного та міського підпорядкування.

Варто зауважити, що такий підхід не викликає жодних протиріч і в питанні визначення місцезнаходження правоохоронних органів, що мають статус юридичної особи, адже, як було зауважено, системне тлумачення норм законодавства свідчить, що місцезнаходження такої державної установи, неодмінно повинно встановлюватися з огляду на її сутнісні властивості, передбачені ст. 93 ЦК України. Випадки ж, коли поряд з офіційно проголошеним фактичним місцезнаходженням правоохоронного органу, де здійснюється його поточна діяльність та знаходиться керівництво, також оприлюднюється так звані «юридичні адреси» державної установи, свідчать здебільшого про свідоме нехтування вимогами цивільного законодавства та порушення порядку державної реєстрації. Прикладом такої невідповідності можуть слугувати відомості щодо місцезнаходження Державного бюро розслідувань, яке здійснює свою основну діяльність за одним офіційним адресом, а зареєстроване за іншим [17]. У будь-якому випадку за наявності таких протиріч

перевага повинна віддаватися на користь офіційно оприлюдненого фактичного місцезнаходження правоохоронного органу.

Своєю чергою, на відміну від вищевказаних локальних правових актів про визначення дислокації слідчих у певних кабінетах або розташування окремих відділів органу досудового розслідування, офіційно оприлюднені відомості щодо місцезнаходження органів державної влади є публічною інформацією у формі відкритих даних, а значить, на них може посылатися будь-яка особа на підтвердження тих або інших юридично-значущих обставин. І, головне, врахування таких відомостей учасниками досудового провадження, усуває жодні сумніви щодо правової невизначеності питання місцезнаходження органу досудового розслідування та дозволяє кожному законно очікувати на розгляд його справи незалежним, безстороннім і справедливим судом, підсудність справ якому встановлюється відповідно до закону, а не з огляду на суб'єктивне бачення службових осіб правоохоронних органів.

Висновки. Враховуючи викладене, можна констатувати, що на сьогодні в правозастосовній практиці відсутній єдиний підхід щодо критеріїв встановлення місцезнаходження органу досудового розслідування. Як наслідок, територіальна підсудність справ слідчому судді визначається за різними правовими підставами. В одних випадках, підтримується підхід до розв'язання питання місцезнаходження органу досудового розслідування, орієнтований на суб'єктивне бачення сторони обвинувачення щодо фактичного розташування кабінетів органу досудового розслідування чи відділів (відділень) певного слідчого управління, в інших – протилежний, що базується на даних офіційної реєстрації правоохоронного органу, до складу якого входить слідчий підрозділ. Утім, в останньому випадку вказане правило не може бути універсальним, оскільки сьогодні система побудови територіальних підрозділів правоохоронних органів в Україні відбувається без надання окремим з них статусу юридичної особи. Водночас, усунення вказаних протиріч, пов'язаних із встановленням меж територіальної підсудності клопотань та скарг слідчим суддям, може бути здійснено за рахунок визначення місцезнаходження органу досудового розслідування з огляду на публічно оприлюднену адресу територіального підрозділу правоохоронного органу, до складу якого він структурно належить.

Використані джерела:

1. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Щодо визначення територіальної підсудності розгляду клопотань про забезпечення заходів кримінального провадження» від 15.10.2013 № 1-1640/0/4-13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-13#Text>. (дата звернення: 23.07.2021)
2. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчих суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 05.04.2013 № 511-559/0/4-13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text>. (дата звернення: 23.07.2021)

3. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 04.04.2013 № 511-550/0/4-13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13#Text>. (дата звернення: 23.07.2021)

4. Фаринник В. «Жанглювання» підсудністю. Довільне трактування поняття «місцезнаходження органу» може призвести до визнання зібраних доказів недопустимими. *Закон і бізнес*. № 36 (1490). 01.09-11.09.2020. URL : https://zib.com.ua/ua/144329-dovilne-tra ktuvannya_misceznahodzhennya_organu_mozhe_prizves.html. (дата звернення: 23.07.2021)

5. Гурська А. Повернення підсудності в КПК на «крути своя». *Юридична газета*. № 14(616). 05.04.2018. URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/povernennya-pidsudnosti-v-kpk-na-krugi-svoya.html>. (дата звернення: 23.07.2021)

6. Карлін О. Жанглювання підсудністю. *Юридична газета online*. 12.10.2020. URL : <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/zhonglyuvannya-pidsudnistyu.html>. (дата звернення: 23.07.2021).

7. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 21.04.2020 у справі № 757/15 449/20-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89180232>. (дата звернення: 23.07.2021)

8. Ухвала Шевченківського районного суду міста Києва від 27.05.2020 у справі № 761 /12342/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89700244>. (дата звернення: 23.07.2021)

9. Ухвала Верховного суду від 22.04.2020 у справі № 487/7605/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88880636>. (дата звернення: 23.07.2021)

10. Ухвала Верховного суду від 13.10.2020 у справі № 607/16332/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173653>. (дата звернення: 23.07.2021)

11. Пояснювальна записка до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення окремих його положень» № 23 67-VIII від 22.03.2018. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8151&skl=9. (дата звернення: 23.07.2021).

12. Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва від 01.04.2020 у справі № 752/ 5919/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88692867>. (дата звернення: 23.07.2021)

13. Ухвала Шевченківського районного суду міста Києва від 01.03.2021 у справі № 761 /7378/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95460279>. (дата звернення: 23.07.2021).

14. Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва від 02.03.2021 у справі № 752 /21987/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95267707>. (дата звернення: 23.07.2021)

15. Ухвала Шевченківського районного суду міста Києва від 25.02.2020 у справі № 761 /6128/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88692867>. (дата звернення: 23.07.2021)

16. Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва від 13.02.2020 у справі № 752/ 17031/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87790984>. (дата звернення: 23.07.2021)

17. Офіційний сайт Державного бюро розслідувань. URL : <https://dbr.gov.ua/kontakti>. (дата звернення: 23.07.2021)

References:

1. Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav «Shchodo vyznachennia terytorialnoi pidsudnosti rozghliadu klopotan pro zabezpechennia zakhodiv kryminalnoho provadzhenia» vid 15.10.2013 № 1-1640/0/4-13. (2013) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-13#Text>. [in Ukrainian].

2. Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav «Pro deiaki pytannia zdiisnennia slidchykh suddeiu sudu pershoi instantsii sudovoho kontroliu za dotrymanniam prav, svobod ta interesiv osib pid chas zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnogo provadzhennia» vid 05.04.2013 № 511-559/0/4-13. (2013) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text>. [in Ukrainian].

3. Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav «Pro deiaki pytannia poriadku zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv pid chas dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho provadzhennia vidpovidno do Kry minalnoho pro tsesualnoho kodeksu Ukrainy» vid 04.04.2013 № 511-550/0/4-13. (2013) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13#Text>. [in Ukrainian].

4. Farynyk, V. «Zhanhliuvannia» pidsudnistiu. Dovolne traktuvannia poniattia «mistse znakhodzhenia orhanu» mozhe pryzvety do vyznannia zibranykh dokazivnedo pustymy my. *Zakon i biznes - Law and business*, 36 (1490). 01.09-11.09.2020. URL : https://zib.com.ua/ua/144329-dovolne_traktuvannya_misceznahodzhennya-organu_mozhe_prizves.htm1. [in Ukrainian].

5. Hurska, A. (2018) Povernennia pidsudnosti v KPK na «kruhy svoia». *Yurydychna hazeta - Legal newspaper*, 14(616). 05.04.2018. N. p. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kryminalne-pravo-ta-proces/povernennya-pidsudnosti-v-kpk-na-kruhi-svoia.html>. [in Ukrainian].

6. Karlin, O. (2020) Zhanhliuvannia pidsudnistiu. *Yurydychna hazeta online. Legal newspaper*, 12.10.2020. N. p. URL : https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zhonglyuva_nnya-pidsudnis_tyu.html. [in Ukrainian].

7. Ukhvala Pecherskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 21.04.2020 u spravi № 757/15449/20-k. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89180232>. [in Ukrainian].

8. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 27.05.2020 u spravi № 761/12342/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89700244>. [in Ukrainian].

9. Ukhvala Verkhovnoho sudu vid 22.04.2020 u spravi № 487/7605/19. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88880636>. [in Ukrainian].

10. Ukhvala Verkhovnoho sudu vid 13.10.2020 u spravi № 607/16332/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173653>. [in Ukrainian].

11. Poiasniuvalna zapyska do Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo utochnennia okremykh yoho polozhen» № 2367-VIII vid 22.03.2018. (2018) N. p. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?p3516=8151&skl=9. [in Ukrainian].

12. Ukhvala Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 01.04.2020 u spravi № 752/5919/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88692867>. [in Ukrainian].

13. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 01.03.2021 u spravi № 761/7378/21. (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95460279>. [in Ukrainian].

14. Ukhvala Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 02.03.2021 u spravi № 752/21987/20. (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95267707>. [in Ukrainian].

15. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 25.02.2020 u spravi № 761/6128/18. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88692867>. [in Ukrainian].

16. Ukhvala Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 13.02.2020 u spravi № 752/17031/18. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87790984>. [in Ukrainian].

17. Ofitsiinyi sait Derzhavnogo biuro rozsliduvan. N. d. N. p. URL : <https://dbr.gov.ua/kontakti>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.09.2021

Дехтярев Е. В., кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры информационного, хозяйственного и административного права Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского» (г. Киев, Украина)

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ПОДСУДНОСТИ ДЕЛ СЛЕДСТВЕННОМУ СУДЬЕ МЕСТНОГО СУДА

В статье проанализированы проблемы правоприменительной практики, касающиеся вопросов определения подсудности дел следственному судье местного суда. Акцентируется внимание на необходимости формирования единого критерия определения местонахождения органа досудебного расследования как составляющей, которая прямо определяет подсудность. Обоснована необходимость отказа от устоявшегося в судебной практике подхода, в соответствии с которым подсудность дел следственному судье определяется местом регистрации правоохранительного органа, в состав которого входит орган следствия.

По результатам автором предложен порядок определения местонахождения органа досудебного расследования.

Ключевые слова: следственный судья, подсудность, местный суд, местный суд, территориальная юрисдикция, публичная информация в форме открытых данных.

Dekhtiarov Y., Candidate of Law, Senior Lecturer of the Department of Information, Economic and Administrative Law National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (Kyiv, Ukraine)

PROBLEMATIC ISSUES OF DETERMINING THE TERRITORIAL JURISDICTION OF CASES TO THE INVESTIGATING JUDGE OF THE LOCAL GENERAL COURT

The article analyzes the problems of law enforcement practice related to the existence of various grounds for determining the boundaries of territorial jurisdiction of the investigating judge of the local general court. It is stated that in some cases, jurisdiction is established based on the subjective view of the prosecution on the actual location of the offices of the pre-trial investigation body or departments (offices) of a particular investigative department, in others - its definition is based on official registration of law enforcement. investigative unit. In order to eliminate legal uncertainty regarding the location of the pre-trial investigation body and compliance with fundamental guarantees of human rights to consider its case by an independent, impartial and fair court, emphasis was placed on the need to develop a single criterion for establishing territorial jurisdiction of investigating judges. At the same time, it is emphasized the need to abandon the approach established in judicial practice, under which the jurisdiction of the investigating judge is made dependent on the place of registration of the law enforcement agency as a legal entity. This conclusion is substantiated by the fact that today the system of construction of territorial divisions of law enforcement agencies in Ukraine takes place without granting some of them the status of a legal entity, which means that this rule cannot be universal. Based on the results of writing the article, the author's vision of the procedure for determining the location of the pre-trial investigation body is proposed given the publicly disclosed address of the territorial division of the law enforcement body, which includes relevant departments,

divisions, departments, main investigation departments. It is concluded that such an approach allows to eliminate the dualism formed in judicial practice of understanding the issue of determining the jurisdiction of cases by the investigating judge.

Keywords: investigating judge, jurisdiction, local court, territorial jurisdiction, public information in the form of open data.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.108-117

УДК 343.57:343(477)

Одинцова О. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: doslidnuk.lg.nik@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3864-228X>

ПРО СПОСОБИ ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ ОБІГУ КАНАБІСУ В НЕЗНАЧНИХ РОЗМІРАХ

Статтю присвячено способам декриміналізації незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та пересилання канабісу без мети збуту за відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених ч.ч.2, 3 ст. 309 КК України.

Запропоновано декриміналізувати зазначені дії з канабісом у незначних розмірах і передбачити за них адміністративну відповідальність за ст. 44 КУпАП шляхом звуження змісту ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 309 КК України, «наркотичні засоби» та опосередкованої декриміналізації через внесення змін до таблиці 1 «Невеликі, великі та особливо великі розміри наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу», затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188. Запропоновано нові редакції ст. 309 КК України та ст. 44 КУпАП.

Ключові слова: наркотичні засоби, обіг канабісу, канабіс у невеликих розмірах, канабіс у незначних розмірах, декриміналізація діянь, криміналізація діянь.

Постановка проблеми. Як слушно визначає П. Л. Фріс, кримінально-правова політика є генеральним напрямком діяльності держави щодо боротьби зі злочинністю специфічними кримінально-правовими засобами. Від того, яке коло діянь буде визнане злочинами, який характер караності буде для них встановлений, за яких умов і на яких підставах кримінальна відповідальність виключається або замінюється іншими заходами, залежатиме розвиток кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної політики [1, с. 17].

Аналіз чинного законодавства у сфері протидії незаконному обігу наркотиків, а також практики його застосування [2, с. 136-138] дозволяє стверджувати, що, всупереч чинній ще Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [3], антинаркотичні заходи в Україні, як і раніше, носять переважно каральне спрямування, причому ресурси правоохоронних органів витрачаються в

основному на боротьбу з найменш суспільно небезпечними проявами цього виду злочинності.

Задля послаблення такої ситуації нами вже було зроблено спробу обґрунтувати актуальність та доцільність декриміналізації незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання канабісу в незначних розмірах без мети збуту за відсутності таких кваліфікуючих ознак, передбачених ч.ч. 2 та 3 ст. 309 КК України, як вчинення цих дій за попередньою змовою групою осіб, із залученням неповнолітнього чи протягом року після засудження за ст. 309 КК України [4, с. 156-166]. Зокрема, запропоновано, аби незначні розміри канабісу складали масу вагою від 5 до 30 грамів. Крім того, задля більш точного та обґрунтованого вираження своєї позиції ми використовували відсутній у законодавстві вираз «значні розміри канабісу», під яким розуміли розміри канабісу між незначними та великими розмірами (від 30 до 500 грамів).

Дана стаття є логічним продовженням попередньої праці і присвячена способам декриміналізації незаконного обігу канабісу в незначних розмірах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовини або їх аналогів, кримінологічної характеристики та запобігання цим кримінальним правопорушенням плідно розробляли такі учені, як: Ю. В. Баулін, А. А. Музика, І. О. Доброрез, О. П. Горох, В. А. Бублейник, В. М. Смітєнко, Є. В. Фесенко, Н. А. Мирошніченко, О. В. Козаченко, А. П. Закалок та ін. Проте декриміналізація або легалізація канабісу в низці країн Європи та світу, а також зміни, що відбуваються в останні роки, масова поширеність серед населення України діянь, передбачених ст.ст. 307, 309 КК України, у тому числі з використанням соціальних мереж, і неспроможність відповідних кримінально-правових заборон стримувати зростання споживачів цього наркотичного засобу, обумовлюють актуальність дослідження питання щодо доцільності збільшення ваги канабісу, за дії з яким була б передбачена адміністративна, а не кримінальна відповідальність, і, крім того, способів декриміналізації відповідних кримінально-правових заборон. Проблематиці декриміналізації злочинів (кримінальних правопорушень) приділяли увагу О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, О. М. Яковлев, П. Л. Фріс, В. О. Туляков, А. Й. Міллер, Г. А. Злобін та інші. Оскільки «... в більшості випадків декриміналізація розглядається як антипод криміналізації ...» [5, с. 69], а принципи криміналізації діянь певною мірою є справедливими і для їх декриміналізації, то вважаємо за доцільне згадати, що проблеми криміналізації достатньо глибоко проаналізовані в працях О. О. Дудорова, М. І. Хавронюка, П. Л. Фріса, Д. О. Балабанової, Г. А. Злобіна, В. М. Кудрявцева, О. І. Коробєєва, В. О. Навроцького, О. М. Готіна, М. І. Мельника, А. А. Митрофанова та інших. Теоретичним підґрунтям цієї статті щодо системно-правових принципів криміналізації (декриміналізації) та способів декриміналізації діянь стали праці Д. О. Балабанової, О. О. Дудорова та Г. А. Злобіна [6, с. 147-148; 7, с. 52-52; 8, с. 227-242]. У роботі ми зосереджуємо свою увагу лише на системно-правових принципах, через те що саме зазначені принципи безпосередньо пов'язані зі способами криміналізації (декриміналізації) тих чи інших суспіль-

льно небезпечних діянь, оскільки визначають засади змінення норм Особливої частини кримінального законодавства і спрямовані на те, щоб запроваджені новели не погіршували якості кримінального законодавства, насамперед його системні характеристики.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є аналіз способів декриміналізації кримінально караних діянь, обґрунтування найбільш оптимального способу декриміналізації незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та пересилання канабісу без мети збуту за відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених чч.2, 3 ст. 309 КК України, та розробка й обґрунтування відповідних законодавчих змін щодо системно-правових принципів декриміналізації діянь.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зазначає Д. О. Балабанова, однією з головних умов оптимальності законодавства є його внутрішня узгодженість, а також пов'язані з цією умовою вимоги щодо доцільності закону, відсутності в ньому прогалин та зайвих заборон, визначеності та єдності термінології [6, с. 147-148].

Декриміналізація, набуваючи вигляду зміни змісту, форми або одночасно змісту і форми кримінального закону, здійснюється різними способами. У теорії кримінального права виділяють такі способи декриміналізації [7, с. 53-54].

1. Внесення змін до Загальної частини КК України (наприклад, підвищення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинення певного кримінального правопорушення; введення нової обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, або розширення меж правомірної поведінки в межах вже існуючої обставини, котра виключає кримінальну протиправність діяння).

2. Скасування статті (частини статті) Особливої частини КК України, крім випадків, скасування спеціальної норми, коли передбачене нею діяння продовжує визнаватись кримінальним правопорушенням відповідно до загальної норми кримінального права (наприклад, при ухваленні чинного КК відбулася декриміналізація наклепу та образи, у 2019 році виключення із КК України ст. 205 «Фіктивне підприємництво» декримінувало створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення заборонених видів діяльності).

До того ж, слід брати до уваги, що виключення статті (її частини) з Особливої частини КК України не завжди означає декриміналізацію діяння, передбаченого цією статтею (її частиною). Так у випадку скасування спеціальної норми кримінального права передбачене нею діяння може й далі визнаватись кримінальним правопорушенням, однак уже згідно із загальною нормою кримінального права (тобто змінюється лише форма кримінального закону при незмінності його змісту). Наприклад, виключення із КК України ст.ст. 112, 348, 348-1, 379, 400 не означатиме декриміналізацію умисного вбивства державного та громадського діяча, працівника правоохоронного органу, журналіста, судді чи захисника, оскільки кримінальна відповідальність за вчинене наставатиме на підставі загальної норми – п.8 ч.2 ст. 115 КК України.

3. Опосередкована декриміналізація, тобто внесення змін до нормативно-правових актів та інших джерел, до яких відсилають бланкетні диспозиції статей

Особливої частини КК України (наприклад, скорочення переліку підкацизних товарів, отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів).

4. Введення до складу кримінального правопорушення нової обов'язкової ознаки (наприклад, перетворення складу певного злочину з формального на матеріальний).

5. Виключення зі складу кримінального правопорушення окремих альтернативних ознак (наприклад, здійснена у 2011 році декриміналізація «товарної» контрабанди).

6. Звуження змісту тієї чи іншої ознаки складу кримінального правопорушення (наприклад, спеціального суб'єкта, потерпілого, предмета, підвищення нижньої межі заподіяної шкоди тощо). Так у 2019 році було підвищено мінімальний розмір майнової шкоди за ч.ч. 1-3 ст. 212 КК України (ухилення від сплати податків).

Предметом ст. 309 КК України виступає не лише канабіс, а й всі інші наркотичні засоби, психотропні речовини, передбачені Переліком, а також їх аналоги. Крім того, канабіс, як і всі інші наркотичні засоби, передбачені Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [9], є предметом інших статей розділу XIII Особливої частини КК України (ст.ст. 305, 307, 308, 314, 315, 316, 320 КК України). Через те, на нашу думку, неможливо просто виключити канабіс із зазначеного переліку. Тому із зазначених способів декриміналізації діянь для декриміналізації канабісу в незначних розмірах у першу чергу слід обирати звуження змісту такої ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 309 КК України, як «наркотичні засоби».

Вважаємо, що слід сформулювати диспозицію ч.1 ст. 309 КК України таким чином, щоб в ній мова йшла про канабіс лише в значних розмірах (вагою від 30 до 500 грамів). Для цього слід, на нашу думку, у диспозиції статті замінити поняття «наркотичні засоби» на вираз «наркотичні засоби, крім канабісу в незначних розмірах». Застосування саме його дозволить забезпечити внутрішню узгодженість норм антинаркотичного законодавства, адже в ст. 44 КУпАП, розділі XIII Особливої частини КК України, у таблиці 1 «Невеликі, великі та особливо великі розміри наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу», затвердженій Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188 [10] вживаються терміни не кількісного, а якісного характеру – «невеликі розміри», «великі розміри» та «особливо великі розміри».

Унаслідок того що розміри наркотичних засобів та психотропних речовин закріплені зазначеним Наказом Міністерства охорони здоров'я України, тобто оскільки стаття 309 КК України є бланкетною, то у випадку декриміналізації канабісу в невеликих розмірах, слід використати й опосередковану декриміналізацію. Водночас не можна просто збільшити в таблиці 1 «Невеликі, великі та особливо великі розміри наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу», затвердженій Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188, невеликі розміри канабісу з «до 5» на «до 30», через те що встановлені нею розміри канабісу мають значення для кваліфікації не лише за ст. 309 КК України, а й низки інших статей розділу XIII Особливої частини КК України (ст.ст. 305, 307, 308, 320 КК України). Тому на рівні зазначеного наказу Міністерства охорони здоров'я України має бути закріплене поняття «незначні

розміри канабісу». Тож пропонуємо внести зміни до Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188, а саме доповнити Таблицю 1 «Невеликі, великі та особливо великі розміри наркотичних засобів, що знаходяться у незаконному обігу» ще одним рядком «Незначні розміри (г)» і помістити його між стовпцями «Невеликі розміри (г)» та «Великі розміри (г)». У стовпчику «Незначні розміри (г)» у рядку, присвяченому канабісу, ми пропонуємо внести запис «до 30,0».

Тож на підставі викладеного пропонуємо викласти диспозиції ч.ч. 1-3 ст. 309 КК України в такій редакції:

«1. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, *крім канабісу в незначних розмірах*, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, – караються...»

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, *у тому числі з канабісом у незначних розмірах*, вчинені за попередньою змовою групою осіб чи протягом року після засудження за цією статтею або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах, – караються...

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, *у тому числі з канабісом у незначних розмірах*, вчинені із залученням неповнолітнього, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, – караються...».

Зміна редакції ст. 309 КК України зумовлює зміну і редакції ст. 44 КУпАП, оскільки вона має охоплювати незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання канабісу в незначних розмірах. Через те пропонуємо доповнити предмет відповідного правопорушення в назві ст. 44 КУпАП та її диспозиції: «канабіс у незначних розмірах».

Крім того, звертаємо увагу, що в ст. 44 КУпАП наявна помилка, котра порушує внутрішню узгодженість адміністративного та кримінального антинаркотичного законодавства. У переліку діянь, що викладені в ч.1 ст. 44 КУпАП, відсутній термін «виготовлення» наркотичного засобу чи психотропної речовини в невеликих розмірах. Замість цієї форми протиправної поведінки, вживається термін «виробництво». Водночас у ч.2 ст. 44 КУпАП передбачене звільнення від адміністративної відповідальності особи, «... що добровільно здала наркотичні засоби або психотропні речовини, які були у неї в невеликих розмірах і які вона *виробила, виготовила*, придбала, зберігала, перевозила, пересилала без мети збуту ...». Тобто в ч.2 ст. 44 КУпАП законодавець вживає терміни і «виробництво», і «виготовлення» наркотиків, психотропних речовин, що вказує на внутрішню неузгодженість норм ст. 44 КУпАП. Аналіз законодавчих визначень понять «виробництво» та «виготовлення», що закріплені в ст. 1 Закону «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВР» [11], дає підстави стверджувати, що виробництво як «...дії, пов'язані з серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин...» не може співвідноситись із невеликими розмірами канабісу (5 грамів), адже під серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин слід розуміти «... виробничий процес, спрямований на отримання партій наркотичних засобів, психотропних речовин за відповідною технологією,

стандартом, зразком» [12]. Не може, на нашу думку, «виробництво» співвідноситись із незначними розмірами канабісу. З огляду на те, що зазначені терміни мають конкретний, чітко визначений на законодавчому рівні зміст, доречно було б у диспозиції ч.1 ст. 44 КУпАП форму протиправної поведінки «виробництво» замінити на «виготовлення». При тому, робимо акцент на необхідності саме заміни поняття «виробництво» на «виготовлення», а не на доповненні переліку альтернативних протиправних дій, що містяться в ч.1 ст. 44 КУпАП «виготовленням», як це пропонувалось, наприклад, у законопроекті № 10313 від 20.05.2019 [13]. Наступним послідовним кроком узгодження норм ст. 44 КУпАП має стати виключення із тексту ч.2 ст. 44 КУпАП терміна «виробила».

З огляду на викладене, пропонуємо викласти назву, а також ст. 44 КУпАП у такій редакції:

«Стаття 44. Незаконні виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах, а також канабісу у незначних розмірах.

1. Незаконні виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах, а також канабісу *в незначних розмірах* – тягнуть...».

2. Особа, що добровільно здала наркотичні засоби або психотропні речовини, які були в неї в невеликих розмірах і які вона виготовила, придбала, зберігала, перевозила, пересилала без мети збуту, звільняється від адміністративної відповідальності за дії, передбачені цією статтею.

Заслуженим визнанням користуються серед науковців [див., наприклад: 5, с. 67; 7, с. 52; 14, с. 21] наукові розробки Г. А. Злобіна щодо принципів криміналізації (декриміналізації) діянь [8, с. 208-242], зокрема системно-правових принципів. Науковець поділяє системно-правові принципи на загальноправові та кримінально-правові системні принципи криміналізації (декриміналізації) діянь. До загально-правових системних принципів криміналізації (декриміналізації) діянь А. Г. Злобін відносить принципи конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості, міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації (декриміналізації), процесуальної здійсненності переслідування. Кримінально-правові системні принципи криміналізації (декриміналізації) діянь включають принципи відсутності прогалин у законі, визначеності та єдності термінології, повноти складу злочину (кримінального правопорушення), ненадмірності та економії репресії.

Слід зауважити, що запропоновані нами зміни до ст. 309 КК України та ст. 44 КУпАП відповідають зазначеним загальноправовим принципам декриміналізації діянь, оскільки вони не суперечать нормам Конституції України, їх зміст узгоджується між собою, а також із вимогами антинаркотичного законодавства та міжнародно-правовими зобов'язаннями нашої держави у сфері протидії наркозлочинності; процесуальне доказування правопорушень, передбачених запропонованими редакціями ст. 309 КК України та ст. 44 КУпАП, є цілком здійсненним. Щодо кримінально-правових принципів декриміналізації діянь, то декриміналізація виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання канабісу в незначних розмірах без мети збуту була запропонована нами в тому числі і як засіб ліквідації надмірності кримінально-правових заборон, передбачених

ст. 309 КК України та економії кримінально-правової репресії [див. детальніше: 4, с. 159-162]. Тож можемо із впевненістю стверджувати, що запропоновані нами новели не створюють прогалини в антинаркотичному законодавстві, термінологія, що використовується, є чітко визначеною та єдиною, про що вже зазначалося вище; не порушений і принцип повноти складу злочину (кримінального правопорушення), оскільки ст. 309 КК України включає всі необхідні юридично значущі ознаки.

Висновки. Таким чином, теоретичні засади декриміналізації суспільно небезпечних діянь (принципи та способи декриміналізації діянь) дозволили нам обрати, на нашу думку, досить оптимальні способи декриміналізації виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання канабісу в незначних розмірах без мети збуту шляхом звуження змісту такої ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 309 КК України, як «наркотичні засоби» та опосередкованої декриміналізації. Запропоновані зміни в ст. 309 КК України зумовили необхідність корегування диспозиції ч.1 ст. 44 КУпАП у частині канабісу в незначних розмірах та заміни «виробництва» на «виготовлення» наркотичних засобів та психотропних речовин. Напрямок подальшої розробки досліджуваної проблематики має стати обґрунтування звільнення від адміністративної відповідальності осіб, які добровільно здали канабіс, що виготовили, придбали, зберігали, перевозили, пересилали без мети збуту не лише в невеликих, але й у незначних розмірах.

Використані джерела:

1. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.
2. В'юнник М. В., Карчевський М. В., Арланова О. Д. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали). Упоряд. Ю. В. Баулін. Харків : Право, 2020. 212 с. URL : <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18398>.
3. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2010 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 735-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#n8>. (дата звернення: 08.09.2021).
4. Одинцова О. В. До питання щодо декриміналізації обігу канабісу в незначних розмірах. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. № 3 (87) С. 156-166. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.156-166>.
5. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова; В. О. Навроцький, В. О. Туляков, М. І. Колос та ін. Харків : Право, 2013. 1240 с.
6. Балабанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 145-148.
7. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваїте, 2017. С. 51-54.
8. Кудрявцев В. Н., Дагель П. С., Злобин Г. А., Келина С. Г. [и др.] Отв. ред. Кудрявцев В. Н., Яковлев А. М. Основания уголовного запрета: криминализация и декриминализация. Москва : Наука, 1982. 304 с. URL : <https://ua1lib.org/book/3210602/697828?id=3210602&secret=697828>.

9. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-п>. (дата звернення: 09.09.2021).

10. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу: наказ М-ва охорони здоров'я України від 01.08.2000 р. № 188. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00>. (дата звернення: 09.09.2021).

11. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 09.09.2021).

12. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного суду України від 26.04.2002 р. № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02?find#Text>. (дата звернення: 09.09.2021).

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення фундаментального права особи на життя : проект Закону України № 10313 від 20.05.2019 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65969. (дата звернення: 09.09.2021).

14. Давиденко В. Л. Підстави та принципи криміналізації діянь проти власності. *Право і суспільство*. 2020. № 2-3. С. 17-23. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.3>.

References:

1. Fris, P. L. (2005) *Kryminalno-pravova polityka Ukrainoskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy*. Kyiv : Atika. [in Ukrainian].

2. Viunyk, M. V., Karchevskiy, M. V., Arlanova, O. D. (2020) *Kryminalno-pravove rehu liuvannya v Ukraini: realii ta perspektyvy (analychni materialy)*. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

3. *Strategiia derzhavnoi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2020 roku : rozpo riadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.08.2013 r. № 735-r. (2013) N. p.* URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#n8>. [in Ukrainian].

4. Odyntsova, O. V. (2019). *Do pytannia shchodo dekriminalizatsii obihu kanabisu v neznachnykh rozmirakh. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, issue 3 (87), 156-166.* [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.156-166>.

5. *Pravova doktryna Ukrayiny. Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini: stan, problemy ta shliachy rozvytku.* (2013) (Vol. 1-5; Vol. 5). Borisov, V. I., Tatsii, V. Ya. (Eds.). Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

6. Balabanova, D. O. (2009). *Zahalni zasady teorii kryminalizatsii. Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual Problems of State and Law, issue 47, 145-148.* [in Ukrainian].

7. Dudorov, O. O. (2017). *Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi)*. Kyiv : Vaite. [in Ukrainian].

8. Kudriatsev, V. M., Dahel, P. S., Zlobyn, H. A., Kelyna, S. H. (1982) *Osnovaniya ugovno-pravovogo zapreta: kriminalizatsiya i dekriminalizatsiya*. Moskva : Nauka. [in Russian].

9. *Pro zatverdzhennia pereliku narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.05.2000 r. № 770. (2000) N. p.* URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-п> [in Ukrainian].

10. *Pro zatverdzhennia tablyts nevelykykh, velykykh ta osobylyvo velykykh rozmiriv narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv, yakii znakhodiatsia u nezakonnomu obigu : nakaz Ministerstva okhrany zdorovia Ukrainy vid 01.08.2000 r. № 188.*

(2000) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0512-00> [in Ukrainian].

11. Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rehovyny i prekursori: Zakon Ukrainy vid 15.02.1995 r. № 60/95-VR. (1995) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

12. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv : postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 26.04.2002 r. № 4. (2002) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02?find#Text>.

13. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia fundamentalnogo prava osoby na zhyttia : proiekt Zakonu Ukrainy № 10313 vid 20.05.2019 r. (2019) N. p. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65969.

14. Davydenko, V. L. (2020). Pidstavy ta pryntsyipy kryminalizatsii diian proty vlasnosti. *Pravo i suspilstvo - Law and Society, issue 2-3, 17-23*. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020-2-3.3>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.11.2021

Одинцова Е. В., кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Луганского государственного университета внутренних дел (г. Северодонецк, Украина)

О СПОСОБАХ ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИИ ОБОРОТА КАННАБИСА В НЕЗНАЧИТЕЛЬНЫХ РАЗМЕРАХ

Статья посвящена способам декриминализации незаконного производства, изготовления, приобретения, хранения, перевозки и пересылки каннабиса без цели сбыта при отсутствии квалифицирующих признаков, предусмотренных чч. 2, 3 УК Украины.

Предложено декриминализовать указанные действия с каннабисом в незначительных размерах и предусмотреть за них административную ответственность по ст. 44 КУоАП путем сужения содержания признака «наркотические средства» и опосредованной декриминализации. Разработаны новые редакции ст. 309 УК Украины и ст. 44 КУоАП, а также изменения в таблице 1 «Небольшие, крупные и особо крупные размеры наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, которые находятся в незаконном обороте», утвержденной приказом Министерства охраны здоровья Украины от 01.08.2000 № 188.

Ключевые слова: наркотические средства, оборот каннабиса, каннабис в небольших размерах, каннабис в незначительных размерах, декриминализация деяний, криминализация деяний.

Odintsova O., Candidate of Law, Senior Teacher of the Department of Criminal Law disciplines of the Luhansk State University of Internal Affairs (Sievierodonetsk, Ukraine)

ABOUT METHODS OF DECRIMINALIZATION OF CANNABIS TRAFFICKING IN INSIGNIFICANT AMOUNTS

The article is devoted to the methods for the decriminalization of the illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation and shipment of cannabis without the purpose of sale in the absence of qualifying signs stipulated in Part 2, 3 of the Criminal Code of

Ukraine (as the commission of these actions by prior agreement by a group of persons or within a year after conviction under Article 309 of the Criminal Code of Ukraine, or with the involvement of a minor).

The data obtained indicate the presence of a serious social problem and at the same time allow us to make the assumption that the existence of criminal responsibility for the illegal actions provided for by Part 1 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine, in the amount of 5 grams, is not an effective way to curb the growth of consumers of this drug. In modern conditions it is necessary not only to strengthen preventive work with drug users and risk groups, to reduce the factors of crime, but also to revise the criminal law policy in this area.

It is proposed to decriminalize the illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation and shipment of cannabis without the purpose of sale in insignificant amounts (amount of 5 but not more 30 grams) and provide for this administrative responsibility under Article 44 of the Code of Ukraine on administrative offenses, provided that the actions of the guilty person do not have such qualifying signs, under Part 2, 3 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine, by narrowing the content of the attribute «narcotic drugs» and indirect decriminalization. It is proposed new editions of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine and Article 44 of the Code of Ukraine on administrative offenses. Besides it is proposed changes to the Table 1 «Small, large and especially large sizes of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors in illegal circulation» approved the Order of the Ministry of Health of Ukraine «On approval of tables of small, large and especially large sizes of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors who are in illegal circulation» dated 01.08.2000 № 188.

Keywords: drug, cannabis in small amounts, cannabis in insignificant amounts, illegal drug trafficking, decriminalization, criminalization.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.117-128

УДК 343.7

Письменський Є. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: ye.pysmensky@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7761-7103>

ПРОНИКНЕННЯ В ЖИТЛО, ІНШЕ ПРИМІЩЕННЯ ЧИ СХОВИЩЕ ЯК КВАЛІФІКУЮЧА ОЗНАКА СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ

У статті розглянуто ключові правові висновки, сформульовані Верховним Судом, із визначення підходів до кваліфікації кримінальних правопорушень проти власності, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, що стосуються розв'язання таких питань: 1) чи може вважатись сховищем територія подвір'я, яка має огорожу, і якщо може, то за наявності яких умов; 2) чи підлягає кваліфікації за ч.3 ст. 185 КК України крадіжка чужого майна, поєднана з проникненням до телекомунікаційного колодязя, закритого люком, і якщо так, то за якою ознакою

(«проникнення в інше приміщення» чи «проникнення в сховище»); 3) чи може кваліфікуватись за ознакою проникнення в приміщення вчинення розбою (ч.3 ст. 187 КК України) у разі, якщо особа, хоч і на законних підставах, перебуває в приміщенні, проте в спосіб психологічного спонукання заволоділа майном, яке зберігалось у місці з обмеженим доступом.

Ключові слова: Верховний Суд, проникнення, сховище, приміщення, територія подвір'я, телекомунікаційний колодязь, опосередковане проникнення.

Постановка проблеми. Проникнення в житло, інше приміщення чи сховище є кваліфікуючою ознакою низки складів кримінальних правопорушень проти власності, зокрема крадіжки (ч.3 ст. 185 КК України), грабежу (ч.3 ст. 186 КК України) і розбою (ч.3 ст. 187 КК України). Водночас ця ознака не має нормативного визначення: законодавець не роз'яснює її зміст, надаючи таку прерогативу доктрині кримінального права та правозастосуванню.

Ураховуючи складнощі, які перманентно виникають у зв'язку із розумінням суті цієї ознаки, її тлумачення неодноразово здійснювалось на найвищому рівні кримінального судочинства. Як зазначає Н. Антонюк, Верховний Суд у своїх рішеннях сформував низку висновків щодо змістовного розуміння такої кваліфікуючої ознаки злочинів проти власності як «проникнення у житло, інше приміщення чи сховище». Ця диференціююча ознака, незважаючи на свою багатогранність, оцінювалася судом і в аспекті місця вчинення злочину, і в аспекті діяння, а також із позиції її суб'єктивної оцінки винним на різних етапах злочинної діяльності. Сформовані висновки покликані сприяти вирішенню низки проблемних питань кваліфікації злочинів проти власності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню проблем кваліфікації кримінальних правопорушень проти власності, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, періодично приділяли увагу такі фахівці-юристи, як: Н. Антонюк, О. Ільїна, Д. Калмиков, Л. Кривоченко, М. Мельник, В. Навроцький, С. Панова та інші. Водночас ця проблема, з огляду на суперечності, що перманентно виникають у практиці правозастосування, ще не отримала належного наукового пізнання з урахуванням сучасних тенденцій формування правових позицій найвищої судової інстанції. У межах цієї статті здійснюватиметься спроба заповнити цю прогалину.

Формулювання цілей. Метою статті є проаналізувати ключові правові висновки Верховного Суду, які містять визначення підходів до кваліфікації кримінальних правопорушень проти власності, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище.

Виклад основного матеріалу. У практиці правозастосування стабільно виникає чимало складнощів, пов'язаних із кваліфікацією кримінальних правопорушень проти власності за умов їх поєднання з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище. Формулювання висновків щодо застосування відповідних правових норм на рівні найвищої судової інстанції покликано упорядкувати цю практику, забезпечити її однаковість та загалом покращити ефективність протидії кримінальним правопорушенням проти власності. Далі критично розглядатимуться

деякі з таких висновків Верховного Суду, які можна вважати ключовими з позиції зазначеного питання.

1. *Справа про проникнення на територію подвір'я, яка має огорожу.* У цій справі суд дійшов висновку, що огорожена територія, зокрема приватного домоволодіння, може бути віднесена за своїми ознаками до поняття «сховище», зважаючи на характер огорожі (розміру, конструкції, цілісності тощо), наявність інших пристосувань, засобів (охорони, сигналізації, собак, освітлення, засувів, гачків, замків на воротах і хвіртках тощо), які об'єктивно перешкоджають вільному доступу сторонніх осіб, а також інших ознак, які дозволяють ідентифікувати цю територію як таку, що має призначення постійного або тимчасового зберігання матеріальних цінностей (тобто є сховищем). При тому, у кожному конкретному кримінальному провадженні, де обвинувачення за ч.3 ст. 185 КК (ч.3 ст. 186, ч.3 ст. 187 КК) включає кваліфікуючу ознаку «проникнення у сховище», потребують встановлення об'єктивні обставини, які дозволяють ідентифікувати відповідне місце чи територію як «сховище» [2].

Викладену позицію Верховного Суду слід підтримати: вона є належно обгрунтованою та відображає розвиток наукової думки з приводу порушеного питання.

Переважає більшість фахівців, визначаючи відповідну ознаку, наголошують на тому, що сховище становить певне місце чи територію, відведені для постійного чи тимчасового зберігання матеріальних цінностей, які мають засоби охорони від доступу до них сторонніх осіб (огорожа, наявність охоронця, сигналізація тощо), а також залізничні цистерни, контейнери, рефрижератори, подібні сховища тощо. Водночас зауважується: не може визнаватися сховищем неогорожена і така, що не охороняється, площа або територія, на яку вхід сторонніх осіб є вільним, а також та, що була відведена та використовується для вирощування продукції чи випасу тварин (сад, город, ставок, поле тощо) [3, с. 53; 4, с. 368; 5, с. 205].

Показово, що ця позиція ґрунтується на висновку Пленуму Верховного Суду України, який містить абз.7, 8 п.22 Постанови «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10.

Узагальнюючи сучасні доктринальні підходи до розуміння поняття «сховище», можна визначити такі ознаки, що його характеризують:

1). Сховище – це завжди певне місце чи територія, відведені для постійного чи тимчасового зберігання матеріальних цінностей. *Подвір'я домоволодіння* становить територію, на якій може зберігатись певне майно.

2). Для того щоб те чи інше місце або територія вважались сховищем, вони повинні мати будь-які засоби охорони від доступу сторонніх осіб (наприклад, огорожа, наявність охоронця, сигналізація), що унеможливають вільне та безперешкодне потрапляння на них. З цього випливає, що *подвір'я домоволодіння*, яке є щонайменше огорожене парканом (загороджувальна конструкція, у якій зазвичай розмір елемента заповнення більше, ніж відстань між самими елементами), відповідає зазначеній ознаці сховища.

3). Сховищем не є місце чи територія, які мають функціональне призначення, що не пов'язане із зберіганням майна (наприклад, город, ставок, поле). Натомість, це таке місце (територія), що спеціально використовується для постійного

чи тимчасового зберігання майна. Таким чином, *подвір'я домоволодіння* слід відносити до сховища, якщо відповідна територія використовується як місце зберігання майна.

Отже, територія подвір'я домоволодіння може вважатися сховищем, як місце проникнення, у контексті ч.3 ст. 185 КК України, якщо ця територія характеризується сукупністю обов'язкових ознак, що визначені вище.

2. *Справа про проникнення до телекомунікаційного колодязя (кабельної каналізації), закритого люком.* Підсумком розгляду зазначеної справи є такий висновок щодо застосування норм права: «Крадіжку чужого майна, поєднану з проникненням до телекомунікаційного колодязя, слід кваліфікувати за ч.3 ст. 185 КК як крадіжку, поєднану з проникненням до іншого приміщення» [6]. Цю позицію Верховного Суду можна підтримати з огляду на вкладені нижче міркування.

На сьогодні в науці кримінального права України щодо розуміння кваліфікуючої ознаки окремих складів кримінального правопорушення у виді «проникнення в [інше] приміщення» усталеним є підхід, відображений у п.22 постанови Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності», відповідно до якого поняття «інше приміщення» включає **різноманітні** постійні, тимчасові, стаціонарні або пересувні будівлі чи споруди, призначені для розміщення людей або матеріальних цінностей (виробниче або службове приміщення підприємства, установи чи організації, гараж, інша будівля господарського призначення, відокремлена від житлових будівель, тощо).

З позиції семантики приміщення – це будівля або споруда, у якій що-небудь або хто-небудь **поміщається**. Ураховуючи, що за своїми зовнішніми характеристиками кабельний колодязь становить підземну камерну споруду, у якій **поміщається** кабель телефонного зв'язку, що зазвичай зверху закривається люком або бетонною кришкою, то такий об'єкт володіння за своїми ознаками повністю відповідає наведеному вище визначенню приміщення.

Якщо проникнення до наземної споруди з аналогічним призначенням і характеристиками розглядається як проникнення до приміщення, не викликаючи при цьому сумнівів, то чому таке ж саме проникнення до підземної споруди може оцінюватись в інший спосіб? У вирішенні зазначеного питання вкрай важливим є забезпечити єдність підходів до правової оцінки проникнення до певного об'єкта володіння задля утвердження справедливості в кримінально-правовому реагуванні на однакову за ступенем суспільної небезпечності поведінку.

Потрібно враховувати, що, крім відносин власності, норма, передбачена ч. 3 ст. 185 КК України, виконує функцію охорони соціальних цінностей, проголошених і закріплених у Конституції України, – недоторканність житла чи іншого володіння. Це дає підстави визнати розглядааний вид крадіжки двооб'єктним злочином, де основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини власності з володіння, користування й розпорядження особою своїм майном, а додатковим обов'язковим об'єктом – конституційне право на недоторканність житла чи іншого володіння [7, с. 205; 8, с. 153]. Особа, яка проникає до кабельного колодязя, посягає на зазначені

два об'єкти, спричиняючи їм шкоду, а саме йдеться про власність (*основний безпосередній об'єкт*) та недоторканність володіння (*додатковий обов'язковий об'єкт*).

З огляду на це, кваліфікацію проникнення до кабельного колодязя з інкримінуванням ознаки «проникнення у сховище» слід визнати помилковою. Тут треба виходити з того, що будь-яке житло або приміщення можуть бути водночас і сховищем, але не будь-яке сховище, яке має конкретне функціональне призначення, може вважатись житлом або приміщенням. Тож надавати правову оцінку вчиненому за ознакою проникнення до сховища потрібно в тих випадках, коли певний об'єкт володіння не характеризується ознаками житла або приміщення й має ключову (єдину) мету щодо зберігання майна. Як приклад, будь-яка квартира, будучи житлом, може разом з тим розглядатись як місце, у якому постійно чи тимчасово здійснюється зберігання матеріальних цінностей. При цьому незаконне вторгнення до квартири однозначно кваліфікуються лише за ознакою проникнення до житла, що загалом не викликає заперечень з-поміж правозастосовувачів.

Оскільки наявність засобів охорони від доступу сторонніх осіб, що унеможливають вільне та безперешкодне потрапляння на певний об'єкт, є обов'язковою ознакою лише сховища й не характеризує житло / приміщення, то проникнення до них відбувається навіть у тих випадках, коли об'єкт володіння не був обладнаний певними засобами захисту від потрапляння до нього сторонніх осіб (наприклад, незамкнена квартира або закритий люк, що не обладнаний замком).

Отже, проникнення до кабельного колодязя, закритого люком, незалежно від того, чи обладнаний той замком, свідчить про незаконність вторгнення до відповідної споруди (приміщення). Особа, яка вчиняє проникнення з метою викрадення чужого майна, не має жодних (дійсних або гаданих) прав для потрапляння до такого об'єкта, щодо якого власник вжив певних заходів (навіть мінімально необхідних) задля забезпечення схоронності належного йому майна (доступ до відповідної споруди для сторонніх заборонений).

Визнавши той чи інший об'єкт володіння житлом, приміщенням або сховищем, крім того, необхідним видається враховувати вплив проникнення у них на обсяг покарання, з огляду на всі обставини, що характеризують як саме проникнення, так і його об'єкт, а саме: зусилля, яких докладає особа для подолання перешкод, і потрапляння в приміщення (житло, сховище); його зовнішній стан і функціональне призначення; використання технічних засобів подолання перешкод; вжиття додаткових заходів щодо одержання доступу до об'єкта володіння; вилучення майна без фізичного вторгнення; спосіб потрапляння до об'єкта володіння тощо. Коротко кажучи, за умов встановленого балансу всіх обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, чим менш зухвалим та простим (для винного) є проникнення до певного об'єкта володіння, тим менш суворе покарання (у межах санкції частини статті КК, що передбачає відповідну кваліфікуючу ознаку) має бути призначене.

3. *Справа про використання психологічного спонування для заволодіння чужим майном у межах приміщення, яке має місце з обмеженим доступом.* У результаті розгляду цієї справи Верховний Суд дійшов такого висновку: у випадках, коли при вчиненні розбою винний вилучає майно з житла, іншого приміщення чи сховища, до

якого немає вільного доступу, застосовуючи при тому погрозу насильством, небезпечним для життя чи здоров'я до особи, яка, відповідно, має такий доступ, використовуючи таким чином вказану особу, що діє під психічним примусом (ч.2 ст. 40 КК), його дії слід кваліфікувати як розбій, вчинений із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч.3 ст. 187 КК), оскільки за викладених обставин винний здійснює опосередковане проникнення до житла, іншого приміщення чи сховища, до якого немає вільного доступу [9].

Зроблений правовий висновок заслуговує на схвалення та заперечень, здебільшого, не викликає¹. Треба почати з того, що, згідно з п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності», під проникненням у житло, інше приміщення чи сховище пропонується розуміти **незаконне вторгнення** до них будь-яким способом (із застосуванням засобів подолання перешкод або без їх використання; шляхом обману; з використанням підроблених документів тощо або за допомогою інших засобів), який дає змогу винній особі викрасти майно без входу до житла, іншого приміщення чи сховища. Як бачимо, за цим підходом проникнення отожднюється із незаконним вторгненням².

Проте, головне питання у зв'язку з цим полягає в тому, які дії можуть оцінюватися як вторгнення (входження, потрапляння): лише ті, які вчинені безпосередньо (наприклад, у спосіб фізичного входження), або так само й ті, що вчиняються опосередковано (наприклад, потрапляння через використання пристосувань, тварин тощо)?

Спроба більш детально роз'яснити суть ознаки проникнення в житло, інше приміщення чи сховище (при вчиненні розбою) була зроблена в постанові Верховного Суду України від 15 листопада 2012 р. (справа № 5-15к12), у якій зазначено, що логіко-граматичне тлумачення формулювання «розбій, поєднаний з проникненням у приміщення» дає підстави розуміти під проникненням до будь-якого приміщення: а) фізичне входження, потрапляння до нього з метою заволодіння майном, що знаходиться в ньому; б) доступ до майна, що знаходиться в приміщенні, будь-яким способом (без фізичного входження до нього), який дає змогу заволодіти таким майном, вилучити його із приміщення. Якщо суб'єкт злочину

¹ Будучи членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді, у цій справі я готував науковий висновок, у якому виклав дещо іншу позицію щодо кваліфікації розбою за умов, коли винний використовує інших осіб для заволодіння майном, яке зберігається в місці з обмеженим доступом. Запропонований мною підхід передбачав більш вузьке розуміння меж опосередкованого проникнення до приміщення. Водночас ознайомлення з правовою позицією суду в цій справі дає можливість погодитися з викладеними аргументами та загалом сприйняти висловлену позицію.

² Показово, що в літературі відбита схожа позиція, відповідно до якої під проникненням у житло, інше приміщення чи сховище слід розуміти «незаконне вторгнення до них будь-яким способом (із застосуванням засобів подолання перешкод або без їх використання; шляхом обману; з використанням підроблених документів тощо або за допомогою інших засобів) з метою вчинення крадіжки, грабежу чи розбою» [3, с. 53]. Іноді дослідники роблять уточнення, зауважуючи, що таке проникнення – це не вторгнення, яке зазвичай позначає насильницький спосіб опинитися в житлі або іншому приміщенні чи сховищі, а незаконне входження (потрапляння) будь-яким способом суб'єкта злочину до житла, іншого приміщення чи сховища [10, с. 73].

поставив собі за мету заволодіти майном певного виду (якості, значення тощо), місце знаходження якого зумовлює вибір конкретного способу посягання, реалізація якого передбачає **входження чи потрапляння** в приміщення, незважаючи на режим доступу до нього (вільний / заборонений), то фізичне знаходження в такому приміщенні з означеною ціллю є незаконним, а з вчиненням наступних дій із застосуванням насильства чи погроз його застосування з метою заволодіння майном має кваліфікуватися як розбій, поєднаний із проникненням у приміщення.

Цю правову позицію, на жаль, складно визнати бездоганною щодо чіткості і зрозумілості її формулювання, а так само належної аргументованості (вона є дещо плутаною і загалом неоднозначною), однак можна констатувати, що проникнення тут тлумачиться як входження чи потрапляння в приміщення, у результаті чого особа опиняється в ньому, або отримання доступу до майна, що перебуває в приміщенні, з використанням інших способів його вилучення.

Аналогічна думка відбита й розвинута в постанові Верховного Суду України від 8 вересня 2016 р. (справа №5-213к15(16)), у якій, з-поміж іншого, зауважено, що важливим для юридичної оцінки дій, за ч.3 ст. 187 КК України, є з'ясування того, яким майном до входження (потрапляння) особи в приміщення вона має намір заволодіти, як нею сприймається режим доступу до місця знаходження майна та який конкретний спосіб посягання на заволодіння чужим майном вона у зв'язку з цим обирає.

Наступну (і більш вдалу) спробу роз'яснити зміст кваліфікуючої ознаки проникнення в житло, інше приміщення чи сховище (при вчиненні розбою) здійснила Велика Палата Верховного Суду, яка в постанові від 18 квітня 2018 р. (справа № 569/1111/16-к) сформулювала таку позицію. Вирішальним при визначенні законності/незаконності **входження (потрапляння)** особи у відповідне приміщення або перебування в ньому під час вчинення розбою, є режим доступу до об'єкта (вільний/обмежений). Отже, наявність режиму вільного доступу до приміщення свідчить про законність **входження (потрапляння)** особи у відповідне приміщення та правомірне її **перебування** там. Таким чином виключається інкримінування кваліфікуючої ознаки «проникнення», навіть якщо особа **потрапила** в приміщення з умислом заволодіти чужим майном. Інша кримінально-правова кваліфікація має бути надана акту поведінки особи, яка в спосіб вільного доступу до певного приміщення вчиняє дії, **спрямовані на заволодіння чужим майном, що зберігається в місці з обмеженим доступом** (наприклад, службові приміщення, відокремлені секції магазину з обмеженим доступом, касові апарати, сейфи тощо). Зазначені дії мають бути кваліфіковані як такі, що поєднані з проникненням у приміщення чи сховище¹.

¹ У підсумку, у цій справі Велика Палата Верховного Суду дійшла такого висновку щодо застосування норми права (кваліфікуючої ознаки «проникнення у житло, інше приміщення чи сховище» в складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 187 КК України). Проникнення, як кваліфікуюча ознака розбою, передбачає, що особа потрапила в житло, інше приміщення чи сховище незаконно, тобто за відсутності права перебувати в місці, де знаходиться майно (всупереч волі законного володільца, шляхом обману, за відсутності визначених законом підстав чи на порушення встановленого законом порядку). При тому незаконність проникнення стосується самого факту потрапляння до житла, іншого приміщення чи сховища або перебування в ньому під час вчинення

Підсумовуючи, можна зауважити, що позиція Великої Палати Верховного Суду щодо розуміння суті ознаки проникнення слушно зводиться до такого її тлумачення, згідно з яким проникнення передбачає незаконне входження, потрапляння та (або) перебування в певному приміщенні. При тому зроблене застереження про те, що поведінка особи, яка в спосіб вільного доступу до певного приміщення вчиняє дії, спрямовані на заволодіння чужим майном, що зберігається в місці з обмеженим доступом (службові приміщення, відокремлені секції магазину з обмеженим доступом, касові апарати, сейфи тощо), має оцінюватись з інкримінуванням ознаки проникнення в приміщення, як видається, означає, що така кваліфікація дається, якщо відповідні за спрямованістю дії передбачають незаконне входження або **інше потрапляння** в приміщення з обмеженим доступом.

Проникнення – це завжди певні дії, які пов'язуються із **незаконним потраплянням** до житла, іншого приміщення чи сховища. Чи здійснює потрапляння в приміщення особа, яка вимагає від потерпілого самостійно надати йому певне майно, що зберігається в місці з обмеженим доступом? Видається, що безпосереднього ні! Адже жодного потрапляння винного до приміщення в цьому разі не відбувається. Водночас психологічне спонукання потерпілої особи передати грошові кошти за певних умов можна розглядати як опосередковану форму проникнення до приміщення (сховища), що поєднане з використанням інтелектуальних зусиль. Такі зусилля можуть застосовуватись саме для опосередкованого потрапляння до приміщення, що зокрема передбачає використання певних (віддалених) засобів або інших осіб (проти їх волі, а так само малолітніх, неосудних тощо) для заволодіння майном на протидію фізичному вторгненню до певного місця.

Натомість у ситуаціях вчинення розбою, за яких не відбувається потрапляння ані прямого (наприклад, входження або інше тілесне потрапляння до приміщення), ані опосередкованого (використання спеціальних засобів, технологій дистанційного управління, інших осіб тощо), ознака проникнення до житла, іншого приміщення чи сховища інкримінуванню не підлягає. Ключове слово, яке дає можливість чітко охарактеризувати суть цієї ознаки, – це **потрапляння**. Таке резюме безпосередньо випливає і з висновку Великої Палати Верховного Суду щодо застосування норми права (кваліфікуючої ознаки «проникнення в житло, інше приміщення чи сховище» в складі кримінального правопорушення, передбаченого ч.3 ст. 187 КК України).

Отже, спонукання (психологічне) потерпілого передати певне майно може вважатись проявом специфічного проникнення до житла, іншого приміщення чи сховища, адже в такому разі, хоч і не відбувається прямого потрапляння до них,

розбою. Спосіб проникнення (застосування фізичних чи інтелектуальних зусиль) принципового значення для встановлення кваліфікуючої ознаки «проникнення» не має. При вирішенні питання про застосування кваліфікуючої ознаки «проникнення в житло, інше приміщення чи сховище» в складі кримінального правопорушення, передбаченого ч.3 ст. 187 КК України, вирішальне значення мають режим доступу до приміщення (вільний / обмежений) під час вчинення розбою та наявність у особи умислу на незаконне входження (потрапляння) до приміщення або незаконне перебування в ньому з метою заволодіння чужим майном.

але здійснюється проникнення, яке вважається опосередкованим (вплив на іншу особу та її використання під примусом).

Висновки. Як розглянуті у цій статті, так й інші правові висновки, зроблені Верховним Судом щодо кваліфікації кримінальних правопорушень проти власності, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення або сховище, свідчать про тенденцію упорядкування практики застосування відповідних положень КК України та намагання її уніфікувати й збалансувати, а також про забезпечення однаковості та сталості в практиці правозастосування. Проаналізовані правові позиції характеризуються належним рівнем аргументованості, здебільшого не викликають сумнівів у своїй правильності, відповідності справжньому змісту кримінального закону.

Відповідні висновки зроблені з урахуванням напрацьованих учених, передбачають використання належних доктринальних засобів, є юридично аргументованими. Їх поява сприяє подальшому розвитку кримінального права та формуванню єдиної практики застосування законодавчих норм про кримінальні правопорушення проти власності, поєднані з проникненням у житло, інше приміщення або сховище.

Використані джерела:

1. Антонюк Н. Кваліфікуюча ознака «проникнення в житло, інше приміщення чи сховище»: практика Верховного Суду (блог). *Судебно-юридическая газета*, 09 июня 2020 г. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/168701-kvalifikuyucha-oznaka-proniknennya-v-zhitlo-inshe-primishchennya-chi-skhovishe-praktika-verkhovnogogo-sudu?fbclid=IwAR2ZbPYvufoQQrXM8wX9iOMc7fkfjdkY2iwrUW8st-QBQQ79KaxHcugMwT0>.

2. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19 листопада 2019 р., судова справа № 205/5830/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78297730>. (дата зверення: 20.10.2021)

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Злочини проти власності / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2017. 448 с.

4. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Луганськ : Вид-во «Елтон -2», 2012. 780 с.

5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. 1040 с.

6. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 червня 2020 р., судова справа № 175/3057/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89793499>. (дата зверення: 20.10.2021)

7. Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності : навч. посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 514 с.

8. Панова С.В. Поняття крадіжки, поєднаної з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. № 37. С. 151-167.

9. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 червня 2021 р., судова справа № 755/7958/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97628502>. (дата зверення: 20.10.2021)

10. Яновська О. Г., Біцай А. В., Сасенко Г. Ю. До питання визначення «проникнення» як кваліфікуючої ознаки злочинів проти власності. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 71-78.

References:

1. Antoniuk, N. (2020) Kvalifikuiucha oznaka «pronyknennia v zhytlo, inshe prymishchennia chy skhovyshche»: praktyka Verkhovnoho Sudu (bloh). *Sudebno-juridicheskaja gazeta - Judicial and legal newspaper*. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/168701-kvalifikuyucha-oznaka-proniknennya-v-zhitlo-inshe-primishchennya-chi-skhovische-praktika-verkhovnogo-sudu?fbclid=IwAR2ZbPYvufuQQrXM8wX9iOMc7fkfjdkY2iwruW8st-QBQQ79KaxHcugM> w T0. [in Ukrainian].
2. Postanova Ob'iednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu, sudova sprava № 205/5830/16-k. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78297730>. [in Ukrainian].
3. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (2017). Khavroniuk, M. (Ed.) Luhansk : VD «Dakor». [in Ukrainian].
4. Kryminalne pravo Ukrainy (Osoblyva chastyna) : pidruchnyk. (2012). Dudorov, O., Pysmenskyi, Ye. (Eds.). Vol. 1. Luhansk :Vyd-vo «Elton – 2». [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar : Osoblyva chastyna (5-te vyd.). (Vol. 1-2; vol. 2) (2013) Tatsii, V., Pshonka, V., Borysov, V., Tiutiuhin, V. (Eds.) Khar'kiv : Pravo. [in Ukrainian].
6. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu, sudova sprava № 175/3057/17. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89793499>. [in Ukrainian].
7. Antoniuk, N. O. (2012). Kryminalno-pravova okhorona vlasnosti : *navch. posibnyk*. Lviv : LNU im. Ivana Franka. [in Ukrainian].
8. Panova, S. V. (2019). Poniattia kradzihky, poiednanoi z pronyknenniam u zhytlo, inshe prymishchennia chy skhovyshche. *Pytannia borotby zi zlochymnistiu – Issues of Crime Prevention*, 37, 151–167. [in Ukrainian].
9. Postanova Ob'iednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu, sudova sprava № 755/7958/17. (2021) N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97628502>. [in Ukrainian].
10. Yanovska, O. H., Bitsai, A. V., Saienko, H. Yu. (2018). Do pytannia vyznachennia «pronyknennia» yak kvalifikuiuchoi oznaky zlochyniv proty vlasnosti. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva – Herald of Criminal Justice*, 3, 71–78. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2021

Письменский Е. А., доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой уголовно-правовых дисциплин Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

**ПРОНИКНОВЕНИЕ В ЖИЛИЩЕ, ИНОЕ ПОМЕЩЕНИЕ ИЛИ ХРАНИЛИЩЕ
КАК КВАЛИФИЦИРУЮЩИЙ ПРИЗНАК СОСТАВОВ УГОЛОВНЫХ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ:
АНАЛИЗ КЛЮЧЕВЫХ ПРАВОВЫХ ВЫВОДОВ ВЕРХОВНОГО СУДА**

В статье рассмотрены ключевые правовые выводы, сформулированные Верховным Судом, по определению подходов к квалификации уголовных правонарушений против собственности, соединенных с проникновением в жилье, иное помещение или хранилище, касающиеся решения следующих вопросов: 1) может ли считаться

хранилищем территория двора, которая имеет ограждение, и если может, то при наличии каких условиях; 2) подлежит ли квалификации по ч.3 ст. 185 УК Украины кража чужого имущества с проникновением в телекоммуникационный колодез, закрытый люком, и если да, то в соответствии с каким признаком («проникновение в иное помещение» или «проникновение в хранилище»); 3) может ли квалифицироваться по признаку проникновения в помещение совершение разбоя (ч.3 ст. 187 УК Украины) в случае, если лицо, хотя и на законных основаниях находится в помещении, однако, используя способ психологического побуждения, завладело имуществом, которое хранилось в месте с ограниченным доступом.

Ключевые слова: Верховный Суд, проникновение, хранилище, помещение, территория двора, телекоммуникационный колодез, посредственное проникновение.

Pysmenskyy Ye., Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Criminal Law Courses at E. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs (Sievierodonetsk, Ukraine)

ENTERING INTO A HOME, OTHER PREMISE OR STORAGE AS A QUALIFYING ELEMENT OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY: ANALYSIS OF KEY LEGAL CONCLUSIONS OF THE SUPREME COURT

The article considers key legal conclusions formulated by the Supreme Court regarding current approaches to qualification of criminal offenses against property, combined with entering into home, other premise or storage.

Taking into consideration achievements of domestic criminal law science, the following conclusions, which contain legal guidelines in addressing the following issues, have been analyzed:

1) whether the courtyard area with a fence can be considered as a storage facility, and if so, under what conditions;

2) whether theft of other person's property, combined with entering into a telecommunication well, closed by a hatch, can be subject to qualification under Part 3 of Art. 185 of the Criminal Code of Ukraine and if so, on what grounds («entering into other premise» or «penetration into storage»)?

3) whether robbery can be qualified on the basis of entering into the premises (Part 3 of Article 187 of the Criminal Code of Ukraine), if a person, although legally staying in the premise, but by way of psychological motivation took possession of property stored in a place with limited access?

It has been stated that the legal conclusions made by the Supreme Court about qualification of criminal offenses against property, combined with entering into home, other premise or storage, indicate a tendency to streamline application of relevant provisions of the Criminal Code, efforts to unify and balance it, ensuring uniformity and consistency in law enforcement practice.

The analyzed legal positions are characterized by an appropriate level of argumentation, do not cause doubts about their correctness, compliance with the true content of the Criminal Law Act. Relevant conclusions made in view of the academic works, involving the use of appropriate doctrinal tools, are legally justified. Their emerging contributes to the further development of criminal law and the formation of a unified practice of application of legislative norms about criminal offenses against property, combined with entering into a home, other premise or storage.

Keywords: Supreme Court, entering, storage, premises, courtyard, telecommunication well, indirect entering.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.128-137

УДК 342.951

Стеблянко А. В., доктор філософії з права, асистент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: a.steblianko@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5080-0490>

Горобець Н. С., доктор філософії з права, викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: ns.andriychenko@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0282-2775>

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ МЕТОДИКИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ З ФІНАНСОВИМИ УСТАНОВАМИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИННИХ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ¹

Стаття присвячена питанню необхідності розроблення методики взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами щодо протидії легалізації злочинних доходів в Україні. Проаналізовано структурні елементи методики, до яких віднесено суб'єктів взаємодії, правову основу взаємодії, мету та завдання сторін взаємодії, принципи взаємодії, рівні взаємодії, напрями взаємодії, форми взаємодії, права й обов'язки взаємодіючих сторін, відповідальність суб'єктів взаємодії, критерії оцінювання ефективності взаємодії.

Ключові слова: банківська таємниця, громадська думка, ефективність взаємодії, критерії взаємодії, методика, фінансова система.

Постановка проблеми. Сучасний стан адміністративного законодавства, що регулює відносини у сфері взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами щодо протидії легалізації злочинних доходів в Україні характеризується своєю фрагментарністю, а не комплексним характером, що обумовлено відсутністю чіткого законодавчого врегулювання взаємодії між вказаними суб'єктами. Відповідно, проблема його удосконалення є досить актуальною для нашої країни та потребує поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання комплексно розроблено не було, однак окремим його аспектам приділяли увагу В. М. Олійник, О. М. Резнік, В. В. Сухонос, О. В. Тарасенко та інші. Зокрема, зазначається, що з ура-

¹ Виконано в рамках проекту «Розробка методики взаємодії правоохоронних органів України щодо протидії легалізації злочинних доходів» (номер державної реєстрації 0120U100474).

хуванням специфіки злочинів у сфері легалізації злочинних доходів доцільно вести мову про складність розслідування зазначеного злочину, але відсутність методики лише ускладнює ситуацію. До того ж практика свідчить, що методика попередження зазначеної категорії злочинів вимагає нових наукових підходів і сучасних знань про способи вчинення зазначених діянь.

Зважаючи на викладене, доходимо висновку, що проблема відсутності методики взаємодії між досліджуваними нами суб'єктами не нова, а останні наукові доробки загалом акцентують увагу на відсутності відповідної методики та необхідності її розроблення, не деталізуючи змісту.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування необхідності розробки методики взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами щодо протидії легалізації злочинних доходів в Україні з наступним виокремленням і конкретизацією її структурних елементів.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про взаємодію банків, інших фінансових установ і правоохоронних органів в Україні загалом, на сьогодні питання, пов'язані зі взаємодією вказаних суб'єктів, знаходять своє відбиття у положеннях різних нормативно-правових актів. Але деяка розпорошеність цих норм ускладнює їх пошук практичними працівниками, і вони витрачають багато часу на аналіз та подальше застосування цих приписів на практиці. До того ж відсутність дієвого й зрозумілого механізму взаємодії правоохоронців з фінансовими установами у сфері протидії легалізації злочинних доходів обумовлює низьку ефективність їхньої діяльності щодо виявлення, припинення та розслідування фактів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Водночас до затягування процесу отримання інформації призводить відсутність чітко визначеної процедури обміну нею, що, як наслідок, лише сприяє приховуванню злочину й уникненню відповідальності винними особами.

Відповідно, доцільно вести мову про складність розслідування зазначеного злочину, а відсутність належних методичних розробок ще більш утруднює його [1, с. 149]. Отож доцільним є розроблення методики взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами у сфері протидії легалізації злочинних доходів, у якій відобразатимуться основні аспекти взаємодії, що будуть ґрунтуватися на наукових розробках учених, позитивному та перевіреному досвіді інших країн. Розробка та впровадження вказаної методики сприятиме більш високому рівню правозастосування з боку правоохоронних органів, а також впливатиме на ефективну й результативну співпрацю останніх із фінансовими установами у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Перш за все, методика повинна передбачити перелік суб'єктів, на яких поширюється її дія, а також положення про правову основу взаємодії між ними. Також у методиці потрібно передбачити мету, завдання, принципи взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами у сфері протидії легалізації злочинних доходів. Мета взаємодії має бути похідною від мети діяльності кожного з суб'єктів й не повинна суперечити чинному законодавству у сфері протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. З огляду на ці міркування, мету взаємодії названих суб'єктів необхідно закріпити таким чином: «Мета

взаємодії правоохоронних органів і фінансових установ полягає в забезпеченні такого стану фінансово-економічної безпеки держави, при якому легалізація злочинних доходів не є ризиком, який завдає істотної шкоди безпеці держави; забезпеченні захисту прав і законних інтересів індивідуальних і колективних суб'єктів». Саме на основі мети мають бути розроблені завдання, що сприяють її досягненню. У зв'язку з цим вважаємо, що таким завданням має бути підвищення ефективності взаємодії між взаємодіючими суб'єктами, що можливе через спільні обговорення нових способів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вироблення стратегії протидії та боротьби з вказаними діями тощо.

Важливим елементом методики, яку доцільно розробити, мають стати також принципи, на яких ґрунтується взаємодія між зазначеними суб'єктами. Вважаємо, що в методиці необхідно закріпити загальні та спеціальні принципи взаємодії правоохоронних органів і фінансових установ. Водночас серед загальних принципів обов'язково мають бути такі: законність, гуманізм, гласність. Указані принципи загалом універсальні для всіх правовідносин у державі та не потребують додаткових пояснень. Натомість особливу увагу необхідно приділити спеціальним принципам взаємодії. Зокрема запропонована методика має передбачити такі спеціальні принципи взаємодії правоохоронних органів і фінансових установ:

1) предметність, сутність якого полягає в поєднанні зусиль суб'єктів взаємодії на основі конкретних фактів й отриманої інформації, що становить взаємний інтерес;

2) плановість, реалізація якого дозволить встановити послідовність реалізації висунутих цілей, визначити організаційно-тактичні основи використання сил та засобів на кожному етапі взаємодії, шляхи й терміни вирішення поставлених завдань, реалізувати намічені цілі найбільш раціональним шляхом [2, с. 516];

3) скоординованість дій та розмежування компетенцій. Важливість цього принципу пояснюється центральним місцем координації в механізмі взаємодії. Скоординованість надає такій співпраці стійкого та цілісного характеру, забезпечує оптимальний розподіл функцій у сфері боротьби з правопорушеннями. Водночас, володіючи однією метою, взаємодіючі суб'єкти наділені специфічними, чітко визначеними повноваженнями, мають власні функціональні обов'язки, і тому, згідно з даним принципом, їм дозволено те, що прямо передбачено в законі, і вони повинні діяти лише в межах своєї компетенції [3, с. 116-117];

4) пропорційна відповідальність за наслідки взаємодії, яка передбачає відповідальність лише за той обсяг роботи, котрий був покладений на суб'єктів взаємодії в межах їхньої компетенції [2, с. 517].

Далі вважаємо за необхідне визначити в методиці рівні взаємодії між правоохоронними органами та фінансовими установами у сфері протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в Україні. Необхідність визначення на підзаконному рівні таких рівнів пов'язана з тим, що вони суттєво спростять взаємодію між указаними суб'єктами, адже кожен із суб'єктів розумітиме, куди саме необхідно звертатися із запитом для отримання інформації.

Варто зауважити, що специфіка рівнів взаємодії обумовлюється системою кожного правоохоронного органу, закріпленою законом, а також банків та інших фі-

нансових установ, які взаємодіють між собою. Зокрема, у Законі України «Про Національну поліцію України» визначено, що систему органів поліції складають центральний орган та територіальні органи, причому останні створюються як юридичні особи публічного права в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах та як міжрегіональні [4]. Це свідчить про доцільність виділяти центральний, міжрегіональний, регіональний і місцевий рівні взаємодії органів поліції з фінансовими установами, що обумовлено структурною побудовою вказаного правоохоронного органу.

Структура Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), відповідно до однойменного закону України, складається з центрального й територіальних управлінь, водночас останніх створюється не більше семи, а їх юрисдикція охоплює визначені в рішенні Директора НАБУ області України, Автономну Республіку Крим, міста Київ і Севастополь [5]. Зважаючи на вищевикладене, очевидно, що рівні взаємодії НАБУ з фінансовими установами помітно відрізняються від рівнів взаємодії органів поліції із зазначеними суб'єктами. Для НАБУ наявність місцевого рівня взаємодії є, швидше, винятком, ніж правилом, оскільки його органи на місцях створені лише в містах Києві та Севастополі, тоді як міжрегіональний рівень є переважачим, що підтверджується його організаційною структурою. Так на сайті НАБУ міститься інформація про створення лише Львівського, Харківського, Одеського територіальних управлінь. Зокрема, повноваження Харківського територіального управління поширюються на Харківську, Сумську, Полтавську, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську та Донецьку області.

Схожою є ситуація також у діяльності Державного бюро розслідувань (далі – ДБР). У Законі України «Про Державне бюро розслідувань» закріплено, що систему цього органу складають центральний апарат, територіальні управління, спеціальні підрозділи, навчальні заклади, науково-дослідні установи. Водночас територіальні управління ДБР створюються з юрисдикцією на декілька областей. Зокрема територіальне управління розташоване в місті Полтаві поширює свою діяльність на Дніпропетровську, Полтавську, Сумську та Харківську області [6]. Тобто ми фактично говоримо про центральний і міжрегіональний рівні взаємодії ДБР з банками та іншими фінансовими установами.

Пропонуємо ще розглянути структуру Служби безпеки України (далі – СБУ) для виокремлення рівнів взаємодії її органів з Державною службою фінансового моніторингу України, Національним банком України, банками та іншими фінансовими установами. У ст. 9 Закону України «Про Службу безпеки України» передбачено, що систему СБУ складають центральне управління, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади СБУ [7]. Відповідно, доцільно виділяти загальнодержавний і регіональний рівні взаємодії вказаних суб'єктів.

Наступним елементом, що має міститися в методичі та зумовлений потребою у визначенні основоположних орієнтирів здійснення взаємодії, мусять бути напрями взаємодії – стратегічний і тактичний. Стратегічний напрям діяльності в зазначеній сфері включає інформаційно-аналітичну роботу, а тактичний – проведення оперативного-розшукових заходів з метою виявлення злочинів, які посягають

на фінансово-економічні інтереси держави, їх припинення, належне документування та розслідування [8, с. 267–268].

З метою підвищення ефективності взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами, варто в методиці окреслити форми, у яких вона має відбуватися, а саме: 1) взаємний обмін інформацією у сфері протидії легалізації злочинних доходів; 2) проведення спільних нарад і робочих зустрічей; 3) спільна участь у проведенні спеціальних операцій, оперативно-розшукових заходів; 4) спільна участь у семінарах, круглих столах, присвячених боротьбі з легалізацією злочинних доходів; 5) укладення адміністративних договорів; 6) нормотворчість. Кожна із зазначених форм потребує деталізації та роз'яснення обсягу повноважень у межах кожної з них.

Також необхідно визначити загальні права й обов'язки правоохоронних органів, що уповноважені розслідувати факти відмивання злочинних доходів, з фінансовими установами, де при тому окрема увага має бути зосереджена на відповідальності за невиконання чи неналежне виконання передбачених обов'язків.

Щодо відповідальності, пропонуємо в методиці передбачити, що сторони взаємодії несуть відповідальність за: 1) недодержання правил щодо передачі та збереження інформації, зокрема, що містить банківську таємницю; 2) своєчасність, повноту та достовірність переданої інформації; 3) необґрунтовану відмову в негайному наданні інформації, необхідної для своєчасного розслідування фактів відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом тощо. Для співробітників правоохоронних органів, працівників фінансових установ підставою для настання такої відповідальності мають бути положення дисциплінарних статутів правоохоронних органів і внутрішні документи фінансових установ.

Крім того, методика, яку пропонується розробити, має враховувати також те, що за розголошення інформації, що містить банківську таємницю, передбачено кримінальну відповідальність. Відповідно до ст.ст. 231 та 232 Кримінального кодексу України (далі – КК України), указане діяння карається штрафом від трьох до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [9]. Водночас суб'єктами відповідальності за вказаними нормами є особи, яким банківська таємниця стала відома у зв'язку з виконанням ними своїх обов'язків, зокрема службових. З огляду на викладене, вважаємо за необхідне зазначити, що в методиці обов'язково має бути вказано про можливість настання кримінальної відповідальності.

На нашу думку, методика взаємодії правоохоронних органів і фінансових установ має також передбачати критерії оцінювання ефективності взаємодії зазначених суб'єктів, оскільки оцінювання ефективності взаємодії є важливим інструментом контролю за ефективністю протидії легалізації злочинних доходів. На сьогодні перелік таких критеріїв відсутній на законодавчому і доктринальному рівнях, однак існують поодинокі дослідження, у яких визначаються критерії оцінювання ефективності взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами.

Тож вважаємо за доцільне першим критерієм оцінювання ефективності взає-

модії правоохоронних органів з фінансовими установами у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, вважати зменшення частки латентних злочинців, що кваліфікуються за ст. 209 КК України. У науковій літературі загалом під латентною злочинністю розуміється сукупність фактично вчинених, однак невиявлених або таких, що, внаслідок інших певних обставин, не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відбиття в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності. Причому, для встановлення відомостей про латентну злочинність, застосовуються статистичні, соціологічні, логіко-математичні, економічні методи [10, с. 12, 20].

Наступним критерієм, на нашу думку, має бути стан інформаційного забезпечення, оскільки однією з форм взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами є взаємний обмін інформацією у сфері протидії легалізації злочинних доходів. Важливість даного критерію обумовлена тим, що від якості, повноти та достовірності інформації про факти відмивання злочинних доходів залежить правильність прийняття рішень, зокрема й ефективність та результативність протидії цьому злочину в цілому.

З даного критерію логічно випливає наступний: швидкість реагування фінансових установ на запит правоохоронних органів надати певну інформацію, що дозволить не затягувати процес досудового розслідування та провести відповідні слідчі дії своєчасно, а також унеможливить приховування злочину й уникнення кримінальної відповідальності за скоєне винними особами.

Окрім указаних критеріїв, вважаємо за доцільне виділити такий як стан залучення суб'єктів взаємодії до співпраці з питань протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, на міжнародному рівні. Необхідність виокремлення вказаного критерію, на нашу думку, обумовлено декількома факторами: по-перше, легалізація злочинних доходів є злочином глобального характеру, а особи, причетні до нього, діють на міжнародному рівні; по-друге, з метою протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, держави об'єднують свої ресурси, урегульовують питання, які стосуються такої взаємодії на міжнародному рівні; по-третє, Україна активно намагається гармонізувати законодавство, що регулює діяльність правоохоронних органів, банківської системи, питання, що стосуються протидії та боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, до міжнародних угод, ратифікованих нею, актів Європейського Союзу.

Не менш важливим критерієм оцінювання ефективності взаємодії означених суб'єктів є критерій професіоналізму, рівень якого залежить не лише від якісного виконання повноважень співробітниками правоохоронних органів і фінансових установ з додержанням відповідних норм чи стандартів, але й від їх компетентностей, досвіду, підготовки тощо. Оцінювання ефективності взаємодії за цим критерієм є важливим з огляду на те, що досить часто правоохоронці не мають достатніх знань у сфері банківської діяльності, не володіють знаннями щодо систем моніторингу, що знижує якість розслідування відмивання злочинних доходів, а працівники фінансових установ не ознайомлені з процесом виявлення та розслідування фінансово-економічних злочинів. Якщо ж правоохоронні органи та фінансові установи регулярно обмінюються досвідом, проводять просвітницьку роботу чи навчання один для одного, однозначно можна стверджувати про належний рівень

професіоналізму взаємодіючих суб'єктів [11, с. 79].

Наступний критерій, про який доречно вести мову, це економічний ефект. У науковій доктрині пропозиція використання критерію економічного ефекту, як правило, ґрунтується на співвідношенні між сумою відшкодованих державі коштів за результатами розкриття злочину та сумою коштів, виділених на фінансування діяльності зазначених органів [8, с. 413]. Водночас для оцінювання взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами вказаний критерій потребує доопрацювання. На нашу думку, економічний ефект від взаємодії зазначених суб'єктів має місце, але він полягає в тому, що фінансування за рахунок бюджетних коштів спільних заходів правоохоронних органів і фінансових установ, зокрема проведення спільного навчання їх співробітників, є нижчим: по-перше, за суму збитків, яка могла бути завдана внаслідок легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, але була вчасно попереджена в результаті взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами; по-друге, за суму коштів, відшкодованих державі в результаті притягнення особи, винної за скоєння вказаного діяння, до відповідальності, що стало можливим лише завдяки оперативній взаємодії правоохоронних органів та фінансових установ.

Останній критерій, який дозволяє оцінити ефективність взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами щодо протидії легалізації злочинних доходів, – це громадська думка, яка має за мету з'ясувати рівень довіри населення до фінансових установ як суб'єктів, що уповноважені виявляти сумнівні операції з доходами, здійснювати моніторинг фінансових операцій клієнта та правоохоронних органів, які вже безпосередньо розслідують факти легалізації злочинних доходів [11, с. 79].

Висновки. Таким чином, з метою усунення прогалини адміністративного законодавства, що регулює відносини у сфері взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами щодо протидії легалізації злочинних доходів, вбачається за доцільне розробити методiku взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами у сфері протидії легалізації злочинних доходів. Вона стане передумовою для підвищення ефективності діяльності взаємодіючих суб'єктів у досліджуваній нами сфері, що, своєю чергою, призведе до покращення умов розвитку фінансової системи та матиме позитивний вплив на зростання рівня життя населення України. Водночас структурними елементами зазначеної методики мають стати: 1) суб'єкти взаємодії; 2) правова основа взаємодії; 3) мета та завдання сторін взаємодії; 4) принципи взаємодії; 5) рівні взаємодії; 6) напрямки взаємодії; 7) форми взаємодії; 8) права й обов'язки взаємодіючих сторін; 9) відповідальність суб'єктів взаємодії; 10) критерії оцінювання ефективності взаємодії.

Використані джерела:

1. Сухонос В. В. Легалізація злочинних доходів у банківській сфері і боротьба з нею. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 1 (6). С. 149–153.

2. Олійник В. М. Поняття та принципи взаємодії при виявленні та розкритті злочинів у сфері господарської діяльності. *Форум права*. 2012. № 2. С. 511–518.

3. Тарасенко О. В. Взаємодія між правоохоронними та контролюючими органами України у протидії фіктивному підприємництву: *дис... канд. юрид. наук*: 12.00.07. Ірпінь,

2018. 227 с.

4. Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

5. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

6. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

7. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

8. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис...докт. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 509 с.

9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2011 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

10. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 128 с.

11. Стеблянюк А. В. Критерії оцінювання ефективності взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами щодо протидії легалізації злочинних доходів. *Правові горизонти*. 2020. № 21 (34). С. 76–81.

References:

1. Sukhonos, V. V. (2020) Lehalizatsiia zlochyynykh dokhodiv u bankivskii sferi i borotba z neiu. *Pravoznyi visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy - Legal Bulletin of the Ukrainian Aca demy of Banking*, 1 (6), 149–153 [in Ukrainian].

2. Oliinyk, V. M. (2012) Poniattia ta pryntsyipy vzaiemodii pry vyjavlenni ta rozkrytti zlochyntiv u sferi hospodarskoi diialnosti. *Forum prava - Law Forum*, 2, 511–518 [in Ukrainian].

3. Tarasenko, O. V. (2018) Vzaiemodiia mizh pravookhoronnymy ta kontroliuuiuchymy orhanamy Ukrainy u protyidii fiktyvnomu pidpriemnytstvu. *Candidate's thesis*. Irpin. [in Ukrainian].

4. Pro Natsionalnu politsiiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII. (2015) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-41, art. 379. [in Ukrainian].

5. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1698-VII. (2014) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 47, art. 2051. [in Ukrainian].

6. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan : Zakon Ukrainy vid 12.11.2015 r. № 794-VIII. (2016) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, art. 55. [in Ukrainian].

7. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2229-XII. (1992) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 27, art. 382. [in Ukrainian].

8. Rieznik, O. M. (2019) Administratyvno-pravovi zasady diialnosti pravookhoronnykh orhaniv iz zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. *Doctor's thesis*. Sumy. [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2011 r. № 2341-III. (2011) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25-26, art. 131. [in Ukrainian].

10. Obolentsev, V. F. (2005) Latentna zlochyynnist: problemy teorii ta praktyky попередження. Kharkiv. [in Ukrainian].

11. Steblianko, A. V. (2020) Kryterii otsiniuvannia efektyvnosti vzaiemodii pravookho ronnykh orhaniv z finansovymy ustanovamy shchodo protyidii lehalizatsii zlochyunnykh dok hodiv. *Pravovi horyzonty - Legal horizons*, 21(34), 76–81. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.10.2021

Стеблянко А. В., доктор філософії по праву, асистент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права Учебно-научного інституту права Сумського державного університету (с. Суми, Україна)

Горобець Н. С., доктор філософії по праву, преподаватель кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Учебно-научного інституту права Сумського державного університету (с. Суми, Україна)

СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ МЕТОДИКИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ С ФИНАНСОВЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ В УКРАИНЕ

Статья посвящена вопросу необходимости разработки методики взаимодействия правоохранительных органов с финансовыми учреждениями по противодействию легализации преступных доходов.

Проанализированы структурные элементы предложенной методики, к которым отнесены субъекты взаимодействия, правовая основа взаимодействия, цели и задачи сторон взаимодействия, принципы взаимодействия, уровни взаимодействия, направления взаимодействия, формы взаимодействия, права и обязанности взаимодействующих сторон, ответственность субъектов взаимодействия, критерии оценки эффективности взаимодействия.

Ключевые слова: банковская тайна, общественное мнение, эффективность взаимодействия, критерии взаимодействия, методика, финансовая система.

Steblianko A., Doctor of Philosophy in Law, Assistant of the Department of Fundamental Jurisprudence and Constitutional Law of the Academic and Research Institute of Law (Sumy, Ukraine)

Horobets N., Doctor of Philosophy in Law, Teacher of the Department of Administrative, Commercial Law and Financial and Economic Security of the Academic and Research Institute of Law (Sumy, Ukraine)

THE STRUCTURE AND CONTENT OF THE METHODOLOGY OF INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES WITH FINANCIAL INSTITUTIONS IN THE FIELD OF COMBATING MONEY LAUNDERING IN UKRAINE

The article is devoted to the need to develop a methodology for of interaction between law enforcement agencies and financial institutions to combat money laundering. It is noted that the current state of administrative legislation governing relations between law enforcement agencies and financial institutions to combat money laundering in Ukraine is

characterized by its fragmentary rather than complex nature, due to the lack of a clear administrative and legal mechanism of interaction between these entities. Emphasized, that the lack of an effective and clear mechanism of interaction between law enforcement agencies and financial institutions in the field of combating money laundering leads to low efficiency of their activities to identify, stop and investigate the facts of money laundering.

It is established that the priority of improving the administrative legislation governing relations between law enforcement agencies and financial institutions to combat money laundering should be to develop a methodology for law enforcement agencies to interact with financial institutions in the field of money laundering.

It is proved that the development and implementation of this methodology will contribute to a higher level of law enforcement by law enforcement agencies and financial institutions, as well as affect the effective and efficient cooperation in combating money laundering.

The structural elements of the proposed methodology are analyzed, which include subjects of interaction, the legal basis of interaction, the purpose and objectives of the parties, principles of interaction, levels of interaction, areas of interaction, forms of interaction, rights and responsibilities of interacting parties, responsibilities of interacting parties, criteria for evaluating the effectiveness of interaction.

Keywords: banking secrecy, public opinion, efficiency of interaction, criteria of interaction, methodology, financial system.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.137-150

УДК 343.347.2:340.115.7

Шамсутдінов О. В., кандидат юридичних наук, професор кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

e-mail: sun091141@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З БІОЛОГІЧНИМИ АГЕНТАМИ

У статті досліджено кримінально-правові норми Азербайджану, Білорусі, Грузії, Латвії, Литви, Молдови, Болгарії та Польщі про відповідальність за протиправне поведіння з небезпечними біологічними агентами і токсинами. Встановлено спільні та відмінні підходи у відповідному вітчизняному та зарубіжному законодавстві. Констатовано, що більшість досліджених КК відносять це правопорушення до злочинів проти довкілля; за тяжкість наслідків передбачають, окрім простого, кваліфікований та особливо кваліфікований склади цього злочину, чітко визначають необережну форму вини щодо тяжких наслідків такого порушення правил. На цій підставі сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинної кримінально-правової норми, передбаченої ст. 326 КК України.

© Шамсутдінов О. В., 2021

Ключові слова: компаративний метод, зарубіжне законодавство, склад кримінального правопорушення, делікт створення небезпеки, мікроорганізми, токсини, біологічна безпека.

Постановка проблеми. Другий рік поспіль світове співтовариство відчуває на собі наслідки реалізації однієї з біоагроз, про які фахівці в галузі медичної біології попереджали багато років тому [1, с. 9]. Ідеться про спалах у КНР коронавірусної хвороби, яка за лічені місяці набула планетарного масштабу. За цих обставин для України, як і для будь-якої іншої держави, першочергового значення набуває питання побудови ефективної загальнодержавної системи забезпечення біобезпеки, протидії проявам біотероризму та біодиверсії, захисту населення від неконтрольованого розповсюдження патогенів, у тому числі генетично модифікованих, збереження генофонду нації, здорового та безпечного природного середовища. Важливою складовою цієї системи є національне законодавство у сфері забезпечення біологічної безпеки, яке потребує вдосконалення. У цьому контексті корисним видається здійснити порівняльний аналіз вітчизняних кримінально-правових норм про відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у сфері біобезпеки з відповідними нормами іноземного кримінального законодавства з метою виявлення схожих та відмінних підходів та вироблення конкретних пропозицій законотворчого характеру.

Поряд із численними складами кримінальних правопорушень, які опосередковано стосуються сфери біологічної безпеки (передбачені, наприклад, статтями 113, 142, 239, 241-243, 251, 258, 439-442 КК України, в диспозиціях яких відсутня пряма вказівка на такий предмет, засіб або знаряддя вчинення кримінального правопорушення, як небезпечні біологічні речовини, патогени, хвороботворні мікроорганізми, особливо небезпечні віруси, бактерії тощо), Кримінальний кодекс України містить склад злочину «порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» (ст. 326), об'єктом якого безпосередньо є біологічна безпека України. Зауважимо, що поява в Кодексі (2001) вказаної кримінально-правової норми стала виконанням Україною взятих на себе зобов'язань у зв'язку із підписанням і ратифікацією Конвенції про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення 1972 року (далі – КБТЗ) [2].

Тож доцільно розглянути відповідні положення кримінально-правових норм деяких іноземних держав, які встановлюють подібні заборони щодо розроблення, виробництва, накопичення, придбання чи зберігання біологічних агентів, токсинів тощо в межах їх територій. Для проведення компаративного дослідження нами обрано кримінальні закони таких пострадянських держав, як Азербайджан, Білорусь, Грузія, Латвія, Литва, Молдова, а також країн колишнього «соцтабору» – Болгарії та Польщі, адже ці держави, як і Україна, тривалий час перебували під ідеологічним впливом СРСР, що суттєво позначилося на розвитку їх правових систем, включаючи норми кримінального матеріального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим напрямком дослідження проблем кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері еко-

логічної та громадської безпеки, безпеки виробництва та безпеки здоров'я населення присвячені праці В. І. Борисова, М. І. Данишина, А. Ф. Зелінського, І. П. Лавовенка, В. К. Матвійчука, П. С. Матишевського, В. П. Самокиша, В. М. Смітєнка, В. Я. Тація, В. П. Тихого, С. С. Яценка та багатьох інших учених. Однак згаданими науковцями склад зазначеного злочину окремо не досліджувався, а розглядався на рівні науково-практичних коментарів до відповідної статті Кримінального кодексу України.

Ю. В. Баулін, О. П. Горох, О. О. Дудоров, О. П. Литвин, А. А. Музика, Є. В. Фененко, М. І. Хавронюк, Ю. В. Яшурицький та деякі інші науковці більш предметно підійшли до надання кримінально-правової характеристики порушенню правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами. Утім, незважаючи на значні досягнення вчених у розробці зазначеної проблематики, чимало проблем залишилося нерозв'язаними. Зокрема, не приділено уваги кримінально-правовій компаративістиці зарубіжного законодавства про порушення правил поводження з біологічними агентами.

Формулювання цілей. Тож метою статті є компаративний аналіз кримінально-правових норм про відповідальність за порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами, виявлення особливостей криміналізації відповідних діянь у вітчизняному та зарубіжному кримінальному законодавстві, а також урахування зарубіжного досвіду для вдосконалення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 326 КК України.

Вклад основного матеріалу. Усі проблеми кримінального права є «загальними для людського суспільства, яке має державно-правову організацію» [3, с. 11]. Отже, використання порівняльно-правового методу в науці кримінального права дозволяє більш чітко виявити закономірності генези кримінально-правової заборони, її буття та реалізації, перспективи розвитку та вдосконалення.

Розпочнемо наше дослідження з визначення місця розташування відповідних кримінально-правових норм в архітектурі побудови Особливої частини кримінальних кодексів України та обраних зарубіжних держав. Правову норму, яка передбачає кримінальну відповідальність за «порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» (ст. 326), розміщено в розділі XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» Особливої частини КК України. Тобто родовим об'єктом групи кримінальних правопорушень, об'єднаних цим розділом, вітчизняний законотворець визначив *здоров'я населення*, хоча більшість кримінально-правових норм, включених до цього розділу (ст. 305-320 КК України), як слідує з аналізу їх диспозицій, покликані протидіяти незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Водночас більшість постсоціалістичних законотворців вважають відповідний злочин таким, що посягає на *екологічну безпеку* або *довкілля*. Зокрема, у КК Азербайджанської Республіки (1999) ст. 248 «Порушення правил обігу екологічно небезпечних речовин і відходів» розміщена в главі 28 «Екологічні злочини» розділу X [4, с. 263-264]; у КК Республіки Білорусь (1999) ст. 279 «Порушення правил безпеки при

поводженні з мікробіологічними, іншими біологічними агентами чи токсинами» знаходиться в главі 26 «Злочини проти екологічної безпеки, навколишнього середовища і порядку природокористування» однойменного розділу IX [5]; у КК Грузії (1999) ст. 289 «Порушення правил поводження з мікробіологічними чи іншими біологічними агентами або токсинами» включена до глави XXXVI «Злочини проти охорони навколишнього середовища» розділу 10 [6]; Кримінальний закон Латвійської Республіки (1998) у розділі XI «Злочинні діяння проти природного середовища» містить ст. 98 «Порушення правил безпеки при поводженні з радіоактивними та хімічними речовинами» [7, с. 129-130; 8]; у КК Республіки Молдови (2002) ст. 224 «Порушення правил обігу радіоактивних, бактеріологічних і токсичних речовин, матеріалів і відходів» розташована в розділі IX «Екологічні злочини» [9].

Своєю чергою, у КК Республіки Польщі (1997) відповідний злочин (ст. 165) віднесено до *загальнонебезпечних* (розділ XX «Злочини проти загальної безпеки») [10, с. 134-135]. У КК Республіки Болгарія (1968) подібні протиправні діяння (ст.ст. 349 і 351) згадані в розділі III «Злочини проти народного здоров'я і проти навколишнього середовища» глави 11 «Загальнонебезпечні злочини» [11, с. 242-243], тобто болгарський законодавець об'єднав указані вище різні підходи.

І лише в КК Литовської Республіки (2000) відповідну норму, передбачену ст. 267-1 «Розробка або незаконне поводження з біологічною зброєю» розміщено, подібно до КК України, у розділі XXXVII «Злочини та кримінальні проступки, пов'язані з поводженням з наркотичними або психотропними, отруйними чи сильнодіючими речовинами» [12].

Розглянуті підходи, які фактично визначають родовий (або видовий) об'єкт порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами, свідчать про дуалістичний характер суспільної небезпечності досліджуваних протиправних діянь: вони загрожують, з одного боку, життю і здоров'ю населення, з іншого – довкіллю (об'єктам тваринного і рослинного світу). Тобто йдеться про *біологічну безпеку*.

Предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 326 КК України, є конститутивною об'єктивною ознакою і вказаний безпосередньо в диспозиції зазначеної норми. Ним, зокрема, виступають «мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини». Зауважимо, що вказана конструкція імплементована в чинне кримінальне законодавство напряму з КБТЗ (1972), відповідно до ст. 1 якої «кожна держава-учасниця зобов'язується ніколи, ні за яких обставин не розроблювати, не виробляти, не накопичувати, не отримувати будь-яким іншим чином і не зберігати *мікробіологічні чи інші біологічні агенти або токсини*, яким би не було їх походження або метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних чи інших мирних цілей» [2].

Водночас таке беззастережне запозичення вказаної конструкції з міжнародної конвенції створило проблеми для правильної кваліфікації відповідних діянь правозастосовними органами. Зокрема, чинне законодавство України не оперує терміном «мікробіологічні агенти». Законодавчого визначення поняття «біологічні агенти» також немає, а численні підзаконні нормативно-правові акти вклада-

ють різний зміст у зазначену дефініцію. На підставі аналізу відповідних державних стандартів, санітарних норм і правил, методичних вказівок тощо в узагальненому вигляді поняття «біологічні агенти» можна визначити як природні або генетично модифіковані збудники захворювань людей, тварин, рослин, до яких належать патогенні мікроорганізми (бактерії, віруси, рикетсії, хламідії, мікоплазми, найпростіші, грибки), гельмінти, пріони, токсини [13, с. 21]. Тобто токсини, за чинним законодавством України, також входять до складу дефініції «біологічні агенти». У цьому контексті слід зауважити, що токсини – це отруйні речовини, що продукуються живими клітинами або організмами [14, с. 536], тобто їх слід відрізняти від токсичних хімічних речовин різних класів небезпеки.

Аналогічний підхід до визначення предмету відповідного кримінального правопорушення («конвенційна калька») застосовано лише в КК Білорусі (ст. 279) і Грузії (ст. 289).

Водночас досліджувані кримінально-правові норми Азербайджану, Латвії та Молдови визначають предметом порушення відповідних правил не тільки небезпечні «бактеріологічні» (ст. 248 КК Азербайджану), «бактеріологічні чи токсичні» (ст. 224 КК Молдови), «біологічні, бактеріологічні, токсичні речовини або віруси» (ст. 98 КК Латвії), але й радіоактивні та хімічні речовини, матеріали, продукти чи відходи. У даному випадку зарубіжний законодавець не виділяє те чи інше протиправне діяння в окремий склад злочину залежно від виду та природи небезпечних речовин, а об'єднує порушення різних правил одним складом, наголошуючи тим самим, що найголовнішими об'єктами кримінально-правового захисту є саме життя, здоров'я людини та безпека навколишнього середовища, а не певні правила поведінки з конкретними загальнонебезпечними речовинами. На думку автора, саме цей шлях є найбільш прийнятним при подальшому вдосконаленні вітчизняного кримінального закону.

У КК Болгарії предметом злочину виступає «збудник епідемічного захворювання» (ст. 349). У диспозиції п.1 §1 ст. 165 КК Польщі йдеться про «заразну хворобу або заразне захворювання тварин чи рослин», однак такий патологічний процес у живому організмі не можна назвати предметом злочину. І лише литовські законотворці підійшли, на нашу думку, найбільш комплексно та виважено до формулювання відповідного поняття, керуючись положеннями КБТЗ (1972). Зокрема, предметом злочину, передбаченого ст. 267-1 КК Литви, визначено, поряд із біологічною зброєю, *мікроорганізми, інші біологічні речовини чи токсини*, що використовуються при її виробництві.

З об'єктивної сторони, злочин, передбачений ст. 326 КК України, характеризується, перш за все, діянням (дією або бездіяльністю) у вигляді порушення спеціальних правил у сфері біологічної безпеки, зокрема поведінки з біологічними агентами. Тобто бланкетна за своєю конструкцією диспозиція зазначеної норми відсилає до низки Законів України («Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (1994), «Про захист населення від інфекційних хвороб» (2000), «Про перевезення небезпечних вантажів» (2000), «Про державну систему біобезпеки

при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» (2007) тощо) та підзаконних актів, більшість з яких є загальнообов'язковими санітарними нормами МОЗ України (наприклад, ДСП «Безпека роботи з мікроорганізмами I-II груп патогенності» (1999), ДСП «Правила влаштування і безпеки роботи в лабораторіях (відділах, відділеннях) мікробіологічного профілю» (2002) тощо). У цьому контексті слід констатувати, що на сьогодні єдиних правил поведження з біологічними агентами в Україні не існує, хоча відповідний урядовий нормативно-правовий акт уже розроблюється [15, с. 232].

Більша частина досліджених зарубіжних кримінально-правових норм, як і ст. 326 КК України, також сформульовані як *бланкетні*. Зокрема, КК Азербайджану, Білорусі, Грузії, Латвії, Литви та Молдови відсилають до інших актів національного законодавства, які встановлюють правила безпеки при поводженні з небезпечними біологічними речовинами або правила їх обігу.

Водночас відповідні кримінально-правові норми Болгарії (ст. 349, 351) та Польщі (ст. 165) не містять будь-яких посилань на спеціальні правила, якими би встановлювався порядок поведження з такими речовинами. Іншими словами, законодавці вказаних держав не обмежують можливість застосування цих норм виключно до осіб, посадові обов'язки яких вимагають дотримуватись встановлених спеціальних правил, а поширюють їх дію на будь-кого, тобто мовиться про *загального суб'єкта*.

Кримінальні протиправні діяння, за які в ст. 326 КК України передбачена відповідальність, можуть бути вчинені в п'яти формах: порушення правил 1) зберігання; 2) використання; 3) обліку; 4) перевезення біологічних агентів; 5) порушення інших правил поведження з ними. До останньої форми, яка має характер «відкритого списку», можна віднести решту *унормованих* можливих способів маніпуляцій з біологічними агентами: переміщення, пересилання, випробування, відношення (висівання), модифікації, знищення, утилізації, захоронення тощо.

Подібна розгалуженість форм вчинення кримінально караного діяння, що досліджується, характерна також для КК Азербайджану, Латвії, Литви і Молдови. Однак, окрім азербайджанської кримінально-правової норми (ст. 248 КК), решта містять *виключні* переліки таких форм. Зокрема, диспозиція ст. 98 КК Латвії включає лише шість альтернативних форм вчинення протиправного діяння: «порушення правил виробництва, придбання, передачі, зберігання, обробки або використання» [8]. Диспозицією ст. 224 КК Молдови передбачено сім альтернативних форм такого діяння: «порушення встановлених правил виробництва, ввозу, вивозу, захоронення, зберігання, перевезення чи використання» [9]. КК Литви (ст. 267-1) визначає такі форми злочинного діяння: незаконна розробка, вироблення, придбання, зберігання, транспортування, збут чи інший спосіб передачі [12]. Очевидно, що зазначена побудова диспозиції є недосконалою, адже можливі випадки, коли протиправне поведження з небезпечними біологічними агентами здійснюватиметься в такій формі, що не передбачена кримінально-правовою нормою, однак це жодним чином не усуватиме загрози об'єкту кримінально-правової охорони.

Як бачимо, за певного збігу вказаних форм («виробництво», «зберігання»)

наявні такі, що відрізняються («розробка», «захоронення» тощо). За таких умов упадає в око відсутність у диспозиціях іноземних кримінально-правових норм вказівки на таку форму вчинення досліджуваного діяння, як «облік». Указана форма взагалі не згадується в КБТЗ (1972) та, на думку автора, не створює безпосередньої біологічної загрози. Натомість визначена в КК Литви і Латвії та відсутня в КК України форма суспільно небезпечного діяння «передача» таку загрозу створювати може.

Порівняно спрощений шлях обрали законотворці КК Білорусі та Грузії, які вирішили не вдаватися до перерахування можливих форм вчинення цього кримінального правопорушення, а обмежилися універсальною формулою визначення змісту протиправного діяння: «порушення правил поведження» (ст. 289 КК Грузії) або «порушення правил безпеки при поведженні» (ст. 279 КК Білорусі). Водночас такий підхід лише підсилює «бланкетність» вказаних диспозицій, ставить кримінальний закон у залежність від підзаконних актів, зменшує наповненість кримінально-правових норм конкретним змістом.

Децо осторонь стоять відповідні кримінально-правові норми, передбачені КК Болгарії та Польщі: не пов'язуючи кримінально-протиправне діяння з порушенням будь-яких правил, їх диспозиції визначають його як «поширення» збудників (ч. 3 ст. 349 КК Болгарії) чи хвороби (п.1 §1 ст. 165 КК Польщі).

Окрім діяння, іншими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 326 КК України, є суспільно небезпечні наслідки та причиновий зв'язок між вказаним вище діянням та цими наслідками. Для простого складу порушення правил поведження з біологічними агентами (ч.1 ст. 326 КК України) характерними є три види альтернативних суспільно небезпечних наслідків: у вигляді загрози загибелі людей, або загрози настання інших тяжких наслідків, або шкоди здоров'ю потерпілого. Отже, перші два види наслідків утворюють делікт створення небезпеки (злочин вважається закінченим з моменту створення вказаних реальних загроз неkontrolьованого вивільнення біологічних агентів у навколишнє середовище, у т.ч. інфікування ними людей або інших об'єктів біосфери), третій наслідок – матеріальний склад злочину (злочин закінчений з моменту спричинення шкоди здоров'ю особи). Кваліфікований склад злочину (ч.2 ст. 326 КК України) утворюють суспільно небезпечні наслідки у вигляді реалізованих загроз, визначених простим складом: загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Подібна складна конструкція об'єктивної сторони простого складу порушення правил поведження з біологічними агентами, де момент закінчення злочину пов'язується з настанням альтернативних *різновірневих* наслідків (створенням біозагрози чи заподіянням конкретної шкоди здоров'ю людини), не притаманна жодній із розглядуваних зарубіжних кримінально-правових норм.

Так, у КК Білорусі, Грузії та Латвії простий склад відповідного кримінального правопорушення сконструйовано як *матеріальний*, тобто обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є не тільки діяння у вигляді порушення певних правил, але й конкретні суспільно небезпечні наслідки у вигляді «захворювання людей» (ч.1 ст. 279 КК Білорусі), «шкоди здоров'ю людини, поширення епідемії чи епізоотії або інших тяжких наслідків для навколишнього середовища» (ч.1 ст. 289 КК Грузії),

«істотної шкоди природному середовищу, здоров'ю людей, власності або економічним інтересам» (ч.2 ст. 98 КК Латвії).

Як *делікти створення небезпеки* сформульовані прості склади порушення правил поведінки з біологічними агентами в КК Азербайджану, Молдови і Польщі. Зокрема, момент визнання відповідного злочину закінченим пов'язується зі «створенням загрози заподіяння істотної шкоди здоров'ю людини чи навколишньому середовищу» (ст. 248.1 КК Азербайджану), «створенням реальної загрози заподіяння істотної шкоди здоров'ю населення чи навколишньому середовищу» (ч.1 ст. 224 КК Молдови), «створенням небезпеки для життя чи здоров'я багатьох людей або для власності у великих розмірах» (§1 ст. 165 КК Польщі).

Диспозиції всіх указаних вище зарубіжних кримінально-правових норм містять кваліфіковані (КК Білорусі, Грузії, Польщі), а деякі – особливо кваліфіковані (КК Азербайджану, Болгарії, Латвії, Молдови) склади відповідних злочинів, які передбачають більш тяжкі, порівняно з основним складом, суспільно небезпечні наслідки. За таких обставин заслуговує на увагу той факт, що більшість розглянутих кримінально-правових норм, окрім ч.2 ст. 279 КК Білорусі та ч.3 ст. 98 КК Латвії, при формулюванні суспільно небезпечних наслідків як кваліфікуючих ознак об'єктивної сторони відповідних складів злочину не оперують таким оціночним поняттям, як «інші тяжкі наслідки», що є притаманним вітчизняній нормі (ст. 326 КК України). Натомість вказані цілком конкретні види наслідків: тяжке тілесне ушкодження (ч.2 ст. 349 КК Болгарії), тяжка шкода здоров'ю багатьох людей (§§ 3 і 4 ст. 165 КК Польщі), масове захворювання людей (ст. 248.3 КК Азербайджану, п. «а» ч.3 ст. 224 КК Молдови), смерть людини (ст. 248.3 КК Азербайджану, ч.2 ст. 351 КК Болгарії, ч.2 ст. 289 КК Грузії, (§§ 3 і 4 ст. 165 КК Польщі), смерть двох або більше осіб (ч.4 ст. 98 КК Латвії, ч.4 ст. 224 КК Молдови). Одночасно зі шкодою життю чи здоров'ю людини, значна частина досліджених нами норм зарубіжних КК включають до змісту альтернативних суспільно небезпечних наслідків кваліфікованих складів злочину також *шкоду об'єктам рослинного і тваринного світу, довкілля*: «забруднення, отруєння навколишнього середовища, масова загибель тварин» (ст. 248.2 КК Азербайджана), «виникнення епізоотій» (ч.2 ст. 279 КК Білорусі), «забруднення, отруєння чи зараження навколишнього середовища, масова загибель тварин» (п. «с» і «d» ч. 2 ст. 224 КК Молдови). Вбачається, що така конкретизація суспільно небезпечних наслідків об'єктивної сторони досліджуваного злочину відповідає змісту об'єкта посягання і заслуговує на увагу при подальшому вдосконаленні вітчизняної кримінально-правової норми, передбаченої ст. 326 КК України.

За таких умов підхід литовських законотворців до побудови об'єктивної сторони складу відповідного кримінального правопорушення є таким, що суттєво відрізняється від інших. Зокрема, склад злочину, передбачений ст. 267-1 КК Литви, сконструйовано як *формальний*: для визнання злочину закінченим не вимагається не тільки настання будь-яких суспільно небезпечних наслідків, але й ситуації створення небезпеки для життя і здоров'я людини чи довкілля. Ба більше, ця стаття не передбачає кваліфікованих складів злочину за ознаками заподіяння шкоди здоров'ю людей, смерті людини, інших тяжких наслідків або за будь-якими іншими ознаками.

Із суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 326 КК України, характеризується складною формою вини або виною у формі необережності. Водночас у розділі V Загальної частини КК України, який визначає вини та її форми, складна форма вини не згадується. Остання визнається лише вітчизняною кримінально-правовою доктриною. Зокрема, при умисному порушенні правил поведіння з біологічними агентами психічне ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків першого порядку (створення реальної загрози) характеризується непрямим умислом або кримінальною протиправною самовпевненістю, а до наслідків другого та третього порядку (спричинення реальної шкоди) можливим є лише необережне ставлення винуватої особи у виді кримінальної протиправної самовпевненості. У разі необережного порушення правил поведіння з біологічними агентами суб'єктивна сторона досліджуваного складу злочину характеризується не складною формою вини, а необережністю у виді кримінальної протиправної недбалості (як до порушення відповідних правил, так і до суспільно небезпечних наслідків) [16, с. 126].

Кримінальне законодавство Білорусі (ст. 25 КК), Грузії (ст. 11 КК) та Молдови (ст. 19 КК), на відміну від КК України, визнає *складну форму вини*, зокрема умисне вчинення діяння та необережне ставлення до наслідків, які є кваліфікуючими ознаками злочину. При тому в диспозиціях досліджуваних кримінально-правових норм Білорусі (ст. 279 КК) і Молдови (ч.3 ст. 224 КК) є пряма вказівка законодавця на те, що відповідні суспільно небезпечні наслідки спричинені з *необережності*.

Кримінальні закони решти держав, обраних нами для дослідження, не оперують поняттям складної, подвійної або змішаної форми вини. Натомість у КК Азербайджану (ст. 24.2), Литви (ч.4 ст. 16), Польщі (ст. 8) та Болгарії (ч.4 ст. 11) містяться норми про те, що діяння, вчинене з необережності, визнається кримінальним правопорушенням лише в разі, коли це прямо передбачено у відповідній статті Особливої частини кодексу. Згідно з цими положеннями, суб'єктивна сторона основного (делікт створення небезпеки) та кваліфікованого складів злочину, передбачених статтями 248.1 та 248.2 КК Азербайджану, характеризується умисною формою вини, а особливо кваліфікованого складу, передбаченого ст. 248.3 КК Азербайджану, – необережною (як прямо зазначено в диспозиції статті). Відповідно, суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 267-1 КК Литви, характеризується виключно *умисною* формою вини. Про це свідчить як відсутність прямої вказівки на необережне вчинення злочину, так і наявність такої ознаки, як «незаконність» вказаних у диспозиції діянь.

У КК Болгарії та Польщі прості та кваліфіковані склади досліджуваних злочинів, які із суб'єктивної сторони передбачають вини у формі *необережності* (як щодо діяння, так і щодо наслідків), виділені в окремі норми (ст. 351 КК Болгарії та §§ 2 і 4 ст. 165 КК Польщі), як вимагає кримінально-правова техніка, притаманна також германській та скандинавській правовим групам.

Зважаючи на відсутність у КК Латвії положень про складну форму вини, а також визначення умислу (ст. 9) та необережності (ст. 10) як психічного ставлення особи виключно до наслідків свого діяння, можна зробити висновок, що суб'єктивна сторона простого (ч.2 ст. 98) та кваліфікованого (ч.3 ст. 98) складу порушення

правил безпеки при поводженні з небезпечними біологічними речовинами може характеризуватися як умисною, так і необережною формами вини, а суб'єктивна сторона особливо кваліфікованого складу цього злочину (ч. 4 ст. 98), яка передбачає наслідки у вигляді смерті двох і більше осіб, – лише *необережністю*, про що свідчить порівняльний аналіз із нормами цього кодексу про відповідальність за спричинення смерті (ст. 118 і ч.2 ст. 123 КК Латвії).

Суб'єкт злочину, передбачений ст. 326 КК України, спеціальний, тобто це особа, на яку покладено обов'язок дотримуватися правил поводження з біологічними агентами [17, с. 429].

На відміну від вітчизняної кримінально-правової норми, суб'єкти злочинів, передбачених ст. 351 КК Болгарії та ст. 165 КК Польщі, як нами зазначалось вище, є загальними. Також загальним є суб'єкт злочину, передбаченого ст. 267-1 КК Литви, що слідує із формулювання «будь-яка особа».

Водночас КК Азербайджана, Білорусі, Грузії, Латвії та Молдови встановлюють відповідальність за порушення правил поводження з біологічними агентами для спеціального суб'єкта, тобто особу, яка за родом своєї діяльності зобов'язана дотримуватися встановлених правил безпеки.

Окрім того, кримінальні закони Молдови (ст. 224 КК) та Литви (ч.2 ст. 267-1 КК) передбачають відповідальність *юридичних осіб* за вчинення досліджуваних злочинів. Це також не збігається з позицією вітчизняного законодавця, однак заслуговує на увагу.

Висновки. Підсумовуючи викладене, результатами проведеного нами компаративного аналізу кримінального законодавства держав-представниць постсоціалістичної правової сім'ї про відповідальність за порушення правил поводження з біологічними агентами визначимо такі.

З огляду на дуалістичний характер суспільної небезпечності досліджуваних протиправних діянь (які загрожують як життю і здоров'ю населення, так і об'єктам тваринного і рослинного світу), кримінально-правову норму, яка встановлює відповідальність за порушення правил поводження з біологічними агентами (ст. 326 КК України), доцільно перенести до окремого розділу «Кримінальні правопорушення проти біологічної безпеки України» Особливої частини КК України, яким об'єднати протиправні посягання на прийнятні умови життєдіяльності людей, тварин, рослин як живих організмів, їх генетичну цілісність.

Потребує вдосконалення формулювання предмету злочину, передбаченого ст. 326 КК України. Вбачається, що найбільш конвенційно прийнятним та зрозумілим для вітчизняного законодавства буде таке його формулювання: «патогенні мікроорганізми, токсини або інші небезпечні біологічні агенти».

Зміст діяння як конститутивної ознаки об'єктивної сторони розглядуваного складу злочину пропонуємо доповнити такою формою, як «передача», водночас поняття «облік» виключити як таке, що не використовується ні в КБТЗ, ні в жодній із проаналізованих зарубіжних кримінально-правових норм.

Доцільно також основний склад досліджуваного злочину (ч.1 ст. 326 КК), залежно від рівня наслідків, диспозитивно роз'єднати на простий, яким створюється реальна біологічна загроза (делікт створення небезпеки), та кваліфікований, яким

заподіюється конкретна шкода людині чи довкіллю. Натомість чинний кваліфікований склад цього злочину (ч. 2 ст. 326 КК) визначити як особливо кваліфікований та, замість поняття «інші тяжкі наслідки», вказати у диспозиції статті конкретні особливо небезпечні наслідки, наприклад, такі: масове захворювання людей, масова загибель тварин чи рослин, заподіяння матеріальної шкоди в особливо великому розмірі.

Пропонуємо також доповнити розділ V Загальної частини КК України нормою про складну форму вини, зокрема унормувати об'єктивно існуючу ситуацію умисного вчинення діяння та необережного ставлення до його наслідків, які є кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення.

Використані джерела:

1. Андрейчин М. А., Копча В. С. Біотероризм. Медична протидія : монографія. Тернопіль : Укрмедкнига, 2005. 300 с.

2. Конвенція о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении от 10 апреля 1972 года. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>. (дата звернення: 10.09.2021).

3. Сердюк П. П. Теорія кримінальної відповідальності у сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 45 с.

4. Уголовный кодекс Азербайджанской республики / науч. ред., предисловие проф. И. М. Рагимова; перевод с азербайджанского Б. Э. Аббасова. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 325 с.

5. Уголовный кодекс Республики Беларусь: введ. в действие Законом Республики Беларусь от 09.07.1999 № 275-З. URL : <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>. (дата звернення: 10.09.2021).

6. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287. *Законодательный Вестник Грузии*, 1999, № 41(48). URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212>. (дата звернення: 10.09.2021).

7. Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. и вступ. статья А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой; перевод с латыш. А. И. Лукашова. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 313 с.

8. Kriminālikums, Likums, pienēmts 17.06.1998 (attēlotā redakcija: 02.02.2021). *Latvijas Vēstnesis*, № 199/200, 08.07.1998. URL : <https://m.likumi.lv/ta/id/88966>. (дата звернення: 10.08.2021).

9. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002. *Monitorul Oficial*, 2009, № 72-74, ст. 195. URL : <https://lex.justice.md/ru/331268/>. (дата звернення: 10.09.2021).

10. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А. И. Лукашов, проф. Н. Ф. Кузнецова; вступ. статья А. И. Лукашова, проф. Э. А. Саркисовой; перевод с польского Д. А. Барилевич. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 234 с.

11. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. проф. А. И. Лукашова; перевод с болгарского Д. В. Милушева, А. И. Лукашова; вступ. статья И. И. Айдарова. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 298 с.

12. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas: patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968 (suvestinė redakcija nuo 2021-01-01). URL : <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555/asr>. (дата звернення: 10.09.2021).

13. Салагор І. М. Біологічні патогенні агенти як предмет злочину, передбаченого ст. 326 КК України. *Юридична Україна*. 2020. № 10. С. 18-27.

14. Глосарій термінів з хімії. Укладачі Й. Опейда, О. Швайка. Донецьк : Ін-т фізико-органіч. хімії і вуглекислоти ім. Л.М. Литвиненка НАН України, Донецький нац. ун-т, 2008, 738 с.

15. План заходів щодо реалізації Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я» на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 1416-р. *Офіційний вісник України* від 07.02.2020. № 10, ст. 405.

16. Шамсутдінов О. В. Особливості змісту вини в кримінальних правопорушеннях зі складною об'єктивною стороною (статті 272-275, 326 КК України). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021, Вип. 3 (95). С. 118-129.

17. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютогін та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютогіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.

References:

1. Andreychin, M. A., Kopcha, V. S. (2005) *Bioterorizm : Medychna protydiya* : monograph. Ternopil : Ukrmedknyha. [in Ukrainian].

2. Konventciia o zapreshchenii razrabotki, proizvodstva i nakopleniia zapasov bakteriologicheskogo (biologicheskogo) i toksinnogo oruzhiia i ob ikh unichtozhenii ot 10 aprelia 1972 goda (1972) N.p. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>. [in Russian].

3. Serdiuk, P. P. (2013) *Teoriia kryminalnoi vidpovidalnosti u suchasnomu kryminalnomu pravi: porivnialno-pravove doslidzhennia. Extended abstract of doctor's thesis. Zaporizhzhia*. [in Ukrainian].

4. Ugolovnyi kodeks Azerbaidzhanskoi respubliki (2001) I. M. Ragimov (Ed.); B. E. Abbasov (Tr.). Sankt-Peterburg : Iuridicheskii tsentr Press. [in Russian].

5. Ugolovnyi kodeks Respubliki Belarus : veden v deistvie Zakonom Respubliki Belarus ot 09.07.1999 № 275-3. (1999) N. p. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>. [in Russian].

6. Ugolovnyi kodeks Gruzii : *Zakonodatelni Vestnik Gruzii - Legislative Herald of Georgia*, 41(48) (1999) URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212>. [in Russian].

7. Ugolovnyi kodeks Latviiskoi Respubliki (2001) A. I. Lukashov, E. A. Sarkisova (Eds.); A. I. Lukashov (Tr.). Sankt-Peterburg : Iuridicheskii tsentr Press. [in Russian].

8. Krimināllikums, Likums : attēlotā redakcija 02.02.2021. *Latvijas Vēstnesis*, 199/200. (1998; 2021). URL : <https://m.likumi.lv/ta/id/88966>. [in Latvian].

9. Ugolovnyi kodeks Respubliki Moldova, 18.04. 2002. *Monitorul Oficial*, 72-74, art. 195 (2009). URL : <https://lex.justice.md/ru/331268>. [in Russian].

10. Ugolovnyi kodeks Respubliki Polsha (2001) A. I. Lukashov, N. F. Kuznetcova (Eds.); A. I. Lukashov, E. A. Sarkisova (Intr.); D. A. Barilovich (Tr.). Sankt-Peterburg : Iuridicheskii tsentr Press. [in Russian].

11. Ugolovnyi kodeks Respubliki Bolgariia (2001) A. I. Lukashov (Ed.); D. V. Milushev, A. I. Lukashov (Tr.); I. I. Aidarov (Intr.) Sankt-Peterburg : Iuridicheskii tsentr Press. [in Russian].

12. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas: patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968; suvestinė redakcija nuo 2021-01-01. (2021) N. p. URL : <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555/asr>. [in Lithuanian].

13. Salahor, I. M. (2020) Biologichni patohenni ahenty yak predmet zlochynu, peredbachenoho st. 326 KK Ukrainy. *Yurydychna Ukraina. - Legal Ukraine, 10, 18-27*. URL : [https://doi.org/10/37749/2308-9636-2020-10\(214\)-3](https://doi.org/10/37749/2308-9636-2020-10(214)-3). [in Ukrainian].

14. Hlosarii terminiv z khimii (2008) /Y. Opeida, O. Shvaika (Hab.). Donetsk : Lytvynenko In-t of Physical and Organic Chemistry and Coal Chemistry NASU, Donetsk State University. [in Ukrainian].

15. Plan zakhodiv shchodo realizatsii Stratehii zabezpechennia biologichnoi bezpeky ta biologichnoho zakhystu za pryntsyptom «yedyne zdorovia» na period do 2025 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.11.2019 No.1416-r. (2019) N. p. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine, 2020, 10, art. 405*. [in Ukrainian].

16. Shamsutdinov, O. V. (2021) Osoblyvosti zmistu vyny v kryminalnykh pravoporushenniakh zi skladnoiu obiektyvnoiu storonoiu (statti 272-275, 326 KK Ukrainy). *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka - Bulletin of the Dido renko Luhansk State University of Internal Affairs, 3 (95), 118-129*. URL : <https://doi.org/10/33766/2524-0323.95.118-129>. [in Ukrainian].

17. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna : pidruchnyk (2015) / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin et al. ; V. Ya. Tatsij, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin (Eds.). 5-te vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2021

Шамсутдинов А. В., кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Национальной академии Службы безопасности Украины (г. Киев, Украина)

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ НОРМ УКРАИНЫ И НЕКОТОРЫХ ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ГОСУДАРСТВ ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ ПРАВИЛ ОБРАЩЕНИЯ С БИОЛОГИЧЕСКИМИ АГЕНТАМИ

В статье исследованы уголовно-правовые нормы Азербайджана, Белоруссии, Грузии, Латвии, Литвы, Молдовы, Болгарии и Польши об ответственности за противоправное обращение с опасными биологическими агентами и токсинами. Установлены общие и различные подходы в соответствующем отечественном и зарубежном законодательстве. Констатировано, что большинство исследованных УК относят это правонарушение к преступлениям против окружающей среды; по тяжести последствий предусматривают, кроме простого, квалифицированный и особо квалифицированный составы этого преступления; четко определяют неосторожную форму вины по отношению к тяжким последствиям такого нарушения правил. На этом основании сформулированы конкретные предложения по усовершенствованию действующей уголовно-правовой нормы, предусмотренной ст. 326 УК Украины.

Ключевые слова: компаративный метод, зарубежное законодательство, состав уголовного правонарушения, деликт создания опасности, микроорганизмы, токсины, биологическая безопасность.

Shamsutdinov O., Ph. D. in Law, Professor at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

COMPARATIVE ANALYSIS OF NORMS OF CRIMINAL LAW OF UKRAINE AND SOME POST-SOCIALIST STATES ON LIABILITY FOR VIOLATION OF THE RULES FOR TREATMENT OF BIOLOGICAL AGENTS

The article examines criminal law of Azerbaijan, Belarus, Georgia, Latvia, Lithuania, Moldova, Bulgaria and Poland about liability for illegal treatment of dangerous biological agents and toxins. Common and distinctive approaches in Ukrainian and foreign criminal law has been addressed. It was stated, that the most of considered foreign Criminal Codes classify the aforesaid crime as an offense against the environment. The moment of crime's end under the foreign Criminal Codes scrutinized in different ways, however subject to offense severity the majority of the considered provisions define the qualified and specifically qualified corpus delicti. There is also no unanimity on the definition of the form of guilt of aforesaid crime, however most of the Criminal Codes set out a negligent forms of guilt of serious consequences resulting in death.

On that ground some recommendations have been provided to improve the provisions of the Art. 326 of the Criminal Code of Ukraine. This Art. 326 is proposed to carry over into a new section "Criminal offenses against biological safety of Ukraine" of the Special Part of the Criminal Code, which consolidate offenses against life of humans, animals, plants as living organisms, their genetic integrity. The subject matter of hereto crime determine as a "pathogenic microorganisms, toxins or other dangerous biological agents". Body of a crime is proposed to be supplemented by such elements as "production" and "utilization", while the concept of "accounting" should be disposed as not used in any of acts foreign criminal law, which were considered. The components of aforesaid crime (part 1 of Art. 326), according to the consequences, to divide into simple, which implies a real biological threat (tort of creating a risk of danger), and qualified, which causes specific harm to humanity or the environment. Alternately, define the current qualified corpus delicti of aforesaid crime (part 2 of Art. 326) as specifically qualified corpus delicti and instead of the term "other serious consequences" define in the disposition of the article specific dangerous consequences, such as: mass human disease, mass death of animals or plants, causing material damage in a particularly large amount.

Keywords: comparative method, foreign law, corpus delicti, delict of the creating of danger, microorganisms, toxins, biological safety.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.96.151-161

УДК 342.9:[331.1.:316.334.3](477)

*Стахів О. О., аспірант кафедри адміністративного та кримінального права
Дніпровського національного університету (м. Дніпро, Україна)*

e-mail: stakhov5558@gmail.com

ORCID iD : orcid.org/0000-0002-6301-5387

СФЕРА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті окреслено концептуальні підходи до визначення сутності соціально-трудо-вих відносин, встановлено причини, що актуалізують необхідність їх вивчення в су-часних соціально-політичних умовах розвитку суспільства. Виокремлено та проаналі-зовано особливості сфери соціально-трудо-вих відносин як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Розглянуто чинники формування сфери соціально-трудо-вих відносин, шляхи їх розвитку, напрями активізації функцій держави щодо приведення змісту цих відносин у відповідність з вимогами ринкової економіки. Обґрунтовано, що умовою і базою для ефективного функціонування системи адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудо-вих відносин є її інформаційне забезпечення. До-ведено необхідність підвищення демократизації сфери соціально-трудо-вих відносин на основі оптимального співвідношення їх адміністративно-правового регулювання і саморегулювання.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, державна політика, об'єкт, соціальне партнерство, соціальний діалог, соціально-трудо-ві відносини, сфера соціально-трудо-вих відносин, трудові правовідносини.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток окремої сучасної соціально-політичної системи обумовлюється закладеними в її основі соціально-економіч-ними відносинами, насамперед відносинами власності на знаряддя і засоби вироб-ництва, організації, планування, координації виробничих процесів, переважна частина яких формуються та реалізуються у сфері праці. Особливістю сфери со-ціально-трудо-вих відносин є наявність у ній третього суб'єкта, що виступає не лише законодавцем, суддею, а в окремих випадках і стороною соціально-трудо-вих спорів, гарантом певних соціальних прав і соціальної злагоди в державі. Тому саме держава виступає повноправним третім партнером, що бере активну участь не лише в процесі відтворення працівника і його сім'ї, а й у забезпеченні соціального захисту окремої людини в кожному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні теоретичні аспекти адмініст-ративно-правового регулювання сфери соціально-трудо-вих відносин та визна-

чення ролі органів публічної адміністрації в цьому процесі висвітлюють у своїх працях такі відомі вітчизняні вчені: В. Авер'янов, І. Арістова, Г. Атаманчук, О. Байк, О. Бандурка, Ю. Битяк, М. Бліхар, В. Богущкий, Н. Бортник, Т. Василевська, М. Гарашук, Д. Голосніченко, І. Голосніченко, В. Гриньова, С. Гусаров, О. Дніпров, В. Зуй, Є. Додін, С. Ківалов, С. Ковалевська, М. Ковалів, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Н. Лесько, І. Личенко, А. Мельник, М. Мельник, В. Ортинський, Н. Ортинська, У. Парпан, І. Пахомов, Л. Попова, І. Самсін, О. Сушинський, О. Хитра, Л. Чистоклетов, А. Школик та інших. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, багато питань, зокрема виявлення проблем, які гальмують адміністративно-правове регулювання сфери соціально-трудових відносин в Україні в сучасних реаліях на фоні економічної та соціально-демографічної кризи, залишаються недостатньо вивченими, що потребує подальших досліджень та нових підходів у цій сфері науки.

Формулювання цілей. *Метою* статті є узагальнення науково-теоретичних підходів до визначення сутності та змісту сфери соціально-трудових відносин як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Дефініція «сфера соціально-трудових відносин» введена до наукового обігу і стала активно використовуватись відносно нещодавно. Сьогодні потреба в дослідженні сфери соціально-трудових відносин зумовлена багатьма факторами. По-перше, відбулася зміна наукових і прикладних уявлень про роль людини в економічному розвитку суспільства [1, с. 134]. Нині вона розглядається як багатогранний суб'єкт соціально-трудових відносин, створення необхідних умов для розвитку якого є завданням найвищої складності. По-друге, відбулося усвідомлення факту, що вирішення найважливіших завдань соціально-економічної реформи в Україні (мова йде про стабілізацію соціально-економічної і політичної ситуації в країні, становлення і розвиток виробництва принципово нового технологічного рівня, суттєве зниження рівня інфляції та підвищення життєвого рівня населення) стане можливим, у першу чергу, на основі встановлення співробітництва всіх сил суспільства у проведенні узгодженої політики щодо сфери соціально-трудових відносин, а також формування ефективної системи охорони та захисту інтересів усіх без винятку учасників соціально-трудових відносин [2, с. 89]. По-третє, існує нагальна потреба у проведенні повноцінної інтеграції економіки України до світового господарства, що потребує досягнення певного рівня розвитку соціально-трудових відносин, а також вироблення відповідного механізму їх ефективного регулювання шляхом встановлення відповідності національної сфери соціально-трудових відносин європейським та світовим стандартам [3, с. 68]. Поступове усвідомлення суспільством зазначених факторів загострює увагу на вивченні проблем сфери соціально-трудових відносин, а в подальшому повинно трансформуватись у загальнодержавну та регіональні програми діяльності щодо формування національної моделі сфери соціально-трудових відносин. А відправним моментом такої діяльності повинно стати визначення змісту і сутності цієї сфери.

Сьогодні існує одразу декілька напрямків наукових досліджень сфери соціально-трудових відносин як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Зо-

крема, О. О. Петрашак та А. В. Кобринський визначають соціально-трудові відносини як такі, що характеризують економічні, психологічні і правові аспекти взаємозв'язків індивідуумів і соціальних груп у процесах, обумовлених трудовою діяльністю [4, с. 65]. Дане твердження слід визнати вдалим, але нам воно видається не достатньо повним, оскільки не враховує повною мірою об'єктивного характеру існування сфери соціально-трудових відносин та результатів її функціонування, адже соціально-трудові відносини існують незалежно від нашого знання про них і від того, бажаємо ми їх існування чи ні. Водночас безперечним залишається факт обумовленості цих зв'язків саме трудовою діяльністю, але, своєю чергою, соціально-трудові відносини справляють і зворотній вплив на процеси праці і формують ситуацію взаємозалежності працівників. На думку О. М. Лаушкіна, соціально-трудові відносини – це об'єктивно існуючий взаємозв'язок і взаємозалежність суб'єктів цих відносин у процесі праці, які спрямовані на регулювання якості трудового життя [5, с. 14]. А за висновками М. В. Семикіна і Т. О. Беляка, соціально-трудові відносини є комплексом взаємовідносин між їхніми сторонами – найманими працівниками і роботодавцями, суб'єктами і органами сторін за участі держави (органів законодавчої та виконавчої влади) і місцевого самоврядування, що пов'язані з наймом, використанням, відтворенням робочої сили та спрямовані на забезпечення високого рівня і якості життя особистості, колективів та суспільства в цілому [6, с. 14-15].

Ретельний аналіз наведених вище теоретичних підходів дає підстави зробити висновок про те, що під соціально-трудовими відносинами доцільно розуміти об'єктивно існуючі всі економічні, психологічні та юридичні взаємозв'язки і взаємозалежності окремих індивідів і соціальних груп за участю органів публічної адміністрації, які обумовлені трудовою діяльністю і спрямовані на регулювання якості сфери соціально-трудових відносин. А предмет соціально-трудових відносин становлять умови праці в широкому розумінні як сукупність виробничих, трудових і соціально-психологічних факторів, під впливом яких здійснюється трудова діяльність людини. Соціально-трудові зв'язки, таким чином, визначають, по суті, умови відтворення трудового потенціалу.

Сфера ж соціально-трудових відносин виявляється у виникненні протиріччя і забезпеченні взаєморозуміння та узгодження інтересів окремих учасників трудової діяльності в процесі їх подолання. Це безпосередньо виражається в принципах і формах подолання протиріччя між сторонами соціального діалогу і захисту інтересів працівників, а отже, у формуванні державної соціальної політики та механізму її реалізації. З урахуванням цього сферу соціально-трудових відносин слід розглядати як елемент соціальної структури країни та її соціальної політики [7, с. 218]. При тому сфера соціально-трудових відносин виконують подвійну функцію в суспільстві. З одного боку, вона віддзеркалює соціальну політику держави, покликану формувати засади соціального благополуччя суспільства (знижувати і пом'якшувати соціальні протиріччя, забезпечувати відповідний рівень життя населення, що сприятиме зниженню рівня соціальної напруженості, а з іншого – сфера соціально-трудових відносин виконує роль своєрідного важеля, реалізуючи конкретну соціальну мету та стандарти [8, с. 83].

Реалізація принципів і досягнення мети соціальної держави стає неможливою без формування такого типу і моделі сфери соціально-трудоових відносин, яка була б адекватною рівню соціально-економічного розвитку і характеризувалася б достатньо високим рівнем демократизації та відповідності міжнародним стандартам. Окрім цього, реалії сьогодення наочно свідчать, що навіть на міжнародному рівні є цілком легальні інструменти щодо впливу на прийняття міжнародних актів, у тому числі й у сфері соціально-трудоових відносин [9, с. 60-61].

Таким чином, актуальність комплексного вивчення сфери соціально-трудоових відносин не викликає сумніву. У сучасних умовах людині відводиться провідна роль в економічному розвитку. Більш конкретний прояв це знайшло у формуванні концепції людського капіталу, що проголосила головним чинником відтворення не накопичення матеріальних благ, а знання і досвід, вміння, здоров'я, рівень інтелектуального і фізичного розвитку та ряд інших показників якості життя людей, що забезпечують ефективне виконання ними виробничих функцій [10, с. 145].

Природа та сутність сфери соціально-трудоових відносин виявляється в якості життя всіх членів суспільства та вимірюється цілою системою економічних і соціальних параметрів, і, перш за все, показниками розподілу національного продукту. Формування сфери соціально-трудоових зв'язків є складним процесом, що відбувається під впливом різних чинників, серед яких слід виокремити наступні. По-перше, сфера соціально-трудоових відносин завжди є результатом попереднього розвитку суспільства – результатом історичних, культурних, політичних та інших факторів, що визначають вихідну базу для формування і розвитку цієї сфери на всіх фазах історичного розвитку суспільства. Тому процес розвитку сфери соціально-трудоових відносин завжди означає переорієнтування та відбір тих її елементів, які підлягають збереженню від попередньої соціально-економічної системи або їх повної заміни. По-друге, вирішальний вплив на зміст і характер сфери соціально-трудоових зв'язків роблять домінуючі економічні відносини і форми власності на засоби виробництва. По-третє, головним чинником, що визначає зміст сфери соціально-трудоових відносин, завжди є рівень економічного розвитку країни. Чим вище рівень і темпи економічного розвитку, тим ширшою є економічна база і ті сукупні доходи, які стають предметом розподілу між роботодавцями та найманими працівниками [11, с. 124]. По-четверте, сфера соціально-трудоових відносин завжди відображає рівень соціального розвитку, який характеризується традиційними для конкретного суспільства соціальними гарантіями та рівнем соціального захисту працівників. По-п'яте, абсолютно самостійне значення для формування сфери соціально-трудоових відносин має місце соціальної складової в системі функцій, здійснюваних державою. Соціально орієнтована держава неможлива без активної соціальної політики, що дозволяє спрямовувати результати економічного зростання на благо всього населення і без законодавчого закріплення соціальних гарантій. По-шосте, одночасно із внутрішніми факторами вплив на формування сфери соціально-трудоових відносин здійснюють і зовнішні чинники, які можна розділити на дві групи. З одного боку, це вплив країн із високим рівнем розвитку сфери соціально-трудоових відносин та соціального захисту як еталонів

соціального розвитку [12, с. 46-47], а з іншого, не можна не враховувати і процеси глобалізації економіки.

Нове тисячоліття в західному світі ознаменувалося переходом від індустріального до соціально орієнтованого постіндустріального суспільства, у якому соціальна політика набуває дещо іншої скерованості й покликана вирішувати нові задачі. На думку багатьох зарубіжних дослідників, вона направлена на гарантування життєзабезпечення всіх членів суспільства, спрямування позитивного впливу інновацій на умови життя і праці, врахування нових реалій суспільного розвитку, пов'язаних із необхідністю визнання пріоритету людського фактора і більш повного врахування інтересів працівників і суспільства в цілому, усвідомлення цінності інтелектуального потенціалу [13, с. 162]. Водночас для соціальної політики початку XXI ст. характерною є орієнтація на міжнародні стандарти і тенденції розвитку сфери соціально-трудових відносин та їх адаптація до міжнародних вимог.

З урахуванням перерахованих вище факторів, що впливають на процес формування і розвитку сфери соціально-трудових відносин, слід виокремити можливість двоякого шляху їх розвитку. З одного боку, еволюція форм соціально-трудових відносин у рамках відносно незмінних економічних відносин, а з іншого – радикальна трансформація соціально-трудових відносин, обумовлена зміною суспільного ладу.

Без сумніву, на формування сфери соціально-трудових відносин впливає спроможність кожного з партнерів соціального діалогу відстоювати власні інтереси [14, с. 88]. При тому оперативність та ефективність соціального діалогу зумовлені, насамперед, наявністю сильних соціальних партнерів. Захист же прав трудящих, своєю чергою, залежить від сили авторитету й активності представників працівників у колективних переговорах в особі профспілок та їх об'єднань чи інших представників, що обираються найманими працівниками [15, с. 9]. Тому демократизація сфери соціально-трудових відносин не можлива без формування ефективних інститутів соціального діалогу, що дозволяють регулювати їх на двосторонній основі.

Ще однією особливістю процесів формування сфери соціально-трудових відносин є те, що вона перебуває під впливом ринкових і неринкових факторів. Ринкові елементи сфери соціально-трудових відносин – це ті результати функціонування ринкових відносин і ринку праці, які стихійно виявляються в рівнях зайнятості, середньої заробітної плати та безробіття на ринку праці. А неринкові елементи – це, перш за все, цілий ряд зобов'язань, прийнятих на себе державою, які відображаються в національному законодавстві і покликані пом'якшити соціальні наслідки функціонування стихійних ринкових сил [16, с. 140]. Тобто, вихідними передумовами й основою для формування сфери соціально-трудових відносин є, перш за все, визнані державою міжнародні нормативні акти, що встановлюють права і свободи людини у сфері праці.

Приведення змісту соціально-трудових зв'язків у відповідність зі специфікою ринкової економіки неможливе без активізації публічних функцій держави за та-

кими основними напрямками: коригування чинного законодавства з метою посилення правового закріплення державних гарантій тих аспектів трудової діяльності, які стосуються відтворення умов життєзабезпечення працівників, реалізації на практиці відповідно до чинного законодавства мінімального рівня соціальних гарантій та соціального захисту, адекватним вимогам цивілізованих соціально орієнтованих держав і міжнародних норм; вдосконалення законодавства про працю щодо захисту працівників від стихійних проявів функціонування ринку праці та запобігання їх негативного впливу на суспільство, досягнення його соціальної стабільності [17, с. 328]; розробка та реалізація довгострокової державної політики, спрямованої на забезпечення балансу інтересів соціальних партнерів і підтримку справедливого компромісу як однієї з умов забезпечення соціальної стабільності в країні і високого рівня якості життя; формування механізму, що гарантує поступове підвищення рівня ефективності соціального захисту.

Необхідною умовою і базою для ефективного функціонування системи адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудова відносин є її інформаційне забезпечення, яке повинне включати: по-перше, достовірну інформацію про соціально-економічний розвиток країни, що допомагає роботодавцям раціональніше планувати інвестиції, розширювати бізнес і створювати нові робочі місця [18, с. 401]; по-друге, регулярну статистику зайнятості, що дозволяє визначити основні напрямки політики держави і здатну оцінити наслідки впливу конкретних нормативно-правових актів на зайнятість і рівень життя населення [19, с. 43]; по-третє, формування соціальної статистики, здатної оцінити соціальні наслідки реалізації політики в галузі забезпечення умов та охорони праці, оплати й стимулювання праці, а також соціального захисту працівників; по-четверте, проведення спеціальних обстежень соціально-трудова відносин з метою виявлення правових та економічних аспектів, що вимагають застосування спеціальних заходів і рішень з боку держави.

Метою ж адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудова відносин є демократизація соціально-трудова відносин, що розглядається як ознака цивілізованості та соціальної орієнтації держави, інструмент стабільності в суспільстві. Високий рівень демократизації соціально-трудова відносин означає наявність наступних чинників: зрілість і повнота національного законодавства про працю та його відповідність нормам, закріпленим міжнародними конвенціями [20, с. 111]; досягнення такого рівня соціально-трудова відносин, за якого переважна частка трудових проблем вирішувалася б шляхом двостороннього діалогу без втручання держави, але в рамках чинного національного законодавства [21, с. 25]; мінімізація трудових проблем, що вимагають втручання держави як третьої зовнішньої сили та ефективне вирішення яких пов'язане з формуванням дієвих інститутів ринкової економіки, об'єднаних загальними цілями збереження та підтримання соціального миру.

Пряме втручання у сферу соціально-трудова відносин є однією з функцій публічного управління, здійснення якої пов'язане з витратами бюджетних фінансових ресурсів. Тому, чим вище рівень демократизації сфери соціально-трудова відносин у країні і чим менше безпосереднє втручання держави в цю сферу, тим

менше потрібно державних коштів для фінансування такої діяльності. Зрозуміло, що на кожній стадії соціально-політичного розвитку, а особливо в перехідний період, принципового значення набуває пошук такого оптимального співвідношення адміністративно-правового регулювання і саморегулювання сфери соціально-трудових відносин, при якому забезпечуватиметься стабільність у країні, не допускатиметься надмірне соціальне навантаження на бізнес і буде підтримуватися позитивна динаміка показників рівня життя населення.

Висновки. Сфера соціально-трудових відносин, як об'єкт адміністративно-правового регулювання, є комплексом взаємовідносин між сторонами соціально-трудових відносин – найманими працівниками і роботодавцями, суб'єктами й органами сторін за участі держави (органів законодавчої та виконавчої влади) і місцевого самоврядування, що пов'язані з наймом, використанням, відтворенням робочої сили та спрямовані на забезпечення високого рівня і якості життя особистості, колективів та суспільства в цілому. Крім того, комплексний аналіз сфери соціально-трудових відносин в Україні та їх адміністративно-правового регулювання передбачає не лише дослідження національних аспектів її розвитку, але і всебічний аналіз міжнародних чинників впливу. Це означає розгляд сформованої сфери соціально-трудових відносин та міжнародних систем захисту прав і свобод людини, заснованих на документах Організації Об'єднаних Націй, Європейської конвенції про права людини, Європейської соціальної хартії та діяльності спеціальної міжнародної організації із захисту прав трудящих, створеної на основі трипартизму – Міжнародної організації праці.

Використані джерела:

1. Голопич Т. П., Голопич І. М. Правові аспекти соціального регулятора до говірних відносин у трудовому праві України. *Право і Безпека*. 2021. № 1. С. 130–138.
2. Рудик О. А. Методичний інструментарій механізму регулювання соціально-трудових відносин у підвищенні якості життя населення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 28(2). С. 87–91.
3. Силенко Н. М. Соціальне партнерство в системі соціально-трудових відносин: міжнародний та вітчизняний досвід. *Молодий вчений*. 2020. № 4(1). С. 66–69.
4. Петрашак О. О., Кобринський А. В. Оцінка ефективності управління соціально-трудовими відносинами в Україні. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 3. С. 62–70.
5. Лаушкін О. М. Розвиток теоретико-методологічних засад дослідження соціально-трудових відносин у теорії неонституціоналізму. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 17. № 1. С. 13–17.
6. Семикіна М. В., Беляк Т. О. Якість людського капіталу і корпоративна культура: аспекти взаємозв'язку в системі соціально-трудових відносин. *Збірник наукових праць Національного університету кораблебудування*. 2015. № 3. С. 118–125.
7. Назаренко О. М. Основні принципи та проблеми державного регулювання соціально-трудових відносин в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 2. С. 216–222.
8. Поплавська О. М. Договірне регулювання соціально-трудових відносин: проблеми, побудова нової моделі в умовах розвитку цифрової економіки. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 31. С. 81-84.

9. Нестерович В. Ф. Інституційне оформлення суб'єктів впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у Європейському Союзі. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2010. № 3. С. 54-64.

10. Слівінська Н. Актуальні проблеми функціонування соціально-трудових відносин в регіоні. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2017. Вип. 22. С. 143-148.

11. Матвейчук Л. О. Державне регулювання соціально-трудових відносин за умов розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2018. № 1. С. 122-129.

12. Пеньковський С. В. Механізми державного регулювання соціально-трудових відносин на підприємствах України. *Молодий вчений*. 2015. № 6(2). С. 46-49.

13. Руденко О. М. Трансформація соціально-трудових відносин в контексті суспільного розвитку: теоретико-методологічний аспект. *Інноваційна економіка*. 2015. № 2. С. 160-164.

14. Згалат-Лозинська Л. О. Напрями подолання кризи системи соціально-трудових відносин в Україні. *Економіка та право*. 2017. № 1. С. 87-91.

15. Львова Я. Я. Процес гуманізації соціально-трудових відносин у суспільстві. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2017. Т. 22. Вип. 3. С. 8-11.

16. Остапенко Л. О. Соціальний діалог як інструмент регулювання соціально-трудових відносин в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 44(1). С. 139-141.

17. Братниченко Т. М. Поняття та механізм індивідуально-договірному регулювання соціально-трудових відносин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 326-331.

18. Сичова В. В. Особливості соціального діалогу як складової державного управління соціально-трудовими відносинами в умовах постіндустріального суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 1. С. 399-406.

19. Фоміна О. О. Теоретичні основи формування системи регулювання соціально-трудових відносин на засадах відповідальності. *Бізнес Інформ*. 2017. № 3. С. 41-45.

20. Максименко Н. Адміністративно-правове регулювання соціально-трудових відносин: міжнародний досвід управління. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2017. Вип. 1. С. 109-115.

21. Фоміна О., Проданова Л. Соціально-трудові відносини в ринковій системі. *Торгівля і ринок України*. 2015. Вип. 38. С. 21-30.

References:

1. Holopych, T. P., Holopych, I. M. (2021) Pravovi aspekty sotsialnoho rehuliatora do hovirnykh vidnosyn u trudovomu pravi Ukrainy. *Pravo i Bezpeka -Right and safety*, 1, 130-138. [in Ukrainian].

2. Rudyk, O. A. (2019) Metodychnyi instrumentarii mekhanizmu rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn u pidvyshchenni yakosti zhyttia naselennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy, issue 28 (2)*, 87-91. [in Ukrainian].

3. Sylenko, N. M. (2020) Sotsialne partnerstvo v systemi sotsialno-trudovykh vidnosyn: mizhnarodnyi ta vitchyzniani dosvid. *Molodyi vchenyi - A young scientist*, 4 (1), 66-69. [in Ukrainian].

4. Petrashak, O. O., Kobrynskyi, A. V. (2018) Otsinka efektyvnosti upravlinnia sotsialno-trudovymy vidnosynamy v Ukraini. *Ekonomichnyi analiz - Economic analysis*, vol. 28, 3, 62-70. [in Ukrainian].

5. Laushkin, O. M. (2014) Rozvytok teoretyko-metodolohichnykh zasad doslidzhennia sotsialno-trudovykh vidnosyn u teorii neoinstytutsionalizmu. *Ekonomichnyi analiz - Economic analysis*, vol. 17, 1, 13-17. [in Ukrainian].

6. Semykina, M. V., Beliak, T. O. (2015) Yakist liudskoho kapitalu i korporatyvna kultura: aspekty vzaiemozvi'azku v systemi sotsialno-trudovykh vidnosyn. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu korablebuduvannia - Collection of scientific works of the National University of Shipbuilding*, 3, 118-125. [in Ukrainian].

7. Nazarenko, O. M. (2016) Osnovni pryntsypy ta problemy derzhavnogo rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia - Actual Problems of Public Administration*, 2, 216-222. [in Ukrainian].

8. Poplavskay, O. M. (2018) Dohovirne rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn: problemy, pobudova novoi modeli v umovakh rozvytku tsyfrovoi ekonomiky. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii : Ekonomika i menedzhment - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and Management*, 31, 81-84. [in Ukrainian].

9. Nesterovych, V. F. (2010) Instytutsiine oformlennia sub'iektiv vplyvu hromadskosti na pryiniattia normatyvno-pravovykh aktiv u Yevropeiskomu Soiuzi. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti - Problems of jurisprudence and law enforcement*, 3, 54-64. [in Ukrainian].

10. Slavinska, N. (2017) Aktualni problemy funktsionuvannia sotsialno-trudovykh vidnosyn v rehioni. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy - Regional aspects of development of productive forces of Ukraine*, issue 22, 143-148. [in Ukrainian].

11. Matveichuk, L. O. (2018) Derzhavne rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn za umov rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Serii : Derzhavne upravlinnia - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public Administration*, 1, 122-129. [in Ukrainian].

12. Penkovskyyi, S. V. (2015) Mekhanizmy derzhavnogo rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn na pidpryemstvakh Ukrainy. *Molodyi vchenyi - A young scientist*, 6 (2), 46-49. [in Ukrainian].

13. Rudenko, O. M. (2015) Transformatsiia sotsialno-trudovykh vidnosyn v konteksti suspilnoho rozvytku: teoretyko-metodolohichni aspekt. *Innovatsiina ekonomika - Innovative economy*, 2, 160-164. [in Ukrainian].

14. Zghalat-Lozynska, L. O. (2017) Napriamy podolannia kryzy systemy sotsialno-trudovykh vidnosyn v Ukraini. *Ekonomika ta pravo Economics and law*, 1, 87-91. [in Ukrainian].

15. Lvova, Ya. Ya. (2017) Protse humanizatsii sotsialno-trudovykh vidnosyn u suspilstvi. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Ekonomika. The process of humanization of socio-labor relations in society - Bulletin of the Odessa National University. Series: Economics*, vol. 22, issue 3, 8-11. [in Ukrainian].

16. Ostapenko, L. O. (2017) Sotsialnyi dialoh yak instrument rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii*

: *Pravo - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series: right, issue 44 (1), 139-141.* [in Ukrainian].

17. Bratnychenko, T. M. (2008) Poniattia ta mekhanizm indyvidualno-dohovirnogo rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs, issue 41, 326-331.* [in Ukrainian].

18. Sychova, V. V. (2013) Osoblyvosti sotsialnoho dialohu yak skladovoi derzhavnogo upravlinnia sotsialno-trudovymy vidnosynamy v umovakh postindustrialnoho suspilstva. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia - Actual Problems of Public Administration, 1, 399-406.* [in Ukrainian].

19. Fomina, O. O. (2017) Teoretychni osnovy formuvannya systemy rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn na zasadakh vidpovidalnosti. *Biznes Inform - Business Inform, 3, 41-45.* [in Ukrainian].

20. Maksymenko, N. (2017) Administratyvno-pravove rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn: mizhnarodnyi dosvid upravlinnia. *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya : Pravo - Scientific notes Kirovograd State University named after Vladimir Vynnychenko. Series: right, issue 1, 109-115.* [in Ukrainian].

21. Fomina, O., Prodanova, L. (2015) Sotsialno-trudovi vidnosyny v rynkovii systemi. *Torhivlia i rynek Ukrainy - Trade and market of Ukraine, issue 38, 21-30.* [in Ukrainian].

Стахов А. О., аспірант кафедри адміністративного і уголовного права
Дніпровського національного університету (г. Дніпр, Україна)

СФЕРА СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ КАК ОБЪЕКТ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье определены концептуальные подходы к определению сущности социально-трудовых отношений, причин, актуализирующих необходимость их изучения в современных социально-политических условиях развития общества. Проанализированы особенности сферы социально-трудовых отношений как объекта административно-правового регулирования. Рассмотрены факторы формирования сферы социально-трудовых отношений, пути её развития, направления активизации усилий государства по приведению содержания этих отношений в соответствие с требованиями рыночной экономики. Обоснован тезис о том, что условием и базой для эффективного функционирования системы административно-правового регулирования сферы социально-трудовых отношений является её информационное обеспечение, которое должно включать: достоверную информацию о социально-экономическом развитии страны; регулярную статистику занятости и социальную статистику; специальные исследования социально-трудовых отношений. Доказана необходимость повышения уровня демократизации сферы социально-трудовых отношений на основе оптимального соотношения её административно-правового регулирования и саморегулирования, при котором обеспечивается стабильность в стране, не допускается чрезмерная социальная нагрузка на бизнес и будет поддерживаться позитивная динамика показателей уровня жизни населения.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, государственная политика, объект, социальное партнёрство, социальный диалог, социально-трудовые отношения, сфера социально-трудовых отношений, трудовые правоотношения.

Stahiv O., Postgraduate Student of the Department of Administrative and Criminal Law, Dniprovsky National University (Dnipro, Ukraine)

SPHERE OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

The article defines the conceptual approaches to the definition of the essence of social and labour relations, established the reasons that actualize the need for their study in modern socio-political conditions of the development of society. The essence of social and labour relations and the conceptual tools of their analysis are investigated. The sphere of social and labour relations is defined as a set of legal, organizational and financial and economic instruments and mechanisms aimed at ensuring the stability of society. In this context, the sphere of social and labour relations is considered as a system of legislative, socio-economic and moral and psychological guarantees for people able-bodied age, means and events through which a decent standard of living is provided. Conceptual approaches to the methodology of administrative-legal regulation in the field of social and labour relations are determined, the content of the basic concepts in the science of public administration in the field of social and labour relations is indicated, the main directions of scientific research are substantiated. The principles of building a sphere of social and labour relations are considered. The institutional infrastructure of the sphere of social and labour relations is determined. The essence of the institutional infrastructure of the sphere of social and labour relations, which forms an institutional matrix of the state, the main models of social and labour relations and modern world trends in their development, the diversity of approaches used by developed countries in the formation and implementation of state policy on administrative-legal regulation in the field of administrative and legal regulation. social and labour relations. The world trends in the development of the sphere of social and labour relations were revealed. It is proved that for the development of the sphere of social and labour relations in modern Ukraine is characterized by inconsistency and cyclicity, dependence on low implementation of reforms in the political, economic, spiritual and social spheres. It is emphasized that the demographic burden on the able-bodied population is growing, there is a negative impact on most of the wages used, large volumes of shadow payments. The institutional matrix and the morphological model of the sphere of social and labour relations are substantiated. The institutional matrix and the morphological model of the sphere of social and labour relations are substantiated.

Keywords: administrative and legal regulation, state policy, object, social partnership, social dialogue, social and labour relations, sphere of social and labour relations, labour relations.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.96.162-172

УДК 342.951:351.82

Васильєв С. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна)

e-mail: Stas.vasilev.83@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ ТА РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКИХ ПРОПОЗИЦІЙ НА ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Статтю присвячено проблемам правового захисту комерційної таємниці та раціоналізаторських пропозицій на фармацевтичному підприємстві. Визначено пропозиції з приводу внесення змін до чинного законодавства, яке регулює правовий захист комерційної таємниці та раціоналізаторських пропозицій. Запропоновано рекомендації щодо розробки локальних актів фармацевтичних підприємств, які б регулювали проблеми правового захисту комерційної таємниці та раціоналізаторських пропозицій.

Ключові слова: комерційна таємниця, раціоналізаторська пропозиція, правова охорона, інноваційні лікарські засоби.

Постановка проблеми. Здійснення наукових досліджень фармацевтичними організаціями для створення інноваційних лікарських засобів потребує належного правового регулювання. Відомості про результати наукових розробок повинні отримувати правовий захист як об'єкти комерційної таємниці.

Конкурентоспроможність виробництва лікарських засобів може бути підвищена за рахунок впровадження раціоналізаторських пропозицій працівників. При тому майнові та особисті немайнові права раціоналізаторів на результати їхньої інтелектуальної діяльності повинні бути захищені належним чином. Наведені аргументи обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового захисту комерційної таємниці неодноразово ставали предметом досліджень науковців у галузі права та фармації. Зокрема, Ю. С. Каравелкова, О. І. Беляєва та Л. М. Унгурян досліджували проблеми відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності у фармацевтичній галузі [1, с. 178–180]. О. М. Попович та С. П. Кошова вивчали об'єкти інтелектуальної власності в медичній практиці [2, с. 117–124]. Л. В. Полуніна намагалась визначити особливості комерційної таємниці як предмета злочинного посягання [3, с. 119–122]. Водночас вважаємо за потрібне запропонувати власні рекомендації щодо охорони права на комерційну таємницю на фармацевтичному підприємстві.

Проблеми правового регулювання раціоналізаторської пропозиції набагато менше досліджені в юридичній науці, ніж питання про особливості правового захисту комерційної таємниці. Водночас праці окремих дослідників присвячені цій проблематиці, зокрема: Є. А. Булат аналізував деякі аспекти правової охорони раціоналізаторської пропозиції в умовах розвитку інноваційних відносин [4, с. 46–50]; А. В. Аксютіна та Д. О. Фоміна присвятили своє дослідження проблемам правового регулювання раціоналізаторської пропозиції в Україні [5, с. 57–60]; Н. Б. Новицька та Т. П. Бичок вивчали актуальні питання правового регулювання раціоналізаторської пропозиції [6, с. 47–50]. У наукових роботах названих учених висловлені певні ідеї та подані висновки. Водночас проблеми взаємодій авторів раціоналізаторських пропозицій і роботодавців, питання про виплату винагороди раціоналізаторам та щодо правової охорони їхніх інтелектуальних прав багато в чому залишаються недослідженими.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є розробка пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства, яке регулює правовий захист комерційної таємниці та раціоналізаторської пропозиції, а також надання рекомендацій щодо затвердження локальних нормативно-правових актів фармацевтичного підприємства, які б регулювали вказані правовідносини.

Виклад основного матеріалу. Комерційна таємниця та раціоналізаторська пропозиція є об'єктами інтелектуальної власності у сфері виробництва інноваційних лікарських засобів. Варто порівняти законодавчі і доктринальні визначення комерційної таємниці і раціоналізаторської пропозиції. Відповідно до ст. 505 ЦК України, комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та в сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які, відповідно до закону, не можуть бути віднесені до комерційної таємниці [7]. Отже, відомості щодо нових технологій та науково-технічних розробок певного підприємства належать до комерційної таємниці. Одним із різновидів такої інформації можуть бути відомості про розробку інноваційного лікарського засобу.

Ю. С. Каравелкова стверджує, що комерційну таємницю становлять відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, але розголошення яких може завдати шкоди його інтересам. Склад її обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, порядок їх захисту визначаються керівником підприємства самостійно з дотриманням законодавства [1, с. 180]. Звернемо увагу, що відомості про особливості виробництва інноваційного фармацевтичного препарату можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Л. В. Полуніна зазначає, що неправомірне отримання і використання у своїй діяльності чужих наукових здобутків, технологій, управлінських рішень та схем,

іншої інформації, яка є комерційною таємницею, має наслідком отримання безпідставних переваг підприємством, організацією, установою чи підприємцем, які отримали цю інформацію, веде до знищення стимулів для розвитку і вдосконалення форм і способів економічної діяльності, завдає прямої шкоди власникам комерційної таємниці [3, с. 120]. Отже, розробка правових і організаційних заходів з охорони відомостей, які становлять комерційну таємницю на фармацевтичному підприємстві, є важливою гарантією успішного господарювання.

Під час проведення експериментальних досліджень інноваційного лікарського засобу, здійснення доклінічних і клінічних випробувань накопичується певний пакет документів. Зокрема, відповідно до п.7.1.3. Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів, за результатами проведення таких випробувань складається протокол [8]. Згідно із п.5 розділу V «Проведення доклінічного вивчення» Порядку проведення доклінічного вивчення лікарських засобів, за результатами кожного доклінічного дослідження готується звіт [9]. Згідно із Порядком державної реєстрації лікарських засобів, для проведення даної процедури до МОЗ України подаються матеріали реєстраційного досяє на лікарський засіб [10]. Усі вказані вище документи (протоколи, звіти, матеріали реєстраційного досяє) містять певні відомості про нову наукову розробку фармацевтичного підприємства – інноваційний лікарський засіб – і становлять комерційну таємницю фармацевтичного підприємства, яке здійснює наукові дослідження з метою створення нових лікарських засобів.

О. М. Попович відносить до об'єктів інтелектуальної власності у сфері медичної практики наукові праці, конструкторсько-технологічну документацію на медичні прилади та інструменти, звіти про доклінічні і клінічні обстеження лікарських засобів і медичних виробів, графічні матеріали; аудіовізуальні демонстрації, фотографічні твори і слайд-фільми, що ілюструють сучасні медичні технології, медичні винаходи, до яких відносяться пристрої для лікування та діагностики, інноваційні лікарські засоби, штами мікроорганізмів, що застосовуються для діагностики захворювання або лікування, біотехнологічні винаходи тощо [2, с. 120]. Зауважимо, що комерційна таємниця є одним із різновидів об'єктів інтелектуальної власності. Усі перелічені вище об'єкти можуть містити інформацію, яка становить комерційну таємницю фармацевтичного підприємства.

Згідно із ч.3 ст. 39 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 року, кожна держава зобов'язана забезпечити захист даних, які повідомлені іноземною фармацевтичною компанією для отримання дозволу на збут фармацевтичного препарату [11]. Вважаємо, що такі дані можна віднести до комерційної таємниці. Тож повинна існувати правова основа для захисту подібної інформації.

Отже, відомості про результати наукових досліджень зі створення інноваційних лікарських засобів належать до комерційної таємниці виробника лікарських засобів або науково-дослідної установи. Кожне фармацевтичне підприємство має право здійснювати заходи організаційного і правового характеру для захисту інформації, яка становить комерційну таємницю. Зокрема, розробити Положення

про захист комерційної таємниці на підприємстві, внести до колективного договору та посадових інструкцій відповідальних працівників обов'язки із недопущення розголошення комерційної таємниці.

Під час виробництва лікарських засобів працівниками фармацевтичного підприємства можуть бути внесені раціоналізаторські пропозиції. Правовий статус раціоналізаторської пропозиції встановлено в Цивільному кодексі України та Тимчасовому положенні про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні, затвердженому указом Президента України від 18 вересня 1992 року (далі – Положення про раціоналізаторську пропозицію). Згідно із ч.1 ст. 481 ЦК України, раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення в будь-якій сфері її діяльності [7]. Відповідно до п.9 розділу II Положення про раціоналізаторську пропозицію, вона визначається, як пропозиція, яка є новою і корисною для підприємства, котрому вона подана, і передбачає створення або зміну конструкції виробів, технології виробництва і застосовуваної техніки або складу матеріалу [12]. На нашу думку, визначення раціоналізаторської пропозиції, передбачене ЦК України, вказує на сутність певного рішення. Водночас, у Положенні про раціоналізаторську пропозицію вказані обов'язкові ознаки нового рішення.

Науковці також висловлювали власні думки щодо сутності раціоналізаторської пропозиції. Є. В. Булат звертає увагу на те, що раціоналізаторська пропозиція може бути визнана новою, якщо, згідно з наявними на цьому підприємстві даними, така пропозиція раніше не була відомою в тій мірі і ступені, які є достатніми для промислового застосування. На відміну від винаходу або корисної моделі, для визнання пропозиції раціоналізаторською не вимагається встановлення світової новизни [4, с. 48]. Н. Б. Новицька наголошує, що раціоналізаторська пропозиція – це особливий об'єкт інтелектуальної власності, до якого законодавець установив три необхідні вимоги: по-перше, така пропозиція має належати до профілю підприємства, якому вона подана, по-друге, повинна бути новою і, по-третє, мусить бути корисною підприємству, якому подана [5, с. 58]. Отже, будь-які вдосконалення технологічного процесу виробництва лікарських засобів можна розглядати як раціоналізаторські пропозиції.

Варто звернути увагу, що 5 лютого 2013 року для розгляду Верховною Радою України було внесено проект Закону України «Про раціоналізаторську пропозицію» № 1655-VII. Він визначав не тільки поняття раціоналізаторської пропозиції, але також і критерії місцевої новизни, умови надання правової охорони, визначення органу влади у сфері охорони прав на раціоналізаторські пропозиції, порядок подачі і розгляду заяви про реєстрацію раціоналізаторської пропозиції, умови виплати винагороди авторам [13]. На жаль, даний законопроект не розглянутий парламентом, оскільки був відкликаний 27 листопада 2014 року.

Як встановлено у п.35 розділу V Положення про раціоналізаторську пропозицію, підприємство, яке її зареєструвало, видає працівнику свідоцтво на раціоналізаторську пропозицію. Дане свідоцтво підтверджує факт визнання пропозиції

раціоналізаторською та авторство певної особи на дану пропозицію [12]. Зміст свідоцтва про раціоналізаторську пропозицію затверджений відповідним Положенням. Згідно із п.2.2. Положення про свідоцтво про раціоналізаторську пропозицію, такий документ повинен містити назву та фірмове найменування підприємства, яке видає дане свідоцтво, назву раціоналізаторської пропозиції, прізвище та ініціали автора, дату подання пропозиції та дату визнання її раціоналізаторською. Відповідно до п. 3.1. вказаного Положення, підприємство, яке прийняло до розгляду заяву на раціоналізаторську пропозицію, повинно її зареєструвати і протягом місяця з дати реєстрації прийняти щодо неї рішення [14]. Наведені вище правила роботи із раціоналізаторськими пропозиціями працівників стосуються підприємств будь-якої галузі економіки України, у тому числі і фармацевтичних організацій. Отже, фармацевтичні підприємства мають право вживати власних заходів правової та організаційної охорони раціоналізаторських пропозицій. Зокрема, розробити і затвердити Положення про раціоналізаторські пропозиції на підприємстві.

Пропозиції працівників підприємства щодо вдосконалення технологічного процесу виробництва лікарських засобів можуть суттєво підвищити конкурентоспроможність продукції фармацевтичного виробництва. Отже, вони потребують належного заохочення і стимулювання. Правові основи заохочення розробників раціоналізаторських пропозицій встановлені в Інструкції про порядок виплати винагороди за винаходи та раціоналізаторські пропозиції, затвердженій постановою Державного комітету з питань винаходів та відкриттів Ради Міністрів СРСР від 15 січня 1974 року та Положенні про раціоналізаторську пропозицію. Норми розділу III вказаної вище Інструкції регулюють визначення розміру та порядок виплати винагороди раціоналізаторам. Таку винагороду повинен був виплачувати або роботодавець, або Державний комітет з питань винаходів та відкриттів Ради Міністрів СРСР, або міністерство, якому підпорядковується певне підприємство [15]. Наведена інструкція зберігає чинність, хоча багато норм, які закріплені нею, уже є застарілими.

Згідно із п.53 Положення про раціоналізаторську пропозицію, право на винагороду має автор (співавтори) раціоналізаторської пропозиції протягом 2 років від дати початку її використання на підприємстві, яке видало автору свідоцтво на цю раціоналізаторську пропозицію. Розмір винагороди визначається умовами договору між автором і підприємством [12]. Отже, розмір винагороди автора раціоналізаторської пропозиції повинен визначатися на договірних засадах між працівником-раціоналізатором і власником підприємства.

Водночас, відповідно до ч.1 ст. 484 ЦК України, автор раціоналізаторської пропозиції має право на добросовісне заохочення від юридичної особи, якій ця пропозиція подана [7]. Таким чином, за нормами цивільного законодавства, виплата винагороди розробнику раціоналізаторської пропозиції залежить від волі роботодавця. Можливість визначення цієї винагороди на договірній основі не передбачена. Вважаємо, що в цивільному законодавстві варто передбачити гарантії виплати роботодавцем винагороди працівникам, які запропонували раціоналіза-

торські пропозиції. Зокрема, встановити обов'язковість проведення конкурсу раціоналізаторських пропозицій, за умовами якого переможці отримують винагороду. Варто закріпити договірні засади передачі працівником роботодавцю права на використання раціоналізаторської пропозиції. Отже, правовідносини з виплати винагороди раціоналізаторам потребують належного правового регулювання. Варто затвердити новий нормативно-правовий акт про виплату винагороди розробникам раціоналізаторських пропозицій на підприємствах України.

А. В. Аксютіна наголошує на тому, що в Україні відсутній Закон про раціоналізаторську пропозицію, окрім чотирьох статей Цивільного кодексу України, а отже, потребує прийняття окремих спеціальних нормативно-правових актів. Новий закон має забезпечити не тільки охорону права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію, але також охопити своєю дією сферу раціоналізаторської діяльності [5, с. 60]. Пропозицію науковця варто підтримати, оскільки раціоналізаторська діяльність потребує належного правового регулювання.

Є. В. Булат зауважує, що дієвим способом правового захисту раціоналізаторських пропозицій варто визнати патентування [4, с. 50]. Але у випадку запровадження загальнодержавного патентування раціоналізаторських пропозицій може виникнути питання про їх відмінність від винаходів і корисних моделей, адже на даний час суттєвим критерієм для розмежування корисних моделей і раціоналізаторських пропозицій є відсутність світової новизни під час розробки останніх. Тож постане задача розробити відповідні критерії в окремому законодавчому акті.

Висновки. Комерційною таємницею фармацевтичного підприємства можуть бути відомості про створення інноваційного лікарського засобу. Характеристики нового фармацевтичного препарату мають бути зафіксовані в реєстраційному досьє лікарського засобу, яке подається для державної реєстрації, звітах про доклінічні і клінічні випробування.

Раціоналізаторською варто визнати пропозицію, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення в будь-якій сфері промисловості, є новою і корисною для підприємства, якому вона подана, і передбачає створення або зміну конструкції виробів, технології виробництва і застосовуваної нової техніки або складу матеріалу. Подані працівниками або науковцями вдосконалення технологічного процесу виробництва лікарських засобів можуть отримати правовий статус раціоналізаторських пропозицій.

Для забезпечення правової охорони інноваційних розробок лікарських засобів пропонується затверджувати на кожному фармацевтичному підприємстві такі локальні підзаконні акти:

1. Положення про охорону відомостей, які становлять комерційну таємницю, у котрому були б закріплені обов'язки працівників зі збереження комерційної таємниці, визначені відповідальні особи за збереження інформації, що містить комерційну таємницю.

2. Положення про роботу із раціоналізаторськими пропозиціями, де були б передбачені критерії визнання пропозицій працівників раціоналізаторськими та заходи заохочення для працівників-раціоналізаторів.

3. Положення про захист інтелектуальної власності такого змісту:

- перелік відомостей, які можуть належати до інтелектуальної власності підприємства;
- перелік інформації, яка становить комерційну таємницю підприємства;
- вимоги до раціоналізаторських пропозицій працівників та заходи заохочення, які можуть бути застосовані до працівників-раціоналізаторів;
- випадки, у яких підприємство звертається до органів влади для отримання патенту на винахід, корисну модель або промисловий зразок;
- перелік працівників або окремих відділів, на який покладено відповідальність за підготовку документів для отримання патенту;
- порядок та строки підготовки документів для отримання патенту;
- порядок дій працівників підприємства для продовження строку чинності патенту;
- порядок та умови правового захисту відомостей, які становлять комерційну таємницю;
- правові та організаційні заходи щодо забезпечення захисту раціоналізаторських пропозицій.

Для забезпечення заохочення і стимулювання раціоналізаторських пропозицій працівників норму ч.1 ст. 484 ЦК України варто викласти в такій редакції: «Юридична особа, яка розглядає раціоналізаторську пропозицію автора, може використовувати її у виробництві на підставі договору із розробником на платній основі». Необхідно передбачити в цивільному законодавстві обов'язок роботодавця оплатити передачу раціоналізаторської пропозиції для промислового використання. Вважаємо доцільним розробити і затвердити спеціальний Закон України «Про раціоналізаторську діяльність».

Подальші перспективи наукових досліджень правовідносин у сфері охорони комерційної таємниці та раціоналізаторських пропозицій можуть стосуватися вдосконалення правових засад захисту комерційної таємниці та відносин розробників раціоналізаторських пропозицій із роботодавцями.

Використані джерела:

1. Каравелкова Ю. С., Беляєва О. І., Унгурян Л. М. Відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності у фармацевтичній галузі. *Соціальна фармація: стан, проблеми та перспективи* : матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25–26 квітня 2019 року, м. Харків) / ред. кол.: А. А. Котвицька та ін. Харків : НФаУ, 2019. С. 178–180.
2. Попович О. М., Кошова С. П. Інтелектуальна власність у медичній практиці. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С. 117–124.
3. Полуніна Л. В. Поняття комерційної таємниці як предмета злочинного посягання. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*. 2019. № 2. Том 2. С. 119–122.
4. Булат Є. А. Деякі аспекти правової охорони раціоналізаторської пропозиції в умовах розвитку інноваційних відносин. *Право і суспільство*. 2015. № 6-2. С. 46–50.
5. Аксютіна А. В., Фоміна Д. О. До питання правового регулювання раціоналізаторської пропозиції в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми застосування норм цивільного, господарського і трудового права* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 23 лист. 2018 р.) : у 2 ч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 57–60.

6. Новицька Н. Б., Бичок Т. П. Актуальні питання правового регулювання раціоналізаторської пропозиції. *Соціологія права*. 2019. № 3 (30). С. 47–51.

7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення: 26 жовтня 2021 року).

8. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 вересня 2009 року № 690. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09. (дата звернення: 26 жовтня 2021 року).

9. Про затвердження Порядку проведення доклінічного вивчення лікарських засобів та експертизи матеріалів доклінічного вивчення лікарських засобів : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14 грудня 2009 року № 944. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0053-10>. (дата звернення: 26 жовтня 2021 року).

10. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів і розмірів збору за їх державну реєстрацію (перереєстрацію) : постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 року № 376. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005>. (дата звернення: 26 жовтня 2021 року).

11. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності : країни – учасники Світової організації торгівлі від 15 квітня 1994 року. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018. (дата звернення: 26 жовтня 2021 року).

12. Про Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні : указ Президента України від 18 вересня 1992 року № 479/92. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/92>. (дата звернення: 26 жовтня 2021 року).

13. Про раціоналізаторську пропозицію : проект Закону України від 05 лютого 2013 року № 1655-VII. Законотворчість України. *Верховна Рада України*. URL : http://w1.l1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45655. (дата звернення: 26 жовтня 2021 року).

14. Про затвердження Положення про свідоцтво на раціоналізаторську пропозицію та порядок його видачі : наказ Державного патентного відомства України від 22 серпня 1995 року № 129. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0323-95>. (дата звернення: 26 жовтня 2021 року).

15. Інструкція про порядок виплати винагороди за винаходи та раціо налізаторські пропозиції : постанова Державного комітету з питань винаходів та відкриттів Ради Міністрів СРСР від 15 січня 1974 року. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-74>. (дата звернення: 29 жовтня 2021 року).

References:

1. Karavelkova, Yu. S., Bieliaieva, O. I., Unhurian, L. M. (2019) Vidpovidalnist za porushennia prav intelektualnoi vlasnosti u farmatsevtichnii haluzi. *Sotsialna farmatsiia : stan, problemy ta perspektivy : materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (25–26 koitnia 2019 roku, m. Kharkiv) – Social pharmacy: status, problems and prospects: Proceedings of the V International Scientific and Practical Internet Conference (April 25–26, 2019, Kharkiv)*. Kharkiv: National University of Pharmacy, 178–180. [in Ukrainian].

2. Popovych, O. M., Koshova, S. P. (2021) Intelktualna vlasnist u medychinii praktytsii. *Investytsiï: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 13–14, 117–124. [in Ukrainian].
3. Polunina, L. V. (2019) Poniattia komertsii noi taiemnytsi yak predmeta zlochnynnoho posiahannia. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal : teoriia i praktyka – National Legal Journal: Theory and Practice*, 2, 2, 119–122. [in Ukrainian].
4. Bulat, Ye. A. (2015) Deiaki aspekty pravovoi okhorony ratsionalizatorskoi propozytsii v umovakh rozvytku innovatsiinykh vidnosyn. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 6-2, 46–50. [in Ukrainian].
5. Aksiutina, A. V., Fomina, D. O. (2018) Do pytannia pravovoho rehuliuвання ratsionalizatorskoi propozytsii v Ukraini. *Teoretychni ta praktychni problemy zastosuvannia norm tsyvoi lnoho, hospodarskoho i trudovoho prava : materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (m. Dnipro, 23 lyst. 2018 r.) : u 2 ch. - Theoretical and practical problems of application of norms of civil, economic and labor law: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Dnipro, November 23, 2018) : part.1-2*. Dnipro : Publisher Bila K. O. Dnipro : Vydavets Bila K. O., 57–60. [in Ukrainian].
6. Novytska, N. B., Bychok, T. P. (2019) Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання ratsionalizatorskoi propozytsii. *Sotsiologhiia prava – Sociology of law*, 3 (30), 47–51. [in Ukrainian].
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV (2003) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia klinichnykh vyprobuvan likarskykh zasobiv ta ekspertyzy materialiv klinichnykh vyprobuvan i Typovoho polozhennia pro komisii z pytan etyky : nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 23 veresnia 2009 roku № 690 (2009) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : [zakon.rada.gov.ua/laws/ show/z1010-09](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09). [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia doklinichnoho vyvchennia likarskykh zasobiv ta ekspertyzy materialiv doklinichnoho vyvchennia likarskykh zasobiv : nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 14 hrudnia 2009 roku № 944. (2009) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0053-10>. [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi reiestratsii (perereiestratsii) likarskykh zasobiv i rozmiriv zboru za yikh derzhavnu reiestratsiiu (perereiestratsiiu) : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 travnia 2005 roku № 376. (2005) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005>. [in Ukrainian].
11. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti : krainy – uchasyky Svitovoi orhanizatsii torhivli vid 15 kvitnia 1994 roku. (1994) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018. [in Ukrainian].
12. Pro Tymchasove polozhennia pro pravovu okhoronu obiektiv promyslovoi vlasnosti ta ratsionalizatorskykh propozytsii v Ukraini : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 veresnia 1992 roku № 479/92. (1992) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/92>. [in Ukrainian].
13. Pro ratsionalizatorsku propozytsiiu : proekt Zakonu Ukrainy vid 05 liutoho 2013 roku №1655-VII. (2013) N. p. Zakonot vorchist Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=45655. [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro svidotstvo na ratsionalizatorsku propozytsiiu ta poriadok yoho vydachi : nakaz Derzhavnogo patentnoho vidomstva Ukrainy vid 22 serpnia 1995 roku № 129. (1995) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0323-95>. [in Ukrainian].

15. Instruksiiia pro poriadok vyplaty vynahorody za vynakhody ta ratsionalizatorski propozytsii : postanova Derzhavnogo komitetu z pytan vynakhodiv ta vidkryttiv Rady Mi - nistriv SRSR vid 15 sichnia 1974 roku. (1974) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-74>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2021

Васильев С. В., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры истории и общественно-экономических дисциплин Коммунального учреждения «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия» Харьковского областного совета» (г. Харьков, Украина)

ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ И РАЦИОНАЛИЗАТОРСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ НА ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОМ ПРЕДПРИЯТИИ

Статья посвящена проблемам правовой защиты коммерческой тайны и рационализаторских предложений на фармацевтическом предприятии. Предложены изменения в законодательство, которое регулирует правовую защиту коммерческой тайны и рационализаторских предложений. Даны рекомендации по разработке локальных актов фармацевтических предприятий, которые бы регулировали проблемы правовой защиты коммерческой тайны и рационализаторских предложений.

Ключевые слова: коммерческая тайна, рационализаторское предложение, правовая охрана, инновационные лекарственные средства.

Vasyliiev S., *Candidates of law, Associate Professor, Associate Professor of Department of history and socio-economic disciplines of Municipal establishment «Kharkiv humanitarian-pedagogical Academy» of the Kharkiv regional council (Kharkiv, Ukraine)*

LEGAL PROTECTION OF COMMERCIAL SECRETS AND INNOVATIVE PROPOSALS IN THE PHARMACEUTICAL ENTERPRISE

The scientific article is devoted to the problems of the legal protection of trade secrets and innovation proposals in the pharmaceutical industry. Legislation and bylaws, works of scientists in the field of law and pharmacy are studied. The scientific novelty of the study is to identify proposals for amendments to existing legislation governing the legal protection of trade secrets and innovation proposals. Recommendations for the development of local legal acts of pharmaceutical companies, which would regulate the problems of the legal protection of trade secrets and innovation proposals, are suggested.

Innovation should be a proposal that contains a technological (technical) or organizational solution in any industry, is new and useful for the company to which it is submitted, and involves the creation or modification of product design, production technology, and techniques or material composition. Information about the creation of innovative medicine may

be a trade secret of a pharmaceutical company. The characteristics of the new pharmaceutical product can be recorded in the registration dossier of the medicinal product submitted for state registration, reports on preclinical and clinical trials.

To ensure the legal protection of innovative developments of medicines, we proposed to approve the following local bylaws at each pharmaceutical company. First, the Regulation on the Protection of Information Constituting a Trade Secret, which would set out the responsibilities of employees to maintain trade secrets. Secondly, the Regulations on work with innovative proposals of employees, which would provide criteria for the recognition of employee proposals as innovation, and incentives for employees - innovators. Third, the Regulation on the protection of intellectual property, which would establish a list of information that constitutes a trade secret of the enterprise and the requirements for innovation proposals of employees.

Keywords: trade secret, innovation proposal, legal protection, innovative medicines.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.172-183

УДК 349.6

Костюк Н. П., доцент кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (м. Вінниця, Україна)

e-mail: kostuknatalia5@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5272-982X>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

У статті досліджено правове регулювання оцінки впливу на довкілля, напрямки вдосконалення законодавства оцінки впливу на довкілля, етапи розвитку законодавства про оцінку впливу на довкілля, складові елементи економічного механізму управління природокористування. Запропоновано удосконалити законодавчу базу, використовуючи позитивний досвід Польщі при впровадженні *реформи* дозвільної системи у сфері промислового забруднення, приведенні звітування підприємств у відповідність до стандартів ЄС. Указано на необхідність запровадження правових механізмів моніторингу за рівнями негативних впливів діяльності зі спеціального природокористування шляхом встановлення обов'язку спеціального природокористувача застосовувати технічні засоби.

Ключові слова: довкілля, оцінка впливу на довкілля, екологічна експертиза, екологічна безпека, післяпроектний моніторинг, екологічні параметри, критерії оцінки впливу на довкілля, охорона довкілля, правові екологічні вимоги.

Постановка проблеми. Сьогодні вкрай загострилися проблеми захисту навколишнього середовища. Не є винятком й Україна. З метою виявлення характеру і ступеню небезпеки впливу господарської діяльності на довкілля і здоров'я населення як на світовому, так і на національному рівнях приймаються рішення в цій сфері переважно на основі проведення екологічної експертизи та оцінювання впливу на довкілля. Проведення державної екологічної експертизи до 2017 року не відповідало європейським вимогам, унаслідок чого Україна дістала сумну славу держави, законодавство якої не відповідає положенням Конвенції про доступ до

інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (пункт 6(a) Рішення II/5b Наради Сторін Організації Конвенції). Подібне порушення було також встановлено в 2008 році Народою Сторін Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті. Тому прийняття 23 травня 2017 року Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» стало результатом імплементації першої горизонтальної у сфері охорони навколишнього природного середовища Директиви ЄС 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище та дотичних положень Директиви 2003/4 про доступ громадськості до екологічної інформації.

Після підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом наша держава взяла на себе зобов'язання гармонізувати екологічне законодавство з європейським. Значним кроком у цьому напрямку було прийняття Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», який докорінно реформував інститут екологічної експертизи. У цьому контексті постає проблема комплексного дослідження оновленого, модернізованого інституту в системі екологічного права – інституту оцінки впливу на довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці екологічного права дослідженню проблем державного управління в галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища присвячено праці Г. І. Балюк, Н. Р. Кобецької, В. В. Костицького, М. В. Краснової, Н. Р. Малишевої, В. Л. Мунтяна, Ю. С. Шемшученка та ін. Проблематика екологічної експертології висвітлена досить повно як складник екологічного аудиту чи в контексті державного управління природокористуванням у працях О. Багilea, Л. Костюк, О. Лазора, Ю. Скиби, В. Сминової та ін. Правові питання екологічної експертології досліджували В. Андрейцев, А. Гетьман, І. Каракаш, Е. Позняк, О. Ринкова, Т. Третяк, О. Шомпол та ін. Проте, враховуючи той факт, що процедура оцінки впливу на довкілля є новим інструментом, про результати його запровадження можна буде говорити лише після завершення розпочатих процесів. Саме тому особливої актуальності набуває сьогодні вивчення слабких сторін законодавства про оцінку впливу на довкілля з метою усунення суперечностей та неоднозначного тлумачення правових приписів. Українські науковці такі, як: В. М. Комарницький, М. І. Єрофеев та інші, – дослідили певні недоліки законодавства про оцінку впливу на довкілля та пропонують внести корективи та усунути суперечності чинного законодавства.

Формулювання цілей. Не заперечуючи в цілому перспективні та новаторські підходи, передбачені законодавством про оцінку впливу на довкілля, слід проаналізувати відповідні законодавчі і підзаконні норми та висвітлити деякі теоретичні та практичні проблеми, з якими вже стикнулися як уповноважені центральні й територіальні органи в галузі екології та природних ресурсів, так і суб'єкти господарювання. Метою статті є аналіз положень законодавства, що визначають сферу здійснення важливої складової державної екологічної політики, – інституту оцінки впливу на довкілля в системі управління природокористуванням в Україні, а також обґрунтування рекомендацій щодо його удосконалення.

За роки незалежності в Україні виокремилася галузь знань – екологічна експертологія, мета якої – дослідження та розроблення теоретичних засад формування й функціонування екологічної експертизи, обґрунтування методології здійснення екологічної експертизи, визначення наукових засад соціально-правового механізму забезпечення ефективності екологічної експертизи у вирішенні екологічних проблем.

Виклад основного матеріалу. Українське законодавство пройшло декілька етапів поступового відходу від радянських традицій проведення екологічної експертизи до сприйняття європейської моделі екологічної експертизи; це шлях наближення України до міжнародних стандартів у галузі оцінки впливу на довкілля.

Процедура, запроваджена Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», потребує суттєвого удосконалення з метою набуття нею статусу засобу забезпечення екологічної безпеки природокористування. Дослідивши юридичну природу оцінки впливу на довкілля, доходимо висновку, що довкілля – це сукупність природних та природно-антропогенних об'єктів, котрі є формуючою сукупністю факторів впливу на життя та здоров'я людини, причому забезпечення його сприятливості має функціональне спрямування діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. В основу розуміння категорії «довкілля», як складової життя та здоров'я людини, покладено необхідність виділення за критерії в сприяєтливості довкілля не лише дотримання встановлених чинним законодавством вимог щодо дотримання лімітів забруднення навколишнього природного середовища, а і визначення взаємозв'язків між тривалістю життя людини і відповідним станом довкілля в певній місцевості. Крім того, якість захисту довкілля визначається і відповідним рівнем забезпечення стандартів благоустрою населених пунктів, що визначає в тому числі й умови життєдіяльності людини. Видається, доцільно запровадити правові механізми моніторингу (постійного спостереження) за рівнями негативних впливів діяльності зі спеціального природокористування шляхом встановлення обов'язку спеціального природокористувача застосовувати технічні засоби, що дають змогу:

а) фіксувати рівні негативних для екологічної безпеки впливів діяльності (викиди, скиди, інші впливи),

б) записувати на технічні носії відповідні показники за відсутності можливості несанкціонованого доступу до запису;

в) розміщувати відомості щодо таких показників у режимі реального часу на вебпорталі з можливістю вільного доступу до відповідного ресурсу будь-яких осіб.

Європейське природоохоронне законодавство в частині оцінки впливу на довкілля динамічно розвивається. Перша Директива 1985 року трічі доповнювалась та була замінена Директивою 2011 року [1], до якої згодом внесені зміни у 2014 році [2]. На сьогодні ЄС має широкую компетенцію в галузі вирішення екологічних питань, а екологічна інтеграція стала обов'язковою для всіх членів ЄС і кандидатів на вступ до ЄС.

У європейському законодавстві процедура оцінки впливу на довкілля включає таке: можливість для замовника вимагати від уповноважених органів інфор-

мації про те, яку інформацію має надавати замовник стосовно очікуваного довкільного впливу (scoringstage) [3]; зобов'язання замовника надавати інформацію про очікуваний довкільний вплив від планованої господарської діяльності, тобто Звіт про ОВД (EIA report – Annex IV) [4]; інформування уповноважених органів і громадськості (і країни-реципієнта впливу) та проведення консультацій з ними; надання уповноваженими органами влади дозвільного документу про початок планованої діяльності з урахуванням результатів проведених консультацій. Повідомлення про дозвільне рішення оприлюднюються, після чого громадськість може оскаржувати таке рішення в судах. З метою ефективного впровадження вимог Директиви 2011/92/EU, існує ціла низка методологічних рекомендацій та загальноєвропейських стандартів, таких як: посібник щодо визначення необхідності проведення оцінки впливу на довкілля (ОВД) для діяльності з Додатку 2 Директиви [2; 5; 6], посібник з визначення обсягу та деталізації ОВД [4], посібник з підготовки Звіту ОВД [3, 4], матеріали для визначення кумулятивного впливу [7], транскордонного впливу [8; 9; 10], роз'яснень щодо окремих типів проєктів [5; 6; 11; 12; 13; 14; 15], оцінки впливу на клімат та біорізноманіття [16], ландшафти, інші матеріали. Директива щодо довкільних стандартів у водному секторі, Директива 2008/50/EC щодо якості повітря, інші нормативи документи Європейської комісії є добре розвинутою системою стандартів, спрямованою на досягнення доброї якості всіх компонентів довкілля та роз'яснення потенційних загроз довкіллю від господарської діяльності та забезпечення невиснажливого природокористування.

Українські науковці акцентують увагу на необхідності коригування юридичної термінології, яка використовується в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» з метою приведення її у відповідність до потреб практики, перш за все, це стосується ключового терміна «оцінка впливу на довкілля», також потребують уточнення вираз «планова діяльність» та дефініція «громадськість» [17].

М. І. Єрофєєв у своїх працях пропонує встановлення спеціальної процедури проведення оцінки впливу на довкілля для планованої діяльності, спрямованої виключно на забезпечення оборони держави. 30 квітня 2018 року було прийнято Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», у якому термін «антитерористична операція» було змінено на «операція Об'єднаних сил», відповідні зміни мають бути відображені в частині 1 статті 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [18].

Слушною є думка В. М. Комарницького щодо вдосконалення процедури зупинення (припинення) діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля. Автор акцентує увагу на доцільності уточнення законодавчих підстав, за яких має здійснюватися зупинення та припинення експлуатації підприємства чи окремих його цехів (дільниць), у процесі чого порушуються екологічні умови, а саме: пропонується вилучити слово «систематичні» з контексту «порушення у сфері оцінки впливу на довкілля, що не можуть бути усунуті з технічних, економічних або інших причин» із частини 3 статті 16 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»; конкретизувати коло осіб, які мають

право подавати до суду позови про зупинення чи припинення діяльності підприємства в разі порушення законодавства про оцінку впливу на довкілля, включивши до їх складу громадян та громадські природоохоронні об'єднання; застосовувати тимчасову заборону (зупинення) діяльності підприємств чи окремих їх цехів (дільниць) й одиниць обладнання лише у випадку, коли створюється небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля[19].

Вважаємо за корисне при впровадженні реформи дозвільної системи у сфері промислового забруднення, приведенні звітування підприємств у відповідність до стандартів ЄС *використовувати позитивний досвід Польщі, у тому числі інтегрованого дозволу. Це важливо не тільки для успішних євроінтеграційних процесів в Україні, але й для майбутньої співпраці між країнами в природоохоронних та бізнес-проектах.* Ключове завдання реформи – створити на основі законодавства ЄС чіткі та прозорі правила гри для бізнесу в довгостроковій перспективі. Необхідність взаємодії України та ЄС в галузі екологічної політики є незаперечною, не тільки через перспективи інтеграції, а й, насамперед, з огляду на необхідність збереження навколишнього середовища в цій частині планети. Досвід здійснення екологічної політики ЄС є корисним для України з міркувань доцільності та ефективності використання сучасних технологій у сфері природокористування. Польща успішно втілює інструменти екологічної політики і має схожі природні та соціальні умови, тому може бути прикладом результативного використання економічних важелів у реалізації екологічної політики.

Головними складовими елементами економічного механізму управління природокористування, який функціонує в Польщі, є: плата за спеціальне використання природних ресурсів; плата за забруднення навколишнього природного середовища та інші види шкідливого впливу на довкілля; система фінансування і кредитування природоохоронних заходів (державний і місцеві бюджети, природоохоронні фонди, банки, кошти підприємств, іноземні надходження та інвестиції тощо); екологізація податкової і цінової систем; підтримка становлення і розвитку екоіндустрії.

Польща дотримується основного пріоритету екологічної політики, загально-визнаного для всіх країн ЄС, – недопущення забруднення природного середовища шляхом екологічної передбачливості та розважливості. Втілюється це застосуванням так званих «найкращих доступних технологій» (Best Available Technology – BAT) – застосування тих методів виробництва, які на сучасному рівні науково-технічних знань надають можливість гарантувати якомога вищу екологічну безпеку). BAT був запроваджений у 1984 р. директивою 84/360 ЄЕС для боротьби з промисловими забрудненнями атмосферного повітря.

До ринкових регуляторів природокористування, які використовуються в Польщі, належать:

1. Екологічний податок. Польща, як і інші країни з ринковою економікою, широко використовує диференційоване оподаткування залежно від «екологічної сприятливості» продукції. У цьому випадку концепцію оподаткування розробля-

ють з таким розрахунком, щоб окремі підприємства, виробництво яких є екологічно безпечним, не опинилися, порівняно з конкурентами, у не вигідному становищі внаслідок здорожчання продукції.

2. Податкові пільги і субсидії. Головним завданням є стимулювання більш активного застосування сучасних науково-технічних досягнень. Втрати бюджетних коштів, унаслідок впровадження податкових пільг, компенсують надходженнями від оподаткування підприємств, що використовують екологічно небезпечну технологію або виготовляють екологічно шкідливу продукцію.

3. Пільгові позики. Це важлива умова підтримання природоохоронних інвестицій на придбання капітальних благ виробниками. У переліку пільгових позик заслуговують на увагу такі методи, як безвідсоткові чи з субсидованими відсотками позики. До них зараховують різні види пільгового кредиту для фінансової підтримки суб'єктів господарювання, які запроваджують ресурсозберіжні та природоохоронні технології.

4. Платежі за забруднення довкілля.

5. Реформа ціноутворення. Як засвідчує досвід Польщі, завдяки диференціації цін на екологічно забруднену та екологічно чисту продукцію, можна досягти позитивних результатів у зменшенні забруднення довкілля.

Ефективним перспективним стимулом природоохоронної діяльності можна вважати і ринкову реалізацію права на забруднення. Цей механізм є частиною плану заохочення бізнесу до безвідходних технологій та використання високоефективних очисних систем. Вона ґрунтується на різниці між фактичним та екологічно допустимим рівнем забруднення. Якщо фактичний рівень забруднення нижчий від визначеного екологічно допустимого, суб'єкт отримує право на забруднення довкілля у вигляді сертифіката, який можна продати іншим.

В Україні методологічні матеріали європейського рівня до цього часу відсутні, але нагальність уніфікації методологічних підходів та стандартів надзвичайно висока, з огляду на відміну з 1 січня 2016 року всіх норм та обмежень, успадкованих Україною від колишнього Радянського Союзу. Робота в цьому напрямку проводиться дуже повільно й негативно впливає на інвестиційну діяльність, оскільки кожен інвестиційний проєкт вимагає проведення ОВД за міжнародними вимогами та стандартами й змушує українських підприємців виконувати подвійну роботу щодо підготовки Звітів з ОВД як українського формату, так і міжнародного формату задля залучення міжнародних інвестицій.

З метою отримання зауважень та пропозицій до проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2020-2025 роки», Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України оголошено про його публікацію на офіційному вебсайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. Проєкт розпорядження розроблено на виконання пункту 3 Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» як механізм реалізації стратегії, виконання якого дозволить стабілізувати і поліпшити стан довкілля, забезпечити збереження природних екосистем та створити природне середовище, екологічно безпечніше для життя і здоров'я населення.

У 2030 році Україна має досягти такого рівня збалансованого (сталого) розвитку, за якого залежність від використання невідновлювальних природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища будуть зведені до прийнятних рівнів екосистем.

До 2030 року Україна повинна впровадити систему ефективного управління для забезпечення збалансованого користування природними ресурсами з урахуванням необхідності забезпечення ними прийдешніх поколінь.

Для забезпечення виходу України на міжнародні та європейські ринки має бути передбачено здійснення заходів, що гарантують впровадження міжнародних стандартів управління довкіллям й екологічного маркування продукції, прискорення інформатизації сфери охорони довкілля та використання природних ресурсів, створення національної багаторівневої інфраструктури управління гео-екологічними даними та загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

В Україні будуть створені умови для подальшого забезпечення розвитку екологічної мережі, формування репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі за рахунок екологічного відновлення порушених, засолених і деградованих ґрунтів та ґрунтів, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи, а також розширено заповідні території для збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів Полісся.

Розвиток екосистемних послуг дасть змогу створити можливості для сталого розвитку суспільства та екосистеми. Біологічне різноманіття України, яке надає екосистемні послуги, до 2030 року повинно бути збереженим, оціненим і відповідним чином відновленим.

Передбачено створення правової бази для: забезпечення розвитку транспортної та телекомунікаційної інфраструктури, будівництва об'єктів відновлюваної енергетики з урахуванням потреб міграції та вільного пересування тварин; реалізації державної політики у сфері зміни клімату, запобігання подальшої деградації земель та опустелювання, зокрема шляхом ощадливого використання водних ресурсів і впровадження науково, екологічно та економічно обґрунтованих підходів до проведення меліоративних робіт.

Нині в контексті ОВНС Україна відстає і у виконанні міжнародних зобов'язань, і в реалізації власних планів імплементації відповідних конвенцій та оптимізації із законодавством ЄС. Система ОВНС потребує значного вдосконалення та фактично розбудови «з нуля» відповідних механізмів, які б відповідали міжнародним вимогам та практиці ОВНС [20].

Висновки. Дослідивши правове регулювання оцінки впливу на довкілля, дійшли таких висновків: в українському законодавстві, по-перше, недостатнє методологічне забезпечення формування звіту з оцінки впливу на довкілля і його умов; по-друге, відсутня належна система після проєктного моніторингу; по-третє, недостатність дієвих механізмів здійснення контрольної функції як з боку держави, так і з боку громадськості; по-четверте, потребує коригування юридична термінологія.

Наголошуючи на проблемних питаннях, запропоновано наступні шляхи їх вирішення:

- по-перше, слід сформувати інформаційну базу екологічних даних про стан довкілля, відсутність якої унеможливило провести повноцінне моделювання варіантів імовірної зміни довкілля, про що зазначається в законодавстві;

- по-друге, для кожного виду планової діяльності необхідно визначити методологію та критерії оцінки впливу на довкілля;

- по-третє, встановити вимоги післяпроектного моніторингу (зокрема, якщо у висновку з оцінки впливу на довкілля випливає необхідність у висновку, то зазначається: моніторинг впливу планової діяльності на довкілля, здійснення післяпроектного моніторингу із зазначення строків, вимог до його здійснення);

- по-четверте, окреслити підстави, порядок та спосіб встановлення додаткових дій із запобігання, уникнення, зменшення, усунення, обмеження впливу господарської діяльності на довкілля, у тому числі суб'єктів, які надають науково обґрунтовані рекомендації щодо таких заходів;

- по-п'яте, визначити порядок та умови здійснення планової діяльності суб'єктом господарювання за альтернативним варіантом до уповноваженого органу, у разі якщо з оцінки впливу на довкілля з розглянутих виправданих альтернативних варіантів виявляється екологічно обґрунтований варіант, відмінний від запропонованого суб'єктом господарювання.

З огляду на вищевказане,

- з'ясовано, що «негативний» висновок із оцінки впливу на довкілля забороняє реалізацію планованої діяльності у формі територіальних і технічних рішень, запропонованих суб'єктом господарювання, а «позитивний» висновок закріплює обов'язкові «екологічні параметри» планованої діяльності, які не можуть змінюватися на наступних стадіях проектування, під час будівництва чи експлуатації об'єкта. Значення висновку з оцінки впливу на довкілля полягає в тому, що в процесі прийняття рішення про провадження планованої діяльності цим документом визначається її екологічна допустимість чи недопустимість, а також у разі допустимості встановлюються обов'язкові екологічні умови провадження такої діяльності;

- здійснено вивчення особливостей законодавства ЄС про оцінку впливу на довкілля і запропоновано гармонізувати українське законодавство відповідно до законодавства ЄС. Ключове завдання реформи – створити на основі законодавства ЄС чіткі та прозорі правила гри для бізнесу в довгостроковій перспективі. Необхідність взаємодії України та ЄС в галузі екологічної політики є незаперечною, не тільки через перспективи інтеграції, а й, насамперед, з огляду на необхідність збереження навколишнього середовища в цій частині планети. Досвід здійснення екологічної політики ЄС є корисним для України з міркувань доцільності та ефективності використання сучасних технологій у сфері природокористування. Прикладом результативного використання економічних важелів у реалізації екологічної політики може бути Польща, внаслідок успішного втілення крайною інструментів екологічної політики і схожості природних та соціальних умов.

Використані джерела:

1. Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0092>. (дата звернення: 02.11.2021)
2. Directive 2014/52/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2011/92/EU on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0052>. (дата звернення: 02.11.2021)
3. Environmental Impact Assessment of Projects. Guidance on Screening. URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/EIA_guidance_Screening_final.pdf. (дата звернення: 08.11.2021)
4. Environmental Impact Assessment of Projects. Guidance on the preparation of the Environmental Impact Assessment Report. URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/EIA_guidance_EIA_report_final.pdf. (дата звернення: 02.11.2021)
5. Application of EIA Directive to the rehabilitation of landfills. URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/eia_landfills.pdf. (дата звернення: 02.11.2021)
6. Clarification of the application of Article 2(3) of the EIA Directive. URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/eia_art2_3.pdf. (дата звернення: 06.11.2021)
7. EIA Review Check List-2001. URL : <http://ec.europa.eu/environment/archives/eia/eia-guidelines/g-review-full-text.pdf>. (дата звернення: 04.11.2021)
8. Guidance on the Application of the Environmental Impact Assessment Procedure for Large-scale Transboundary Projects. URL : <http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/Transboundary%20EIA%20Guide.pdf>. (дата звернення: 04.11.2021)
9. Communication from the Commission – Trans-European networks : Toward a streamlined approach. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX52007DC0135>. (дата звернення: 04.11.2021)
10. Commission staff working document – Accompanying document to the Communication from the Commission Trans-European Networks : Toward an integrated approach. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX52007SC0374>. (дата звернення: 06.11.2021)
11. Streamlining environmental assessment procedures for energy infrastructure Projects of Common Interest (PCIs). URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/PCI_guidance.pdf. (дата звернення: 06.11.2021)
12. Interpretation of definitions of project categories of annex I and II of the EIA Directive. URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/cover_2015_en.pdf. (дата звернення: 08.11.2021)
13. Interpretation of definitions of certain project categories of annex I and II of the EIA Directive. URL : http://ec.europa.eu/environment/archives/eia/pdf/interpretation_eia.pdf. (дата звернення: 08.11.2021)
14. Interpretation suggested by the Commission as regards the application of the EIA Directive to ancillary associated works. URL : [http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/ Note%20-%20Interpretation%20of%20Directive%2085-337-EEC.pdf](http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/Note%20-%20Interpretation%20of%20Directive%2085-337-EEC.pdf). (дата звернення: 10.11.2021)
15. Application of the EIA Directive to projects related to the exploration and exploitation of unconventional hydrocarbon. URL : <http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/Annexe%202.pdf>. (дата звернення: 10.11.2021)

16. Стокгольмська Декларація (Щодо питань навколишнього середовища) від 16.06.1972 р. «Действующее международное право», Т. 3. Москва : Московский независимый институт международного права. 1997. С. 682-687.

17. Комарницький В. М., Єрофєєв М. І. Питання юридичного визначення термінів з оцінки впливів на довкілля. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип.4 (88). С. 195-202. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/888/805>.

18. Єрофєєв М. І. Сфера застосування оцінки впливу на довкілля: правовий аспект. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип.1 (93). С. 213-223. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1314/1192>.

19. Комарницький В. М. Зупинення (припинення) діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип.1 (93). С. 223-232. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1317/1194>.

20. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019. № 16. Ст. 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>. (дата звернення: 11.11.2021)

References:

1. Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0092>. [in English].

2. Directive 2014/52/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2011/92/EU on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0052>. [in English].

3. Environmental Impact Assessment of Projects. Guidance on Screening. URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/EIA_guidance_Screening_final.pdf. [in English].

4. Environmental Impact Assessment of Projects. Guidance on the preparation of the Environmental Impact Assessment Report. URL: http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/EIA_guidance_EIA_report_final.pdf. [in English].

5. Application of EIA Directive to the rehabilitation of landfills. URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/eia_landfills.pdf. [in English].

6. Clarification of the application of Article 2(3) of the EIA Directive. URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/eia_art2_3.pdf. [in English].

7. EIA Review Check List-2001. URL : <http://ec.europa.eu/environment/archives/eia/eia-guidelines/g-review-full-text.pdf>. [in English].

8. Guidance on the Application of the Environmental Impact Assessment Procedure for Large-scale Transboundary Projects. URL : <http://ec.europa.eu/environment/eiapdf/Transboundary%20EIA%20Guide.pdf>. [in English].

9. Communication from the Commission – Trans-European networks : Towards an integrated approach. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007DC0135>. [in English].

10. Commission staff working document – Accompanying document to the Communication from the Commission Trans-European Networks : Toward and integrated approach. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007SC0374>. [in English].

11. Streamlining environmental assessment procedures for energy infrastructure Projects of Common Interest (PCIs). URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/PCI_guidance.pdf. [in English].

12. Interpretation of definitions of project categories of annex I and II of the EIA Directive. URL : http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/cover_2015_en.pdf. [in English].

13. Interpretation of definitions of certain project categories of annex I and II of the EIA Directive. URL : http://ec.europa.eu/environment/archives/eia/pdf/interpretation_eia.pdf. [in English].

14. Interpretation suggested by the Commission as regards the application of the EIA Directive to ancillary/associated works. URL : <http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/Note%20-%20Interpretation%20of%20Directive%2085-337-EEC.pdf>. [in English].

15. Application of the EIA Directive to projects related to the exploration and exploitation of unconventional hydrocarbon. URL : <http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/Annexe%202.pdf>. [in English].

16. Stokholmska Deklaratsiia (Shchodo pytanna vkolysnogo seredovyshcha) vid 16.06.1972 r. (1997) «Dejstvuyushee mezhduna rodnoe pravo», vol. 3. Moskva: Moskovskij nezavisimyj institute mezhdunarodnogo prava, 682-687. [in English].

17. Komarnytskyi, V. M., Yerofieiev, M. I. (2019) Pytannia yurydychnoho vyznachennia terminiv z otsinky vplyviv na dovkillia. Pytannia yurydychnoho vyznachennia terminiv z otsinky vplyviv na dovkillia. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka – Bulletin of LDUVS named after E.O. Didorenko*, issue 4 (88), 195-202. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/888/805>. [in Ukrainian].

18. Yerofieiev, M. I. (2021) Sfera zastosuvannia otsinky vplyvu na dovkillia: pravovyi aspekt. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka – Bulletin of LDUVS named after E.O. Didorenko*, issue 1(93), 213-223. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1314/1192>. [in Ukrainian].

19. Komarnytskyi, V. M. (2021) Zupynennia (prypynennia) diialnosti pidpriumstv u razi porushennia nymy zakonodavstva pro otsinku vplyvu na dovkillia. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka – Bulletin of LDUVS named after E.O. Didorenko*, issue 1 (93), 223-232. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1317/1194>. [in Ukrainian].

20. Pro Osnovnyzasady (stratehiu) derzhavnoiekolohichnoipolityky Ukrainyna period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28 liutoho 2019 roku. (2019) *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 16, art. 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2021

Костюк Н. П., доцент кафедри права Вінницького торгово-економічного інституту КНТЕУ (г. Вінниця, Україна)

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОЦЕНКИ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

В статье исследовано правовое регулирование оценки воздействия на окружающую среду, пути совершенствования законодательства оценки воздействия на окружающую среду, элементы и природа оценки воздействия на окружающую среду. Рассмотрены этапы развития законодательства оценки воздействия на окружающую среду. Предложено усовершенствовать законодательную базу, используя позитивный

опыт Польши при внедрении реформы разрешительной системы в сфере промышленного загрязнения, приведении отчетности предприятий в соответствии со стандартами ЕС. Указано о необходимости внедрения правовых механизмов мониторинга в соответствии с уровнями негативных влияний деятельности по специальному природоиспользованию путем установления обязанности специального природоиспользователя располагать техническими средствами.

Ключевые слова: правовое регулирование оценки воздействия на окружающую среду, экологическая экспертиза, окружающая среда, экологическая безопасность, послепроектный мониторинг, экологические параметры, экологическая маркировка продукции.

Kostiuk N., Associate Professor of Law Vinnytsa trade and economic Institution KNTEU (Vinnytsa, Ukraine)

THE LEGAL ADJUSTING OF ESTIMATION OF INFLUENCE IS ON AN ENVIRONMENT

For years independence the area of knowledge was distinguished in Ukraine –ecological examination, an aim of that is research and development of theoretical principles of forming and functioning of ecological examination; ground of methodology of realization of ecological examination; determination of scientific principles of sociallegal mechanism of providing of efficiency of ecological examination is in the decision of ecological problems. A research object are public relations, that is regulated by an ecolaw and provide ecological safety, guard of environment, rational use and recreation of natural resources, in the process of making decision about realization of economic activity that can have considerable influence on an environment, taking into account state, public and private interests.

In the article the legal adjusting of estimation of influence is investigated on an environment, directions of perfection of legislation of estimation of influence on an environment, elements and legal nature of estimation of influence on an environment, the stages of development of legislation are examined about the estimation of influence on an environment. It is suggested to perfect a legislative base, using positive experience of Poland or introduction of reform of the permissive system in the field of industrial contamination, bringing of accounting of enterprises to conformity with the standards of EU. In the article it is indicated of the necessity of input of legal mechanisms of monitoring after the levels of negative influences of activity from special by establishment of duty of special to use technical equipments.

Keywords: legal adjusting of estimation of influence on an environment, ecological examination, environment, ecological safety, monitoring, ecological parameters, ecolabeling.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.184-194

УДК 347.2:3

*Маляр С. А., адвокат, доцент кафедри фінансів та маркетингу
Інституту екології, економіки і права (м. Київ, Україна)*

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3136-853X>

e-mail: st.malyar@gmail.com

*Грищенко Л. В., кандидат педагогічних наук, викладач циклової комісії
суспільних дисциплін та правознавства Фахового коледжу «Універсум»
Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)*

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3434-1300>

e-mail: l.hryshchenko@kubg.edu.ua

ПРАВОВА ПРИРОДА КОРИСТУВАННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті досліджено правову природу суспільних відносин, що виникають у сфері користування чужим майном. Встановлено, що право користування чужим майном, як речове право, унормовано цивільним, житловим і земельним законодавством, з огляду на специфіку об'єкту та змісту відповідних відносин. Тому на правовідносини у сфері права користування чужим майном, як речового права, поширюється цивільно-правовий, земельно-правовий та житлово-правовий механізми правового регулювання. Обґрунтовано, що, заради захисту інтересів власників майна та його користувачів, суди в Україні широко застосовують практику Європейського суду з прав людини для створення компромісного варіанту унеможливлення свавільного втручання органів державної влади у сферу приватних інтересів. Доведено необхідність внесення змін до проекту Концепції оновлення Цивільного кодексу України з метою впровадження позитивних напрацювань указаних судових рішень.

Ключові слова: право користування, сервітут, суперфіцій, емфітевзис, речове право, чуже майно.

Постановка проблеми. Останнім часом питання оновлення цивільного законодавства тримають у полі зору багато правознавців та юристів-практиків. Наведене вище безпосередньо підтверджено наявними положеннями проекту Концепції оновлення Цивільного кодексу України (надалі – проект Концепції) [1], один із очільників авторського колективу якої зазначив, що «Цивільний кодекс – це супермаркет правових можливостей» [2]. Слід погодитися із зазначеним висловлюванням, оскільки основні засади приватного права, а відповідно, і цивільного, ґрунтуються на таких чинниках: дій на власний розсуд, ініціою свої прагнення до задоволення невизначеного кола потреб, враховувати інтереси іншого учасника цивільних правовідносин. Саме такі міркування знайшли своє втілення у змісті статей 12-14 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України), де йдеться про межі здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків. Оскільки основний приватноправовий кодифікований нормативно-правовий акт потенційно

© Маляр С. А.,

Грищенко Л. В., 2021

створює низку можливостей для реалізації особи, то виникає питання його удосконалення в частині загально-правового регулювання та проєктування цієї діяльності на окремі правові інститути.

Речові права завжди були предметом дискусій серед юристів різних історичних епох, включаючи римську правову доктрину, історичні здобутки середньовіччя й революцію в правовому регулюванні приватних відносин, з огляду на прийняття перших кодифікованих нормативно-правових актів у цій сфері. Розробка й прийняття чинного на сьогодні ЦК України теж відома суперечностями як щодо назви, структури книги п'ятої, так і безпосередньо природи та змісту тих чи інших речових прав, серед яких різноманіття форм користування чужим майном. Період від набрання чинності основного нормативного акта у сфері приватного права України до сьогодні виділилися певними здобутками цього виду речових прав, однак при тому чимало питань є не вирішеними і запропоновані до переосмислення та опрацювання проєктом Концепції.

Актуальність теми дослідження правової природи користування чужим майном у розрізі основних підходів до оновлення (модернізації) цивільного законодавства є неспростовною, оскільки низка питань щодо користування землею, житлом, іншою нерухомістю на основі правового режиму речових прав на чуже майно постало в новій площині, з огляду на осучаснені вимоги українського суспільства, а також відсутність на науково-теоретичному рівні досліджень подібного характеру.

Практична сторона актуальності дослідження правової природи користування чужим майном у розрізі оновлення (модернізації) цивільного законодавства виявляється в опрацюванні наявних правових приписів стосовно цього різновиду речових прав, положень проєкту Концепції, а також надання пропозицій до останньої, зважаючи на потребу суспільства в реформуванні цивільного законодавства. Проведена робота в рамках дослідження дасть можливість визначитись із якісними та кількісними характеристиками речових прав на чуже майно в площині місця і значення права користування серед інших цивільних прав та обов'язків у змісті відповідних цивільних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх напрацьованих правового режиму речових прав, у тому числі права користування чужим майном, дає можливість виокремити роботи, присвячені загальним засадам правового регулювання речових прав у контексті всієї динаміки їх існування, а також окремим сутнісним ознакам безпосередньо деяких речових прав, з огляду на їх значення для цивільного обороту в ролі засобу до обмеження права власності та задоволення потреби відповідного уповноваженого суб'єкта за рахунок чужого майна.

У полі зору цього дослідження виокремимо напрацювання щодо сервіту, як різновиду користування чужим майном, Г. Ковалик «Сервітути у римському праві та їх рецепція у праві України» [3], де розглянуто питання імплементації відповідних правових приписів римського приватного права до вітчизняної правової системи, В. Сломи «Сервітут як вид речових прав на чуже майно» [4], у якому здійснено комплексне дослідження сервітути в сучасному цивільному праві,

Т. Предчук «Договір про встановлення сервітуту за цивільним законодавством України» [5], де охарактеризовано визначальні риси договору як підстави виникнення подібних взаємин. Безпосередньо опрацюванню природи права користування чужою земельною ділянкою для забудови присвячені роботи К. Пономаренка «Належне здійснення права на забудову земельної ділянки» [6] та О. Малохіб «Правові засади використання земельних ділянок для житлового будівництва» [7]. Питання сутності права в користуванні чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб висвітлено в роботах О. Яворської «Договір як підстава виникнення права користування чужою земельною ділянкою для сільгосп потреб» [8] та О. Пляс «Природа правовідносин користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб та для забудови» [9].

Опубліковані також окремі роботи щодо дослідження захисту речових прав, у тому числі права користування чужим майном, серед яких праці К. Шахназарян «Захист прав на чужі речі за законодавством України» [10], Ю. Філонової «Захист речових прав на чуже майно в Україні» [11].

Утім, з огляду на напрацьований проєкт Концепції, виникає питання осмислення видів права користування чужим майном та змісту кожного.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження правової природи інституту користування чужим майном через визначення кількісних та якісних характеристик наведених речових прав, зважаючи на основні положення проєкту Концепції.

Виклад основного матеріалу. Право користування чужим майном має тривалий ретроспективний шлях розвитку й становлення як різновиду речового права. Відомо, що попри численні дискусії щодо структури й змісту Книги третьої ЦК України, її назва та структура певною мірою відобразили співвідносність і рівнозначність права власності та речових прав на чуже майно.

З урахуванням викладених передумов, до реформування цивільного законодавства розробники проєкту Концепції повернулись до дискусії авторського колективу проєкту ЦК України 1996 року як щодо структури Книги третьої ЦК України, так і стосовно її змістовного та якісного наповнення в частині речових прав. Серед останніх поряд із правом власності чітко відмежовані володіння, щодо правової природи якого немає єдиного підходу ні в розробників проєкту Концепції, ні в авторського колективу проєкту ЦК України, а також інші речові права, серед яких вирізняється право користування чужим майном.

Загальноприйнятими критеріями, які виокремлюють інші речові права на чуже майно з-поміж речових прав, загалом є: 1) абсолютність; 2) обмеження права власності як основного речового права на користь особи або відповідного майна; 3) похідний характер по відношенню до права власності; 4) обмеженість повноважень у юридичному змісті відповідної уповноваженої особи; 5) наявність щодо окремих з них ознаки «слідування» за річчю; 6) застосування комплексу заходів абсолютного захисту за аналогією з правом власності.

Оскільки в площині предмету цього дослідження розглядається право користування, то необхідно зазначити, що під ним розуміється право на вилучення ко-

рисних властивостей з речі. До того ж йдеться про здійснення такого повноваження не в змісті права власності, а щодо речей, які об'єктивно для користувача є чужими, що підтверджується відповідними титульними документами.

Причому, насамперед слід звернути увагу на те, що в літературі існує термінологічна плутанина, де, наприклад, сервітут розглядається як спосіб здійснення речового права [12], що є некоректним, з огляду на викладене щодо переліку речових прав й включення сюди сервітуту, як одного з різновидів речових прав на чуже майно.

Ще одне питання, яке потребує встановлення, – це взаємозв'язок між правомочностями володіння та користування. Вочевидь, існування першого без другого, з урахування сутності володіння як фактичного або господарського панування над річчю, неможливе. У чинній редакції ЦК України право користування чужим майном втілене безпосередньо в сервітутах та праві користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітезис) і праві користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіції). До того ж, якщо говорити про сервітут, то він сприймається як класичне право користування чужим майном, котре встановлене на користь визначеної особи (особистий) або ж з метою обслуговування певної нерухомої речі (земельний). Водночас характерною рисою емфітезиса й суперфіції є цільове використання земельної ділянки визначеною особою, а саме для сільськогосподарських потреб та для забудови відповідно. Загальною спільною рисою наведених речових прав є можливість здійснення правомочності користування вказаним майном, а також об'єктивна приналежність такого майна іншій, відмінній від користувача, особі.

Необхідно зазначити, що в межах Земельного кодексу України (далі – ЗК України) право користування в сучасному вигляді відображається у формі земельного сервітуту та права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови. Причому останні два види користування чужою земельною ділянкою розглядаються окремими дослідниками як штучно поєднані види землекористування [9, с. 189], що не відповідає буквальному тлумаченню ст. 102-1 ЗК України, де вказані види речових прав, поєднані сполучником «або», сутність якого полягає в логічній операції диз'юнкції, тобто вибору одного варіанту з-поміж заданих, але жодним чином не сприйняття подібного предикату як кон'юнкції, тобто розуміння обох складових вираження у взаємопов'язаному сенсі, що можливе за поєднання наведених понять саме сполучником «і».

Крім того, за земельним законодавством, пропонуються і в однойменній главі зазначені такі види права користування земельною ділянкою, відмінні від наведених: 1) право постійного користування земельною ділянкою; 2) право оренди земельної ділянки; 3) похідні права користування, суміжні з правом оренди, що виникають у межах інших договорів (користування земельними ділянками в межах проведення геологознімальних, пошукових, геодезичних та інших розвідувальних робіт, а також при видобуванні бурштину).

Право постійного користування, з огляду на зміст частини 2 ст. 395 ЦК України щодо поширеного переліку речових прав, регламентованих законом, необхідно визначити саме як речове право зі спеціальним правовим режимом, якому

притаманні такі ознаки: 1) має абсолютний характер відносно інших осіб; 2) надає уповноваженій особі правомочність панування над річчю; 3) має виключний характер, бо передбачає існування такого щодо визначеного об'єкта одночасно лише в одного суб'єкта; 4) наділяє уповноважену особу колом речово-правових засобів захисту порушеного права, у тому числі й від протиправної поведінки власника; 5) характеризується безстроковістю та публічністю; 6) простежується наявність права слідування, що безпосередньо віднайшло відображення при переході права власності на земельні ділянки, які перебували в державній власності, у комунальну власність зі становленням самоврядності та майнової відокремленості місцевим самоврядування в нашій державі.

Решта ж з наведених прав у межах розглянутої глави ЗК України є зобов'язально-правовими і не становлять предмет цього дослідження.

Вагомим досягненням земельного законодавства є деталізація сутності та змісту правовідносин у межах земельного сервітуту. Зокрема, через спробу певним чином визначити основний перелік можливих земельних сервітутів, серед яких: право проходу та проїзду на велосипеді, право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху, право на розміщення тимчасових споруд (малих архітектурних форм), право на будівництво та розміщення об'єктів нафтогазовидобування тощо. Водночас раціонально було б певним чином згрупувати наведені види права користування у формі сервітуту в такі: 1) сервітути проїзду, проходу (транспортні); 2) сервітути з розміщення певних споруд; 3) сервітути з розміщення об'єктів видобування природних ресурсів; 4) сервітути для розміщення мереж постачання енергоресурсів та води; 5) сервітути для забезпечення господарювання на сусідній земельній ділянці тощо.

Серед особистих сервітутів ЦК України (ст. 405) містить деталізацію права члена сім'ї власника житла на користування цим житлом, яке викликало в судовій практиці суперечливі висновки. Це пов'язано з наявністю протиріччя між правовим регулюванням подібних відносин за Житловим кодексом України (надалі – ЖК України) та викладеними нормами цивільного законодавства, де в межах першого члена сім'ї навіть після втрати такого спеціального положення має право користування житловим приміщенням, а в рамках другого – втрачає його, відповідно до п.4 ч.1 та ч.2 ст. 406 ЦК України.

При тому сформувалася судова практика на рівні вищої інстанції, де відображені правові підстави застосування положень як житлового [13], так і до цивільного законодавства [14]. Перше судове рішення захищає інтереси колишніх членів сім'ї щодо права користування житловим приміщенням після смерті власника, як наслідок припинення спеціального правового статусу (ст. 156 ЖК України), а друге – визнає юридичний факт припинення правового положення члена сім'ї як правову підставу припинення права користування відповідним житловим приміщенням (ст.ст. 405, 406 ЦК України).

З метою вироблення єдиної правозастосовної позиції Велика Палата Верховного Суду здійснила провадження в подібного роду відносинах й дійшла комплексного та компромісного рішення в постанові від 13 жовтня 2020 року у справі № 447/455/17, з огляду на наявну практику Європейського суду з прав людини

[15]. Мотивувальна частина цієї постанови виявляється досить аргументованою й такою, що певною мірою узгоджується з сутністю права користування житлом членом сім'ї його власника. Так судом було взято до уваги рішення Європейського суду з прав людини щодо сутності права на повагу до приватного і сімейного життя, визначеного ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Конвенція), у тому числі права на житло, яке розглядається в контексті пропорційності втручання органів державної влади у вказану сферу, зокрема через виселення людини із займаного житла. При тому звернено увагу на відповідність закону щодо такого втручання, де сам закон повинен відповідати вимогам чіткості, юридичної визначеності, створенню гарантії захисту особи від подібного свавільного втручання.

Саме через те, що вітчизняне житлове та цивільне законодавство в наведених відносинах певною мірою суперечить одне одному, керуючись вимогами європейської судової інстанції, яка забезпечує дотримання Конвенції, задля відновлення певного балансу інтересів власника житла та члена сім'ї, який втратив це правове положення, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що з урахуванням обставин справи, такі наявні підстави для задоволення позовної заяви щодо втрати права користування колишнім членом сім'ї. Однак це рішення враховує такі питання в контексті житлового права, як-от: забезпеченість іншим житлом обох суб'єктів, можливість проживання в одному житлі тощо.

Наведене лише обґрунтовує потребу додаткового унормування такого особистого сервітуту й розчищення у зв'язку з цим правового поля в межах житлового законодавства, що має бути відтворено й у змісті проєкту Концепції.

Серед новел проєкту Концепції необхідно також виокремити дотримання принципу єдиної нерухомої речі, що поєднує правовий режим земельної ділянки й будівлі, яка на ній знаходиться [6, с. 4], що деякими дослідниками не сприймається через консервативність такого підходу. Водночас цей принцип безпосередньо підтверджений наявною судовою практикою та має відповідне нормативно-правове підґрунтя в цій сфері.

Позитивним надбанням проєкту Концепції міг би стати варіант узгодження положень земельного та цивільного законодавства в частині визначення правового режиму сервітутів, зокрема через викладення безпосередньо в цивільно-правових нормах, що регламентують сервітутні відносини, положень, які б використали приведені групування земельних сервітутів із наступним відсиланням щодо їх подальшої деталізації в земельному законодавстві. Окрему увагу має бути приділено питанням розмежування особистих, земельних та інших сервітутів, де серед останніх мають бути відображені сутнісні характеристики користування чужим нерухомим майном, наприклад: будівлі, споруди тощо.

Подібний підхід надасть можливість відійти від низки непорозумінь у правозастосуванні положень цивільного законодавства щодо сервітутів, як-то має місце в чинній ч. 4 ст. 403 ЦК України, де мова йде про неможливість відчуження сервітуту, що стосується насамперед особистого сервітуту, а з приводу земельного сервітуту й права користування іншим нерухомим майном абз.2 цієї ж частини, а також положення абз.2 ч.1 та ч.2 ст. 101 ЗК України необхідно дійти дещо іншого

висновку. Не менш доречним мало би включення до пропозицій удосконалення цивільного законодавства нормативних приписів, які б узагальнили вимоги до змісту договорів щодо встановлення сервітуту, емфітевзису та суперфіцію.

Розробниками проєкту Концепції запропоновано правову регламентацію низки інших речових прав, які можуть припускати саме користування чужим майном, серед яких поряд із класичним особистим сервітутом у вигляді узурфрукту також і речові обтяження нерухомого майна (житлові, індустріальні тощо), добросусідство та деякі інші. Окрім того, доводиться потреба в нівелюванні таких речових прав, що пов'язані з користуванням чужим майном, як право господарського відання та оперативного управління, які запропоновано замінити правовими конструкціями в рамках існування відповідних організаційно-правових форм юридичних осіб або відповідних приватноправових конструкцій речових прав. Подібна точка зору, вочевидь, має бути належно обґрунтованою, з огляду на статистичні дані використання таких конструкцій користування чужим майном у рамках діяльності юридичних осіб приватного та публічного права, а також відповідної судової практики.

Висновки. Отже, загальноприйнятими критеріями, які вирізняють інші речові права на чуже майно з-поміж речових прав, загалом є: 1) абсолютність; 2) обмеження права власності як основного речового права на користь особи або відповідного майна; 3) похідний характер по відношенню до права власності; 4) обмеженість повноважень у юридичному змісті відповідної уповноваженої особи; 5) наявність щодо окремих з них ознаки «слідування» за річчю; 6) застосування комплексу заходів абсолютного захисту за аналогією з правом власності.

Загальною спільною рисою наведених речових прав є можливість здійснення правомочності користування відповідним майном, а також об'єктивна приналежність такого майна іншій, відмінній від користувача особі.

Право постійного користування необхідно визначити як речове право зі спеціальним правовим режимом, оскільки йому притаманні такі ознаки: 1) має абсолютний характер відносно інших осіб; 2) надає уповноваженій особі правомочність панування над річчю; 3) має виключний характер, бо передбачає існування такого щодо визначеного об'єкта одночасно лише в одного суб'єкта; 4) наділяє уповноважену особу колом речово-правових засобів захисту порушеного права, у тому числі й від протиправної поведінки власника; 5) характеризується безстроковістю та публічністю; 6) простежується наявність права слідування.

Запропоновано згрупувати види права користування у формі сервітуту в такі: 1) сервітуту проїзду, проходу (транспортні); 2) сервітуту з розміщення певних споруд; 3) сервітуту з розміщення об'єктів видобування природних ресурсів; 4) сервітуту для розміщення мереж постачання енергоресурсів та води; 5) сервітуту для забезпечення господарювання на сусідній земельній ділянці тощо.

Задля відновлення певного балансу інтересів власника житла та члена сім'ї, який втратив це правове положення, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що додатковими обставинами для ухвалення рішення щодо задоволення позовної заяви з приводу втрати права користування колишнім членом сім'ї є такі як забезпеченість іншим житлом обох суб'єктів, можливість проживання в одному

житлі та інші. Наведене лише обґрунтовує потребу додаткового унормування такого особистого сервіту у зв'язку з цим правового поля в межах житлового законодавства, що має бути відтворено й у змісті проекту Концепції.

Також запропоновано звернути увагу наукової спільноти у сфері цивільного права на нагальну потребу в реалізації положень проекту Концепції оновлення ЦК України в частині змісту та форм права користування чужим майном і внести до неї ініційовані зміни.

Використані джерела:

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. URL : <https://cutt.lymTS4рУТ>. (дата звернення: 21.11.2021).

2. Стефанчук Р. Цивільний кодекс – це супермаркет правових можливостей. *Українформ*. URL : <https://cutt.ly/iTS00VI>. (дата звернення: 21.11.2021).

3. Ковалик Г. І. Сервітути у римському праві та їх рецепція у праві України: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.01. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2016. 21 с.

4. Слома В. Сервітут як вид речових прав на чуже майно. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 123–126.

5. Предчук Т. В. Договір про встановлення сервітуту за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.03. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2019. 21 с.

6. Пономаренко К. Д. Належне здійснення права на забудову земельної ділянки: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. 22 с.

7. Малохіб О. С. Правові засади використання земельних ділянок для житлового будівництва: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.06. Харків: Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого, 2020. 23 с.

8. Яворська О. Договір як підстава виникнення права користування чужою земельною ділянкою для сільгосп потреб. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 120–124.

9. Пляс О. В. Природа правовідносин користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб та для забудови. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 184–189.

10. Шахназарян К. Е. Захист прав на чужі речі за законодавством України: *автореф. дис. ... канд. юрид наук*: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. 23 с.

11. Філонова Ю. М. Захист речових прав на чуже майно в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.03. Харків: Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого, 2020. 23 с.

12. Скрипник В. Сервітут як спосіб здійснення речових прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 44–49.

13. Постанова судової палати у цивільних справах Верховного суду України від 06 липня 2016 року у справі № 6-3095цс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58986663>. (дата звернення: 21.11.2021).

14. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного суду від 09 жовтня 2019 року у справі № 523/12186/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/review/85075275>. (дата звернення: 21.11.2021).

15. Постанова Великої Палати Верховного суду від 13 жовтня 2020 року у справі № 447/455/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217994>. (дата звернення: 21.11.2021).

References:

1. Kontsepsiia onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy. N. d. N. p. URL : <https://cutt.ly/mTS4pYT>. [in Ukrainian].
2. Stefanchuk, R. (N. d.) Tsyvilnyi kodeks – tse supermarket pravovykh mozhlyvosti. Ukrinform. N. p. URL : <https://cutt.ly/iTS00Bl>. [in Ukrainian].
3. Kovalyk, H. I. (2016) Servituty u rymському pravi ta yikh retsepsiia u pravi Ukrainy. *Etended abstract of candidate`s thesis*. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka. [in Ukrainian].
4. Sloma, V. (2016) Servitut yak vyd rechovykh prav na chuzhe maino. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence, issue 2*, 123–126. [in Ukrainian].
5. Predchuk, T. V. (2019) Dohovir pro vstanovlennia servitutu za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy. *Etended abstract of candidate`s thesis*. Kyiv : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
6. Ponomarenko, K. D. (2021) Nalezhne zdiisnennia prava na zabudovu zemelnoi dilianky. *Etended abstract of candidate`s thesis*. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». [in Ukrainian].
7. Malokhib, O. S. (2020) Pravovi zasady vykorystannia zemelnykh dilianok dlia zhytloвого budivnytstva. *Etended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv: Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Ya. Mudroho. [in Ukrainian].
8. Yavorska, O. (2019) Dohovir yak pidstava vynykennia prava korystuvannia chuzhoiu zemelnoiu diliankoiu dlia silhosp potreb. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 6, 120–124. [in Ukrainian].
9. Plias, O. V. (2015) Pryroda pravovidnosyn korystuvannia chuzhoiu zemelnoiu diliankoiu dlia silskohospodarskykh potreb ta dlia zabudooy. *Yevropeyski perspektyvy - European perspectives*, 1, 184–189. [in Ukrainian].
10. Shakhnazarian, K. E. (2017) Zakhyst prav na chuzhi rechi za zakonodavstvom Ukrainy. *Etended abstract of candidate`s thesis*. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». [in Ukrainian].
11. Filonova, Yu. M. (2020) Zakhyst rechovykh prav na chuzhe maino v Ukraini. *Etended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv: Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Ya. Mudroho. [in Ukrainian].
12. Skrypnyk, V. (2017) Servitut yak sposib zdiisnennia rechovykh prav. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 1, 44–49. [in Ukrainian].
13. Postanova sudovoi palaty u tsyvilnykh spravakh Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 06 lyupnia 2016 roku u spravi № 6-3095tss15. (2016) *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58986663>. [in Ukrainian].
14. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho sudu vid 09 zhovtnia 2019 roku u spravi № 523/12186/13-ts. (2019) *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/review/85075275>. [in Ukrainian].

15. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho sudu vid 13 zhovtnia 2020 roku u spravi № 447/455/17. (2020) *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217994>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2021

Маляр С. А., адвокат, доцент кафедри кафедри фінансов і маркетинга Інституту екології, економіки і права (г. Київ, Україна)

Гриценко Л. В., кандидат педагогічних наук, преподаватель циклової комісії громадських дисциплін і правознавства професійного коледжа «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка (г. Київ, Україна)

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ПОЛЬЗОВАНИЯ ЧУЖИМ ИМУЩЕСТВОМ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ГРАЖДАНСКОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

В статье исследована правовая природа общественных отношений, возникающих в сфере пользования чужим имуществом. Установлено, что право пользования чужим имуществом, как вещное право, урегулировано гражданским, жилищным и земельным законодательством с учетом специфики объекта и содержания соответствующих отношений. Поэтому на правоотношения в области права пользования чужим имуществом как вещного права распространяется гражданско-правовой, земельно-правовой и жилищно-правовой механизмы правового регулирования. Обосновано, что в целях защиты интересов собственников имущества и его пользователей суды в Украине широко применяют практику Европейского суда по правам человека для создания компромиссного варианта предотвращения произвольного вмешательства органов государственной власти в сферу частных интересов. Доказана необходимость внесения изменений в проект Концепции обновления Гражданского кодекса Украины с целью внедрения положительных наработок указанных судебных решений.

Ключевые слова: право пользования, сервитут, суперфиций, эмфитевзис, вещное право, чужое имущество.

Maliar S., Associate Professor of Finance and Marketing Institute of Ecology, Economics and Law (Kyiv, Ukraine)

Hryshchenko L., Lawyer, Lecturer of Cycling Commission of Social Sciences and Law of Applied College "Universum" of Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine)

LEGAL NATURE OF USING OTHER PEOPLE'S PROPERTY IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE

The article examines the legal nature of social relations that arise in the use of another's property. It is noted that the years of the Civil Code of Ukraine have created the preconditions for radical changes in the legal regulation of civil relations within a number of legal institutions, among which property rights are the most established and yet the most dynamic in content and form given the needs of society. they are realized. All this started the work of the author's team to create an implementation project to update the Civil Legislation of Ukraine, which, taking into account the logical and semantic approach to understanding the relevant term and content and quality of the proposed changes still modernize civil law.

The above only strengthens the practical and theoretical interest of scholars and practitioners in the field of law on the legal regulation of the right to use someone else's property in modern conditions and determine the prospects for reforming this civil law institution. Attention is focused on the scientific and theoretical relevance of the study of the legal nature of the right to use someone else's property in the multifaceted nature of its manifestation. It is argued that the practical side of the relevance of the study of the legal nature of the right of use is manifested in the development of changes to current civil legislation by supplementing and editing the provisions of the draft Concept of updating the Civil Code of Ukraine. Scientific works were analyzed, the subject of which was the study of the legal regulation of the right to use someone else's property as a property right.

It is established that the right to use someone else's property, as a real right, is regulated simultaneously by civil, housing, land legislation, taking into account the specifics of the object and the content of the relevant relations. As a result, the regulation of legal relations in the field of the right to use someone else's property, as a property right, is simultaneously subject to civil law, land law and housing law mechanism of legal regulation. It is substantiated that in order to protect the interests of property owners and users of the latter, domestic case law is widely used by the European Court of Human Rights to create a compromise option to prevent arbitrary interference of public authorities in the private interest. Reasoned conclusions on the possibility of making changes to the draft Concept of updating the Civil Code of Ukraine in order to implement the positive developments of these court decisions are presented separately.

Keywords: the right to use, easement, superficies, emphyteusis, property rights, other people's property.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.194-205

УДК 342.7

Перепьолкін С. М., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна)

e-mail: psm-13@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2914-5898>

Філянїна Л. А., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна)

e-mail: filyanina.la@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8805-5510>

РОЗШИРЕННЯ ПРАВ ЖІНОК НА СЛУЖБУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ ДЕРЖАВ

Проблема розширення прав жінок на службу в збройних силах держав визнається актуальною не лише вченими з багатьох країн світу, а також і переважною більшістю громадян, громадських діячів і представників політичних еліт. Задля її вирішення держави докладають зусиль як на індивідуальному, внутрішньодержавному, так і на колективному, міжнародному рівнях. Однак сформовані протягом багатьох століть на основі принципу несприйняття рівності жінок і чоловіків у правах на проходження служби в збройних силах держав традиції, звичаї, культурна практика,

гендерні стереотипи та законодавство не сприяють швидкому вирішенню окресленої проблеми. Тому на основі проведеного аналізу еволюції розширення прав жінок на службу в збройних силах провідних країн світу в статті виявлено найбільш поширені проблеми, з якими стикаються жінки під час проходження військової служби, та розроблено пропозиції задля їх вирішення.

Ключові слова: права жінок, гендерна нерівність, гендерні стереотипи, дискримінація, жінки-військовослужбовці, збройні сили, національна безпека, закони і звичаї війни.

Поставка проблеми. Однією з характерних рис розвитку внутрішньодержавного та міжнародного права в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. є постійне розширення прав жінок у різноманітних сферах людського життя, зокрема в проходженні служби в збройних силах держав.

За досить короткий проміжок часу цей напрямок відстоювання гендерної рівності отримав як своїх прихильників, так і критиків. До сьогодні наукова дискусія з різних аспектів цього питання, наприклад, стосовно ролі жінок у Другій світовій війні, збільшення чисельності жінок у складі збройних сил, залучення жінок до виконання бойових завдань, просування жінок по службі на керівні посади тощо, триває. Поряд із науковцями (А. Беккер, Л. Вінкел, О. Гарнюк, О. Дрозд, М. Ейблс, Д. Кемпбелл, О. Руднева, А. Шефер), активну участь і ній беруть також діючі офіцери збройних сил різних держав, політики та представники громадськості (Н. Вавілова, Г. Карпюк, Д. Кемерон, Т. Коллінз, Л. Хейворд).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій у цій сфері засвідчив, що проблемі гендерної рівності у збройних силах із кожним роком надається все більше уваги. Жінки-військовослужбовці у складі збройних сил завзято намагаються довести свою спроможність нарівні з чоловіками відстоювати інтереси власних держав, не тільки надаючи медичні послуги, але й беручи участь у безпосередніх військових діях. Сучасні жінки мають лідерські здібності для побудови успішної кар'єри в рамках військової справи та відмінну фізичну форму для участі у військових операціях. Посилання на приналежність до жіночої статі, як привід для відмови призначати жінок на керівні посади чи для отримання дозволу брати безпосередню участь у бойових діях, усе частіше визнається неприпустимим.

Формулювання цілей. З огляду на наведене вище, мета статті полягає в проведенні правового аналізу еволюції розширення прав жінок на службу в збройних силах держав, виявленні найбільш поширених проблем, з якими стикаються жінки під час проходження військової служби, та розробці пропозицій задля їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. В історії розвитку людської цивілізації жінки разом із чоловіками неодноразово брали участь у різних військових кампаніях. Здебільшого вони організовували побут військовослужбовців, забезпечували їхній фізичний та емоційний добробут, здійснюючи господарську чи медичну роботу (кухарки, прачки, швачки, медсестри). Лише невелика кількість жінок брали безпосередню участь у військових діях разом із чоловіками. Часто задля цього, а також заради власної безпеки, жінки маскувалися та пе-

реодягалися в чоловічу форму. Тому протягом багатьох століть питанню забезпечення спеціальних умов проходження служби жінками в збройних силах держав не надавалось важливого значення. Лише після Другої світової війни, у якій жінки масово брали участь уже і в бойових зіткненнях із зброєю в руках, питання про нормативно-правове закріплення статусу жінок-військовослужбовців та їхню участь у воєнних діях стали розглядати на міжнародному рівні. Так у положеннях Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. зазначено, що із військовополоненими жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю, й однаково прихильно, як і з чоловіками (ст. 14); у будь-яких таборах, де перебувають військовополонені жінки, має бути передбачене окреме санітарне обладнання (ч.2 ст. 29); жінку-військовополонену, що відбудватиме покарання внаслідок винесеного вироку, мають тримати в окремому приміщенні під наглядом жіночого персоналу (ст. 108) [4].

Зазначимо, що поряд із положенням міжнародних конвенцій про закони і звичаї війни, принцип рівності чоловіків і жінок та заборону будь-якої дискримінації щодо жінок було закріплено і в багатьох інших міжнародно-правових актах. Наприклад, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачає рівні політичні, економічні соціальні, культурні та громадянські права, незалежно від сімейного стану, та вимагає від держав прийняття національного законодавства, що забороняє дискримінацію жінок [5]. Пекінська декларація визнає за жінками права на всебічну участь на основі рівності в усіх сферах життя суспільства, включаючи участь у процесі прийняття рішень, доступі до влади. Також п. 18 декларує, що досягнення глобального миру нерозривно пов'язано з розвитком жінок, які є основною силою лідерства, розв'язання конфліктів та сприяння міцному миру на всіх рівнях [7]. У Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир та безпека» акцентована увага на значенні жінок-військовослужбовців при виконанні певних завдань у миротворчих операціях, де військові і миротворчі цілі перетинаються [19].

Зауважимо, що в багатьох державах жінки залишаються недостатньо представленими на державних та корпоративних керівних посадах, отримують меншу заробітну плату і рідше, ніж їхні колеги-чоловіки, здобувають професійну освіту. Часто гендерна дискримінація – це наслідок давніх традицій, релігійних звичаїв, культурної практики, чинних законів та політики відмови сприймати жінку на рівні з чоловіком. Гендерні стереотипи до сьогодні мають вплив при визначенні соціальної, професійної, управлінської ролі жінки в суспільстві. А висування жінок на традиційно чоловічі посади також руйнує звичні очікування щодо чоловічих та жіночих гендерних ролей [10, с. 159].

П. Чоудхрі, наприклад, зазначає, що існує тверде переконання, що боротьба за своєю природою – це заняття чоловіків, а армія – це суто чоловічий простір, з огляду на всі аспекти війни. Водночас долучення жінок кидає виклик звичним гендерним ролям у суспільстві. Але незважаючи на начебто загрозливе проникнення останніх до армії Індії, її склад продовжують визначати за гендерною ознакою [3, с. 18].

Своє чергою, на думку М. Макензі, жінки можуть на рівні з чоловіками брати участь у бойових діях, а змішані бойові підрозділи не менш ефективні, ніж суто чоловічі. На переконання дослідниці, настав час відмовитися від політики, що розглядає половину американців (жінок) як менш рівних, а заборона жінкам-військовослужбовцям брати участь у бойових діях спирається на хибні стереотипи та застаріле розуміння війни [9, с. 41-42].

Отже, незважаючи на міжнародні зобов'язання держав щодо забезпечення неупередженості та гендерної рівності між чоловіками і жінками, останні продовжують відчувати порушення їхніх прав, зокрема і під час проходження військової служби.

Безперечним аргументом є те, що для просування по службі необхідно бути кваліфікованим фахівцем у своїй галузі, а політика просування жінок кар'єрними сходами не повинна бути приводом для корегування посадових вимог. Зростаюча роль жінки на військовій службі змінила баланс між роботою та життям і стала основою при кадрових змінах. Жінка-військовослужбовець має продовжувати службу на бойових посадах відповідно до гендерно нейтральних стандартів, орієнтованих на виконання специфічних завдань. Жінки можуть нестандартно підходити до успішної реалізації бойових завдань, демонструвати лідерство та спроможні формувати нові ідеї краще, ніж чоловіки.

До того ж, необхідно наголосити, що жінки-військовослужбовці призначаються на керівні посади здебільшого у збройних силах держав з великою кількістю жінок-парламентарів, жінок-керівників та особливо в тих державах, що займаються миротворчою діяльністю, де такі посади набувають нового значення [1, с. 355]. Нерідко важливим чинником призначення жінки на керівну посаду у збройних силах виступають її політичні переконання, котрі також впливають на гендерні моделі поведінки [8, с. 4-5].

Зокрема, у сучасних збройних силах США служить більше 200 тис. жінок, з яких 74 104 особи проходять службу в армії США, що складає приблизно 16 % від загальної чисельності військовослужбовців. Але так було не завжди. Закон про інтеграцію жінок до складу збройних сил 1948 р. передбачав обмеження: жінкам забороняли служити на борту більшості кораблів військово-морських сил і будь-яких літаків, що були призначені для виконання бойових завдань, або, імовірно, могли брати участь у них. Водночас, даний закон не забороняв жінкам брати участь у наземних бойових діях, однак обмежував їхню участь у збройних силах (до 2 % військовослужбовців і 10 % офіцерів)[18]. У 60-70-х роках ХХ ст. збільшенню кількості жінок на військовій службі сприяв дефіцит кваліфікованих чоловіків для вербування на військову службу, а також рух за рівні права останніх. Жінки вимагали однакових можливостей у всіх сферах діяльності, включаючи національну оборону. Показовою щодо жінки-військовослужбовця є справа «Струк проти Міністра оборони» 1972 р. Підставою для її розгляду було примусове звільнення вагітної жінки зі складу військово-повітряних сил. Заслухавши доводи генерального

адвоката, суд рекомендував військово-повітряним силам відмовитися від звільнення С. Струк та змінити свою політику щодо автоматичного звільнення жінок військовослужбовців у разі вагітності [16].

Натомість, уже у 1980 р. Конгрес уперше після закінчення війни у В'єтнамі відновив реєстрацію чоловіків, але не жінок для можливої військової служби з метою сприяння будь-якому призову на військову службу. Своєю чергою, у 1981 р. Верховний суд США ухвалив у справі «Rostker v. Goldberg» рішення, згідно з яким виключення жінок з обов'язкової реєстрації не визнавалось порушенням положень П'ятої поправки. Міністерство оборони США, зі свого боку, у 1981 р. ухвалило «правило ризику», відповідно до якого жінки виключались із бойових частин або місій, у ході яких останні ризикували потрапити під прямий ворожий вогонь чи могли бути захоплені в полон [20]. Згодом, у 1993 р., спеціальним законом було заборонено жінкам служити на борту військових кораблів, а починаючи з 1994 р. США скасували «правило ризику» та запровадили загальну політику обмеження служби жінок у Збройних силах. Жінкам дозволялось служити лише в підрозділах, що не брали безпосередньої участі в наземних боях.

Значних змін політика розширення прав жінок у збройних силах США почала зазнавати з 2011 р. Багато в чому їх виникнення було пов'язане з реалізацією положень Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир та безпека». Безпосереднє нормативно-правове закріплення такі зміни отримали в багатьох законах, серед яких доречно згадати про Закон «Про національну оборону» 2011 р. та Закон «Про жінок, мир та безпеку». Так, відповідно до положень першого з наведених вище Законів, кожна служба зобов'язувалася здійснити перегляд правил, що стосувалися жінок-військовослужбовців щодо забезпечення рівності в правах з чоловіками під час проходження ними служби у Збройних силах США. Своєю чергою, у статтях Закону «Про жінок, мир та безпеку» було передбачено затвердження Стратегії щодо збільшення кількості жінок для врегулювання конфліктів та розбудови миру. Як наслідок, у червні 2019 р. США прийняли нову Національну стратегію щодо жінок, миру та безпеки, яку адміністрація Д. Трампа назвала першою у своєму роді [21, с. 107].

Протягом тривалого часу негативно до служби жінок у збройних силах ставилися і у Великобританії. Наприклад, за результатами проведеного у 2000 р. Міністерством оборони Великобританії дослідження, його організатори дійшли висновку, що жінки, які беруть участь у наземних бойових діях, можуть негативно вплинути на «згуртованість підрозділу». Негативно про можливість проходження жінками служби у бойових підрозділах висловлювалися і представники вищого командування Збройних сил Великобританії. Так, полковник Р. Кемп, який у 2003 р. керував британськими військами в Афганістані, стверджував, що залучення жінок новобранців зменшує ефективність проведення військових операцій в армії. Крім того, з не великої кількості жінок, які мали бажання приєднатися до піхоти, більшість не мала належної фізичної підготовки [2]. Аналогічну думку висловлював і полковник у відставці Т. Коллінз, котрий зазначив, що піхота не місце для жінки, і дозволити їм виконувати бойові завдання – це виключно політично

коректна екстравагантність. Для підрозділів близького бою необхідно піднімати планку фізичної підготовки, а не опускати [14].

Отже, нездатність жінок відповідати стандартам фізичної підготовки, встановлених для чоловіків, що може вплинути на зниження загальних стандартів бойових підрозділів, розглядається противниками проходження служби жінками у бойових підрозділах як один із основних чинників прототи.

Водночас слід зазначити, що на сучасному етапі можливості проходження жінками служби у збройних силах Великобританії постійно розширюються. Так 8 липня 2016 р. прем'єр-міністр Д. Кемерон оголосив про поступове скасування винятків для жінок-військовослужбовців, які проходять службу в бойових сухопутних військах. З листопада 2016 р. жінки змогли приєднатися до Королівського бронетанкового корпусу. Наприкінці 2018 р. жінки отримали можливість проходити службу в Генеральній службі Королівської морської піхоти, Піхоті та Королівському полку військово-повітряних сил. З 2019 р. усі посади в Збройних Силах були відкриті для жінок, за винятком Gurkhas, з міркувань бойової ефективності [11, с. 15]. Станом на 1 квітня 2021 р. жінки становили 11 % регулярних сил Великої Британії, а це 16 470 осіб [12].

Акцентуємо увагу на тому, що проходження служби жінками в бойових підрозділах дозволяється за законодавством й багатьох інших іноземних держав. Так в усіх бойових підрозділах мають право служити жінки Канади. У 2008 р. приблизно 15,3 % Збройних сил Канади складала жінки-солдати [15, с. 18], з них 4,3 % жінок служили на бойових посадах (артилерія, піхота, бойовий інженер та інше) [6]. Можливість служити жінкам на рівні з чоловіками на будь-яких посадах у Збройних силах Ізраїлю була нормативно закріплена Законом про військову службу 2000 р. Станом на 2011 р. 88 % усіх посад в ізраїльській армії були доступними для кандидатів жіночої статі, однак з них жінки обіймали лише 69 %. Зростає за останні роки і кількість жінок-учасниць бойових дій. Так у 2012 р. лише 3 % жінок проходили службу на бойових позиціях. За чотири наступні роки їхня кількість зростає до 7 % та продовжує збільшуватися [21, с. 108].

Актуальною проблема розширення прав жінок на службу в збройних силах є і для України, де станом на березень 2021 р. нараховувалось 31 757 жінок. Від загальної кількості військовослужбовців жінки складають 15,6 %, з них: 4 810 – офіцери (8,9 %), 25 780 – особи рядового, сержантського та старшинського складу, а також 1 162 курсантки [22].

Як крок до позитивних зрушень у бік вирішення цієї проблеми можна вважати реєстрацію Верховною Радою України під № 5713 від 29 червня 2021 р. Проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях». Проте, як свідчить практика в цій сфері багатьох іноземних держав, для реального досягнення рівності жінок і чоловіків у Збройних силах України слід докласти ще багато зусиль.

Підсумовуючи проведений аналіз наукових публікацій, присвячених питанню розширення прав жінок на службу в збройних силах держав, зауважимо,

що поряд із обмеженнями відповідних можливостей на законодавчому рівні, жінки-військовослужбовці стикаються також і з багатьма іншими проблемами. Найбільш поширеними серед них є такі. По-перше, це медичні потреби, характерні для жінок. Незважаючи на те, що захворювання в чоловіків і жінок-військовослужбовців багато в чому схожі, останні стикаються із унікальними захворюваннями (порушення менструального циклу, інфекції сечових шляхів, вагінальні інфекції і, звісно, вагітність). Наприклад, під час війни у Перській затоці, жінки-військовослужбовці мали гінекологічні проблеми у 20-25 % випадків. Щодо вагітності, то, за свідченнями, наприклад, Міністерства оборони США, рівень незапланованої вагітності серед жінок-військовослужбовців майже удвічі вищий, ніж серед цивільного населення [13, с. 49-77]. По-друге, це сексуальне насильство, якого зазнають жінки під час проходження військової служби. Наслідки його впливають як на фізичний стан здоров'я жінки (травми, інфекції, СНІД, небажана вагітність), так і на її психічне здоров'я, а саме посттравматичні стреси і розлади. Служба правосуддя розглядає кримінальні злочини, пов'язані із сексуальним насильством, більшість із яких (76 % у 2020 р.) стосуються жінок-жертв, а інші – військової культури Збройних сил [17]. По-третє, це невідне становище жінок щодо можливого кар'єрного зросту, зокрема заборона конкурувати на посади, на які жінки продемонстрували свою придатність, а також можливість просуватися в спеціальних рангах (службових званнях). Малоймовірним є безперешкодне просування по службі, наприклад: призначення на посаду міністра оборони чи надання спеціальних рангів жінкам в державі, де в уряді чи парламенті переважають чоловіки. Особливо це стосується держав з військовою диктатурою чи тих, що ведуть активну військову політику, беруть участь у збройних конфліктах. По-четверте, це фізичні стандарти. Майже у всіх сучасних арміях світу фізичні стандарти для чоловіків та жінок військовослужбовців однакові. Вимоги до «гендерної нейтральності» є золотом серединою при навчанні, пов'язаному із бойовими діями. Вони також сприятимуть потрапленню жінок до збройних сил на бойові посади.

Задля вирішення як наведених вище, так й інших проблем нерівності жінок і чоловіків у збройних силах держав, їх правотворчим і правозастосовним органам слід більш активно впроваджувати заходи з розширення прав жінок, пов'язаних із службою у збройних силах. Реалізація означеної мети потребує вирішення різних завдань, зокрема: викорінення випадків непрофесійної поведінки, булінгу, застосування морально застарілих подвійних та непослідовних стандартів, сексуальних домагань і нападів на жінок, застосування стереотипів, заснованих на порушенні рівних прав жінок і чоловіків на службу в збройних силах тощо. Позитивний практичний досвід у цій сфері іноземних держав є найкращим прикладом для впровадження в життя реформ, спрямованих на вирішення будь-яких проблем гендерної нерівності в збройних силах для всіх зацікавлених у цьому держав, зокрема й для України.

Висновки. З огляду на наведене вище, можна стверджувати, що найважливішим аргументом на підтримку гендерної рівності на будь-якому рівні, включаючи службу в збройних силах є те, що жінки мають лідерські здібності

для побудови успішної військової кар'єри та відмінну фізичну форму для участі у військових операціях. Розширення прав жінок у сфері проходження військової служби та відкриття нових військових посад створюють додаткові можливості для жінок реалізувати своє право на вільний вибір місця, виду діяльності та роду занять у складі збройних сил держав.

Сучасні жінки мають добре розвинуті фізичні можливості. Вони психологічно підготовлені для участі у військових операціях. Проходження військової служби фізично придатних до цього жінок, а також розширення розуміння важливості нетрадиційних питань безпеки сприяє досягненню різних цілей, зокрема: збільшенню чисельності та обороноздатності національних збройних сил, налагодженню комунікації з місцевими жінками, підвищенню показників захисту військ у районі проведення операції тощо.

Приналежність до жіночої статі є неналежним критерієм для будь-яких обмежень у проходженні військової служби, тому проведення подальших досліджень щодо встановлення гендерної рівності у збройних силах держав залишається актуальним напрямом розвитку як вітчизняної, так і зарубіжної правничої науки.

Використані джерела:

1. Barnes, T., O'Brien, D. Defending the Realm: The Appointment of Female Defense Ministers Worldwide. *American Journal of Political Science*. 2018. Vol. 62. Iss. 2. P. 355–368.
2. Bryce, H. Could more women soldiers make the Army stronger? *NEWS*. URL : <https://www.bbc.com/news/uk-41969817>. (дата звернення : 28.11.2021).
3. Chowdhry, P. Women in the Army. *Economic and Political Weekly*. 2010. Vol. 45. Iss. 31. P. 18–20.
4. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/GCIII-commentary>. (дата звернення : 28.11.2021).
5. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. New York, 18 December 1979. URL : <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>. (дата звернення : 28.11.2021).
6. Department of National Defence and the Canadian Armed Forces. 2018-2019 Department of National Defence and the Canadian Armed Forces departmental progress report for Canada's National Action Plan on Women, Peace and Security. URL : https://www.international.gc.ca/gac-amc/publications/cnap-pnac/progress_reports-rapports_etapes-2018-2019-dnd.aspx?lang=eng. (дата звернення : 28.11.2021).
7. Fourth World Conference on Women. Beijing Declaration. URL : <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm>. (дата звернення : 28.11.2021).
8. Koch, M. T., Fulton, S. A. In the Defense of Women: Gender, Office Holding and National Security Policy in Established Democracies. *Journal of Politics*. 2011. Vol. 73. Iss. 1. P. 1–16.
9. MacKenzie, M. H. Let Women Fight: Ending the U.S. Military's Female Combat Ban. *Foreign Affairs*. 2012. Vol. 91. Iss. 6. P. 32–42.
10. McSally, M. E. Defending America in Mixed Company: Gender in the U.S. Armed Forces. *Daedalus*. 2011. Vol. 140. Iss. 3. P. 148–164.

11. Ministry of Defence. UK armed forces biannual diversity statistics: 1 October 2020. P. 1-17. URL : https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/943009/Biannual_Diversity_Statistics_Publication_Oct20.pdf. (дата звернення : 28.11.2021).

12. Ministry of Defence. UK armed forces biannual diversity statistics: 1 April 2021. URL : <https://www.gov.uk/government/statistics/uk-armed-forces-biannual-diversity-statistic-s-2021/uk-armed-forces-biannual-diversity-statistics-1-april-2021>. (дата звернення: 28.11.2021).

13. Naclerio, A. L. *Women at War*. Ed. by E. C. Ritchie & A. L. Naclerio. Oxford University Press, 2015. 392 p.

14. Fit to fight: Women in the Army today. *National Army Museum*. URL : <https://www.nam.ac.uk/explore/fit-fight-women-army-today>. (дата звернення : 28.11.2021).

15. Park, J. A profile of the Canadian Forces. *Perspectives on Labour and Income*. 2008. Vol. 9. Iss. 7. P. 17-30.

16. Powell, L. F. Jr. Struck v. Secretary of Defense. *Supreme Court Case Files*. 582. 1972. URL : <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/casefiles/582>. (дата звернення: 28.11.2021).

17. Protecting those who protect us: Women in the Armed Forces from Recruitment to Civilian Life. *WWW.PARLIAMENT.UK*. URL : <https://publications.parliament.uk/pa/cm5802/cmselect/cmdfence/154/15402.htm>. (дата звернення: 28.11.2021).

18. Public law 625: the women's armed services integration act of 1948. *Marine Corps University*. URL : <https://www.usmcu.edu/Research/Marine-Corps-History-Division/People/Women-in-the-Marine-Corps/The-Womens-Armed-Services-Integration-Act-of-1948/>. (дата звернення: 28.11.2021).

19. Resolution № 1325 (2000) Adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000. *Security Council. United Nations*. URL : [https://undocs.org/en/S/RES/1325\(2000\)](https://undocs.org/en/S/RES/1325(2000)). (дата звернення: 28.11.2021).

20. United States Supreme Court. *Rostker v. Goldberg*. (1981). № 80-251 URL : <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/453/57.html>. (дата звернення : 28.11.2021).

21. Дрозд О. Гендерна рівність у сфері безпеки й оборони: міжнародний досвід. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 10. С. 105-110.

22. Мосьондз, О. (2021). У нашому війську служить понад 31 тисяча жінок. *АРМІЯІNFORM*. URL : <https://armyinform.com.ua/2021/03/v-nashomu-viysku-slu-zhyt-ponad-31-tysyacha-zhinok/>. (дата звернення: 28.11.2021).

References:

1. Barnes, T., O'Brien, D. (2018). Defending the Realm: The Appointment of Female Defense Ministers Worldwide. *American Journal of Political Science*, vol. 62, issue 2, 355-368. [in English].

2. Bryce, H. (2017) Could more women soldiers make the Army stronger? *NEWS*. URL : <https://www.bbc.com/news/uk-41969817>. [in English].

3. Chowdhry, P. (2010). Women in the Army. *Economic and Political Weekly*, vol. 45, issue 3, 18-20. [in English].

4. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. (1949). URL : <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/GCIII-commentary>. [in English].

5. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. New York, 18 December 1979. (1979). URL : <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>. [in English].

6. Department of National Defence and the Canadian Armed Forces. (2020). 2018-2019 Department of National Defence and the Canadian Armed Forces departmental progress report for Canada's National Action Plan on Women, Peace and Security. URL : https://www.international.gc.ca/gac-amc/publications/cnap-pnac/progress_reports-rapports_etapes-2018-2019-dnd.aspx?lang=eng. [in English].

7. Fourth World Conference on Women. Beijing Declaration (1995). URL : <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm>. [in English].

8. Koch, M. T., Fulton, S. A. (2011). In the Defense of Women: Gender, Office Holding and National Security Policy in Established Democracies. *Journal of Politics*, vol. 73, issue 1, 1-16. [in English].

9. MacKenzie, M. H. (2012). Let Women Fight: Ending the U.S. Military's Female Combat Ban. *Foreign Affairs*, vol. 91, issue 6, 32-42. [in English].

10. McSally, M. E. (2011). Defending America in Mixed Company: Gender in the U.S. Armed Forces. *Daedalus*, vol. 140, issue 3, 148-164. [in English].

11. Ministry of Defence. (2020). UK armed forces biannual diversity statistics: 1 October 2020. URL : https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/943009/Biannual_Diversity_Statistics_Publication_Oct20.pdf. [in English].

12. Ministry of Defence. (2021). UK armed forces biannual diversity statistics: 1 April 2021. URL : <https://www.gov.uk/government/statistics/uk-armed-forces-biannual-diversity-statistics-2021/uk-armed-forces-biannual-diversity-statistics-1-april-2021>. [in English].

13. Naclerio, A. L. (2015). Women at War. Ed. by E. C. Ritchie & A. L. Naclerio. Oxford University Press. [in English].

14. Fit to fight: Women in the Army today. *National Army Museum*. URL : <https://www.nam.ac.uk/explore/fit-fight-women-army-today>. [in English].

15. Park, J. (2008). A profile of the Canadian Forces. *Perspectives on Labour and Income*, vol. 9, issue 7, 17-30. [in English].

16. Powell, L. F. Jr. (1972). Struck v. Secretary of Defense. *Supreme Court Case Files*. 582. URL : <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/casefiles/582>. [in English].

17. Protecting those who protect us: Women in the Armed Forces from Recruitment to Civilian Life. (2021). *WWW.PARLIAMENT.UK*. URL : <https://publications.parliament.uk/pa/cm5802/cmselect/cmdfence/154/15402.htm>. [in English].

18. Public law 625: the women's armed services integration act of 1948. (1948). *Marine Corps University*. URL : <https://www.usmcu.edu/Research/Marine-Corps-History-Division/People/Women-in-the-Marine-Corps/The-Womens-Armed-Services-Integration-Act-of-1948/>. [in English].

19. Resolution № 1325 (2000). Adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000. *Security Council. United Nations*. URL : [https://undocs.org/en/S/RES/1325\(2000\)](https://undocs.org/en/S/RES/1325(2000)). [in English].

20. United States Supreme Court. Rostker v. Goldberg. (1981). № 80-251 URL : <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/453/57.html>. [in English].

21. Drozd, O. (2020). Henderna rivnist u sferi bezpeky y oborony: mizhnarodnyi dosvid. *Pidpryemstvo, gospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and law*, 10, 105-110. [in Ukrainian].

22. Mosondz, O. (2021). U nashomu viisku sluzhyt ponad 31 tysiacha zhinok. *ARMILaINFORM*. URL : <https://armyinform.com.ua/2021/03/v-nashomu-viisku-sluzhyt-ponad-31-tysyacha-zhinok/>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.11.2021

Перепелкин С. М., доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедрой международного права Учебно-научного института права и международно-правовых отношений Университета таможенного дела и финансов (г. Днепр, Украина)

Филианина Л. А., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры международного права Учебно-научного института права и международно-правовых отношений Университета таможенного дела и финансов (г. Днепр, Украина)

РАСШИРЕНИЕ ПРАВ ЖЕНЩИН НА СЛУЖБУ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ ГОСУДАРСТВ

Проблема расширения прав женщин на службу в вооруженных силах государств признается актуальной не только учеными из многих стран мира, но и подавляющим большинством их граждан, общественных деятелей и представителей политических элит. Для ее решения государства прилагают усилия как на индивидуальном, внутригосударственном, так и на коллективном, международном уровнях. Однако сложившиеся на протяжении многих веков на основе принципа неприятия равенства женщин и мужчин в правах на прохождение службы в вооруженных силах государств традиции, обычаи, культурная практика, гендерные стереотипы и законодательство, не способствуют скорейшему решению данной проблемы. Поэтому на основе проведенного анализа эволюции расширения прав женщин на службу в вооруженных силах ведущих стран мира в статье выявлены наиболее распространенные проблемы, с которыми сталкиваются женщины во время прохождения военной службы, и разработаны предложения по их решению.

Ключевые слова: права женщин, гендерное неравенство, гендерные стереотипы, дискриминация, женщины-военнослужащие, вооруженные силы, национальная безопасность, законы и обычаи войны.

Perepolkin S., Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of International Law Educational and Scientific Institute of Law and International Legal Relations University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)

Filianina L., Candidate of legal sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law Educational and Scientific Institute of Law and International Legal Relations University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)

EXPANSION OF WOMEN'S RIGHTS TO SERVE IN NATIONAL ARMED FORCES

The problem of expanding women's rights to serve in national armed forces is recognized as relevant not only by scholars from different parts of the world, but also by the vast majority of citizens, public figures and representatives of political elites. In order to address it, states make efforts at the individual, domestic, collective, international levels. However, the traditions, customs, cultural practices, gender stereotypes and legislation, formed over the centuries on the basis of the principle of non-acceptance of gender equality in military, do not contribute to a quick solution to this problem. Therefore, based on the analysis of evolution of women's empowerment to serve in the

armed forces of the world's leading countries, the article identifies the most common problems faced by women during military service, and develops proposals for their solution. Such problems include medical issues, sexual violence, barriers for promotion and physical fitness standards. In order to address the issues mentioned above and other inequalities between women and men in military, law-making and law-enforcement bodies should step up their efforts to promote the women's rights in armed forces. The realization of this goal requires a solution of various tasks, including the eradication of following cases: unprofessional behavior; bullying; application of morally outdated double and inconsistent standards; sexual harassment and assault on women; the application of any stereotypes based on the violation of women's rights to serve in military on the same level as men, etc. Positive practical experience of foreign countries in this area is the best example for the implementation of reforms aimed at solving any problems of gender inequality in military for all countries concerned with the issue, including Ukraine.

Keywords: women's rights, gender inequality, gender stereotypes, discrimination, female service members, armed forces, national security, laws and customs of war.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.205-216

УДК 342.95:614.2

Подзіров А. О., суддя Луцького міськрайонного суду Волинської області (м. Луцьк, Україна)

e-mail: Andrii.podzirov@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4101-9392>

ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДНОСИН У СФЕРІ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ

У статті досліджено правову природу медичного туризму. Встановлено, що медичний туризм та його правове регулювання є міждисциплінарною правовою категорією, на яку поширюється цивільно-правовий, господарсько-правовий та адміністративно-правовий механізми правового регулювання та їх специфічні методи правового регулювання. Обґрунтовано, що найважливішим механізмом правового регулювання суспільних відносин у сфері медичного туризму є адміністративно-правовий, що відображає адміністративно-правову природу медичного туризму. Доведено, що адміністративно-правове регулювання медичного туризму в Україні потребує удосконалення шляхом напрацювання спеціальних норм, що регулюють відносини в цій сфері, а також закріплення їх у Законі України «Про туризм», Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: медичний туризм, лікувально-оздоровчий туризм, медичні правові відносини, адміністративно-правове регулювання, туристична діяльність.

Постановка проблеми. За останнє десятиліття в Україні стрімко почав розвиватись новий вид туристичних послуг – медичний туризм, що передбачає виїзд за кордон громадян України чи виїзд іноземців в Україну з метою лікування. У зв'язку з цим зросла практична та теоретична зацікавленість серед правознавців щодо особливостей правового регулювання медичного туризму та його правової природи.

Поширення попиту іноземців на українські медичні послуги виникають із декількох причин:

– по-перше, заборони чи неврегульованості необхідних медичних послуг на території держави громадянства чи проживання іноземця, особи без громадянства, біженця;

– по-друге, іноземних споживачів медичних послуг приваблює якість надання медичних послуг за помірною вартістю, порівняно з іншими країнами. Здебільшого сьогодні серед іноземців в Україні користуються попитом стоматологічні та косметологічні послуги, а також послуги пластичної хірургії, допоміжні репродуктивні методи лікування безпліддя. Зауважимо, що проблеми надання косметологічних послуг як різновиду медичних послуг та необхідність їх належного правового регулювання в Україні вже розглядалися вітчизняними вченими [1; 2; 3].

Актуальність теми дослідження правової природи медичного туризму зумовлена тим, що сьогодні на науково-теоретичному рівні відсутні дослідження, предметом вивчення яких є правова природа відносин у сфері медичного туризму.

Практична сторона актуальності дослідження правової природи медичного туризму виявляється в напрацьованні окремих галузевих нормативно-правових актів та положень норм до Законів України «Про туризм» [4], «Основ законодавства України про охорону здоров'я» [5], що здійснюватимуть детальну правову регламентацію, оскільки спеціальне регулювання медичного туризму в Україні відсутнє. Наявність детальної адміністративно-правової регламентації сприятиме розвитку медичного туризму в Україні. Іноземні споживачі послуг медичного туризму в Україні матимуть упевненість у захисті їхніх суб'єктивних прав та законних інтересів законодавством країни перебування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових праць, присвячених дослідженню правового регулювання медичного туризму, дозволяє стверджувати, що наразі не приділено належної уваги вивченню правової природи відносин, що виникають у цій сфері.

Окремі науковці у своїх працях розкривали проблемні питання законодавчого забезпечення господарської діяльності у сфері медичного туризму в Україні. Йдеться, зокрема, про праці Є. С. Гнедика [6] «Правове регулювання господарської діяльності у сфері медичного туризму», М. В. Семенової [7] «Господарсько-правове регулювання туристичної діяльності». Інші вчені у своїх дослідженнях зосередили увагу на загальних проблемах правового регулювання медичного туризму (О. І. Нелін [8], А. О. Подзіров [9]). Цивільно-правовий аспект правового регулювання медичного туризму розглядався в працях О. М. Лісничої [10, 11], П. М. Корнєвої [12]. В. І. Теремецький у співавторстві з іншими науковцями здійснив порівняльно-правове дослідження різних видів відповідальності у сфері охорони здоров'я в країнах ЄС та в Україні [13].

Утім і досі відсутні ґрунтовні наукові дослідження, присвячені осмисленню правової природи медичного туризму в аспекті адміністративно-правового регулювання.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження сутності та особливостей суспільних відносин, що виникають у сфері медичного туризму, а також розробка

науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення адміністративно-правового регулювання в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Правова природа будь-яких суспільних відносин – це сукупність особливостей, характерних ознак, що відображають походження, підстави виникнення, зміни та припинення таких суспільних відносин і відмежовують їх від інших суспільних відносин.

Питання правової природи відносин у сфері медичного туризму має дискусійний і складний характер. Медичний туризм та його правове регулювання є міждисциплінарною правовою категорією, оскільки виникає на межі різних галузей права – цивільного, господарського, адміністративного, податкового, медичного.

Для встановлення правової природи відносин у сфері медичного туризму необхідно дослідити особливості механізмів регулятивного впливу норм окремих галузей права на суспільні відносини, що виникають у цій сфері.

На регулювання правовідносин у сфері медичного туризму одночасно поширюється цивільно-правовий, господарсько-правовий та адміністративно-правовий механізм правового регулювання та специфічні методи правового регулювання таких суспільних відносин.

Цивільно-правовий механізм правового регулювання поширюється переважно на довірні відносини, що виникають між споживачем послуг у сфері медичного туризму та надавачем таких послуг. Цивільно-правовий договір є основною формою закріплення прав і обов'язків між надавачем та споживачем послуг у сфері медичного туризму. Крім того, на підставі договору виникають, змінюються та припиняються правовідносини між зазначеними суб'єктами. Одним із різновидів відповідальності у сфері медичного туризму може бути цивільно-правова відповідальність, що виявляється у відшкодуванні матеріальної та моральної шкоди фізичній особі – споживачеві послуг у сфері медичного туризму.

Господарсько-правовий механізм правового регулювання поширюється на створення та діяльність суб'єктів господарювання, що надають послуги у сфері медичного туризму.

Адміністративно-правовий механізм регулювання відносин у сфері медичного туризму забезпечує вплив органів державної влади на організацію та здійснення медичного туризму, його законодавче забезпечення, нагляд та контроль за здійсненням господарської діяльності у сфері медичного туризму тощо. Адміністративний механізм державного регулювання туристичної галузі пронизує всі відносини у сфері державного регулювання і є сукупністю прийомів впливів, заснованих на використанні об'єктивних організаційних відносин між людьми та загально-організаційних принципів управління. Адміністративний механізм здійснюється організаційними, розпорядчими та економічними методами. Характерними особливостями адміністративного механізму є такі: прямиий вплив на керований об'єкт шляхом установаження його повноважень (прав та обов'язків); односторонній вибір суб'єктом управління найближчої та кінцевої мети, завдань управлінського процесу, порядку, термінів їх виконання об'єктом, ресурсного забезпечення, умов виконання завдань на кожному конкретному етапі; юридична обов'язковість акти-

вів управління (указів, постанов, рішень, розпоряджень, наказів і резолюцій), невиконання яких розглядається як порушення обов'язків та може спричинити не тільки адміністративну чи дисциплінарну відповідальність, а й кримінальну [14].

Зважаючи на вказані види механізмів правового регулювання, правова природа відносин у сфері медичного туризму буде також різною.

Вважаємо, що найважливішим механізмом правового регулювання є адміністративно-правовий, який відображає адміністративно-правову природу медичного туризму, оскільки регулювання відносин у сфері медичного туризму здійснюється за допомогою адміністративно-правових засобів (стандартизація, сертифікація, ліцензування, акредитація) і способів правової регламентації (імперативні приписи, дозволи, заборони).

У науковій літературі існує думка, що адміністративний механізм, як правило, кваліфікують як спосіб або засіб впливу на діяльність підприємств, установ та організацій, посадових осіб та громадян шляхом прямого встановлення їхніх прав та обов'язків через систему наказів. Суб'єкт регулювання в межах своєї компетенції приймає управлінське рішення, юридично обов'язкове для об'єкта управління. Такий управлінський вплив виходить безпосередньо з владної природи управління – так реалізується виконавча влада. Без використання адміністративного механізму неможливе досягнення мети впорядкувального впливу на поведінку різних учасників управлінських суспільних відносин. Адміністративний механізм здійснюється через такі засоби: ліцензування, стандартизацію, сертифікацію та візову стратегію (Н. П. Гостева) [15]. Підтримуючи цю точку зору, наголосимо, що саме за допомогою застосування таких засобів адміністративно-правового регулювання, як ліцензування, стандартизація, сертифікація, можливо вивести медичний туризм в Україні на новий рівень розвитку, внаслідок чого медичні послуги, що надаються в Україні, будуть більше приваблювати іноземців. Наголосимо, що серед засобів адміністративно-правового регулювання важливе значення має й акредитація суб'єктів господарювання незалежно від форм власності, що надають медичну послугу у сфері медичного туризму. Детально це питання викладено в публікації В. І. Теремецького і Г. В. Муляра [16].

Адміністративно-правова природа та адміністративно-правове регулювання поширюється на такі відносини у сфері медичного туризму: нагляд і контроль з боку держави за діяльністю надавачів туристичних та медичних послуг; поширення засобів механізму адміністративно-правового регулювання на суб'єктів, які надають медичні та туристичні послуги у сфері медичного туризму, зокрема ліцензування, стандартизація, сертифікація їх послуг та акредитація; надання податкових преференцій надавачам послуг у сфері медичного туризму; спрощення візових процедур; розробка та запровадження державних програм розвитку медичного туризму; поширення методів адміністративно-правового регулювання на відносини у сфері медичного туризму. Зазначений перелік відносин у сфері медичного туризму, що мають адміністративно-правову природу, не є вичерпним. Нами приведено найбільш важливі аспекти адміністративно-правового регулювання досліджуваних відносин.

Задля розвитку медичного туризму України надзвичайно важливою є адміністративно-правова регламентація таких засобів. Законодавство у сфері правового регулювання медичного туризму повинно містити імперативні вимоги щодо стандартизації, сертифікації, ліцензування, акредитації суб'єктів, які надають послуги у сфері медичного туризму, а не мати диспозитивний характер. Наша точка зору ґрунтується на тому, що основною метою медичного туризму є лікування, реабілітація та отримання інших послуг медичного характеру для збереження життя і здоров'я людини, а відповідно до ст. 3 Конституції України [17], людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тому сфера медичного туризму та її правове регулювання повинні втілювати впевненість у захищеності для споживачів послуг у сфері медичного туризму та встановлювати єдині вимоги і стандарти для надавачів послуг у сфері медичного туризму, що можливо лише за допомогою державного впливу.

Ліцензування виступає формою контролю за набуттям спеціального правового статусу, фактичним виконанням обов'язкових ліцензійних умов, припиненням діяльності як суб'єкта ліцензійних правовідносин, а також формою контролю за правомірністю використання обмежених ресурсів [18, с. 146]. Господарська діяльність надавачів послуг у сфері медичного туризму, відповідно до норм чинного законодавства, підлягає обов'язковому ліцензуванню. Йдеться про ліцензування медичної практики закладів охорони здоров'я, відповідно до п.15 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності [19]» та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» [20], що безпосередньо надають медичну допомогу споживачам послуг у сфері медичного туризму, та туроператорська діяльність суб'єктів, що організують напрями медичного туризму, згідно з п.19 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності [19]» та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності» [21].

На думку Н. П. Гостевої, стандартизація – один із способів державного регулювання туристичної діяльності, метою якого є захист прав та інтересів туристів і добросовісних виробників турпродукту. Більшість регулятивних нормативних актів – це стандарти того чи іншого змісту, що підтверджує тісний взаємозв'язок процесів сертифікації й стандартизації та велике значення останньої для розвитку всієї туристичної індустрії. Стандартами у сфері надання послуг, до якої належить туризм, визнаються національний і міжнародний стандарт, санітарні, будівельні норми й правила та інші документи, якими, відповідно до законодавства, встановлюються обов'язкові вимоги до якості послуг [15, с. 10]. Стандартизація та сертифікація, як засіб адміністративно-правового регулювання, має суттєве значення у сфері медичного туризму. Проте, на нашу думку, такі засоби повинні застосовуватися безпосередньо для медичних закладів, що надають медичну допомогу споживачам послуг у сфері медичного туризму, щоб гарантувати якість та безпечність медичних послуг.

Щодо акредитації, як засобу адміністративно-правового регулювання, то вона може проводитися на національному та міжнародному рівнях, але, на жаль, має

добровільний характер (п.п.1-2 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку акредитації закладу охорони здоров'я») [22]. Акредитація медичних закладів здійснюється відповідно до Стандартів акредитації закладів охорони здоров'я [23].

Медичні заклади багатьох країн часто вдаються до допомоги великих міжнародних акредитаційних груп й організацій з метою підтвердження якості медичних послуг, що ними надаються. Тому туроператорам, які спеціалізуються у сфері медичного туризму, при виборі партнерів серед медичних закладів варто зважати на наявність у них міжнародних сертифікатів. Системи акредитації медичних закладів здійснюють оцінку якості медичних послуг на кожному етапі отримання медичної допомоги. Крім того, стандарти міжнародної акредитації передбачають контакт співробітників лікарні з пацієнтами, підготовку та навчання персоналу, розподіл службових повноважень, принципи управління клінікою й аудит, дослідницьку діяльність, етичні стандарти тощо. Як зазначається в науковій літературі, найоб'єктивнішою та найпрестижнішою вважається система акредитації JCI (Joint Commission International), на яку орієнтуються в тому числі й оператори ринку медичного туризму. Наразі в цій системі акредитовано більше 20 тис. медичних установ у 40 країнах світу [24]. Зауважимо, що в Україні існує недостатня кількість медичних закладів, які пройшли міжнародні акредитаційні процедури, через значну вартість цих процедур. Така ситуація має негативний вплив на розвиток сфери медичного туризму в Україні.

Важливим аспектом дослідження адміністративно-правової природи відносин у сфері медичного туризму є відповідальність за порушення прав та законних інтересів споживачів послуг у сфері медичного туризму та порушення вимог законодавства, що стосуються питань організації діяльності з надання послуг у сфері медичного туризму надавачами таких послуг.

Відповідальність у сфері медичного туризму може бути фінансовою, цивільно-правовою, адміністративно-правовою та кримінальною. Вид юридичної відповідальності у сфері медичного туризму буде залежати від суб'єктного складу та об'єкту правопорушення. Як слушно зауважила О. І. Харитонова, на відміну від цивільно-правових відносин, для яких характерна відповідальність однієї сторони перед іншою, адміністративним правом встановлена відповідальність порушника не перед іншою стороною правовідносин, а безпосередньо перед державою в особі її відповідного органу (посадової особи) [25, с. 21-22]. Підтримуючи вказану точку зору, варто констатувати, що суб'єктом адміністративної відповідальності у сфері медичного туризму визнаватиметься надавач таких послуг, що порушив встановлений законодавством порядок надання послуг у сфері медичного туризму.

Висновки. Таким чином, правова природа суспільних відносин у сфері медичного туризму є поліаспектною, але має переважно адміністративно-правову природу, і на неї поширюється адміністративно-правовий механізм правового регулювання.

Адміністративно-правова природа та адміністративно-правове регулювання поширюється на такі відносини у сфері медичного туризму:

1) нагляд та контроль з боку держави за діяльністю надавачів туристичних та медичних послуг;

2) поширення засобів механізму адміністративно-правового регулювання на суб'єктів, які надають медичні та туристичні послуги у сфері медичного туризму, зокрема ліцензування, стандартизація, сертифікація їх послуг та акредитація;

3) надання податкових преференцій надавачам послуг у сфері медичного туризму;

4) спрощення візових процедур для іноземців-споживачів послуг у сфері медичного туризму;

5) розробка та запровадження державних програм розвитку медичного туризму;

6) поширення методів адміністративно-правового регулювання на відносини у сфері медичного туризму.

Зазначений перелік відносин у сфері медичного туризму, що мають адміністративно-правову природу, не є вичерпним. Нами розглянуто найбільш важливі аспекти адміністративно-правового регулювання досліджуваних відносин.

Отже, адміністративно-правове регулювання медичного туризму в Україні потребує удосконалення шляхом напрацювання спеціальних норм, що регулюють відносини в цій сфері, а також закріплення їх у Законі України «Про туризм», Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Використані джерела:

1. Teremetskyi, V., Stefanchuk, M., Muzyka, A., Cherniak, O., Liubchenko, O., Subina, T., Pasichnyk, V. Current State And Development Perspectives Of Legal Regulation For Providing Cosmetological Services In Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance. P. 1-8.

2. Садовенко А. І. Адміністративно-правове регулювання ринку косметологічних послуг в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ : Національний авіаційний університет, 2021. 202 с.

3. Теремецький В. І., Садовенко А. І. Адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (91). С. 154–161.

4. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР в редакції від 16.10.2020 року. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 01.11.2021).

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ станом на 20.10.2021 року. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>. (дата звернення 01.11.2021).

6. Гнедик Є. С. Правове регулювання господарської діяльності у сфері медичного туризму: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020. 238 с.

7. Семенова М. В. Господарсько-правове регулювання туристичної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 20 с.

8. Нелін О. І. Актуальні питання правового регулювання туризму в Україні в контексті Європейської інтеграції і гармонізації національного законодавства. *Юридична Україна*. 2014. № 12. С. 4–9.

9. Подзіров А. О. Теоретико-правові підходи до визначення змісту поняття «медичний туризм». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (91). С. 147–157.

10. Лісничка О. М. Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2021. 235 с.

11. Лісничка О. М. Правове регулювання медичного туризму в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 3. С. 99–103. URL : <https://ljjournal.kspu.edu/index.php/lj/article/download/268/252>.

12. Корнева П. М. Медичний туризм в Україні в аспекті міжнародного приватного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 81–83. URL : http://lsej.org.ua/7_2021/21.pdf.

13. Teremetskiy V., Dmytrenko E., Pletnov O., Grynenco S., Kovalenko Ye. Health Care Sector's Financial, Civil, Criminal and Administrative Liability in EU Member States and Ukraine: Results of Comparative Research. *Georgian Medical News*. 2020. № 5 (302). P. 160–167.

14. Словник термінів і понять з державного управління / уклад.: В. Я. Малиновський. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 254 с.

15. Гостева Н. П. Адміністративний механізм державного регулювання туристичної галузі України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 12. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=513>.

16. Теремецький В. І., Муляр Г. В. Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення реалізації права на охорону здоров'я. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 48–51.

17. Конституція України: Основний закон України в редакції від 01.01.2020 року. *Верховна Рада України. Офіційний сайт. Офіційний сайт*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 01.11.2021).

18. Суц О. П. Ліцензування господарської діяльності. *Господарське право України: навч. посіб.: у 2 ч. Ч. 1*; за заг. ред. О. П. Гетманець, Ю. М. Жорнокуя, О. М. Шуміла. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 400 с.

19. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII в редакції від 01.07.2021 року. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>. (дата звернення: 01.11.2021).

20. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 в редакції від 20.03.2019 року. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#n8>. (дата звернення: 03.11.2021).

21. Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 991 в редакції від 08.07.2020 р. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-%D0%BF#n8>. (дата звернення: 06.11.2021).

22. Про затвердження Порядку акредитації закладу охорони здоров'я: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 15.07.1997 № 765 в редакції від 20.03.2019 року. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-%D0%BF#n15>. (дата звернення: 05.11.2021).

23. Стандарти акредитації закладів охорони здоров'я: *Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.03.2011 № 142 в редакції від 17.01.2014 року. Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-11#Text>. (дата звернення: 06.11.2021).

24. Михайліченко Г. І. Розвиток туристичного продукту лікувально-оздоровчого та медичного туризму України. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*, 2020. № 2. С. 1–12. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=764>.

25. Харитонова О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.07. Одеса : Одеська національна юридична академія., 2004. 36 с.

References:

1. Teremetskiy, V., Stefanchuk, M., Muzyka, A., Cherniak, O., Liubchenko, O., Subina, T., Pasichnyk, V. (2021) Current State and Development Perspectives of Legal Regulation for Providing Cosmetological Services in Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, vol. 24, special issue 1: *Business Ethics and Regulatory Compliance*, p. 1-8. [in English].

2. Sadovenko, A. I. (2021) Administratyvno-pravove rehuliuвання rynku kosmetolohichnykh posluh v Ukraini. *Candidate's thesis*. URL : <https://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/48879>. [in Ukrainian].

3. Teremetskiy, V. I., Sadovenko, A. I. (2020) Administratyvno-pravovyi zakhyst prav. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4(91), 154-161. [in Ukrainian].

4. Pro turyzm: Zakon Ukrainy vid 15.09.1995 No 324/95-VR v redaktsii vid 16.10.2020. (2020) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 No 2801–XII v redaktsii vid 20.10.2021. (2021) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>. [in Ukrainian].

6. Hnedyk, Ye. S. (2020). Pravove rehuliuвання hospodarskoi diialnosti u sferi medychnoho turyzmu. *Candidate's thesis*. Vinnytsia: Donetskiy natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. [in Ukrainian].

7. Semenova, M. V. (2017). Hospodarsko-pravodateove rehuliuвання turystychnoi diialnosti. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv: Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. [in Ukrainian].

8. Nelin, O. I. (2014). Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання turyzmu v Ukraini v konteksti Yevropeiskoi intehratsii i harmonizatsii natsionalnoho zakonodavstva. *Yurydychna Ukraina - Legal Ukraine*, 12, 4-9. [in Ukrainian].

9. Podzirov, A. O. Teoretyko-pravovi pidkhody do vyznachennia zmistu poniattia «medychniy turyzm». *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4 (91), 147-157. [in Ukrainian].

10. Lisnycha, O.M. (2021) Tsyvilno-pravovyi zakhyst prav patsientiv v Ukraini. *Candidate's thesis*. Kharkiv: Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho.. [in Ukrainian].

11. Lisnycha, O. M. (2017). Pravove rehuliuвання medychnoho turyzmu v Ukraini. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State Uni*

versity, 3, 99-103. URL : <https://ljjournal.kspu.edu/index.php/lj/article/download/268/252>. [in Ukrainian].

12. Korneva, P. M. (2021). Medychnyi turizm v Ukraini v aspekti mizhnarodnoho pryvatnoho prava. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 7, 81-83. URL : http://lsej.org.ua/7_2021/21.pdf. [in Ukrainian].

13. Teremetskyi, V., Dmytrenko, E., Pletnov, O., Grynenko, S., Kovalenko, Ye. (2020) Health Care Sector's Financial, Civil, Criminal and Administrative Liability in EU Member States and Ukraine: Results of Comparative Research. *Georgian Medical News*, 5 (302), 160-167. [in English].

14. Slovnyk terminiv i poniat z derzhavnoho upravlinnia (2005) / V. Ya. Malynovskyi (Ed.). Kyiv : Tsentr spryanniia instytutuinomu rozvytku derzhavnoi sluzhby. [in Ukrainian].

15. Hostieva, N. P. (2012) Administratyvnyi mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання turystychnoi haluzi Ukrainy. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and development*, 12. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=513>. [in Ukrainian].

16. Teremetskyi, V. I., Muliar, H. V. (2020) Suchasnyi stan administratyvno-pravovoho zabezpechennia realizatsii prava na okhoronu zdorovia. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence*, 43, 48-51. [in Ukrainian].

17. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 No 254k/96-VR v redaktsii vid 01.01.2020. (2020) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].

18. Sushch, O. P. (2013) Litsenzuvannia hospodarskoi diialnosti. *Hospodarske pravo Ukrainy: navch. posib. (Part 1-2; Part 1)*; O. P. Hetmanets, Yu. M. Zhornokui, O. M. Shumilo (Eds.). Kyiv : Khai-Tek Pres, 144-182. [in Ukrainian].

19. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 02.03.2015 No 222-VIII v redaktsii vid 01.07.2021. (2021) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-1921>. [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.03.2016 No 285 v redaktsii vid 20.03.2019. (2019) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#n8>. [in Ukrainian].

21. Pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia turoperatorskoi diialnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.11.2015 No 991 v redaktsii vid 08.07.2020. (2020) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-%D0%BF#n8>. [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia Poriadku akredytatsii zakladu okhorony zdorovia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.07.1997 No 765 v redaktsii vid 20.03.2019. (2019) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-%D0%BF#n15>. [in Ukrainian].

23. Standarty akredytatsii zakladiv okhorony zdorovia: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 14.03.2011 No 142 v redaktsii vid 17.01.2014. (2014) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-11#Text>. [in Ukrainian].

24. Mykhailichenko, H. I. (2020). Rozvytok turystychnoho produktu likuval noozdoro vchoho ta medychnoho turyzmu Ukrainy. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika» - Electronic scientific professional publication "Effective Economics"*, 2, 1-12. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2020/4.pdf. [in Ukrainian].

25. Kharytonova, O. I. (2004) Administratyvno-pravovi vidnosyny: kontseptualni zasady ta pravova pryroda. *Extended abstract of Doctor`s thesis*. Odeska natsionalna yurydychna akademiia. Odesa. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2021

*Подзирюв А. О., судья Луцкого горрайонного суда Волинской области
(г. Луцк, Украина)*

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ МЕДИЦИНСКОГО ТУРИЗМА

В статье исследована правовая природа общественных отношений, возникающих в сфере медицинского туризма. Отмечено, что на теоретико-правовом уровне правовая природа отношений в сфере медицинского туризма в достаточной мере не изучена. Обоснован вывод об административно-правовой природе общественных отношений, возникающих в сфере медицинского туризма. Определены особенности административно-правового регулирования медицинского туризма.

Ключевые слова: медицинский туризм, лечебно-оздоровительный туризм, медицинское правоотношение, административно-правовое регулирование, туристическая деятельность.

Podzirov A., Judge of the Lutskiy City District Court of the Volyn Region (Lutsk, Ukraine)

LEGAL NATURE OF RELATIONS IN THE SPHERE OF MEDICAL TOURISM

The author of the article has studied the legal nature of social relations arising in the sphere of medical tourism. It has been noted that a new type of tourist services – medical tourism has been rapidly developed in Ukraine over the last decade. It involves the departure of Ukrainian citizens for medical treatment abroad or the departure of foreigners to Ukraine for medical treatment. It has been argued that the practical aspect of the relevance of studying the legal nature of medical tourism is manifested in the development of certain sectoral regulatory legal acts and special norms that will carry out the detailed legal regulation.

It has been established that medical tourism and its legal regulation is an interdisciplinary legal category, since it is close to different branches of law – civil law, commercial law, administrative law, tax law, medical law. As a result, the regulation of legal relations in the sphere of medical tourism is simultaneously subject to civil, economic and administrative mechanism of legal regulation and their specific methods of legal regulation of such public relations. It has been substantiated that the most important mechanism of legal regulation of public relations in the sphere of medical tourism is administrative one, which reflects the administrative and legal nature of medical tourism, since regulation of relations in the sphere of medical tourism is carried out by administrative and legal means (standardization, certification, licensing, accreditation). and methods of legal regulation (mandatory regulations, permits, prohibitions). The administrative and legal mechanism for regulating relations in the

sphere of medical tourism provides the influence of state authorities on the organization and implementation of medical tourism, its legislative provision, supervision and control over the implementation of economic activities in the sphere of medical tourism, etc.

Keywords: medical tourism, medical and health tourism, medical legal relations, administrative and legal regulation, tourism operations.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.96.217-226

УДК 343.98

*Демченко І. О., ад'юнкт кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)*

e-mail: sledstvie_dp@ukr.net

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-9887-9401>

АДАПТИВНА ПОВЕДІНКА ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ЕПІДЕМІЇ (ПАНДЕМІЇ)

Стаття присвячена висвітленню адаптивної поведінки як фактору ефективної діяльності уповноваженої особи в умовах епідемії (пандемії). Наголошено, що трансформація умов розслідування є закономірним процесом діяльності уповноваженої особи, що обумовлено, зокрема, різноманіттям ситуацій розслідування та шляхів їх вирішення. Зосереджено увагу на таких умовах організації й проведення слідчих (розшукових) дій, як епідемія (пандемія), зокрема й COVID-19. Наголошено, що ефективність діяльності суб'єктів розслідування значною мірою залежить від можливостей пристосування до розглядуваних умов. Адаптацію уповноважених осіб доцільно розглядати з позиції таких складових, як: психологічна, що передбачає можливість діяти в умовах ризику інфікування, організаційна – вміння планувати та проводити розслідування, слідчі (розшукові) дії, тактична – застосовувати існуючі та розробляти нові тактичні прийоми у відповідності до потреб та умов діяльності.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, умови епідемії (пандемії), підготовка, адаптація, гнучкість, ригідність, учасники розслідування.

Постановка проблеми Сучасні соціально-економічні, геополітичні й інші процеси порушують перед державою та її органами, зокрема й досудового розслідування, ряд завдань, які потребують оптимального вирішення. Підвищені запити соціуму до уповноважених осіб обумовлюють необхідність володіння високим рівнем компетентностей та потенціалом для постійного розвитку й вміння адаптуватися до умов, що постійно трансформуються. Це впливає на можливості розв'язування складних, нетривіальних задач, зокрема: слідчих ситуацій, організації й проведення окремих слідчих (розшукових) дій і т. ін. Наведене значною мірою пов'язано з тим, що діяльність уповноважених осіб належить до категорії «люди-люди» зі значною кількістю контактів із суб'єктами різного роду, незалежно від їхнього процесуального статусу, ставлення до ходу розслідування, зайнятої позиції тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесам, пов'язаним із адаптацією особи до умов середовища в галузі біології, медицини, психології, соціології, логіки та криміналістики, приділяли свою увагу такі дослідники, як: М. М. Амосов, О. Я. Басв, В. К. Бальсевич, А. А. Баранова, Р. С. Белкін, Я. А. Бендет, В. Л. Васильєв,

И. А. Возгрін, Т. С. Волчецька, В. К. Гавло, Л. Е. Завалкевич, В. О. Коновалова, А. Р. Ратінов, А. А. Реан, Т. В. Серета, В. Ю. Шепітько та ін. Водночас, поза належною увагою зазначених учених залишились питання адаптивної поведінки суб'єктів розслідування під час організації та проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії).

Формулювання цілей. Метою даної статті є висвітлення адаптивної поведінки як фактору ефективної діяльності уповноваженої особи в умовах епідемії (пандемії).

Виклад основного матеріалу. Адаптація, як наголошує Т. В. Серета, це діалектичний, системний процес активного пристосування біосистеми до неадекватних умов середовища, ціною додаткових енергетичних витрат, результатом якого є можливість біосистеми оптимально функціонувати [1, с. 32]. Проте, факт зміни умов не дозволяє однозначно стверджувати про їх неадекватність. Доцільніше, на нашу думку, стверджувати про відмінність обстановки тій, у якій суб'єкту розслідування вже доводилось діяти. Водночас, трансформація умов розслідування є закономірним процесом діяльності уповноваженої особи, що обумовлено, зокрема, різноманіттям ситуацій розслідування та шляхів їх вирішення. Окремого значення набувають такі умови організації й проведення слідчих (розшукових) дій, як епідемія (пандемія), зокрема й COVID-19.

Адаптацію, як наголошує В. М. Плетенець, можна визначити соціально-психологічним процесом гнучкого поводження без тривалих конфліктів у відповідності до обставин, що формуються та визначають ступінь результативності діяльності правоохоронців [2 с. 62]. Варто зазначити, що від уміння уникати та швидко вирішувати конфліктні ситуації залежить результативність розслідування. Пристосування є закономірним процесом, спричиненим необхідністю отримання результатів діяльності в умовах, що змінились. Адаптаційна поведінка людини дозволяє їй найкращим чином пристосовуватися до обставин життя [3]. Наведене значною мірою пояснюється особистісними характеристиками відповідних суб'єктів. Як наголошує Л. В. Коpecь, особистість – це складна психологічна реальність, що є надзвичайно складним об'єктом дослідження. Особистість зумовлена соціокультурними впливами, але залежить і від генетичних чинників, вона функціонує на свідомому і несвідомому рівні, змінюється і розвивається, проте характеризується усталеними тенденціями, які дозволяють вирізнити особистість упродовж тривалого часу, ідентифікувати її стиль, дії, сутність [4, с. 232].

Процес адаптації варто розглядати з позиції таких складових, як:

- наявність факту трансформацій, який полягає у введенні певної перемінної (умови, чинника), що в цілому або в деяких аспектах відрізняє дану від раніше сформованих умов;

- виявлення змін відповідним суб'єктом значною мірою залежить від того, наскільки суттєвими будуть зміни, з одного боку, та які можливі навички їх відстеження, з іншого. Тобто чим повільнішими будуть зміни, тим вірогідність їх виявлення буде меншою: із відтермінуванням у часі до набуття істотних проявів, у порівнянні із початковими умовами.

- формування запиту на вирішення відбувається, коли суб'єкт усвідомлює, що в змінених умовах отримання позитивного результату складно (неможливо) без прийняття необхідних заходів, пов'язаних із додатковими витратами часу, сил та засобів;

- пошук шляхів вирішення обумовлений визначенням найбільш доцільної лінії поведінки в обставинах, що склались. Зазвичай, обумовлюється наявністю в суб'єкта розслідування професійних знань, навичок, а також ресурсів, що можуть бути додатково витрачені тощо. Оцінка цих витрат може демонструвати, з одного боку, ступінь змін, що зумовлюють необхідність адаптації, як об'єктивної характеристики умов, та можливості й готовності уповноваженої особи до її здійснення, тобто суб'єктивний критерій, з іншого. Варто наголосити, що необхідність є критерієм внутрішньої, спонукальної до дій характеристики особи, яка відчуває та усвідомлює потребу в цьому. Можливість визначається сукупністю умов, що спричиняють досягнення очікуваного від вчинення дій результату. Можливість варто розглядати з позиції двох складових: суб'єктивних (навичок аналітичної діяльності, уміння виокремлювати основне, відшукувати маркери змін та ін., тобто наявність в особи життєвого й професійного досвіду), та об'єктивних (наявність умов, сприятливих до дій, обстановки допустимості реалізації намірів, цілей) та ін. Варто наголосити, що зміни у вигляді покращення чи погіршення умов є оціночним критерієм для суб'єкта розслідування та потребують відповідного рівня його готовності до реалізації своїх функцій у трансформованій обстановці.

Не меншого значення в адаптації уповноважених осіб до дій в умовах, що змінились, набуває їхня готовність. Останню доцільно розглядати з позиції таких складових, як: психологічна, що передбачає можливість діяти в умовах ризику інфікування, організаційна – вміння планувати та проводити розслідування, слідчі (розшукові) дії, тактична – застосовувати існуючі та розробляти нові тактичні прийоми у відповідності до потреб та умов діяльності. Наведене нами визначає адаптацію як активний процес суб'єкта розслідування в пошуку шляхів проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). Водночас, потребують уваги й думки інших учених, котрі наголошують на можливості як активної, так і пасивної адаптації. Зокрема, як наголошує С. А. Грипаєва, пасивна адаптація – це пристосування до існуючих умов при мінімумі власної активності, тобто суб'єкт адаптації, сприймає середу таку, як вона є, і не намагається свідомо впливати на неї. Активна адаптація полягає в перетворенні середовища для досягнення найкращих результатів пристосування [5, с. 22]. Водночас розслідування взагалі та проведення слідчих (розшукових) дій зокрема передбачає активний характер діяльності уповноважених осіб. Таким чином, адаптація процесу організації діяльності уповноважених осіб до умов епідемії (пандемії) не може бути реалізована в пасивній формі. Подібну точку зору висловлює й А. А. Реан, який критерієм розрізнення типів адаптаційного процесу вважає не «активність-пасивність», а вектор активності, його спрямованість [6, с. 146]. Потребують уваги й виділені вченими адаптаційні процеси, що диференціюються в залежності від напрямку їх спрямованості. Так, на думку О. А. Баранова, «назовні» здійснювані процеси характеризуються активним впливом особи на середовище, її освоєння й пристосування до

себе. Водночас, «усередину» – пов'язані з активною зміною особистістю себе, з корекцією власних соціальних установок і звичних інструментальних поведінкових стереотипів. Це тип активної самооцінки та самоприспособлення до середовища [7, с. 11]. Наведений підхід фокусується на мінімізації негативного впливу зовнішніх трансформацій. Дистанціювання уповноваженої особи від реалізації заходів та прийняття організаційно-тактичних рішень, у розрахунок на їх розв'язання поза його участі, не може, на нашу думку, оцінюватися адаптацією.

Адаптаційні процеси та їх наслідки значною мірою залежать від таких протилежних за змістом властивостей особистості, як гнучкість та ригідність. Варто зазначити, що гнучкість – це психологічний феномен, який, виявляючись в умовах проблемних ситуацій, спонукає суб'єкта, що має досвід володіння розумовими операціями, перебудувати їх [8, с. 943].

Не меншої уваги заслуговує й те, що адаптивна гнучкість дозволяє виокремити п'ять моделей поведінки.

При спонтанній поведінці людина легко висловлює свої почуття й бажання, звільняючи себе від умовностей та отримуючи можливість бути самою собою. Така модель поведінки може сприяти появі нових нестандартних ідей і рішень, виступати як натхненник цінностей, дозволяти «розрядити» ситуацію і зняти напругу, а також, у разі його прояву в керівника, скоротити дистанцію між ним і підлеглими.

Пасивна поведінка, як готовність підкорятися зовнішнім обставинам і відсутність будь-яких вольових дій, в окремих ситуаціях може бути використана як тактичний хід або вичікувальна позиція.

Агресивна поведінка може бути ефективною в ситуаціях, коли назріває криза й необхідно взяти все під контроль і досягти результату в мінімальні терміни. Крім того, керівник абсолютно впевнений, що запропонований ним варіант рішення є єдино правильним у ситуації, що склалася.

Наполеглива поведінка проявляється в цілеспрямованому досягненні свідомо поставленої мети і відстоюванні своєї позиції, пов'язаною з адекватною аргументацією. Така поведінка ефективна в ситуаціях, коли керівник чітко уявляє свою мету і знає оптимальний спосіб її досягнення. В окремих ситуаціях надмірна наполегливість може переходити в упертість або сприйматися як агресивність.

Адекватна поведінка сприяє самостійному розв'язанню своїх проблем за допомогою оптимального способу міжособистісної взаємодії, дозволяє гнучко вибрати потрібну форму поведінки, відповідно до людей та обставин, у яких діє керівник. Дана модель поведінки дозволяє отримувати більшу віддачу від спілкування з людьми, необхідну підтримку від колег і вибудовувати продуктивні взаємини в колективі, а також сприяє зміцненню авторитету керівника і покращує довіру з боку колег і підлеглих [9].

Адаптаційна поведінкова гнучкість для суб'єкта розслідування може бути охарактеризована шляхом:

- 1) визначення моделі поведінки;
- 2) прогнозування можливого впливу на учасників розслідування;
- 3) оцінки отриманого результату в порівнянні з очікуваним.

Водночас, якщо розглянути процес адаптації, з урахуванням можливого впливу учасників розслідування, то моделі поведінки можуть бути такими:

- 1) визначення способу дій відповідного учасника;
- 2) визначення власної найбільш доцільної сукупності та послідовності дій;
- 3) оцінка ефективності дій на предмет відповідності отриманих результатів тим, які очікувались;
- 4) коригування, у разі необхідності, дій суб'єктом розслідування (неефективності, неможливості отримання очікуваного результату).

Таким чином без врахування як власних, так і дій відповідних учасників, оцінки та прогнозування можливих наслідків, складно й іноді неможливо стверджувати про результативність адаптаційних процесів суб'єкта розслідування. Висвітлені в моделях поведінки відомості мають значення і в прийнятті уповноваженими особами більш ефективних рішень. Досліджуючи теорію прийняття рішень, М. В. Погорелова визначає гнучкість економічної організаційної структури на основі показника швидкості прийняття управлінського рішення [10, с. 127]. Рішення, зокрема, відображують й питання щодо необхідності проведення та можливості забезпечення в умовах епідемії (пандемії) безпеки учасників слідчих (розшукових) дій. Від своєчасності рішень значною мірою залежить й отримувани уповноваженими особами результати діяльності. Адаптивна гнучкість дозволяє досягати необхідних цілей з урахуванням власних інтересів, особливостей ситуації і включених у неї людей [9]. Характеристика втягнутих у процес розслідування осіб, зокрема й тих, які можуть бути носіями інфекційного захворювання, з одного боку, та інфікуватися, з іншого, і визначає додаткову складність в організації діяльності уповноваженої особи. Тобто ризик інфікування накладається на сформовані, наприклад, слідчі ситуації відповідного етапу розслідування, обрання зайнятої позиції за критерієм сумнівності відповідним учасником.

Гнучкість виступає властивістю професійної компетенції уповноваженої особи адаптуватися до змін в умовах здійснення діяльності з організації та проведення розслідування взагалі та слідчих (розшукових) дій зокрема. Передумовою освоєння зазначеної характеристики, на думку Л. Н. Смаліус та Н. В. Шавровської, є розвиток гнучкості мислення як складової психологічного механізму формування професіоналізму особистості [11, с. 76]. Таким чином, гнучкість визначається структурною перебудовою, спрямованою на мінімізацію негативного впливу змін зовнішніх умов, у тому числі на навички самоконтролю, психологічного стану, імпульсивних реакцій та проявів. Варто наголосити, що уповноважена особа в розглядуваних умовах має зберігати контроль не тільки власних дій та емоцій, а й прогнозувати відповідні реакції учасників слідчих (розшукових) дій. Емоційна гнучкість, що складається з емоційної стійкості та емоційної експресивності, дозволяє визначити конкретні психотехнологічні прийоми, спрямовані на розвиток здатності контролювати негативні емоції, створювати в себе необхідний творчий емоційний стан, насичувати спілкування позитивними емоціями та почуттями [12]. Серед складових, що характеризують гнучкість, можуть бути названі такі: вміння швидко переключати увагу з одного об'єкта на інший, визначати ва-

ріанти, серед яких здійснювати обґрунтований та аргументований вибір, здатність до співробітництва тощо. Слід наголосити, що поняття гнучкості розглядається в психології у двох аспектах, зокрема: як особливість розумової діяльності («гнучкість мислення»), а також як особистісну характеристику («інтелектуальна гнучкість») [8]. Обидві характеристики є взаємообумовленими та визначальними характеристиками для відповідного суб'єкта розслідування.

Гнучкість мислення, наприклад, Н. О. Менчинська характеризує з позиції таких основних показників: 1) підхід до задачі як до проблеми, доцільність варіювання способів дії; 2) легкість перебудови знань або навичок та їх систем відповідно до змінених умов; 3) здібність до переключення і легкість переходу від одного способу до іншого [13]. Гнучкість мислення обумовлює зміни способу вирішення суб'єктом розслідування завдань без наслідування стереотипу у відповідності до нових умов, що склались. Водночас зазначені показники обумовлюють володіння особою значним рівнем знань, практичного досвіду, навичок, що дозволить без суттєвих витрат ресурсів реалізовувати варіативний характер дій із переходами між їх способами та перебудову під виконання завдань в умовах, що змінились. Для проведення слідчих (розшукових) дій в умовах ризику інфікування інфекційними хворобами, зокрема й COVID-19, характерними є всі зазначені Н. О. Менчинською основні показники діяльності уповноваженої особи. Таким чином, гнучкість варто розглядати як вибір суб'єктом розслідування альтернативних варіантів поведінки. Гнучкість інтелектуальна – інваріантна особистісна характеристика інтелекту, структурою якої є оптимальне поєднання двох груп якостей: легкості, винахідливості, ініціативності й оригінальності в прийнятті рішення й автономності, незалежності в судженнях, критичності, толерантності до плюралізму точок зору [14]. Наведене забезпечується швидкістю реагування на зміни з переключенням уваги між явищами в ході вирішення завдань та готовності уповноваженої особи до дій. Поєднання інтелектуальної з поведінковою гнучкістю утворює особистісно важливу конструкцію, яка зумовлює розмаїття і здатність до розумного ризику, а також адекватність та ефективність виявів особистості в діяльності й під час спілкування [8]. Таким чином, зазначене є ваговою складовою ефективною діяльності суб'єктів розслідування в організації та проведенні слідчих (розшукових) дій взагалі та в умовах епідемій (пандемій) зокрема.

Водночас протилежною характеристикою особистості уповноваженої особи виступає ригідність. Вона негативно впливає на поведінку людини в мінливому середовищі, знижує її адаптаційні можливості; виявляється в егоцентризмі, завищеній самооцінці, упертості і вузькості інтересів [15, 301-302]. Ригідність характеризує особу з позиції сформованої стереотипності мислення, операцій, поведінки та труднощів або нездатності змін програми дій, що виявляється в неадекватності до нових умов дійсності, поведінки. Позбавлення себе варіантів поведінки неодмінно погіршить судову перспективу кримінального провадження, оскільки це обумовлюватиметься неможливістю реалізації завдань КПК України без ризику інфікування учасників в умовах епідемії (пандемії). Таким чином, фіксація уповноваженої особи на поведінкових стратегіях виявляються неефективними та пот-

ребують коригування під розглядувані нами умови. Адаптація для суб'єктів розслідування із вказаними особистісними характеристиками може бути ускладненою, що відображатиметься на процесах встановлення та підтримання в ході розслідування психологічного контакту, уникнення та вирішення конфліктних, слідчих ситуацій, що з досить високою вірогідністю можуть виникати при організації й проведенні слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії) тощо.

Діяльність суб'єктів розслідування, особливо на початковому етапі, коли більшість відомостей не з'ясовані, може характеризуватися підвищеним ризиком інфікування. Здатність виділення максимальної кількості варіантів організації й планування проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах, що змінюються, є вагомим критерієм ефективності діяльності уповноваженої особи.

Висновки. Трансформація умов розслідування є закономірним процесом діяльності уповноваженої особи, котрий спричинений, зокрема, різноманіттям ситуацій розслідування та шляхів їх вирішення, що переважно залежить від можливості адаптації. Значного впливу на проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії) набуває гнучкість, яка виступає одним із чинників, що впливають на модель поведінки суб'єктів розслідування, та полягає в здатності виділення максимальної кількості варіантів розв'язання проблеми та способів дій у розглядуваній обстановці. Швидке реагування на зміни з переключенням уваги між явищами в ході вирішення завдань та готовності уповноваженої особи до дій в умовах епідемії (пандемії) забезпечать ефективність організації й проведення слідчих (розшукових) дій, з одного боку, та мінімізують можливість інфікування учасників розслідування та сторонніх осіб, з іншого.

Тож подальші наші дослідження зосереджуватимуться на організаційно-тактичних аспектах проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії).

Використані джерела:

1. Серета Т. В. Коммуникационная среда социальной адаптации и реабилитации. Монография. Саранск, 1997. 178 с.
2. Плегенець В. М. Можливості адаптивної поведінки слідчого в умовах протидії розслідуванню. *East european scientific journal (Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe)*, 07(59), 2020. 66 с.
3. Психологический словарь. [Интернет-ресурс] URL : <https://www.psyoffice.ru/3-0-kat1-2032.htm>.
4. Копец Л. В. Психология личности: навч. посібник / Л. В. Копец. Київ : Вид-дм «Кисво-Могілянська академія», 2007. 460 с.
5. Гришаева С. А. Социально-психологическая модель адаптации русскоязычных мигрантов из стран ближнего зарубежья : дис. .. канд. психол. наук. Москва, 2004. 156 с.
6. Реан А. А. Психология личности. Социализация, поведение, общение. Москва : прайм ЕВРОЗНАК, 2004. 407 с.
7. Баранов А. А. Стрессоустойчивость в структуре личности и деятельности учителей высокого и низкого профессионального мастерства : автореф. дисс. ... канд. психологических наук. Ижевск, 1995. 20 с.
8. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник, 2-ге видан., випр. і доп. / М. Й. Варій. Київ : «Центр учбової літератури», 2007. 968 с.

9. Персональная гибкость руководителя. [Интернет-ресурс] URL : <http://4izmerenie.com/masterskaya/flexibility>.

10. Погорелова М. В. Оценка эффективности организационных структур управления при изменениях во внешней среде. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 7(61). С. 126-133.

11. Смалюс Л. Н., Шавровська Н. В. Развитие гнучкості як інтегральної характеристики особистості *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (41), Issue: 86, 2016. С. 76-79.

12. Митина Л. М. Эмоциональная гибкость учителя: психологическое содержание, диагностика, коррекция / Л. М. Митина. Москва : МПСИ, 2001. 192 с.

13. Менчинская Н. А. Проблемы учения и умственного развития школьника : Избр. психол. труды. Москва : Педагогика, 1989. С. 127.

14. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / За ред. Н. А. Побірченко, 2007. 336 с.

15. Психологічна енциклопедія / Автор-упор. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.

References:

1. Sereida, T. V. (1997) *Kommunykatyonnaia sreda sotsyalnoi adaptatsyy u reabylytatsyy*. Monohrafiya. Saransk, 32. [in Russian].

2. Pletenets, V. M. (2020) *Mozhlyvosti adaptyvnoi povedinky slidchoho v umovakh protydii rozsliduvanniu*. *East european scientific journal (Vschodnioeuropskie Czasopismo Naukowe)*, 07(59). [in Ukrainian].

3. *Psyhlohohycheskyi slovar*. N. d. N. p. [Ynternet-resurs] URL : <https://www.psyofice.ru/3-0-kat1-2032.htm>. [in Russian].

4. Kopets, L. V. (2007) *Psyhlohohiia osobystosti : navch. posibnyk* / L. V. Kopets. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].

5. Grishaeva, S. A. (2004) *Socialno-psihologicheskaya model adaptatsii russkoyazychnyh migrantov iz stran blizhnego zarubezhya*. *Candidate`s thesis* Moskva. 156 с. [in Russian].

6. Rean, A. A. (2004) *Psihologiya lichnosti. Socializaciya, povedenie, obshenie*. Moskva : prajm EVROZNAK, 146. [in Russian].

7. Baranov, A. A. (1995) *Stressoustojchivost v strukture lichnosti i deyatelnosti uchitelej vysokogo i nizkogo professionalnogo masterstva*. *Extended abstract of doctor`s thesis*. Izhevsk. [in Russian].

8. Varii, M. Y. (2007) *Zahalna psyhlohohiia. Navchalnyi posibnyk, 2-he vydan., vypr. i dop.* / M. Y. Varii. Kyiv : «Tsentr uchbovoi literatury». [in Ukrainian].

9. Personalnaia hybkost rukovodyteliya. [Ynternet-resurs] URL : <http://4izmerenie.com/masterskaya/flexibility>. [in Russian].

10. Pogorelova, M. V. (2006) *Ocenka effektivnosti organizatsionnyh struktur upravleniya pri izmeneniyah vo vneshnej srede*. *Aktualni problemy ekonomiky - Current economic problems*, 7(61), 126-133. [in Russian].

11. Smalyus, L. N., Shavrovskaya N. V. (2016) *Rozvytok hnuchkosti yak intehralnoi kharakterystyky osobystosti*. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (41), Issue: 86. [in Ukrainian].

12. Mitina, L. M. (2001) *Emocionalnaya gibkost uchityela: psihologicheskoe sodержanie, dbagnostika, korrekciya* / L. M. Mitina. Moskva : MPPI. [in Russian].

13. Menchinskaya, N. A. (1989) Problemy ucheniya i umstvennogo razvitiya shkolnika : Izbr. psihol. trudy. Moskva : Pedagogika, 127. [in Russian].

14. Psykholohichnyi slovnyk (2007) / Avt.-uklad. V. V. Syniavskiy, O. P. Serhieienkova / N. A. Pobirchenko (Ed.), 336. [in Russian].

15. Psykholohichna entsyklopediia (2006) / Avtor-upor. O. M. Stepanov. Kyiv : Akademydav. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2021

Демченко І. А., ад'юнкт кафедри криміналістики і домедицинської підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх дел (г. Дніпр, Україна)

АДАПТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УПОЛНОМОЧЕННОГО ЛИЦА В УСЛОВИЯХ ЭПИДЕМИИ (ПАНДЕМИИ)

Статья посвящена освещению адаптивного поведения как фактора эффективной деятельности уполномоченного лица в условиях эпидемии (пандемии). Отмечено, что трансформация условий расследования является закономерным процессом деятельности уполномоченного лица, что обусловлено, в частности, разнообразием ситуаций расследования и путей их решения. В работе акцентировано внимание на таких условиях организации и проведения следственных (розыскных) действий, как эпидемия (пандемия), в том числе и COVID-19. Отмечено, что эффективность деятельности субъектов расследования в значительной степени зависит от возможностей приспособления к рассматриваемым условиям. Адаптацию уполномоченных лиц целесообразно рассматривать с позиции таких составляющих, как: психологическая, предполагающая возможность действовать в условиях риска инфицирования, организационная – умение планировать и проводить расследование, следственные (розыскные) действия, тактическая – применять существующие и разрабатывать новые тактические приемы в соответствии с потребностями и условиями деятельности.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, условия эпидемии (пандемии), подготовка, адаптация, гибкость, ригидность, участники расследования.

Demchenko I., Adjunct of the Department of Criminalistics and Home Medical training Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

ADAPTIVE BEHAVIOR AS A FACTOR IN THE EFFECTIVE ACTIVITIES OF THE AUTHORIZED PERSON IN AN EPIDEMIC (PANDEMIC)

The article is devoted to highlighting adaptive behaviour as a factor of effective action of the authorized person in the context of an epidemic (pandemic). According to the author, the transformation of the investigative environment is a legitimate process of activity of the authorized person, which is due, inter alia, to the variety of situations of investigation and the ways in which they are resolved. The work focuses on the conditions of organization and conduct of investigative (search) actions such as epidemic (pandemic), including COVID-19. The adaptation of authorized persons to the changed conditions makes them ready to act. The latter should be considered from the standpoint of psychological, which implies the possibility of operating in a situation of risk of infection, organizational, planning and investigation, and

investigative (search) skills Action, tactical - apply existing tactics and develop new tactics according to needs and conditions of operation.

This defines adaptation as the active process of the subject of the investigation in finding ways to conduct investigative (search) actions in the context of an epidemic (pandemic). It is emphasized that it is difficult, if not impossible, to assess and predict the possible impacts without taking into account both the actors themselves and the actions of the actors involved, and sometimes it is not possible to confirm the results of the investigators' adaptation processes. It is noted that the information provided in the behavioural patterns is relevant to the more effective performance of investigative actors. They focus largely on their ability to influence decision-making by decision-makers. Attention is drawn to the fact that the profile of the persons involved in the investigation, including those that may be carriers of an infectious disease on the one hand and are infected on the other, and makes it more difficult to organize the activities of an authorized person. That is, the risk of infection is compounded by the existing, for example, investigative situations at the appropriate stage of the investigation, the taking of a position on the criterion of good faith by the party concerned. The author pays attention to the flexibility that is inherent in the professional competence of the authorized person in adapting to changes in the conditions for the organization and conduct of investigation activities in general and investigative (search) actions in particular. Rigidity, in turn, characterizes the individual from the standpoint of the stereotyped thinking, operations, behaviour and difficulty or inability to change the programme of action. This is reflected in the inadequacy of the new conditions of reality and behaviour. The article states that depriving oneself of options for conduct will necessarily worsen the judicial perspective of criminal proceedings, Since this will be due to the impossibility of carrying out the tasks of the Criminal Procedure Code of Ukraine without risk of infection of participants in the conditions of epidemic (pandemic).

Keywords: investigative (search) actions, epidemic (pandemic) conditions, training, adaptation, flexibility, rigour, investigators.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.226-237

УДК 343.983:343.226:343.434

*Кобець С. В., аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)*

e-mail: mariya_gryga@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8430-3209>

СПОСІБ УЧИНЕННЯ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті досліджено спосіб учинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. Встановлено, що даний елемент є ключовим у структурі криміналістичної характеристики таких кримінальних правопорушень, оскільки зумовлює особливості інших її елементів та виявляє з ними стійкі кореляційні зв'язки. Доведено, що особливості способу вчинення досліджуваних злочинів, зокрема наявність підготовчого етапу та приховання слідів злочину, прямо пов'язані з мотивом протиправних дій підозрюваного. На основі аналізу судово-слідчої практики виявлені найбільш

поширені способи вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу.

Ключові слова: спосіб учинення, криміналістична характеристика, мотив злочину, працівник правоохоронного органу, погроза чи насильство.

Постановка проблеми. Виконання професійних обов'язків працівниками правоохоронних органів часто пов'язане з погрозами, образами, а подекуди й застосуванням насильства з боку окремих громадян, які не погоджуються з діями правоохоронців та не вважають за потрібне підкорятися вимогам закону. Протиправні дії таких осіб не лише порушують роботу органів влади, але й підривають її авторитет в очах суспільства, негативно впливаючи таким чином на процес управлінської діяльності інститутів державної влади в цілому. Рівень кримінальних правопорушень, передбачених ст. 345 КК України («Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу») останнім часом залишається стабільно високим: відповідно до офіційних статистичних даних, кількість таких кримінальних правопорушень, облікованих за 2017 р., склала 1 115 (з них 527 – кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру, 459 – відправлені до суду з обвинувальним актом), за 2018 р. – 817 (повідомлення про підозру вручене у 515 випадках, 442 – відправлені до суду з обвинувальним актом), за 2019 р. – 821 (повідомлення про підозру вручене у 561 випадку, 476 – відправлені до суду з обвинувальним актом), за 2020 р. – 909 (повідомлення про підозру вручене у 705 випадках, 601 – відправлені до суду з обвинувальним актом)¹. Як випливає з наведених даних, відсоток кримінальних правопорушень, за якими провадження відправлені до суду з обвинувальним актом, є доволі низьким, що свідчить про ускладнення в процесі розслідування таких злочинів, які пов'язані, у тому числі, з неналежним методичним забезпеченням. Саме тому вироблення методики й тактики розслідування означених злочинів як алгоритму дій слідчого в умовах початкового етапу розслідування конкретного кримінального правопорушення є важливим етапом на шляху до підвищення ефективності таких розслідувань. Водночас методика розслідування будь-якого кримінально-протиправного посягання як обов'язкового структурного елемента включає криміналістичну характеристику відповідних правопорушень, неодмінним елементом якої є, зокрема, спосіб учинення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти протидії кримінальним правопорушенням проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності, а також злочини, подібні до них за способом вчинення, у межах юридичних наук вивчали В. А. Горбунов, В. О. Гусева, І. І. Давидович, Ю. П. Дзюба, М. Ю. Бузинарський, О. Ф. Волинський, І. В. Воронін, І. В. Загородній, І. М. Залялова, А. В. Коваленко, В. В. Невгад, В. І. Осадчий, В. С. Перлін, О. В. Пче-

¹Звіт Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017–2020 рр. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id.

ліна, С. О. Сафронов, Б. К. Слободянюк, І. М. Чуб та ін. Утім, окремо способи вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу у роботах зазначених вчених не досліджувались.

Формулювання цілей. Метою статті є виявити найбільш поширені способи учинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу як важливого елементу криміналістичної характеристики таких злочинів.

Виклад основного матеріалу. Варто підтримати позицію вчених, які вважають, що саме спосіб учинення є ключовим елементом криміналістичної характеристики злочину, адже зумовлює виникнення слідової картини злочину, а відтак – і доказового фундаменту розслідування. Так І. В. Гора зазначає, що криміналістика розглядає спосіб учинення злочину як складне явище дійсності на основі пізнання закономірностей його формування, причин і форм його повторюваності для розроблення прийомів і методів виявлення, збирання та дослідження доказів у кримінальній справі. Криміналістичне значення способу вчинення злочину визначається специфікою виникнення доказів у процесі відображення події злочину в зовнішньому середовищі [1, с. 38]. На винятковому значенні способу вчинення злочину наголошує і М. В. Шепітько, який зауважує, що оскільки вивчення способів вчинення злочинів здатне вплинути на винайдення оптимальних способів та засобів протидії цим злочинам, то формування класифікації злочинів за способом їх вчинення є першочерговим. Після її формування можна переходити до формування криміналістичної характеристики, а також відповідних криміналістичних методик [2, с. 332]. Тож слід висловити цілковиту солідарність з такою думкою вченого.

Крім того, спосіб вчинення злочину виявляє тісний зв'язок та зумовлює ознаки інших елементів криміналістичної характеристики. Так І. В. Сорока акцентує на тісних кореляційних зв'язках способу з особою, яка вчиняє суспільно небезпечні діяння, зазначаючи, що спосіб вчинення злочину – система прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою і мотивами дій, психічними і фізичними якостями особи, у яких виявляються психофізіологічні та характерологічні особливості людини, її знання, навички, вміння, звички і ставлення до різних проявів дійсності [3, с. 236]. Деякі вчені звертають увагу на єдність способу зі знаряддям вчинення, розуміючи під способом певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, застосовуваних особою в процесі вчинення суспільно небезпечного посягання на охоронювані законом суспільні відносини, поєднаних із вибірковою використанням засобів вчинення злочину [4, с. 342]. А на думку Н. В. Павлової, спосіб учинення злочину взагалі виступає головним і єдиним елементом, за допомогою якого можна дослідити виявлені в процесі аналізу зв'язки між усіма структурними елементами криміналістичної характеристики [5, с. 38].

Розглядаючи спосіб вчинення злочину, більшість учених наполягають на трикомпонентній його структурі. Такої думки, крім уже згаданих науковців, дотримується, зокрема, С. М. Зав'ялов, який тлумачить спосіб учинення злочину як спосіб дій із підготовки до його вчинення, власне вчинення злочину та приховування його слідів, що, на думку вченого, характеризує криміналістично значущі дані про виконавця й застосовані ним засоби, а також можливості їх використання

під час розслідування злочинів [6, с. 7]. Поділяє таку позицію і В. В. Пясковський, розглядаючи спосіб учинення злочину не просто як сукупність вольових дій, а закономірно визначену, структуровану систему поведінки суб'єкта, спрямовану на підготовку, вчинення та приховування кримінального правопорушення [7, с. 70]. Однак варто звернути увагу на те, що способи вчинення не всіх кримінальних правопорушень включають усі три етапи, адже, як цілком справедливо зазначає М. І. Єнікеєв, для кожного злочину існує свій системний «набір», комплекс дій та операцій [8, с. 105].

Доводить вищезазначене положення і вивчення способу вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. Так, здійснивши детальний аналіз посягання на життя співробітника правоохоронного органу чи його близьких родичів у криміналістичному аспекті, В. О. Гусева зазначає, що тільки в 25 % таких випадків передувала підготовка, з них лише в 5 % із вивчених випадків надходили погрози на адресу потерпілих від осіб, які вчинили злочини. У 58 % випадків від загальної кількості кримінальних проваджень злочинців здійснював дії, спрямовані на добір знаряддя злочину, у 10 % обиралися місце скоєння злочину [9, с. 225]. Крім того, учена зазначає, що стосовно дій, спрямованих на приховування факту вчинення злочину, у результаті аналізу кримінальних проваджень щодо посягань на життя працівника правоохоронного органу було встановлено, що в 78 % випадків у суб'єкта злочину не було єдиного злочинного задуму, що охоплює всі етапи кримінального правопорушення (дій із підготовки, вчинення та приховування злочинів, які б виступали у комплексі [10, с. 24]. Результати проведеного нами опитування практичних працівників також підтверджують, що етап підготовки до вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу наявний лише у 11,4 % випадків, а 13,3 % респондентів вказали про факт наявності у таких злочинах дій із приховування їх слідів.

За результатами вивчення кримінальних проваджень та проведеного опитування були з'ясовано, що за наявності підготовчого етапу в досліджуваних злочинах, такі дії можуть полягати: в установленні місця проживання потерпілого, членів його родини та близького оточення, місця роботи та його службового кабінету; у визначенні часу виходу з дому на роботу й часу звільнення з роботи, постійного маршруту пересування (пішого або на транспорті); у виборі місця вчинення кримінального правопорушення, а в окремих випадках – доборі знаряддя вчинення.

Водночас найбільш поширеними способами приховування слідів погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу є: втеча з місця вчинення кримінального правопорушення; приховування власних тілесних ушкоджень, отриманих у результаті спротиву з боку потерпілого; створення неправдивого алібі; приховування знаряддя злочину; надання завідомо неправдивих показань; ухилення від явки до органу досудового розслідування.

Стосовно дій, які утворюють безпосередній спосіб вчинення злочину, то вони вивчаються в межах різних наук, утім, на думку Н. І. Панова, визначальне значення серед цих наук має кримінальне право, оскільки воно є фундаментальною та базовою наукою кримінального циклу. Поняття, що розробляються в кри-

мінальному праві, акумулюються кримінологією, кримінальним процесом та криміналістикою. На думку вченого, усі науки, що вивчають спосіб вчинення злочину, мають виходити з одного, узагальненого поняття способу, що виробляється наукою кримінального права [11, с. 111–112].

Беручи до уваги думку авторитетного вченого, вважаємо за потрібне звернутися до кримінально-правового визначення способу вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу, оскільки переконані, що дослідження способу вчинення злочину в криміналістичному аспекті має будуватися на основі базових положень щодо складу кримінальних правопорушень, зафіксованих у Кримінальному кодексі. Так ознаками об'єктивної сторони досліджуваного злочину є наступні способи його вчинення: погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу, а також щодо його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків (ч.1 ст. 345 КК України); умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків (ч.2 ст. 345 КК України); умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків (ч.3 ст. 160 КК України) [12].

Вивчення кримінальних проваджень за ст. 345 КК України, зокрема в контексті аналізу способів вчинення даних кримінальних правопорушень дозволило дійти висновку, що криміналістичні особливості їх реалізації виявляють тісний зв'язок із мотивами та метою правопорушника. Так якщо кримінальне правопорушення вчиняється з мотиву помсти за минулі дії працівника правоохоронного органу, то, зазвичай, зловмисник ретельно планує свої дії і безпосередньому вчиненню злочину передують підготовчі дії, а також наявні дії, спрямовані на приховання слідів злочину. Якщо ж кримінальне правопорушення вчиняється раптово, як безпосередня агресивна реакція на певні дії працівника правоохоронного органу, спосіб учинення в такому разі не охоплює вищезазначені етапи. Крім того, мотивація виявляє кореляційні зв'язки і з іншими елементами криміналістичної характеристики досліджуваних кримінальних правопорушень, зокрема, з особою злочинця. Зазвичай, з мотиву помсти погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу вчиняють особи, які раніше вже вчиняли інші кримінально карані діяння, негативно характеризуються або вже відбували покарання в місцях позбавлення волі. Без попередньої підготовки, імпульсивно такі правопорушення, зазвичай, вчиняються особами без кримінального минулого, часто в стані алкогольного сп'яніння. Відтак і програма дій слідчого під час розслідування таких злочинів буде різнитися і слідство плануватиметься в різний спосіб.

На вагомому значенні встановлення мети дій правопорушника під час розслідування досліджуваних злочинів наголошують і науковці. Так О. Д. Малиновська стверджує, що, як правило, заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції носить усвідомлений характер, а не відбуваються імпульсивно, без розуміння особою мотиву й мети діяння. З'ясування мети при розслідуванні зло-

чинів про заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції особливо важливо, адже саме мета прогнозує результат кримінального правопорушення та впливає на кваліфікацію діяння. Лише тоді, коли встановлена його мета, можливо зробити висновок про намір особи, яка скоїла злочин, та форму вини [13, с. 47]. Вторить авторці А. К. Мірошніченко, на думку якого успішна протидія злочинам, що вчиняються з мотиву помсти працівникам правоохоронних органів і суду, можлива лише в тому випадку, якщо з достатньою повнотою будуть виявлені внутрішні механізми злочинної поведінки та, насамперед, її мотиви [14, с. 83].

Зважаючи на вагомість, пропонуємо більш детально зупинитися на характеристичці можливих мотивів учинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу.

За результатами проведеного опитування та на основі аналізу наукових джерел нами були встановлені наступні найбільш поширені мотиви вчинення кримінальних порушень, що досліджуються: помста працівникові поліції за виконання ним своїх обов'язків; неприязнь (часто до працівників поліції в цілому); бажання unikнути відповідальності за вчинення протиправних дій; перешкоджання діям працівника правоохоронного органу щодо припинення правопорушення або у зв'язку з розслідуванням злочину, до якого причетний; хуліганські мотиви.

Найчастіше мета вчинення протиправних дій під час вчинення досліджуваних злочинів полягає в бажанні unikнути відповідальності за вчинення протиправних дій шляхом активного опору працівникові поліції.

Приклад. З метою залишення місця пригоди, діючи умисно, перебуваючи за кермом транспортного засобу, ОСОБА_2 почала рух на транспортному засобі марки «MercedesBenz», державний номерний знак НОМЕР_1. Задля припинення правопорушення ОСОБА_1 (інспектор УПП у м. Києві), діючи згідно зі ст. 23 Закону України «Про національну поліцію», схопилась руками за раму транспортного засобу через відкрите вікно лівих передніх дверцят транспортного засобу та почала висловлювати ОСОБА_2 законну вимогу зупинити транспортний засіб. Проте ОСОБА_2, розуміючи, що автомобіль є підвищеним джерелом небезпеки, та усвідомлюючи, що він рухається по проїжджій частині з інтенсивним рухом транспортних засобів, а ОСОБА_1 перебуває при виконанні своїх службових обов'язків, усе-таки ігнорує законні вимоги ОСОБА_1 зупинитись і продовжує керувати вказаним транспортним засобом. Крім цього, ОСОБА_2 на зазначеному автомобілі почала змінювати смугу руху в лівий бік, де знаходилась ОСОБА_1, та продовжувала набирати швидкість. Унаслідок цих дій ОСОБА_1 вдарилась об автомобіль «MercedesBenz», державний номерний знак НОМЕР_1, яким керував обвинувачений, через що потерпіла ОСОБА_1 отримала легкі тілесні ушкодження [15].

Крім того, метою кримінальних правопорушень, що вивчаються, часто є примушення працівника поліції відмовитися від виконання своїх службових повноважень на даний момент або в майбутньому. Причому, це стосується як самого порушника, так і його родичів, знайомих тощо.

Приклад. Близько 5-ої години ранку на вул. Сихівській міста Львова патрульні зупинили водійку автомобіля BMW 528, яка порушила ПДР. Поліцейські сіли в

службовий автомобіль для перевірки документів порушниця. Раптом у вікно постукав невідомий чоловік. Поліцейські опустили скло бокових передніх дверей машини, аби запитати причину звернення. Молодий чоловік повідомив, що має бойову зброю і показав її в кишені. Він обійшов патрульний автомобіль і зупинився на газоні. Патрульні вийшли за ним і побачили, що 19-річний юнак скерував на них зброю, при тому нецензурно висловлюючись. Поліцейські негайно затримали його та надягнули кайданки. На місце події викликали слідчо-оперативну групу [16].

Значна частина досліджуваних кримінальних правопорушень вчиняється з мотивів помсти. Причому, як стверджує А. К. Мирошниченко, певна кількість актів помсти щодо працівників правоохоронних органів виникає через бажання принизити останніх через їхню професійну діяльність. Помста є в цих випадках вторинним явищем. Зауважимо, найбільша кількість злочинів проти правоохоронних органів і суду, зокрема з метою помсти, виникає як відповідна реакція на їхню професійну діяльність щодо конкретної особи. Розправа-помста настає, наприклад, після відбування засудженим строку покарання, яке він вважає незаслуженим. Також непоодинокими є випадки помсти щодо близьких родичів правоохоронців та пошкодження або знищення їхнього майна [17, с. 90].

Усі ці дані мають важливе значення для розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із погрозами або насильством щодо працівника правоохоронного органу, оскільки впливають на визначення стратегічних напрямів розслідування, що, у тому числі, мають вагу при встановленні винних та причетних до злочину осіб, а також іншої криміналістично значущої інформації.

Варто акцентувати, що слідча практика показує, що деякі особи приховують справжні мотиви заподіяння тілесних ушкоджень, роблячи це, як правило, з метою пом'якшення покарання та перекваліфікації протиправних дій (наприклад, зі ст. 345 КК на ст. 122 КК тощо). Трапляються випадки, коли особа, яка вчинила злочин, заявляє, що метою її діяння було припинення протиправних дій потерпілого, змушення його до вчинення яких-небудь дій або до самооборони [13, с. 47].

За результатами проведеного дослідження було встановлено, що тілесні ушкодження під час вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень найчастіше завдаються шляхом використання саме фізичної сили: нанесення ударів руками і ногами, поштовхів, кидків, ударів головою жертви об тверду поверхню тощо. Значна частина кримінальних правопорушень, передбачених ст. 345 КК України, вчиняється за допомогою предметів, спеціально не пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень. Це, зазвичай, предмети, випадково підібрані злочинцем на місці вчинення злочину, а також різні речі побутового призначення без будь-якого внесення до них конструктивних змін. Таким чином, спосіб та знаряддя вчинення досліджуваних злочинів виявляють тісний зв'язок із таким елементом криміналістичної характеристики, як обстановка, зокрема місце вчинення протиправних дій.

Приклад 1. ОСОБА_2 визнаний винним у тому, що 19 травня 2016 р. під час проведення огляду місця події – належної йому території пилорами, був агресивно налаштований, перешкоджав проведенню першочергової слідчої дії, поведив

себе зухвало, на зауваження працівників поліції не реагував та їхні законні вимоги не виконував, і в подальшому з погрозою застосування зброї залишив місце огляду, а за деякий час, узявши бензопилу, завів її та почав скеровувати шину на працівників поліції. При спробі слідчого Бродівського ВП Золочівського ВП ГУНП у Львівській області ОСОБА_6 припинити вищевказані протиправні дії ОСОБА_2 умисно схопив його рукою за передпліччя та почав стискати, унаслідок чого спричинив йому легкі тілесні ушкодження [18].

Приклад 2. Між працівниками поліції, з одного боку, та ОСОБА_6 і ОСОБА_5, з іншого боку, розпочалась сутичка, під час якої ОСОБА_5 на ґрунті неприязних відносин, що раптово виникли, із працівниками поліції ОСОБА_3 та ОСОБА_4, вчиняючи з метою протидії законній діяльності останнім та передбачаючи протиправний характер своїх дій, бажаючи при тому настання відповідних наслідків, умисно наніс предметом, зовні схожим на спортивну бити, один удар по лівій руці ОСОБА_3, чим спричинив останньому забій м'яких тканин лівого суглобу та середньої третини правої гомілки, й один удар тим самим предметом ліворуч від голови до тулуба ОСОБА_4, чим спричинив останньому струс головного мозку, забій м'яких тканин верхньої лівої третини тіла. З даного приводу ОСОБА_4 госпіталізовано до Білоцерківської МЛ № 2 [19].

Варто зазначити, що вогнепальна зброя використовується як зброя даких злочинів не часто і, як правило, у тих випадках, коли вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу планується заздалегідь, а спосіб учинення характеризується наявністю підготовчого етапу.

У рамках досліджуваного питання необхідно зупинитися на ще одному аспекті, який характеризує мотиви учинення кримінальних правопорушень, що розглядаються. На практиці трапляються випадки, коли спричинення насилля щодо працівника правоохоронного органу є наслідком дій самого правоохоронця. Зокрема, В. П. Беленок одним із факторів погроз або насильства щодо працівника правоохоронного органу виокремлює віктимну поведінку правоохоронців, яку автор класифікує на суспільно корисну (правомірну, позитивну), необачну (легковажну), неправомірну, асоціальну (аморальну) [20, с. 63]. Так у разі неправомірного застосування фізичної сили поліцейським, насилля щодо нього може бути розцінене як необхідна оборона. Отже, розслідуючи злочин, передбачений ст. 345 КК України, необхідно пам'ятати й про такі можливі варіанти, адже в деяких випадках підозрюваний і потерпілий можуть помінятися місцями, а кваліфікація кримінально-протиправного діяння змінитися.

Висновки. Реалізація знань щодо способу вчинення злочину вкриміналістичному аспекті є значно ширшою, ніж в інших науках, оскільки в даному випадку він виступає не лише як предмет, але й як засіб дослідження інших елементів криміналістичної характеристики (особи злочинця, предмета кримінального правопорушення, слідової картини тощо).

Особливості способу вчинення погроз чи насильства щодо працівника правоохоронного органу виявляють тісний зв'язок із мотивами та метою дій правопорушника: якщо кримінальне правопорушення вчиняється з мотиву помсти за ми-

нулі дії працівника правоохоронного органу, то, зазвичай, безпосередньому вчиненню злочину передують підготовчі дії, а також наявні дії, спрямовані на приховання слідів злочину. Якщо злочин вчиняється раптово, як безпосередня агресивна реакція на певні дії правоохоронця, спосіб вчинення не охоплює вищезазначені етапи. Крім того, мотивація виявляє кореляційні зв'язки і з іншими елементами криміналістичної характеристики досліджуваних кримінальних правопорушень, зокрема, з особою злочинця: з мотиву помсти погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу вчиняють, як правило, особи з кримінальним минулим, а без попередньої підготовки, імпульсивно такі правопорушення вчиняються пересічними особами, часто в стані алкогольного сп'яніння. Відтак і програма дій слідчого під час розслідування таких злочинів буде різнитися, і слідство плануватиметься в різний спосіб.

Використані джерела:

1. Гора І. В. Поняття спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35–38.
2. Шепітько М. В. Спосіб вчинення злочину як ознака складу злочинів проти правосуддя. *Форум права*. 2015. № 4. С. 330–335. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_57.pdf. (дата звернення: 26.10.2021).
3. Сорока І. В. Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики крадіжки чужого майна громадян, вчиненої групами неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2015. С. 236–238.
4. Настільна книга слідчого: Наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. 720 с.
5. Павлова Н. В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2007. 223 с.
6. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину і сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 21 с.
7. Пясковський В. В. Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики умисного вбивства дитини батьками, родичами або особами, на яких покладено обов'язки з її виховання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 69–73.
8. Еникеев М. И. Юридическая психология. Москва : Норма-Инфра, 2001. 517 с.
9. Гусева В. О. Особливості обстановки та способу вчинення злочину як елементів криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (84). С. 220–229.
10. Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: монографія. Харків : ТОВ «У справі», 2020. 452 с.
11. Панов Н. И. Об изучении способа совершения преступления (методологический аспект). *Проблемы социалистической законности*. Харьков : Вища школа, 1982. Вип. 9. С. 111–118.
12. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квіт. 2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 10.11.2021).
13. Малиновська О. Д. Проблема розслідування заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. №3. С. 45–48.

14. Мирошніченко А. К. Помста як мотив вчинення злочину. *Держава та регіони. Серія: право*. 2016. № 2(52). С. 82–84.

15. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 21 лют. 2020 р. у справі № 688/1086/20. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/87751917>. (дата звернення: 10.11.2021).

16. За погрозу зброєю патрульним чоловікові загрожує кримінальна відповідальність. *Сайт патрульної поліції*. URL : <http://patrol.police.gov.ua/2020/12/31/za-pogrozu-zbroyeu-patru-lnym-cholovikovi-zagrozhuye-kryminalna-vidpovidalnist/>. (дата звернення: 27.10.2021).

17. Мирошніченко А. Витоки мотиву помсти щодо працівників правоохоронних органів і суду. *Право та державне управління*. 2016. № 2. С. 89–92. URL : http://www.pdu-journal.kpi.zp.ua/archive/2_2016/19.pdf. (дата звернення: 10.11.2021).

18. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Львівського апеляційного суду від 24 січ. 2019 р. у справі № 439/1709/16-к. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/80208857>. (дата звернення: 27.10.2021).

19. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 15 лют. 2018 р. у справі № 357/1591/18. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/72208251>. (дата звернення: 12.11.2021).

20. Беленок В. П. Кримінологічна характеристика потерпілих від погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2(119). С. 59–67.

References:

1. Hora, I. V. (2012). Poniattia sposib vchynennia zlochyynu ta yoho znachennia v rozkrytti ta rozsliduvanni. *Zakon i zhynz` – Law and life*, 9, 35–38. [in Ukrainian].

2. Shepitko, M. V. (2015). Sposib vchynennia zlochyynu yak oznaka skladu zlochynev proty pravosuddia. *Forum prava – Forum of law*, 4, 330–335. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_57.pdf. [in Ukrainian].

3. Soroka, I. V. (2015). Sposib vchynennia zlochyynu yak element kryminalistychnoi kharakterystyky kradizhky chuzhoho maina hromadian, vchynenoi hrupamy nepovnomolnitsk. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Science Electronic Journal*, 2, 236–238. [in Ukrainian].

4. Panov, M. I. et al. (2003). *Nastilna knyha slidchoho: Nauk.-prakt. vydannia dlia slidchykh i diznavachi* / Panov, M. I., Shepitko, V. Iu., Konovalova, V. O. (Eds.) etal. Kyiv: Vyd. Dim «in Yure». [in Ukrainian].

5. Pavlova, N. V. (2007). Osoblyvosti rozsliduvannia shakhraistva, poviazanoho z vidchuzhenniam pryvatnoho zhytla. *Doctor's thesis*. Dnipro. [in Ukrainian].

6. Zavialov, S. M. (2005). Sposib vchynennia zlochyynu i suchasni problemy vyvchennia ta vykorystannia u borotbi zi zlochyynnistiu. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Piaskovskyi, V. V. (2016). Sposib uchynennia zlochyynu yak element kryminalistychnoi kharakterystyky umysnoho vbyvstva dytyny batkamy, rodychamy або osobamy, na yakykh pokladeno oboviazky z yii vykhovannia. *Kryminalistychnyi visnyk – Criminalistic Bulletin*, 1(25), 69–73. [in Ukrainian].

8. Enykeev, M. Y. (2001). *Yurydycheskaia psykholohiya*. Moskva: Norma-Ynfra. [in Russian].

9. Husieva, V. O. (2018). Osoblyvosti obstanovky ta sposobu vchynennia zlochyynu yak elementiv kryminalistychnoi kharakterystyky posiahan na zhyttia pratsivnyka pravookho-

ronnoho orhanu. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 4 (84), 220-229. [in Ukrainian].

10. Husieva, V. O. (2020). Metodyka rozsliduvannia zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravookhoronnoi diialnosti: monohrafiia. Kharkiv: TOV «U spravi». [in Ukrainian].

11. Panov, N. Y. (1982). Ob yzuchenyy sposoba soversheniya prestupleniya (metodolohycheskyi aspekt). *Problemy sotsyalistycheskoi zakonnosti – problems of socialist legality*, 9, 111-118. [in Russian].

12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5.04.2001 r. No 2341-III. (2001) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].

13. Malynovska, O. D. (2015). Problema rozsliduvannia zapodiiannia tilesnykh ushkodzhen shchodo pratsivnykiv politsii. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 3, 45-48. [in Ukrainian].

14. Myroshnychenko, A. K. (2016). Pomsta yak motyv vchynennia zlochyynu. *Derzhava ta rehiony. Seriya: pravo – State and regions. Series: law*, 2 (52), 82-84. [in Ukrainian].

15. Vyrok Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 21 liut. 2020 r. u spravi № 688 /1086/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87751917>. [in Ukrainian].

16. Za pohrozu zbroieiu patrolnym cholovikovi zahrozhuie kryminalna vidpovidalnist. *Sait patrolnoi politsii – Patrol police website*. N. d. N. p. URL : <http://patrol.police.gov.ua/2020/12/31/za-pogrozu-zbroieiu-patrolnym-cholovikovi-zagrozhuie-kryminalna-vidpovidalnist/>. [in Ukrainian].

17. Myroshnychenko, A. (2016). Vytoky motyvu pomsty shchodo pratsivnykiv pravo okhoronykh orhaniv i sudu. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 2, 89-92. [in Ukrainian].

18. Ukhvala kolehii suddiv sudovoi palaty z rozghliadu kryminalnykh sprav Lvivskoho apeliatsiinoho sudu vid 24 sich. 2019 r. u spravi № 439/1709/16-k. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80208857>. [in Ukrainian].

19. Ukhvala Bilotserkivskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 15 liut. 2018 r. u spravi № 357/1591/18. (2018) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72208251>. [in Ukrainian].

20. Belenok, V. P. (2021). Kryminolohichna kharakterystyka poterpilykh vid pohrozy abo nasylstva shchodo pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 2(119), 59-67. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.11. 2021

Кобец С. В., аспірант научної лабораторії по проблемам протидії діяльності злочинців УНІ № 1 Національної академії внутрішніх дел (г. Київ, Україна)

СПОСОБ СОВЕРШЕНИЯ УГРОЗЫ ИЛИ НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ СОТРУДНИКА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ

В статье исследован способ совершения угрозы или насилия в отношении сотрудника правоохранительного органа. Установлено, что данный элемент является ключевым

вым в структуре криминалистической характеристики таких уголовных правонарушений, поскольку обуславливает особенности других элементов и выявляет с ними устойчивые корреляционные связи. Доказано, что особенности способа совершения исследуемых преступлений, в частности, наличие подготовительного этапа и сокрытие следов преступления, напрямую связаны с мотивом противоправных действий подозреваемого. На основе анализа судебно-следственной практики выявлены наиболее распространенные способы совершения угрозы или насилия в отношении сотрудника правоохранительного органа.

Ключевые слова: способ совершения, криминалистическая характеристика, мотив преступления, работник правоохранительного органа, угроза или насилие.

Kobets S., Postgraduate Student of National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

THE WAY OF COMMITTING A THREAT OR VIOLENCE AGAINST A LAW ENFORCEMENT OFFICER AS AN ELEMENT OF CRIMINAL CHARACTERISTICS

The article examines the method of threatening or violence against a law enforcement officer. It is established that this element is key in structure of forensic characterization of such criminal offenses, as it determines the features of its other elements and reveals strong correlations with them. Thus, the method of commission determines characteristics of the offender, the instrument of the crime, the trace picture, etc. Peculiarities of the manner of threatening or violence against a law enforcement officer are closely related to the motives and purpose of the offender: if the criminal offense is committed out of revenge for past actions of a law enforcement officer, then usually there is a stage of preparation for crime and concealment. If the crime is committed suddenly, as a direct aggressive reaction to certain actions of a law enforcement officer, the method of commission does not cover the above stages. In addition, motivation is correlated with other elements of the forensic characterization of the investigated criminal offenses, in particular, with the person of the offender: on the grounds of revenge, threat or violence against a law enforcement officer is usually committed by persons with a criminal past, without prior training. impulsively such offenses are committed by ordinary persons, often in a state of intoxication. Therefore, the program of actions of investigator during the investigation of such crimes will be different and investigation will be planned in different ways. Based on the analysis of forensic practice, the most common ways of committing a threat or violence against a law enforcement officer have been identified. Thus, bodily injuries during commission of such criminal offenses are most often inflicted by using the physical force of the attacker without using of firearms.

Keywords: method of commission, forensic characteristics, motive of the crime, law enforcement officer, threat or violence.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.238-250

УДК 343.98:343.611(477)

*Kovalenko V., PhD in Law, professor Professor in the Chair of Criminal-Law Disciplines
Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)*

e-mail: kvvkrimludv@ukr.net

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-5310-2092>

*Kibenko V., Master's Degree applicant Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)*

e-mail: kibenko04@gmail.com

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-9492-8157>

FORENSIC CLASSIFICATION OF INTENTIONAL MURDERS, COMMITTED IN CONDITIONS OF OBSCURITY

The article is devoted to the study of the problems of forensic classification of intentional murders committed in conditions of obscurity. It is noted that the detection and investigation of intentional murders is complicated by a large number of their varieties, each of which has its own characteristics: specific methods, traces, motivation of the offender, the nature of his connections with the victim, and so on.

It is emphasized that the structure and content of the basics of the methodology of investigation of intentional murders committed in conditions of obscurity should be dictated by the place of such a crime in the forensic classification of premeditated murders.

It is proved that the division of non-obvious murders into ones with sudden intent, and ones, intent to committing which arose in advance is the most significant for the proposed study. These subtypes of non-obvious murders differ in the typical features of the victim, the situation and methods of commission, the motivation of the offender. By the motivation of the offender, most often in conditions of non-obviousness, murders are committed for selfish, hooligan motives, murders for revenge, to satisfy sadistic (sadistic-sexual) needs, contract killings, and so on.

It is concluded that intentional murder, committed in conditions of obscurity is a specific type of premeditated murder. It is proposed to define intentional murder, committed in conditions of obscurity as a murder committed in the absence of eyewitnesses, commitment of which resulted in a small number of traces (due to their concealment by a criminal or for other reasons), and the initial stage of the investigation of which characterizes by the lack of information a crime and the absence of signs that directly indicate the offender. It is stated that the "non-obviousness" of the murder is a characteristic of both the event of the crime (primarily the circumstances of its commission) and the initial stage of its investigation. Such murders can be further divided into subspecies (contract killing, murder with dismemberment of a corpse, disguised by staging, etc.). Each subspecies has its own specifics of disclosure and investigation.

Keywords: intentional murder, conditions of obscurity, forensic methodology, forensic characteristics, forensic classification.

© Kovalenko V.,
Kibenko V., 2021

Formulation of the problem. Intentional homicide is one of the most serious crimes under the current Criminal Code of Ukraine. Unfortunately, such criminal offenses are often committed on the territory of our state. According to the Office of the Prosecutor General, in 2020, 3,783 cases of premeditated murder under Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine were accounted. At the same time, the effectiveness of investigation of such crimes remains low: in 2020, only 32.7 % of criminal proceedings in this category were notified of suspicion and only 22.8 % of proceedings were sent to court under par. 2, 3 art. 283 of the Criminal Procedure Code of Ukraine [1].

Detection and investigation of intentional murders is complicated by a large number of their varieties, each of which has its own characteristics: specific methods, traces, motivation of the offender, the nature of his connections with the victim, and so on. Traditionally, the most difficult to detect and investigate are intentional murders, committed in conditions of obscurity, ie in the absence of eyewitnesses and clues that directly link the crime to the perpetrator. It is such criminal offenses that most need methodological forensic recommendations for their investigation.

Analysis of recent research and publications. Problems of forensic classification of crimes were investigated by R. Belkin, A. Volobuev, V. Zhuravel, V. Karagodin, O. Kolesnychenko, V. Kolmakov, O. Lyubchynskii, G. Matusovsky, G. Mudyugin, O. Oderiy, O. Pchelina, M. Saltevsyky, R. Stepanyuk, V. Shepitko, B. Shchur and other scientists. The problems of forensic classification of premeditated murders were directly considered in the works of I. Borysenko, L. Vidonov, F. Glazirin, M. Kitayev, A. Kovalenko, V. Konovalova, I. Kubarev, E. Tikhonov, O. Sainchin, L. Soya-Serko, V. Sinchuk, A. Shulga, etc. However, despite a number of formulated provisions in the domestic forensic literature, the issues of forensic classification of intentional murders, committed in conditions of obscurity, remain insufficiently researched or debated given the realities of today.

The purpose of the article. The purpose of the article is to improve the forensic classification of intentional murders, committed in conditions of obscurity based on the study of special literature, for the needs of forensic methods of investigation of this type of crimes.

Research results. Recommendations for determining the typical algorithms (schemes) of the investigator's actions during the pre-trial investigation of a certain type of crime are developed in the form of separate forensic methodics. According to V. Shepitko, separate forensic methodics of investigation are based on criminal law, criminological, and criminal procedural data; scientific provisions of the theory of forensic science, data of other sciences, results of the generalized experience of investigative and judicial bodies and norms of the corresponding legislation and other regulations [2, p. 417].

R. Stepaniuk notes that any particular methodics of investigation must have two components - informational-referential, which include forensic characteristics of the crimes, and specific recommendations, which contains provisions on the direct process of investigation [3, p. 125].

Most modern scholars agree with the thesis that the forensic characteristics of the crime is the basis of the methodology of its investigation. According to A. Sheremet, forensic characteristics is a system of information about forensically important features of

crimes of this type, which reflects the natural connections and serves to build and test investigative versions to solve the main tasks of the investigation; it is an information model, which is a quantitative and qualitative description of the typical features of a particular type (group) of crimes [4, p. 340]. According to A. Starushkevych, the criminal-legal characteristic of a crime is a kind of "bearing framework" for forensic characterization [5, p. 6], which can be defined as a system of specialized scientific information about a certain type of crime, and at its center is the *corpus delicti* – a certain criminal law model formed on the basis of the law on criminal liability, practice of its application, theoretical analysis of the crime [6, p. 181-182].

A number of articles of the Criminal Code of Ukraine provide for liability for various subtypes of premeditated murder. For all these *corpus delicti*, the general norm is Part 1 of Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine, which is used to charge for ordinary premeditated murders, ie cases of causing intentional wrongful death of another person [7].

Part 1 of Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine presents the concept of murder as dealing intentional wrongful death of another person. In addition, in Art. 119 of the Criminal Code of Ukraine provides for liability for murder through negligence. Therefore, according to scientists, the general concept of murder can be defined as intentional or negligent unlawful infliction of death on another person [8, p. 17].

Part 2 of Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine provides for criminal liability for intentional murder of: 1) two or more persons; 2) a minor child or a woman who was known to be pregnant; 3) a hostage or a kidnapped person; 4) committed with extreme cruelty; 5) committed in a manner dangerous to the lives of many persons; 6) for mercenary motives; 7) for hooligan motives; 8) a person or his close relative in connection with the person's official or public duties; 9) in order to conceal another criminal offense or facilitate its commission; 10) combined with rape or sexual violence; 11) committed as a contracted murder; 12) committed by a group of persons upon prior conspiracy; 13) committed by a person who has previously committed premeditated murder; 14) on the grounds of racial, national or religious intolerance.

In addition, special rules are Art. 116 of the Criminal Code of Ukraine (intentional murder committed in a state of strong emotional excitement); Art. 117 of the Criminal Code of Ukraine (premeditated murder committed by the mother of her newborn child); Art. 118 of the Criminal Code of Ukraine (intentional murder in excess of the limits of necessary defense or in case of exceeding the measures necessary to detain a person who has committed a criminal offense); Art. 112 of the Criminal Code of Ukraine (infringement on the life of a statesman or public figure); Art. 348 of the Criminal Code of Ukraine (infringement on the life of a law enforcement officer, a member of a public formation for the protection of public order and the state border or a serviceman); Art. 348¹ of the Criminal Code of Ukraine (infringement on the life of a journalist); Art. 379 of the Criminal Code of Ukraine (infringement on the life of a judge, lay judge or juror in connection with their activities related to the administration of justice); Art. 400 of the Criminal Code of Ukraine (infringement on the life of a lawyer or a representative of a person in connection with activities related to the provision of legal assistance); Art. 443 of the Criminal Code of Ukraine (infringement on the life of a representative of a foreign state) and others.

These *corpus delicti* are located in different sections of the special part of the Criminal Code of Ukraine and have both common and distinctive features of their criminal law characteristics.

Common to them is the object of the crime (direct object in the case of Articles 115, 116, 117, 118 of the Criminal Code of Ukraine, mandatory additional object for all other abovementioned articles) – human life; *actus rea* – socially dangerous consequences in the form of death of another person; *mens rea* – intentional form of guilt. The main direct objects of encroachment, signs of the subject, specific motive and purpose, etc. can differ.

It is obvious that the general forensic recommendations for the investigation of premeditated murders will be to some extent effective for investigation of all these crimes. Such scientific developments have been prepared by V. Sinchuk (Investigation of murders: ways to improve, 2005) [9], L. Cherechukina (Investigation of murders: Textbook, 2009) [10], O. Sainchin (Investigation of premeditated murders: theory and practice, 2012) [11], V. Konovalova (Murder: the art of investigation, 2001; 2013) [12] and other scientists.

At the same time, forensic scientists have developed a number of forensic methodics of investigation of certain subtypes of intentional murders: Methodics of investigation of murders with dismemberment of a corpse (I. Borisenko, 1999; 2021) [13; 14], Fundamentals of methodics of investigation of contract murders, (A. Shulga, 2003) [15], Methodics of investigation of murders hidden by staging (V. Semenogov, 2004) [16], Problems of the organization of investigation of murders committed by groups in conditions of non-obviousness (I. Kubarev, 2007) [17], Methodics of investigation of premeditated murders committed in a state of strong emotional excitement (A. Kuntiy, 2016) [18], Investigation of infringements on the life and health of journalists (A. Kovalenko, 2018) [19] and others.

The forensic classification of premeditated murders was the basis for the construction of such separate intraspecific methodics of investigation. According to A. Kovalenko, in such cases the task of forensic classification is to organize a large number of *corpus delicti* within a single methodics of investigation of a high degree of generalization. The author of such methodics aims to sort and divide criminal acts into subgroups by forensically significant features and most effectively offer general recommendations for the investigation of these subgroups of crimes [19, p. 22].

Thus, it can be concluded that the structure and content of the basics of the methodics of investigation of intentional murders, committed in conditions of obscurity should be dictated by the place of such a crime in the forensic classification of premeditated murders. In this case, forensic characteristics of other similar criminal offenses can be the benchmark for determining the elemental composition of the forensic characteristics of non-obvious murders.

According to O. Dudorov, the classification of crimes is their division into certain groups depending on one or another criterion [20, p. 93]. O. Pchelina notes that in forensic theory, three approaches to determining the criteria for forensic classification of crimes have been formed. According to the first one, forensic methodics were classified exclusively on a criminal basis. According to the second, the basis for classification

should be forensically significant features. According to the third, forensic and criminal law criteria should be applied simultaneously [21, p. 305].

In order to classify intentional murders, committed in conditions of obscurity and to develop forensic characteristics of such crimes, we will investigate the criminal law characteristics of such crimes (on the example of the most common corpus delicti of premeditated murder, Article 115 of the Criminal Code of Ukraine).

Thus, the direct object of the crimes under Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine is the life of an individual. A person's life is an ongoing biological process that is interrupted by his death. The authors of the scientific and practical commentary point out that the moment of death was also legally enshrined and clarified in certain acts of national law. A person is considered dead from the moment when the death of his/her brain was ascertained [22, p. 351-352].

The identity of the victim affects the qualification of premeditated murder only in certain cases. For example, the crime under Art. 348 of the Criminal Code of Ukraine, is to encroach on the life or health of law enforcement officers, their close relatives, members of public formations and military personnel. However, the intentional form of guilt of murders, committed in conditions of obscurity, indicates the existence of certain connections between the victim and the offender, which must be investigated in the framework of the forensic characteristics of such crimes.

The actus rea of premeditated murder is characterized by: 1) an act in the form of encroachment on the life of another person; 2) a consequence in the form of human death; 3) the causal link between the specified act and the consequence. Murder can be committed by either action or inaction. The obligatory sign of the completed corpus delicti of the murder is the occurrence of a criminal consequence – the death of a person. The absence of such a consequence precludes the possibility of criminal prosecution for a completed crime. In such cases, the perpetrator's actions may show signs of preparation for murder or attempted murder. In order to charge a person for murder, it is necessary to establish a causal link between the act of the perpetrator and the death of the victim. Such a connection should be necessary, not accidental [8, p. 18-19]. Scientists note that death can be caused to a person in any way, but the method of committing a crime may be important for its evaluation as a qualifying feature in accordance with a certain paragraph of Part 2 of Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine [22, p. 353].

The subject of intentional murder, in accordance with Art. 22 of the Criminal Code of Ukraine is a sane person who has reached 14 years of age. This general rule is relevant for most types of premeditated murder provided by the Criminal Code of Ukraine. Certain types of premeditated murders can be committed only by a special subject, ie as provided for in Art. 117 of the Criminal Code of Ukraine (intentional murder of a newborn child by the mother). It seems that the forensic characteristics of the crime covers a much wider range of characteristics of the offender, compared with the criminal law characterization.

As for mens rea, premeditated murder can be committed with direct intent, when a person is aware of the socially dangerous nature of his act (action or inaction), anticipates its socially dangerous consequences in the form of another person's death and wishes it to occur, and with indirect intent – when a person, is unwilling to cause death to another

person, but consciously assumes its occurrence. While charging the perpetrator, the issue of intent is decided based on the totality of all the circumstances of the act, in particular, considering the method, instrument of the crime, number, nature and location of bodily injuries and other traumas, reasons for cessation of criminal acts etc. [8, p. 20].

The given criminal-legal signs of intentional murders are sufficient to form the general idea of this kind of crimes as a whole and on the contents of its forensic characteristics.

We support the opinion of V. Sinchuk that the basic criminal classification of premeditated murders is the following:

1) murders without qualifying circumstances (Part 1 of Article 115 of the Criminal Code of Ukraine);

2) murders with qualifying circumstances (Part 2 of Article 115 and other articles of the Criminal Code of Ukraine): a) murder of two or more persons; b) the murder of a minor child or a woman who was known to be guilty of pregnancy; c) murder of hostages; d) murder committed with extreme cruelty, etc.;

3) murders with mitigating circumstances: a) murder committed in a state of strong emotional excitement (Article 116 of the Criminal Code of Ukraine); b) murder by the mother of her newborn child (Article 117 of the Criminal Code of Ukraine); c) murder in excess of the limits of necessary defense or in case of exceeding the measures necessary to detain the offender (Article 118 of the Criminal Code of Ukraine, etc.) [23, p. 146].

However, we should also agree with V. Obraztsov, who believes that using only the criminal classification of crimes is not enough to solve practical problems of crime investigation, because the substantive law reflects only those features and properties that are significant in terms of criminal law and its use. These classifications do not take into account the situational aspect of crimes, necessary for the scientific development of differentiated guidelines [24, p. 15]. Therefore, a combination of forensic and criminal law criteria is optimal for forensic classification of crimes. Since different types (groups) of crimes are committed using specific set of tools and methods to achieve the criminal goal, each type of crime will be characterized by its specific traces and the means and methods of their detection, collection, examination and use. This determines the need to develop separate methodics of investigating certain types (groups) of crimes [25, p. 96].

According to V. Shepitko and V. Konovalova, there are different types of murders: obvious and unobvious, open and secret. Named authors believe that the greatest practical significance of the division of murders depending on the mechanism of their organization and committing: murders committed in hand fights, on contract, on a domestic basis, disguised by staging, combined with hiding (or dismemberment) of the corpse, occurs through sexual (sexual-sadistic) motives, etc. [26, p. 67].

The key to our study is the recommended by N. Gerge and other scientists division of murders into two groups: murders committed in the conditions of obviousness (obvious murders), and murders committed in the conditions of obscurity (non-obvious groups) [27, p. 407]. V. Konovalova points out that such a division affects the planning and organization of the investigation. According to her, in the case of obscure murder, the fact of committing a crime is not obvious and the person who committed it is un-

known. The task of the investigation is to establish the identity of the offender, the circumstances of the crime and the identity of the victim. Murder committed in the obvious conditions is characterized by the fact that the identity of the offender is known, the crime was committed in the presence of others. The task of the investigation is to establish the circumstances of the crime, to identify material evidence, to establish the identity of the victim and the motives for the murder [28, p. 23].

According to A. Volobuyev, murders committed under obvious circumstances are, most often, murders committed for family and domestic reasons (jealousy, revenge, domestic hooliganism, personal hostility). As a rule, such crimes are situational in nature – committed without prior preparation under the influence of conflicting relationships between acquaintances. They are characterized by the fact that the place of their commission is most often housing (premises, yard), there are eyewitnesses and, as a rule, at the time of detection of the crime a suspect is known. Most murders in this category are committed in the evening and at night, often in a state of intoxication, so the discovery of a corpse with signs of violent death in the home is already enough grounds for the version that the killer is a person close to the victim [29, p. 23].

Obscure murders, according to the quoted author, are killings committed with the subsequent concealment of the victim's identity, the destruction of traces, and sometimes the corpse. This category of murders includes those characterized by the following circumstances: the corpse or its parts were found outside the home (on the street, in a field, forest, etc.); the identity of the victim is unknown; there are no eyewitnesses, there is no information about the identity of the murder suspect [29, p. 23].

According to V. Polschikov, murders committed in the conditions of non-obviousness are ones, in the situation of which there is no ideal component, ie there are no persons who perceived the event of the crime and can then reproduce it from memory [30, p. 46].

L. Cherechukina defines obvious murders as those committed by a known person openly – in the presence of other persons, or in their absence but without trying to hide the crime and his guilt. Non-obvious murders, from her point of view, are murders committed in the absence of witnesses, and which are accompanied by active attempts of the criminal to hide his guilt [10, p. 50].

Thus, intentional murder committed in conditions of obscurity can be defined as murder committed in the absence of eyewitnesses, resulting in a small number of traces (due to their concealment by a criminal or for other reasons), and the initial stage of the investigation of which is characterized by non-obviousness of crime, insignificant amount of information about its commission, the lack of signs that directly indicate the offender. The "non-obviousness" of the murder is both a characteristic of the event of the crime (primarily the circumstances of its commission) and of the initial stage of its investigation.

Within the forensic classification of murders committed in conditions of non-obviousness, one can distinguish subtypes of such criminal offenses. Thus, I. Borysenko proposes to divide the murders united by dismemberment of a corpse (most of which are committed in the conditions of non-obviousness) into varieties depending on the purpose of the criminal for dismemberment of a body:

- the first group: dismemberment as a way to cover up the murder. Here the cited scientist distinguishes subgroups: domestic murders, sexual murders with rape and murders covert by staging;

- the second group: a situation when dismemberment is not a way to hide the murder, but only satisfies certain perverted needs of the crime. I. Borysenko names the following subspecies: sexual and sadistic murders (the criminal satisfies his sexual perversions), sadistic murders (the criminal satisfies the sadistic perversions);

- the third group: the goal of the victim's body dismemberment is the use of organs or tissues. The author identifies the following subspecies: murder for transplantation of human organs (tissues); cannibalistic murder, ritual murders, etc. [14, p. 22-23].

Out of serial murders, which are always committed in conditions of non-obviousness (up to a certain error of a maniac, that allows to expose him) M. Keptene singles ones committed by a maniac-hunter, serial murders committed by a situational (impulsive) maniac. Based on the maniac's motivation, the scientist proposes to single out serial murders committed on sexual grounds, with hedonistic-game motives, with motives of domination and self-affirmation, and with motives of revenge and substitution [31, p. 189].

The division of non-obvious murders, into those, intent to commit which arose suddenly, and those, intent to commit which arose in advance is the most significant for the proposed study. These subtypes of non-obvious murders differ in the typical features of the victim, the circumstances and methods of commission, the motivation of the offender.

In addition, on the motivation of the offender, most often in conditions of non-obviousness, murders are committed for selfish, hooligan motives, for revenge, to satisfy sadistic (sadistic-sexual) needs, contract killings, and so on. The investigation practice also knows cases of domestic homicides in committed conditions of non-obviousness: these are situations when the perpetrator and the victim were alone at the time of the crime, the killer destroyed the traces and left the crime scene, which makes it difficult to establish his identity.

Conclusions. Summarizing the above, we note that intentional murders committed in conditions of obscurity are ones of the most difficult crimes to detect and investigate, which indicates the need to develop appropriate guidelines. Forensic characteristics of the murder is a mandatory element of a separate forensic methodics of investigation, which in turn is based on crime's criminal law characteristics and is determined by the place of such a criminal offense in the forensic classification of murders.

Intentional homicide committed in non-obvious conditions is a specific type of premeditated murder. It can be defined as murder committed in the absence of eyewitnesses, resulting in a small number of traces (due to their concealment by a criminal or for other reasons), and the initial stage of the investigation of which is characterized by non-obviousness of crime, insignificant amount of information about its commission, the lack of signs that directly indicate the offender. Thus the "non-obviousness" of the murder is both a characteristic of the event of the crime (primarily the circumstances of its

commission) and of the initial stage of its investigation. Such murders can be further divided into subspecies (contract killing, mutilated murder, disguised by staging, etc.). Each subspecies has its own specifics of disclosure and investigation.

We consider the improvement of the elemental composition of the forensic characterization of intentional murders committed in the conditions of obscurity, considering the realities of the present, to be a promising direction of further scientific search.

Used sources:

1. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. Статистика. Назва з екрану. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>. (дата звернення: 07.10.2021).

2. Криміналістика : підруч. 5-ге вид. переробл. та допов. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. : за ред. В. Ю. Шепітька. Київ, 2016. 640 с.

3. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 475 с.

4. Шеремет А. Криміналістика : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ, 2009. 472 с.

5. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : Навчальний посібник. Київ, 1997. 41 с.

6. Борисов В. І. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. № 3 (42). 2005. С. 180-190.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 07.10.2021).

8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 : Особлива частина. 5-ге вид., допов. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. Харків: Право. 2013. 1040 с.

9. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : Монографія. За ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Журавля. Харків, 2005. 288 с.

10. Черечукина Л. В. Расследование убийств: Учебно-методическое пособие. Луганск, РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2009. 247 с.

11. Саїнчин О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика : монографія. Одеса : СПД Бровкін О. В., 2012. 408 с.

12. Коновалова В. Е. Убивство: искусство расследования : монографія. Изд. 2-е доп. и перераб. Харьков : Юрайт, 2013. 320 с.

13. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1999. 19 с.

14. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств із розчленуванням трупа : монографія. Харків : Право, 2021. 720 с.

15. Шульга А. О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 219 с.

16. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 225 с.

17. Кубарев І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 221 с.

18. Кунгій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 220 с.

19. Коваленко А. В. Розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів : монографія. Севродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 268 с.
20. Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 82-102.
21. Пчеліна О. В. Криміналістична класифікація злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 1 (2). С. 304-309.
22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11 вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
23. Синчук В. Криміналістична класифікація вбивств. *Вісник академії правових наук України*. № 1 (32). 2003. С. 140-147.
24. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 1988. 106 с.
25. Криміналістика у питаннях і відповідях : Навчальний посібник / А. В. Іщенко, В. В. Пясковський, А. В. Самодін, Ю. М. Черноус та ін. Київ : ТОВ «Видавництво» Центр учбової літератури, 2016. 118 с.
26. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Редкол. В. Ю. Шепітько (голова) та ін. 2018. 952 с.
27. Жерж Н. А. Початковий етап розслідування вбивств, вчинених в умовах неочевидності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 406-412.
28. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.
29. Криміналістика : підручник у 2 т. Т. 2. За заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярвої. Харків, 2017. 312 с.
30. Польщиков В. В. Особливості місця, часу, обстановки й слідів вбивств, учинених в умовах неочевидності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. № 34 (3). С. 44-47.
31. Кептене М. П. Поняття та криміналістична класифікація серійних вбивств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6-1. Том 2. С. 187-191.

References:

1. Ofitsiyniyi sait Ofisu Heneralnoho prokurora. Statystyka. Nazva z ekranu. N. d. N. p. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>. [in Ukrainian].
2. Kryminalistyka : pidruch. 5-te vyd. pererobl. ta dopov. (2016) / V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel (Eds.) et al. ; V. Yu. Shepitko (Ed.). Kyiv. [in Ukrainian].
3. Stepaniuk, R. L. (2012) Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u biudzhetnii sferi Ukrainy. *Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Sheremet, A. (2009) Kryminalistyka : navch. pos. dlia stud. vyshch. navch. zakl. 2-he vyd. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Starushkevych, A. V. (1997) Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv: Navchalnyi posibnyk. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Borysov, V. I. (2005) Do pytannia pro sutnist kryminalno-pravovoi kharakterystyky zlochyniv. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (42), 180-190. [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. (2001) N. p. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy - Database "Legislation of

Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar (2013) (Vol. 1-2; Vol. 2) : Osoblyva chastyna. 5-te vyd., dopov. / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin et al. (Eds.) Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

9. Synchuk, V. L. (2005) Rozsliduvannia vbyvstv: shliakhy vdoskonalennia : Monohrafiia. V. A. Zhuravel. (Ed.). Kharkiv. [in Ukrainian].

10. Cherechukina, L. V. (2009) Rassledovanie ubijstv: Uchebno-metodicheskoe posobie. Lugansk, RIO LGUVD im. E. Didorenko. [in Russian].

11. Sainchyn, O. S. (2012) Rozsliduvannia umysnykh vbyvstv: teoriia ta praktyka : monohrafiia. Odesa : SPD Brovkin O. V. [in Ukrainian].

12. Konovalova, V. E. (2013) Ubivstvo: iskusstvo rassledovaniya : monohrafiya. Izd. 2-e dop. i pererab. Harkov : Yurait. [in Russian].

13. Borysenko, I. V. (1999) Metodyka rozsliduvannia vbyvstv z rozchlenuvanniam trupa. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

14. Borysenko, I. V. (2021) Metodyka rozsliduvannia vbyvstv iz rozchlenuvanniam trupa : monohrafiia. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

15. Shulha, A. O. (2003) Osnovy metodyky rozsliduvannia vbyvstv na zamovlennia. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

16. Semenohov, V. V. (2004) Metodyka rozsliduvannia vbyvstv, prykhovanykh ins tsenuvanniam. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

17. Kubariev, I. V. (2007) Problemy orhanizatsii rozsliduvannia vbyvstv, shcho vchy niautsia hrupoiu osob v umovakh neochevydnosti. *Candidate's thesis*. Nats. yuryd. akad. Ukra iny im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. [in Ukrainian].

18. Kuntii, A. I. (2016) Metodyka rozsliduvannia umysnoho vbyvstva, vchynenoho v stani sylnoho dusheвного khyvliuvannia: monohrafiia. Lviv: LvDUVS. [in Ukrainian].

19. Kovalenko, A. V. (2018) Rozsliduvannia posiahan na zhyttia ta zdorov'ia zhurnalistiv : monohrafiia. Sievierodonetsk : RVV LDUVS im. E.O. Didorenka. [in Ukrainian].

20. Dudorov, O. O. (2013) Poniattia zlochynu. Klasyfikatsiia zlochyniv. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine, 1 (1), 82-102*. [in Ukrainian].

21. Pchelina, O. V. (2014) Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv. *Pravo i suspilstvo – Law and society, 1 (2), 304-309*. [in Ukrainian].

22. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (2019) / M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk (Eds.) 11 vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv : VD «Dakor». [in Ukrainian].

23. Synchuk, V. (2003) Kryminalistychna klasyfikatsiia vbyvstv. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, 1 (32), 140-147*. [in Ukrainian].

24. Obrazcov, V. A. (1998) Kriminalisticheskaya klassifikatsiia prestuplenij. Krasnoyarsk : Izd-vo Krasnoyar. gos. un-ta. [in Russian].

25. Kryminalistyka u pytanniakh i vidpovidiakh : Navchalnyi posibnyk (2016) / A. V. Ishchenko, V. V. Piaskovskiy, A. V. Samodin, Yu. M. Chornous et al. (Eds.) Kyiv : TOV «Vydavnytstvo» Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].

26. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia (Vol. 1-20; Vol. 20) (2018) Kry minalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia. V. Yu. Shepitko (Ed.) et al. [in Ukrainian].

27. Zherzh, N. A. (2014) Pochatkovyi etap rozsliduvannia vbyvstv, vchynenykh v umovakh neochevydnosti. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Current issues of state and law, issue 74, 406-412*. [in Ukrainian].

28. Kryminalistyka : pidruchnyk (Vol. 1-2; Vol. 2) (2019) V. Yu. Shepitko (Ed.) Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

29. Kryminalistyka : pidruchnyk (Vol. 1-2; Vol. 2) (2017) A. F. Volobuiev, R. L. Stepaniuk, V. O. Maliarova (Eds.) Kharkiv. [in Ukrainian].

30. Polshchikov, V. V. (2015) Osoblyvosti mistisia, chasu, obstanovky y slidiv vbyvstv, uchynenykh v umovakh neochevydnosti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriin: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Right, 34 (3), 44-47*. [in Ukrainian].

31. Kieptene, M. P. (2013) Poniattia ta kryminalistychna klasyfikatsiia seriinykh vbyvstv. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser: Yuryprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanities University. Ser: Jurisprudence, 6-1, vol. 2, 187-191*. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.10.2021

Коваленко В. В., кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

Кібенко В. В., здобувач ступеню вищої освіти «магістр», Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ НЕОЧЕВИДНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню проблем криміналістичної класифікації умисних вбивств, вчинених в умовах неочевидності. Зазначено, що розкриття та розслідування умисних вбивств ускладнено значною кількістю їх різновидів, кожен з яких вирізняється власними характерними ознаками: специфічними способами, слідами, мотивацією злочинця, характером його зв'язків із потерпілим тощо.

Акцентовано, що структура та змістове наповнення основ методики розслідування умисних вбивств, вчинених в умовах неочевидності, мають бути продиктовані місцем такого злочину в криміналістичній класифікації умисних вбивств.

Доведено, що найбільш суттєвим для пропонованого дослідження є поділ неочевидних вбивств на ті, умисел щодо вчинення яких виник раптово, та ті, умисел на вчинення яких виник заздалегідь. Названі підвиди неочевидних вбивств відрізняються за типовими ознаками потерпілого, обстановкою та способами вчинення, мотивацією злочинця. Так, за мотивацією злочинця, найчастіше в умовах неочевидності вчиняються вбивства з корисливих, хуліганських мотивів, вбивства через помсту, задля задоволення садистських (садистсько-сексуальних) потреб, замовні вбивства тощо.

Зроблено висновок про те, що умисне вбивство, вчинене в умовах неочевидності, є специфічним різновидом умисних убивств. Запропоновано визначати умисне вбивство, вчинене в умовах неочевидності, як убивство, котре було здійснене за відсутності очевидців, внаслідок чого залишено незначну кількість слідів (через їх приховування злочинцем або з інших причин), а початковий етап розслідування якого характеризується неочевидністю події злочину – незначним обсягом інформації про його вчинення,

відсутністю ознак, котрі прямо вказують на злочинця. Указано, що «неочевидність» вбивства є одночасно характеристикою як події злочину (у першу чергу обстановки його вчинення), так і початкового етапу його розслідування. Такі вбивства можуть бути й далі поділені на підвиди (замовне убивство, убивство з розчленуванням трупа, замасковані інсценуванням тощо). Кожен підвид має власну специфіку розкриття та розслідування.

Ключові слова: умисне вбивство, умови неочевидності, криміналістична методика, криміналістична характеристика, криміналістична класифікація.

Коваленко В. В., кандидат юридических наук, профессор, профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

Кибенко В. В., соискатель степени высшего образования «магистр» Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ УМЫШЛЕННЫХ УБИЙСТВ, СОВЕРШЕННЫХ В УСЛОВИЯХ НЕОЧЕВИДНОСТИ

Статья посвящена исследованию проблем криминалистической классификации умышенных убийств, совершенных в условиях неочевидности.

Предложено умышенное убийство, совершенное в условиях неочевидности, определять как убийство, совершенное при отсутствии очевидцев, в результате которого было оставлено незначительное количество следов (по причине их сокрытия преступником или по другим причинам), а начальный этап расследования которого характеризуется неочевидностью события преступления – незначительным объемом информации о его совершении, отсутствием признаков, прямо указывающих на преступника.

Установлено, что неочевидность убийства является одновременно характеристикой как события преступления (в первую очередь обстановки его совершения), так и начального этапа его расследования. Такие убийства могут быть и дальше поделены на подвиды (казачное убийство, убийство с расчленением трупа, замаскированные инсценировкой и т.п.). Каждый подвид имеет свою специфику раскрытия и расследования.

Ключевые слова: умышенное убийство, неочевидное убийство, криминалистическая методика, криминалистическая характеристика, криминалистическая классификация.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.251-263
УДК 343.137

Навроцька В. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

e-mail: superviranavr@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

ПРИМУСОВЕ ПСИХІАТРИЧНЕ ЛІКУВАННЯ ДО ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті проаналізовано положення вітчизняного законодавства щодо можливого психіатричного лікування особи, щодо якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру та котру було направлено на стаціонарну судово-психіатричну експертизу (до прийняття та вступу в законну силу рішення суду про застосування таких заходів).

Констатовано, що добровільна згода особи на її психіатричне лікування в рамках призначеної в кримінальному провадженні психіатричної експертизи не є достатньою гарантією для законного лікування такої особи. Тому потребує включення в цю сферу кримінальних процесуальних відносин процедур судового контролю як дієвої гарантії обґрунтованості та законності застосування таких заходів.

Ключові слова: психіатричне лікування, добровільна згода, стаціонарна психіатрична експертиза, примусові заходи медичного характеру.

Постановка проблеми. Права людини (причому, як здорової, так і психічно хворої) – найвища суспільна цінність, а їх захист – головний обов'язок держави. Відсутність належного правового регулювання застосування заходів психіатричного впливу може бути однією із причин використання їх із протиправною метою – вчинення шкоди здоров'ю, правам осіб, людській гідності, міжнародному престижу держави.

Суспільно небезпечні діяння можуть бути як результатом усвідомленої поведінки, так і наслідком різних психічних розладів. Окремі дослідники вважають зростання психічних захворювань «проблемою століття», «хворобою цивілізації» [1, с. 68; 2, с. 45; 3, с. 133; 4, с. 3; 5; 6; 7, с. 4-5; 8, с. 15-19; 9, с. 29-30]. Водночас і захист членів суспільства від протиправних діянь осіб із психічними аномаліями повинен бути надійним.

Застосування примусового лікування до осіб, котрі страждають психічними розладами та які вчинили суспільно небезпечні діяння, не є винятково юридичною чи медичною проблемою. Діяльність юристів і медиків у відповідному напрямку, надання психіатричної допомоги тим, хто цього потребує, має велику суспільну значимість.

Наразі активно порушується питання правової захищеності осіб у цій сфері (у тому числі й від представників державних органів). Актуальність таких питань зумовлена й тим, що Україна приєдналася до міжнародних пактів, положення

яких є пріоритетними. Це, зокрема, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [10] та Конвенція про передачу осіб, котрі страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування [11]. Указані документи передбачають врахування психофізіологічних особливостей людини в разі репресивного чи іншого впливу на неї.

Будучи членом світового співтовариства, Україна не може ігнорувати те, що ООН та Комітет з прав людини надають великого значення удосконаленню національного законодавства з питань психічного здоров'я та його уніфікації відповідно до міжнародно-правових стандартів. Генеральна Асамблея ООН ще в 1991 р. прийняла Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги [12], де було нормативно закріплено коло основних прав та гарантій осіб, котрі потребують надання психіатричної допомоги. Указаний документ (принципи) отримав своє подальше продовження та розвиток у нормах Закону України «Про психіатричну допомогу» [13].

Застосування цього Закону впродовж років дало змогу оцінити ефективність його інститутів та норм і мало реальний вплив його правового регулювання на надання психіатричної допомоги та дотримання прав і свобод осіб. Водночас, перед вітчизняними органами, що ведуть кримінальний процес, постало питання про те, як норми цього Закону співвідносяться із нормами галузевого законодавства, що регулюють провадження про застосування примусових заходів медичного характеру, чи мають вони пріоритет перед даними нормами, а також, яким саме колом прав і гарантій цього Закону можуть скористатися особи, котрі вчинили діяння, заборонене КК України, та які потребують надання психіатричної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються нормативного регулювання та практичного застосування примусових заходів медичного характеру, були ретельно досліджені в наукових роботах А. А. Аветисяна, О. А. Афанасєва, В. Ф. Гаєвого, П. А. Колмакова, А. В. Ленського, Г. В. Назаренка, Л. Г. Тагьяніної, Г. К. Тетерятника, М. Є. Шумила, Ю. К. Якимович та низки інших авторів. Їхні праці послужили теоретичною та методологічною базою для подальших досліджень міжгалузевого інституту провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру. Однак є певне коло проблем, що не знайшли належного розв'язання в працях указаних науковців, котрі детально досліджували підстави, суть, зміст провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру з позицій матеріального та процесуального права. Одним із таких не вирішених до кінця питань є ситуація, за якої виникає необхідність застосування невідкладного психіатричного лікування в ході кримінального провадження ще то того, як суд прийме рішення про застосування примусових заходів медичного характеру, і до того, як це рішення вступить у законну силу.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз положень вітчизняного законодавства щодо можливого психіатричного лікування особи, стосовно якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру та котра була направлена на судово-психіатричну експертизу (до вступу в законну силу рішення суду про застосування примусових заходів медичного характеру); аналіз

гарантій прав особи при наданні недобровільної психіатричної допомоги, а також формулювання пропозицій по удосконаленню відповідних законодавчих норм.

Виклад основного матеріалу. Проблема належних юридичних та фактичних підстав для примусового лікування осіб, котрих було направлено на стаціонарну психіатричну експертизу, можливо, і не видавалася б такою актуальною та значимою, якби не те, що в певних випадках здійснення стаціонарної судово-психіатричної експертизи до осіб застосовується лікування медикаментозними засобами буквально з перших днів надходження до спеціального закладу із надання психічної допомоги. Залежно від психічного стану, досліджуваним деколи призначають нейролептики та антидепресанти. Причому, інколи від досліджуваних осіб не отримують письмової згоди на психіатричне лікування, адже працівники спеціалізованих психіатричних закладів добросовісно та сумлінно вважають, що ухвала про призначення судово-психіатричної експертизи є достатньою підставою не лише для примусового поміщення досліджуваного до спеціального закладу із надання психіатричної допомоги, але й для недобровільного лікування такої особи.

Іноді письмова згода на лікування, отримана в осіб, направлених на стаціонарну судово-психіатричну експертизу, при їх надходженні в спеціальний заклад із надання психіатричної допомоги, має абсолютно формальний характер, адже навіть за наявності такої згоди в медичних документах згодом з'ясовується, що фактично особа в категоричній формі відмовляється від лікування, вважаючи себе повністю здоровою, вимагаючи зменшити дозу препаратів або взагалі припинити їх застосування; відмовляється від бесід із лікарем, від їжі, погрожує втечею, неодноразово ставить вимогу про своє виписування із психіатричного закладу, виявляє агресію до медичного та обслуговуючого персоналу тощо.

За наявності такої поведінки з боку особи, щодо якої проводять психіатричну експертизу, мова про «добровільність», звісно ж, іти не може. У подібних випадках є явний конфлікт інтересів осіб, котрі вважають, що вони не потребують психіатричної допомоги, та працівників психіатричних закладів, що застосовують заходи психіатричного впливу.

Вирішення такого конфлікту може бути, як видається, або в отриманні судового рішення на надання недобровільної психіатричної допомоги в порядку ст. 22 Закону України «Про психіатричну допомогу» або в безумовному виконанні цих законних вимог указаних осіб (про виписування із психіатричного закладу та про припинення застосування заходів психіатричного впливу). Ситуації, коли особи знаходилися в спеціальному закладі із надання психіатричної допомоги аж до вступу в силу ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру, явно суперечать закону, не мають належних юридичних підстав та є грубим порушенням конституційних прав осіб.

Психіатрична допомога містить такі елементи: обстеження стану психічного здоров'я, профілактику та діагностику психічних розладів, лікування, нагляд та догляд; медико-соціальну реабілітацію осіб, котрі страждають на психічні розлади (ст. 1 Закону «Про психіатричну допомогу»).

Для кожного з цих (відносно самостійних) елементів закон «Про психіатричну допомогу» передбачає різні фактичні та юридичні підстави, різний рівень процесуальних і матеріальних гарантій прав осіб, котрим надають певний вид такої допомоги. І якщо для примусового поміщення особи до відповідного психіатричного закладу задля діагностики психічного розладу в рамках (тут і далі курсив мій – В. Н.) призначеної стаціонарної судово-психіатричної експертизи (ч.2 ст. 509 КПК України, ч.2 ст. 13 Закону «Про психіатричну допомогу») достатньо ухвали слідчого судді (у ході досудового розслідування) чи суду (у ході судового провадження), то для психіатричного лікування закон вимагає більш надійні гарантії недоторканості особи.

Лікування осіб, котрі досягли 14-річного віку (лікування малолітнього можливе за згодою батьків чи іншого законного представника) та які мають психічні розлади, за загальним правилом, можливе на їхнє прохання або за її / їхньою усвідомленою письмовою згодою. Виняток з цього правила, відповідно до якого психіатричне лікування здійснюється без згоди особи, можливий тільки 1) при застосуванні судом примусових заходів медичного характеру (ст. 13 Закону «Про психіатричну допомогу») або 2) при недобровільній госпіталізації, коли особа: а) вчиняє або виявляє реальні наміри вчинити дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї самої та / чи оточуючих; б) не може самостійно задовольнити свої основні життєві потреби (ст. 14 Закону «Про психіатричну допомогу»). Цей перелік не включає до складу випадки призначення й проведення стаціонарних судово-психіатричних експертиз і розширювальному тлумаченню, звісно ж, не підлягає.

Досліджуючи механізм регулюючого впливу матеріальних та процесуальних гарантій по забезпеченню прав і законних інтересів осіб, котрі потребують застосування психіатричного лікування, слід звернути увагу на таку обставину. Вважаємо, що передбачена в Законі «Про психіатричну допомогу» письмова згода на лікування, яка дається при госпіталізації особи, що потребує психіатричної допомоги, далеко не безспірна, бо не створює належних юридичних гарантій для законного та обґрунтованого надання психіатричної допомоги.

Дослідники справедливо вказують на те, що згода на лікування є нічим іншим, як згода на укладення цивільно-правової угоди [14]. Вони також указують на те, що згода пацієнта за своєю правовою природою є складним правочином, укладення якого змінює та створює нові права й обов'язки для пацієнта і медичного працівника, змінює їхню відповідальність за вчинення тих чи інших дій. До такого ж висновку можна дійти, аналізуючи ст. 202 ЦК України [15].

За своєю правовою природою згода пацієнта повинна ґрунтуватися на принципі усвідомленості, яке потребує ясного вираження справжньої волі особи. Тобто, пацієнтови мають повідомити про всі можливі ризики та наслідки лікування, і він їх чітко мусить розуміти та погоджуватися на них.

У переважній більшості випадків щодо осіб, котрих направляли на судово-психіатричну експертизу, у подальшому було констатовано, що вже на момент вчинення суспільно небезпечного діяння вони не усвідомлювали свого діяння та / чи не могли ним керувати, і на момент проведення експертизи продовжували перебувати в хворобливому стані. Через те «добровільність» їхньої згоди на лікування має бути піддана сумніву зацікавленими особами та оскаржена в порядку

цивільного судочинства з мотивів недієздатності таких осіб на цей момент. Це ж, своєю чергою, може тягнути визнання недійсними укладених ними правочинів.

Таким чином, ситуація доволі двозначна: з одного боку, згідно з висновками експертів, особа визнана такою, котра, унаслідок психічного розладу, не могла усвідомлювати значення своїх дій та / чи керувати ними (тобто, є недієздатною), а з іншого – у неї ж відбирають «добровільну» згоду на лікування.

Деякі лікарі-психіатри стверджують, що через свій психічний стан такі особи, котрі направлені на судово-психіатричну експертизу та в яких у подальшому було констатовано психічне захворювання, не можуть контролювати тільки ту частину своєї свідомості, яка пов'язана із вчиненням суспільно небезпечного діяння, забороненого кримінальним законом, але достатньо усвідомлено контролюють емоційно-вольову сферу свідомості, пов'язану із наданням «добровільної» згоди на психіатричне лікування. Така позиція видається доволі сумнівною та кон'юктурною.

У ч.2 ст. 16 Закону «Про психіатричну допомогу» мовиться, що коли госпіталізація особи до психіатричного закладу визнається доцільною (тобто, коли ця особа є небезпечною для себе та / чи оточуючих або нездатна самостійно задовільнити свої базові життєві потреби), то представник такого закладу протягом 24 годин з моменту госпіталізації подає заяву до суду (за місцем знаходження такого закладу) про примусову госпіталізацію особи до закладу із надання психіатричної допомоги з підстав, згаданих у ст. 14 цього Закону. Відмова з боку суду в задоволенні відповідної заяви тягне негайне виписування особи із психіатричної установи (незалежно від діагнозу хвороби та психічного стану досліджуваного).

Таким чином, законодавець поставив під суворий контроль і детально проробив процедуру надання недобровільної психіатричної допомоги, передбаченої законом «Про психіатричну допомогу». Це дозволяє максимально виключити можливі зловживання як працівників психіатричних установ, так й окремих зацікавлених осіб, а також створити належний комплекс матеріальних та процесуальних гарантій від необґрунтованого порушення прав та інтересів осіб, котрі страждають на психічні розлади й потребують законного та обґрунтованого надання психіатричної допомоги.

Але ці положення закону не поширюються на випадки призначення та проведення стаціонарних судово-психіатричних експертиз. Тому особи, котрі страждають на психічні розлади, будучи залученими до сфери кримінального судочинства, автоматично та необґрунтовано позбавляються комплексу гарантій, передбачених нормами Закону «Про психіатричну допомогу». Не компенсуються вони й нормами галузевого кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок призначення й проведення судово-психіатричної експертизи. Не узгоджується такий стан справ і з положенням Конституції України (ст. 3), що проголосила людину, її права та свободи найвищою соціальною цінністю, а їх захист – обов'язком держави [16]. А така ситуація навряд чи прийнятна.

Видається, що вирішення цього питання має належати до виключної компетенції суду, бо психічне здоров'я осіб, їхня особиста недоторканість є винятково значимою цінністю. Специфіка надання стаціонарної психіатричної допомоги (обстеження, діагностика, лікування), істотність обмеження прав і свобод осіб, що

зачіпаються в такому разі, потребує поставити весь комплекс правових відносин, пов'язаних із наданням психіатричної допомоги, під судовий контроль.

Проблема потребує свого вирішення ще й тому, що на практиці до винесення ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру та її вступу в законну силу іноді виникає питання про місце подальшого знаходження особи, котра страждає на психічний розлад й потребує застосування заходів психіатричного впливу після завершення стаціонарної судово-психіатричної експертизи. Справа в тому, що, згідно із Законом «Про психіатричну експертизу» (абз.8 ст.3 ст. 25), утримання особи в психіатричному стаціонарі можливе лише в межах строку, необхідного для її обстеження та лікування.

Що стосується можливості психіатричного лікування після прийняття судом рішення про застосування примусових заходів медичного характеру, то тут жодних проблем немає, адже для такого лікування є достатні юридичні (ухвала суду) та фактичні підстави (встановлений висновком експертів та судом факт психічного розладу даної особи). Окрім того, Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси достатньо чітко визначають місце, процедуру та гарантії такого лікування.

Проблема полягає в іншому.

1. Де та протягом якого часу повинна утримуватися особа, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, якщо у висновку судово-психіатричної експертизи однозначно зафіксовано факт наявності психічного розладу, підвищена суспільна небезпечність такої особи та об'єктивна необхідність її примусового лікування в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги, а ухвала суду про застосування примусових заходів медичного характеру ще не винесена і не вступила в законну силу.

2. Як слід діяти в ситуації, коли особа, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, та її законний представник категорично заперечують проти запропонованого лікарем лікування, зокрема й того, що надається під час такої експертизи, а його навіть тимчасове припинення може призвести до вкрай тяжких для особи наслідків (різкого загострення чи прогресуванню хворобливих проявів, зростання їх тяжкості, збільшення чи видозмінення частоти приступів, істотного зниження ймовірності сприятливого завершення хвороби, порушення соціальної адаптації хворого, тимчасової чи стійкої втрати працездатності, а можливо, навіть загрози життю хворого).

Ця проблема не надумана. Є окремі випадки, коли такі особи після завершення стаціонарної судово-психіатричної експертизи були залишені в спеціалізованому закладі із надання психіатричної допомоги, спеціалісти якого і проводили дослідження в рамках призначеної експертизи. І до цих осіб аж до вступу в силу ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру запроваджувалося (продовжувало застосовуватися) психіатричне лікування психотропними засобами.

Ми не ставимо під сумнів те, що в низці випадків наявні *фактичні підстави* для примусового лікування таких осіб, а також обстоювану лікарями доцільність їхнього тривалого утримання в спеціальному закладі із надання психіатричної до-

помогти до вирішення у встановленому законом порядку питання про необхідність застосування примусових заходів медичного характеру. Об'єктивне встановлення факту психічного розладу та підвищена суспільна небезпека таких осіб, можливо, й потребують щоденного та кваліфікованого спостереження за ними з боку психіатрів з тією метою, аби лікарі ще раз могли переконатися в правильності поставленого діагнозу та рекомендацій, викладених у висновку судово-психіатричної експертизи, у необхідності саме того методу та виду лікування, а також інших висновків, що потім допоможуть їм обґрунтовано відстоювати свою позицію в ході судового засідання при розгляді питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Ще раз зауважимо, наявність достатніх *фактичних підстав* для тривалого утримання в окремих випадках таких осіб у спеціалізованому закладі з надання психіатричної допомоги, зазвичай, не піддається сумніву. Суть проблеми в іншому: 1) у належних *юридичних підставах* утримання цих осіб у спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги, підставах їхнього можливого психіатричного лікування до вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру; 2) у колі матеріальних та процесуальних гарантій для осіб, котрі потребують такого лікування та якими б вони могли реально скористатися в рамках цього провадження; 3) у їхній правовій захищеності від суб'єктивного розсуду органів та осіб, які надають психіатричну допомогу таким чином.

Постає питання: на якій підставі вказані особи повинні знаходитися у спеціальному закладі із надання психіатричної допомоги, де їх має бути піддано примусовому лікуванню? Вочевидь, якщо такі випадки все ж трапляються, то відповідний прокурор зобов'язаний негайно звільнити кожного, хто, всупереч закону, був підданий затриманню, досудовому ув'язненню чи поміщенню в психіатричний заклад, а також відреагувати належним чином на факти грубого порушення закону, прав та законних інтересів цих осіб.

Суть і значимість застосовуваного процесуального примусу та істотне обмеження в конституційних правах, свободах та особистій недоторканості зумовили створення законодавцем комплексу належних процесуальних і матеріальних гарантій застосування вказаних заходів, у яких, залежно від режиму, є 1) або винесене в порядку окремого провадження рішення цивільного суду про можливість примусового лікування, або 2) ухвала слідчого судді /суду на примусове поміщення таких осіб до психіатричного стаціонару для проведення судово-психіатричної експертизи (ст. 22 Закону «Про психіатричну допомогу»).

Водночас, очевидно й те, що ухвала слідчого судді / суду про направлення особи на стаціонарну судово-психіатричну експертизу не може служити правовою підставою для примусового лікування осіб, котрі страждають на психічний розлад, адже вона виноситься з іншою метою, дається тільки на час перебування особи на експертному обстеженні в спеціальному закладі із надання психіатричної допомоги. Таке рішення суду аж ніяк не може бути підставою для подальшого перебування там особи протягом кількох наступних тижнів чи навіть місяців і, звичайно ж, не є підставою для застосування до особи в примусовому порядку психіатричного лікування.

Тому ніхто і ніщо, у тому числі й прогалини в законі з цього питання, не вільняє прокурорів, у межах наданих їм повноважень, від обов'язку відреагувати на факти такого грубого порушення прав і законних інтересів осіб у кримінальному процесі, якщо вони, звісно, трапляються, та вжити заходів до скасування чи істотного обмеження подібних порушень.

У юридичній літературі висловлюється міркування про те, що весь комплекс правових відносин, пов'язаних із перебуванням особи в ході кримінального провадження на стаціонарній судово-психіатричній експертизі, повинен бути вирішений та врегульований у кримінальному процесуальному законодавстві. Прихильники такої позиції пропонують поширити судовий порядок про надання психіатричної допомоги особам, які потребують негайного та інтенсивного лікування і на сферу кримінального судочинства [17, с. 116-119].

Справді, якщо особа вже потрапила в «орбіту» кримінального процесу й щодо неї ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, а її було направлено на судово-психіатричну експертизу, то, як видається, рішення про застосування до неї примусового лікування варто приймати (*de lege ferenda*) не цивільним судом у порядку окремого провадження (Глава 10 Розділу IV ЦК України) [18], а в порядку кримінального судочинства. Такий підхід до вирішення даного питання є більш оптимальним та зручним, адже цивільний суд, направляючи на примусове психіатричне лікування особу, щодо якої ведеться кримінальне провадження, звісно ж, при тому не враховуватиме (та й, не повинен враховувати) окремі моменти кримінальної процедури, зокрема можливості в подальшому зупинення кримінального провадження, здійснення слідчих / розшукових дій за участі особи, яку госпіталізують задля лікування тощо.

Вважаємо, що запропонований підхід не створить додаткових матеріальних, процесуальних та організаційних проблем, оскільки рішення про недобровільну госпіталізацію (у рамках ст. 22 Закону «Про психіатричну допомогу») в порядку окремого провадження приймаються суддями практично всіх місцевих судів.

Отож, є певні прогалини з цього питання. О. А. Афанасьєв пропонує врегулювати подібну ситуацію таким чином: *не пізніше 72 годин з моменту поміщення особи до психіатричного стаціонару для проведення судово-психіатричної експертизи, адміністрація стаціонару зобов'язана представити суду достатні фактичні підстави для можливого примусового лікування вказаних осіб із зазначенням можливих строків та засобів такого лікування* [19, с. 118-119].

Наголосимо, що в цілому ми 1) погоджуємося з міркуванням про те, що в рамках кримінального судочинства рішення про застосування до особи психіатричного лікування повинен приймати все-таки «кримінальний», а не «цивільний» суд, а також 2) згодні з тим, що в цьому разі «добровільність» згоди особи, щодо якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру на її психіатричне лікування, не повинна мати жодного юридичного значення. Указане вище все одно не повинно скасовувати необхідність прийняття відповідного рішення судді (слідчого судді).

Погоджуємося також із тим, що саме адміністрація спеціального закладу з надання психіатричної допомоги повинна надати суду інформацію про наявність

підстав для примусового лікування особи (звернутися із відповідним клопотанням). Однак запропонований О. А. Афанасьєвим для цього граничний 72-годинний строк вважаємо не завжди виправданим, адже не виключено, що поведінка особи, направленої на психіатричну експертизу, до спливу вказаних годин була відносно адекватною, принаймні, не викликала особливих побоювань в експертів-психіатрів у тому, а також є небезпечною для себе чи інших чи створює загрозу заповдіння шкоди іншим правоохоронним благам. А відтак, і висновок про те, що до особи має бути застосоване невідкладне психіатричне лікування, протягом цього часу експерти-психіатри зробити не могли. Проте все може змінитися згодом, у будь-який час здійснення психіатричного обстеження. Тому варто передбачити обов'язок адміністрації спеціального закладу із надання психіатричної допомоги, за наявності підстав для примусового лікування особи, направленої на стаціонарну психіатричну експертизу, невідкладно, з моменту виникнення відповідних підстав, повідомити про них суд.

З огляду на вищенаведене, пропонуємо доповнити Закон України «Про психіатричну допомогу» статтею 16-1 «Вирішення питання про невідкладне примусове психіатричне лікування осіб, госпіталізованих до закладу із надання психіатричної допомоги з підстав проведення експертизи стану їх психічного здоров'я» такого змісту:

«Якщо в ході здійснення експертизи стану психічного здоров'я особи, госпіталізованої до закладу із надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, експерти-психіатри, котрим було доручено проведення цієї експертизи, прийдуть до висновку про необхідність невідкладного примусового психіатричного лікування вказаної особи, вони повинні без зволікань інформувати про це адміністрацію відповідного закладу. Керівник закладу із надання психіатричної допомоги в примусовому порядку (або його заступник), зобов'язаний невідкладно повідомити про це суд / слідчого суддю, котрим було прийнято рішення про проведення психіатричної експертизи, звернувшись із заявою про необхідність невідкладного психіатричного лікування особи.

У заяві мають бути наведені достатні фактичні підстави можливого примусового лікування особи із обґрунтуванням строків та доцільних засобів такого лікування.

Примусове психіатричне лікування до прийняття суддею / слідчим суддею відповідного рішення заборонено».

Окрім того, видається за необхідне внесення змін до ст. 28 КПК України, де йдеться про здійснення кримінального провадження в розумні строки (ч.4), яку раджу викласти в такій редакції:

«4. Кримінальне провадження стосовно особи, яку тримають під вартою, неповнолітньої особи або щодо кримінального правопорушення, вчиненого стосовно малолітньої або неповнолітньої особи, а також кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, має бути здійснено невідкладно та розглянуто в суді першочергово».

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що:

1) згода особи на її психіатричне лікування в рамках призначеної в кримінальному провадженні психіатричної експертизи не є достатньою гарантією для законного лікування таких осіб;

2) ухвала слідчого судді / суду про направлення особи на стаціонарну судово-психіатричну експертизу не може слугувати правовою підставою для примусового лікування осіб, які страждають на психічний розлад;

3) увесь комплекс правових відносин, пов'язаних із перебуванням особи в ході кримінального провадження на стаціонарній судово-психіатричній експертизі, повинен бути вирішений та врегульований у кримінальному процесуальному законодавстві;

4) якщо особа вже потрапила в «орбіту» кримінального процесу, якщо щодо неї ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, а її було направлено на судово-психіатричну експертизу, то рішення про застосування до неї примусового лікування варто приймати (*de lege ferenda*) не в порядку окремого провадження цивільним судом, а в порядку кримінального судочинства;

5) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру повинно бути здійснено невідкладно та розглянуто в суді першої чергово.

Насамкінець, варто зазначити, що остаточне вирішення питання про доцільність невідкладного примусового психіатричного лікування осіб, госпіталізованих до закладу із надання психіатричної допомоги, з підстав проведення експертизи стану їхнього психічного здоров'я до вступу в законну силу ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру, потребує внесення змін не лише до Закону «Про психіатричну допомогу» (що й було зроблено в цій статті), але й шляхом внесення відповідних змін до інших нормативних актів (передусім, до КПК України). Указані питання повинні стати предметом подальших досліджень автора.

Використані джерела:

1. Туренко Д. В. Застосування примусових заходів медичного характеру в кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 68-70.
2. Лосич С. В., Рутвян К. О. Складнощі застосування примусових заходів медичного характеру до обмежено осудних осіб. *Форум права*. 2019. № 2. С.45-51.
3. Торбас О. О. Загальна характеристика застосування примусових заходів медичного характеру за чинним КПК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-2. Том 2. С. 133-135.
4. Лоштин В. В. К вопросу о юридической природе принудительных мер медицинского характера. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 10 (71). С. 131-137.
5. Набока М. Душевні недуги. Скільки українців мають психічні розлади? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/2228363.html>.
6. Грейс Є. Україна посідає перше місце в Європі за кількістю психічних розладів. URL : <https://hromadske.ua/posts/ukraina-posidaie-pershe-mistse-v-yevropi-za-killistiyu-psykhichnykh-rozladiv-minsotsopolityky>.
7. Колмаков П. А. Проблемы правового регулирования принудительных мер медицинского характера: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт- Петербург, 2000. 360 с.

8. Мищенко Е. В. Процессуально-правовое регулирование принудительных мер медицинского характера: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Оренбургский государственный аграрный университет. Оренбург, 1999. 190 с.

9. Герасина Ю. А. Принудительные меры медицинского характера: понятие, виды, применение: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Российская академия правосудия. Москва, 2013. 222 с.

10. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL : https://zakon.ada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 07.09.2021)

11. Конвенція про передання осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування від 28 березня 1997 р. URL : <http://consultant.parus.ua/?doc=00EEYDB8DA>. (дата звернення: 07.09.2021)

12. Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1991 р. №46/119. URL : <http://prava-lyudyny.org/pryntsupy-zahystu-psyhichno-hvoryh-osib-i-polipshennya-psyhiatrychnoyi-dopomogy/>. (дата звернення: 07.09.2021)

13. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2002 р. №1489-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. (дата звернення: 07.09.2021)

14. Сенюта І. Правочин як підстава виникнення цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 66-70.

15. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року №435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 07.09.2021)

16. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 07.09.2021)

17. Афанасьев А. А. Гарантии прав лиц, нуждающихся в применении принудительных мер медицинского характера: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нижегородская академия. Нижний Новгород, 2001. 214 с.

18. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (дата звернення: 07.09.2021)

References:

1. Turenko, D. V. (2019) Zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru v kryminal'nomu protsesi. *Pivdenoukrayins'kyj pravnychnyj chasopys*. - *South Ukrainian Law Journal*, 4, 68-70. [in Ukrainian].

2. Losych, S. V., Rutvyan, K. O. (2019) Skladnoshchi zastosuvannya prymusovykh za khodiv medychnoho kharakteru do obmezhenno osudnykh osib. *Forum prava - Law Forum*, 2, 45-51. [in Ukrainian].

3. Torbas, O. O. (2013) Zahal'na kharakterystyka zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru za chynnym KPK Ukrainy. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: *Yuryspudentsiya*. - *Scientific Bulletin of the International Humanities University*. Ser.: *Jurisprudence*, 6-2, 133-135. [in Ukrainian].

4. Loshchin, V. V. (2016) K voprosu o yuridicheskoy prirode prinuditel'nykh mer me ditsinskogo kharaktera. *Aktual'nyye problemy rossiyskogo prava - Actual problems of Russian law*, 10 (71), 131-137. [in Russian].

5. Naboka, M. Dushevni neduhy. Skil'ky ukrayintsvi mayut' psykhiichni rozlady? N. d. N. p. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/2228363.html>. [in Ukrainian].

6. Hreys, Ye. Ukrayina posidaye pershe mistse v Yevropi za kil'kistyu psykhhichnykh rozladiv. N. d. N. p. URL : <https://hromadske.ua/posts/ukraina-posidaie-pershe-mistse-v-evropi-za-kilkistiu-psykhichnykh-rozladiv-minsotspolityky>. [in Ukrainian].

7. Kolmakov, P. A. (2000) Problemy pravovogo regulirovaniya prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera. *Doctor's thesis*. [in Russian].

8. Mishchenko, Ye V. (1999) Protseessual'no-pravovoye regulirovaniye prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera. *Candidate's thesis*. [in Russian].

9. Gerasina, Yu. A. (2013) Prinuditel'nyye mery meditsinskogo kharaktera: ponyatiye, vidy, primeneniye. *Candidate's thesis*. [in Russian].

10. Yevropeys'ka konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11. 1950 r. (1950). N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukrainian].

11. Konventsiya properedannya osib, yaki strazhdayut' psykhhichnymy rozladamy, dlya provedennya prymusovoho likuvannya vid 28 bereznya 1997 r. (1997) N. p. URL : <http://consultant.parus.ua/?doc=00EEYDB8DA>. [in Ukrainian].

12. Pryntsypy zakhystu psykhhichno khvorykh osib i polipshennya psykhiatrychnoyi dopomohy: Rezolyutsiya Heneral'noyi Asambleyi OON vid 17 hrudnya 1991 r. №46/119. (1991) N. p. URL : <http://prava-lyudyny.org/pryntsypy-zahystu-psykhichno-hvoryh-osib-i-polipshennya-psyhiatrychnoyi-dopomogy/>. [in Ukrainian].

13. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrayiny vid 22 lyutoho 2002 r. №1489-III. (2002) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. [in Ukrainian].

14. Senyuta, I. (2018) Pravochyn yak pidstava vynyknennya tsyvil'nykh pravovidnosyn u sferi nadannya medychnoyi dopomohy. *Pidpryyemnyts'vo, gospodarstvo i pravo- Entrepreneurship, economy and law*, 6, 66-70. [in Ukrainian].

15. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 16 sichnya 2003 roku №435-IV. (2003) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukrainian].

16. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. (1996). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

17. Afanas'yev, A. A. (2001) Garantii prav lits, nuzhdayushchikhsya v primeneniі prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera. *Candidate's thesis*. [in Russian].

18. Tsyvil'nyy protseessual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 18 bereznya 2004 roku №1618-IV. (2004) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.2021

Навроцкая В. В., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Львовского государственного университета внутренних дел (г. Львов, Украина)

ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ ПСИХИАТРИЧЕСКОЕ ЛЕЧЕНИЕ ДО РЕШЕНИЯ ВОПРОСА О ПРИМЕНЕНИИ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА

В статье проанализированы положения отечественного законодательства по поводу возможного психиатрического лечения лица, в отношении которого ведется производство по применению принудительных мер медицинского характера и которое было

направлено на стационарную судебно-психиатрическую экспертизу до принятия и вступления в законную силу решения суда о применении таких мер.

Констатировано, что добровольное согласие лица на его психиатрическое лечение в рамках назначенной в уголовном производстве психиатрической экспертизы не является достаточной гарантией для законного лечения такого лица. Это требует включения в эту сферу уголовных процессуальных отношений процедур судебного контроля как действенной гарантии обоснованности и законности применения этих мер.

Ключевые слова: психиатрическое лечение, добровольное согласие, стационарная психиатрическая экспертиза, принудительные меры медицинского характера.

Navrotska V., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal-Law disciplines Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

COMPULSORY PSYCHIATRIC TREATMENT UNTILL MAKING THE DECISION ON APPLICATION OF COERCIVE MEASURES OF A MEDICAL NATURE

The provisions of domestic legislation regarding the possibility of psychiatric treatment of a person, who faces the proceedings on application of coercive measures of a medical nature, and who was sent for inpatient forensic psychiatric expertise, up to the court decision on such measures application (and entrance into force), are analyzed in the article.

It is stated, that the voluntary consent of a person to his /her psychiatric treatment within the psychiatric expertise in criminal proceedings is not a sufficient guarantee for the lawful treatment of such persons. The judicial control, as an effective guarantee of the validity and legality of the application of these measures, is required to be foreseen in this area of criminal procedural relations.

It is argued, that the decision of the investigating judge / court to send a person for inpatient forensic psychiatric expertise cannot serve as a legal basis for compulsory treatment of persons suffering from mental disorders, as it is given only for the time of the person's expert examination in a special psychiatric institution.

It is substantiated, that the whole complex of legal relations, concerning the person's examination within the inpatient forensic psychiatric expertise in the criminal proceedings should be solved and regulated by the criminal procedural legislation. It is noted, that if a person has already entered the «orbit» of the criminal proceedings, if he /she is facing the proceedings on application of coercive measures of a medical nature, and he /she was sent for forensic psychiatric expertise, the decision on application of the compulsory treatment should not be made within the separate proceedings by civil court, but within the criminal proceedings.

Keywords: psychiatric treatment, voluntary consent, inpatient psychiatric expertise, coercive measures of a medical nature.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.264-276

УДК 343.54

Філіпенко В. Р., аспірантка кафедри кримінального права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

e-mail: valeria.pphilipenko@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9155-3564>

СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНЕ ДІЯННЯ ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 166 КК УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню суспільно небезпечного діяння злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Встановлено форму цього діяння та надано його визначення, проаналізовано зміст ознаки злісності та обґрунтовано необхідність її виключення зі ст. 166 КК України. Проведено розмежування цього злочину із суміжними кримінальними правопорушеннями. Вивчено судову практику по застосуванню ст. 166 КК України.

Ключові слова: суспільно небезпечне діяння, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, виховання дітей.

Постановка проблеми. Згідно з Єдиним звітом про кримінальні правопорушення, за 2014 р. обліковано 182 злочини за ст. 166 КК України; у 2015 р. – 172; 2016 р. – 185; 2017 р. – 155; 2018 р. – 163; 2019 р. – 160; 2020 р. – 136 відповідно; а за січень-липень 2021 р. – 115 [1]. Тож наведені статистичні дані свідчать про поширеність цього злочину.

Необхідність вивчення суспільно небезпечного діяння злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, обумовлюється також тим, що диспозиція ст. 166 КК України має бланкетний характер, тому для встановлення змісту ознак об'єктивної сторони слід звертатися до інших галузей права, зокрема, цивільного та сімейного. Крім цього, встановлення злісності діяння здійснюється в кожному випадку окремо. Наведене створює труднощі при кваліфікації цього злочину, про що свідчить неоднорідність судової практики по застосуванню ст. 166 КК України. Викладене актуалізує дослідження суспільно небезпечного діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 166 КК України, що має як теоретичне, так і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Злочин, передбачений ст. 166 КК України, аналізувався, переважно, у науково-практичних коментарях до КК України, підручниках, навчальних посібниках, наукових статтях. Зокрема, вивченню суспільно небезпечного діяння цього злочину приділяли увагу: П. П. Андрушко, А. П. Бабій, О. І. Белова, К. А. Голдзінський, О. М. Готін, М. К. Гнетнев, І. О. Зінченко, Д. П. Євтєєва, І. І. Литвин, М. В. Мазур, М. І. Мельник, С. М. Морозюк, О. О. Семенюк та ін. Однак, це питання не було предметом спеціального дослідження, що свідчить про недостатній стан його розробки.

Формулювання цілей. Метою статті є встановлення форми суспільно небезпечного діяння цього злочину, аналіз ознаки злісності діяння, розмежування суміжних кримінальних правопорушень, вивчення судової практики застосування ст. 166 КК України та формулювання пропозицій по її вдосконаленню.

Виклад основного матеріалу. У ст. 166 КК України діяння сформульоване як злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Вказівка на невиконання обов'язків свідчить про пасивність поведінки особи. Однак, щодо форми досліджуваного діяння, у науці сформувалось декілька підходів. Так, І. О. Зінченко [2, с. 55], М. К. Гнетнев, О. М. Готін, М. В. Мазур [3, с. 192], О. О. Семенюк [4, с. 398] вважають, що цей злочин може бути вчинено як у формі дії, так і бездіяльності. Водночас, на думку П. П. Андрушка [5, с. 496], К. А. Голдзінського [6, с. 159], Д. П. Євтеєвої [7, с. 228], І. І. Литвина [8, с. 110], М. І. Мельника [9, с. 533], М. І. Панова [10, с. 142], лише у формі бездіяльності. При тому науковці, в основному, обмежуються описом конкретних видів поведінки особи, не розкриваючи сутності невиконання обов'язків по догляду. Заразом на особу покладаються конкретні активні обов'язки по догляду за дитиною або обмежено дієздатною (недієздатною) особою з метою забезпечення реалізації їхніх прав на нормальне існування, зростання та всебічний розвиток. За відсутності обставин, що унеможливають виконання особою цих обов'язків, усвідомлюючи зобов'язаність та маючи реальну можливість їх виконати, особа цього не робить. Відповідно, під невиконанням обов'язків по догляду слід розуміти невчинення особою дій по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, які є необхідними для забезпечення реалізації їх прав на нормальне існування, зростання та всебічний розвиток, які вона була зобов'язана та мала реальну можливість виконати. Це свідчить про повну пасивність особи, відсутність будь-якої активності, тобто «чисту» бездіяльність. Водночас, у доктрині виділяють ще змішану бездіяльність [11, с. 63-64; 12, с. 229], при якій особа може проявляти активність, вчинювати різні дії, але основним є саме невиконання нею обов'язків [13, с. 225]. Враховуючи це, О. І. Белова пропонує включити неналежне виконання обов'язків як форму діяння цього злочину [14, с. 98-99]. Неналежне виконання полягає в тому, що особа реалізує лише частину цих обов'язків, або робить це неякісно (неналежним чином) [15, с. 88]. Таке виконання не здатне забезпечити той суспільно необхідний результат, для якого ці обов'язки встановлені законом і покладені на особу. Тобто, від чистої змішаної бездіяльності відрізняється тим, що особа проявляє мінімальну активність, вчиняє дії, але не в тому обсязі, у якому обов'язок можна було вважати виконаним. Тому *неналежне виконання обов'язків по догляду* можна визначити як вчинення неякісно або лише частини дій по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що є недостатніми для забезпечення реалізації їхніх прав на нормальне існування, зростання та всебічний розвиток, які особа була зобов'язана виконати в повному обсязі та мала таку можливість.

Ст. 166 КК України не передбачає відповідальності за неналежне виконання обов'язків. Проте, суди допускають розширювальне тлумачення невиконання

обов'язків, включаючи і неналежне їх виконання. Наприклад, *мати неналежно виконувала обов'язок по забезпеченню харчуванням дитини, що виявлялось у годуванні окремими продуктами в недостатній їх кількості [16] або продуктами, незбагаченими вітамінами [17].* Викладене дозволяє пропонувати сформулювати суспільно небезпечне діяння в ст. 166 КК України як «невиконання або неналежне виконання обов'язків».

Невиконання обов'язків по догляді може супроводжуватись певними діями, які забезпечують таке невиконання. Особа вчиняє активні дії (самовільно забирає дитину з медичного закладу до одужання, забороняє їй відвідувати школу тощо), які спрямовані на невиконання конкретних обов'язків по догляді (піклування про здоров'я, забезпечення здобуття освіти). Тому невиконання обов'язків по догляді, що поєднане з активними діями, є проявом змішаної бездіяльності. Наприклад, *хворіючі на туберкульоз, мати контактувала з дітьми, після чого вони теж інфікувались цією хворобою. Потім мати перервала їх лікування в протитуберкульозному санаторії, забравши з цього закладу, а також відмовлялась від медичного обстеження [18].* Таким чином, не виконаний обов'язок по піклуванні про здоров'я дітей. Отже, при невиконанні обов'язків по догляді за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, особа може вчинити дії, що сприятимуть такому невиконанню і перешкоджатимуть реалізації їх прав на нормальне існування, зростання та всебічний розвиток.

Необхідно встановити умови кримінальної відповідальності за бездіяльність, якими є наявність в особі обов'язку вчинити активні дії та реальна можливість їх вчинити в конкретній ситуації. Обов'язок діяти може виникати з різних підстав: закону, інших нормативних актів, професійних чи службових функцій, договору, попередньої поведінки особи, родинних відносин [10, с. 142-143]. Від народження дитини, усиновлення, прийняття на виховання у сім'ю тощо, між нею та батьками (усиновлювачами, прийомними батьками) формуються сімейні відносини. Останні при тому набувають такого статусу, який обумовлює необхідність доглядати, виховувати, піклуватися про дитину. Опікуни та піклувальники також перебувають з підопічними в родинних, сімейних відносинах, оскільки переважно із цього кола осіб їх призначають (ч.4 ст. 63 ЦК України). Таким чином, підставами виникнення обов'язку доглядати є *родинні відносини та приписи актів цивільного та сімейного законодавства*. Вказані акти не передбачають «обов'язки по догляді». У них йдеться про «обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини» (ст. 150 СК України, ст. 12 ЗУ «Про охорону дитинства» [19]). Своєю чергою, обов'язки опікунів та піклувальників наводяться без конкретизації їх характеру у ст.ст. 67, 69 ЦК України, ст. 249 СК України. З цього приводу слід зазначити наступне. Нормальне існування, зростання та розвиток дитини забезпечується завдяки догляді, а саме при виконанні таких обов'язків, як: піклування про здоров'я дитини, фізичний, духовний, моральний та психічний розвиток, її виховання, забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти, готування її до праці та самостійного життя, слідкування за її навчанням, розвитком у навчально-виховних закладах, підтримування зв'язків із вихователями та учителями, повага до дитини, створення їй необхідних умов для всебічного розвитку та побутових умов (ч.1-4 ст. 150 СК України, ч.1 ст. 249 СК України, п.2 ч.1 ст. 67 ЦК України, п.1 ч.1 ст. 69 ЦК України, ст.ст.

8, 12, 18 ЗУ «Про охорону дитинства» [19], ст. 31 ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [20]). Тобто обов'язки по розвитку та вихованню дитини є складовими обов'язками по догляду та співвідносяться як частина і ціле. Крім того, нормальне існування недієздатної (обмежено дієздатної) особи можливо забезпечити шляхом догляду, лікування та створення їй необхідних побутових умов (п.1 ч.1 ст. 67, п.2 ч.1 ст. 69 ЦК України). Суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони досліджуваного злочину утворює невиконання будь-якого (хоча б одного) із указаних видів обов'язків.

П. П. Андрушко до кола обов'язків по догляду відносить обов'язки щодо утримання дитини, передбачені ст.ст. 180, 185, 198, 199 СК України [5, с. 495]. Утримання дитини передбачає забезпечення її необхідними засобами для існування, зростання та розвитку (придбання одягу, харчування, інших побутових речей). У такий спосіб і реалізується догляд. Тому нездійснення цього свідчить про відмову від утримання та, відповідно, догляду за дитиною. Водночас, це спричиняє труднощі при розмежуванні зі ст. 164 КК України «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», одним із альтернативних діянь об'єктивної сторони якого є злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або працездатних дітей, що перебувають на їхньому утриманні. Судова практика свідчить, що в одних випадках це діяння кваліфікується лише за ст. 166 КК України [21], а в інших – за сукупністю кримінальних правопорушень [22]. Переконливими є аргументи Д. П. Євтеевої, яка вважає, що розмежовуються ці кримінальні правопорушення за моментом їх закінчення, оскільки в кожного з них він різний. Відповідно, коли «...невиконання обов'язків по догляду за дитиною, виражене в злісному ухиленні від утримання дитини, не спричинило тяжкі наслідки, дії винного слід кваліфікувати за ст. 164 КК, а якщо спричинило – лише за ст. 166 КК України» [23, с. 126, 128].

Науковці вважають, що досліджуваний злочин ззовні може проявитись, зокрема, у: незабезпеченні потерпілому безпечних умов перебування в місці проживання чи в іншому місці, залишенні його на тривалий строк без нагляду, безпідставному обмеженні в харчуванні, одязі чи інших предметах першої необхідності, штучному створенні незадовільних побутових умов, ухиленні від виховання дітей, незабезпеченні контролю за проведенням дозвілля або відвідування школи, невжитті заходів щодо лікування тощо [4, с. 398-399; 9, с. 533]; залишенні потерпілих без необхідної матеріальної допомоги або нагляду [5, с. 496]; ненаданні грошового утримання, ухиленні від лікування, залишенні без харчування, нагляду, одягу [2, с. 55-56]. На думку О. І. Белової та А. П. Бабія, сюди можна віднести ще й жорстоке поводження з дитиною, приниження людської гідності, застосування недопустимих методів виховання [14, с. 98-99; 24, с. 351-352]. Проте, об'єктивна сторона цього злочину не включає жорстоке поводження, будь-які тілесні ушкодження, катування, насильство тощо та не повинна охоплювати їх. Ці дії необхідно кваліфікувати за статтями Розділу II Особливої частини КК України. Тому необгрунтованою є кваліфікація дій батька за ст. 166 КК України, який *систематично хуліганив у сім'ї, не виконував обов'язки по догляду за дітьми, вчиняв над ними насиль-*

тво, яке спричинило каліцтво сина [25]. Відповідно, цей наслідок перебуває в причинному зв'язку із вчиненням щодо нього насильства, тож такі дії підлягають кваліфікації за ст. 126-1 КК України.

Потребує уваги питання розмежування злочинів, передбачених ст. 135 та ст. 166 КК України. По-перше, підставою обов'язку надати допомогу особі є попередня поведінка винного, яка полягає в залишенні потерпілого в небезпечному для життя стані [26], а підставою обов'язків по догляду є приписи актів цивільного та сімейного законодавства та родинні відносини. По-друге, призначенням обов'язку надати допомогу особі, що перебуває в небезпечному для життя стані є негайний порятунок життя та збереження здоров'я, а обов'язків по догляду – постійне забезпечення нормального існування, розвитку особи. По-третє, потерпілий, за ст. 135 КК України, на відміну від ст. 166 КК України, перебуває в небезпечному для життя стані та позбавлений можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, хворобу, старість чи інший безпорадний стан. Наприклад, *мати залишила без нагляду дітей, які, граючись, спричинили пожежу, від якої одна з них отримала опіки, що належать до легких тілесних ушкоджень з короткочасним розладом здоров'я, а інша – тяжкі тілесні ушкодження у вигляді термічних опіків, що ускладнились опіковим шоком та стали причиною смерті* [27]. Суд кваліфікував діяння матері за ст. 166 КК України, адже, залишаючи дітей без нагляду, небезпечного для їх життя стану не було. По-четверте, злочин, передбачений ст. 135 КК України, вважається закінченим із моменту ухилення від надання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані, а передбачений ст. 166 КК України – з моменту настання тяжких наслідків.

Слід приділити увагу злісності як обов'язкової ознаці досліджуваного діяння. Науковці вважають, що на наявність цієї ознаки вказує таке: систематичність або тривалість, ігнорування попереджень місцевих органів влади чи органів опіки та піклування [2, с. 55; 4, с. 399]; систематичність, тривалість, багаторазовість, неодноразові звернення органів опіки та піклування, представників влади, освітніх, медичних або інших закладів щодо неналежного їх виконання [9, с. 533], у тому числі продовження цього після попередження про необхідність виконання обов'язків та кримінальну відповідальність за їх невиконання [3, с. 192] тощо. Водночас, деякі дослідники вважають, що злісним може бути визнано й одноразове невиконання цих обов'язків [3, с. 192; 28, с. 135]. На противагу цьому, Д. П. Євтеєва і О. С. Гардецький вважають, що одноразове невиконання вказаних обов'язків не є злісним [7, с. 230; 29, с. 25-27]. Розглянемо ознаки тривалості та систематичності та з'ясуємо, чи можуть вони бути показниками злісного невиконання обов'язків по догляду.

Тривалість – це певний відрізок часу, упродовж якого обов'язки по догляду не виконуються. Проте, для кожного виду обов'язків по догляду, які не виконуються, цей час різниться. Наприклад, позбавлення дитини харчування протягом двох днів, безсумнівно, є тривалим. Водночас, ухилення від виховання впродовж цього строку не слід визнавати тривалим, адже відсутність спілкування можна компенсувати, приділивши дитині наступного дня більше уваги. Судова практика свідчить про широкий часовий діапазон цієї бездіяльності, а саме невиконання обов'язків протягом таких термінів: *години* [30], *близько доби* [31], *понад три*

місяці [32] тощо. Таким чином, неможливо встановити загальні часові межі як показника тривалості невиконання будь-яких обов'язків по догляду. Систематичним можна визначити періодичне невиконання обов'язків по догляду (вчинюване декілька разів). Однак, на практиці з'ясування кількості фактів невиконання обов'язків по догляду становить значні труднощі. Оскільки точно встановити, скільки разів батьки ухилялись, наприклад, від виховання дитини неможливо. Сфера сімейних відносин досить відокремлена, особливості та деталі догляду за дитиною та недієздатними (обмежено дієздатними) визначаються відповідальними за це особами, а держава встановлює лише загальні орієнтири цієї діяльності. Тому розробити до кожної з ситуацій точні критерії тривалості та систематичності, як показників злісності досліджуваного діяння, неможливо. Про це свідчить судова практика по ст. 166 КК України, у якій взагалі не встановлена ознака злісності [33].

С. М. Морозюк пропонує вилучити вказівку на злісність зі ст. 166 КК України, оскільки вона не має значення, адже про суспільну небезпечність діяння свідчить факт спричинення тяжких наслідків [34, с. 109-110]. Слід зазначити, що тяжкі наслідки часто спричиняє саме одноразове невиконання обов'язків по догляду. У 28,91 % вироків за ст. 166 КК України кваліфіковане одноактне невиконання обов'язків, що призвело до тяжких наслідків. Може бути так, що особа тривалий час не виконує обов'язки по догляду, але тяжкі наслідки настають лише від одноразового залишення потерпілого без нагляду. *Так мати не виконувала обов'язки по вихованню, піклуванні про здоров'я дочки, часто залишала без нагляду. Одного разу, знову залишивши її без нагляду, унаслідок необережної гри із сірниками, сталася пожежа. Дочка отруїлась чадним газом і померла* [35]. Водночас, можливим є випадок, коли особа постійно здійснює догляд, але одноактне невиконання обов'язків спричинило тяжкі наслідки. Наприклад, батьки залишили без нагляду дітей, які втопились у морі [36]. Водночас, за відсутності тяжких наслідків, але злісності невиконання обов'язків по догляду, кримінальна відповідальність за ст. 166 КК України виключається. Викладене дає підстави пропонувати виключення ознаки злісності зі ст. 166 КК України.

Висновки. Злочин, передбачений ст. 166 КК України, може бути вчинено лише у формі бездіяльності – чистої або змішаної. Чиста бездіяльність має місце тоді, коли особа повністю не виконує обов'язки по догляду. Натомість, при змішаній особа неналежно їх виконує або не виконує, вчиняючи при цьому активні дії. Ознаку злісності необхідно виключити зі ст. 166 КК України, оскільки для кваліфікації за цією статтею основним є встановлення тяжких наслідків, які можуть бути спричинені як тривалим та систематичним, так й одноразовим невиконанням обов'язків по догляду.

Викладене дозволяє визначити *злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування*, як суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, що полягає як у систематичному та тривалому, так й одноразовому невиконанню особою встановлених законом обов'язків для забезпечення реалізації прав на нормальне існування, зростання і всебічний розвиток дитини або обмежено дієздатної (недієздатної) особи, неналежному їх вико-

нанні або невиконанні, що супроводжується активними діями, які вона була зобов'язана та мала реальну можливість виконати. У ст. 166 КК України суспільно небезпечне діяння пропонується викласти наступним чином: «Невиконання або неналежне виконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування,...».

Використані джерела:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 рр. : офіційний вебсайт Генеральної прокуратури України. URL : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820. (дата звернення: 29.08. 2021).

2. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / *Аналіз законодавства і судової практички* / : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 320 с.

3. Гнєтнев М. К., Готін О. М., Мазур М. В. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. *Кримінальне право (Особлива частина)* / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2-ге вид. Київ : «ВД «Дакор», 2013. Гл. 6. С. 156-213.

4. Семенюк О. О. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. Розд. V. С. 374-422.

5. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України*: у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-тє вид, переробл. та доп. Т. 1. Київ : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 402-515.

6. Голдзіцький К. А. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. *Кримінальне право України. Особлива частина* / за ред. В. К. Гришука, О. М. Омельчука. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. Гл. 6. С. 142-180.

7. Євтуєва Д. П. Особливості об'єктивної сторони злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 224-240.

8. Литвин І. І. Об'єктивні ознаки злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Науковий Вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 108-114.

9. Мельник М. І. Стаття 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. С. 532-534.

10. Панов М. І. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення. *Кримінальне право України: Загальна частина* / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. Розд. VIII. С. 133-163.

11. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления. Издательство Ростовского университета, 1977. 216 с.

12. Ковалев М. И. Объективная сторона состава преступления. *Уголовное право. Общая часть* / Отв. ред. И. Я. Козаченко. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2008. Гл. 7. С. 222-248.

13. Тяжкова И. М. Преступное деяние и его виды. *Курс уголовного права. Общая часть* / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва: Изд-во «Зерцало», 1999. Т. 1: Учение о преступлении. § 2 Разд. VIII. Москва: Изд-во «Зерцало». С. 219-227.

14. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 184 с.

15. Заславська М. Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину: монографія. Харків: Право, 2013. 216 с.

16. Вирок Новотроїцького районного суду Херсонської області від 25 вересня 2014 р., судова справа № 662/1047/14-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40653671>. (дата звернення: 03.09.2021).

17. Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 17 грудня 2013 р., судова справа № 398/6355/13-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36105724>. (дата звернення: 03.09.2021).

18. Приговор Золочевского районного суда Харьковской области от 22 апреля 2015 г., судебное дело № 622/195/14-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43774178>. (дата звернення: 03.09.2021).

19. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст.142.

20. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147.

21. Вирок Білокуракинського районного суду Луганської області від 11 березня 2013 р., судова справа № 409/193/13-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29809452>. (дата звернення: 03.09.2021).

22. Вирок Червоноградського міського суду Львівської області від 19 листопада 2012 р., судова справа № 1327/2806/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28367857>. (дата звернення: 03.09.2021).

23. Євтєєва Д. П. Про деякі питання застосування норми щодо ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст.164 КК України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 117-131.

24. Бабий А. П. Преступления против избирательных, трудовых и других личных прав и свобод человека и гражданина. *Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий* / Отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Изд. восьмое, перераб. и доп. Харьков : Одиссей, 2012. С. 320-388.

25. Вирок Галицького районного суду Івано-Франківської області від 1 червня 2010 р., судова справа № 1-83/10. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61422011>. (дата звернення: 03.09.2021).

26. Постанова Третньої судової палати Касаційного кримінального суду від 23 червня 2021 р., судова справа № 689/471/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903715>. (дата звернення: 03.09.2021).

27. Вирок Рахівського районного суду Закарпатської області від 30 березня 2012 р., судова справа № 709/1023/2012. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/27068277>. (дата звернення: 03.09.2021).

28. Оксаніченко А. С., Шаблістий В. В. Поняття злісності за кримінальним правом України: монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 184 с.

29. Гардецький О. Застосування статті 166 Кримінального кодексу України. Деякі проблемні питання. *Вісник прокуратури*. 2003. 1 (19). С. 25-27.

30. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 21 липня 2016 р., судова справа № 748/689/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59109773>. (дата звернення: 03.09.2021).

31. Вирок Краматорського міського суду Донецької області від 11 квітня 2017 р., судова справа № 234/19258/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65990356>. (дата звернення: 03.09.2021).

32. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 березня 2018 р., судова справа № 308/2515/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73070104>. (дата звернення: 03.09.2021).

33. Приговор Комінтерновського районного суду Одеської області от 16 ноября 2010 г., судебное дело № 1-500/10. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83030558>. (дата звернення: 03.09.2021).

34. Морозок С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст.ст. 164-169 КК України): дис. ... канд.юр. наук. Київ, 2012.

35. Вирок Ананьївського районного суду Одеської області від 26 лютого 2014 р., судова справа № 491/13/14-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37923489>. (дата звернення: 03.09.2021).

36. Приговор Токмакского районного суда Запорожской области от 4 октября 2011 г., судебное дело № 1-259/11. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50858026>. (дата звернення: 03.09.2021).

References:

1. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 rr.: *ofitsiyni veb-sait Heneralnoi prokuratury Ukrainy - the official website of the Prosecutor General's Office of Ukraine*. N. d. N. p. URL : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820. [in Ukrainian].

2. Zinchenko, I. O. (2007) Kryminalno-pravova okhrona vyborchykh, trudovykh ta inshykh osobystykh prav i svobod liudyny i hromadianyna / *Analiz zakonodavstva i sudovoi praktyky*. Kharkiv : Vyd. SPD FO Vapniarchuk N. M. [in Ukrainian].

3. Hnietniev, M. K., Hotin, O. M., Mazur, M. V. (2013) Zlochyny proty vyborchykh, trudovykh ta inshykh osobystykh prav i svobod liudyny i hromadianyna. /O. O. Dudorov, Ye. O. Pysmenskoho (Eds.) Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna) - Criminal law (Special part), *ch. 6, 156-213*. Kyiv: «VD «Dakor» [in Ukrainian].

4. Semeniuk, O. O. (2018) Zlochyny proty vyborchykh, trudovykh ta inshykh osobystykh prav i svobod liudyny i hromadianyna / O. M. Dzhuzha, A. V. Savchenko, V. V. Cherniei (Eds.) *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy - Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine, 374-422*. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Andrushko, P. P. (2009) (Vol. 1-2; Vol. 1) Zlochyny proty vyborchykh, trudovykh ta inshykh osobystykh prav i svobod liudyny i hromadianyna / P. P. Andrushko, V. H. Honcharenko, Ye. V. Fesenko (Eds.) *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy - Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine, 402-515*. Kyiv : Alerta; KNT; Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].

6. Holdzitskiy, K. A. (2016) Zlochyny proty vyborchykh, trudovykh ta inshykh osobystykh prav i svobod liudyny i hromadianyna / V. K. Hryshchuk, O. M. Omelchuk (Eds.) *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna - Criminal law of Ukraine. Special part*, 142-180. Khmelnytskyi : Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava. [in Ukrainian].

7. Yevtieieva, D. P. (2016) Osoblyvosti ob'iektyvnoi storony zlisnogo nevykonannia obov'iazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboju, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia (art. 166 KK Ukrainy). *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy - Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1 (6), 224-240 [in Ukrainian].

8. Lytvyn, I. I. (2016) Ob'iektyvni oznaky zlisnogo nevykonannia obov'iazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboju, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia. *Naukovyi Visnyk publichnogo ta pryvatnogo prava - Scientific Bulletin of Public and Private Law*, issue 6, vol. 2, 108-114. [in Ukrainian].

9. Melnyk, M. I. (2019) Stattia 166. Zlisne nevykonannia obov'iazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboju, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia / M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk (Eds.) *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy - Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*, 532-534. Kyiv : VD «Dakor» [in Ukrainian].

10. Panov, M. I. (2020) *Ob'iektyvna storona kryminalnogo pravoporushennia*. /V. Ya. Tatsii, V. I. Tiutiuhin, V. I. Borysov (Eds.) *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna - Criminal law of Ukraine: General part*, 133-163. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

11. Timeyko, G. V. (1977) Obschchee uchenie ob ob'ektivnoy storone prestupleniya. *Izdatel'stvo Rostovskogo universiteta*. [in Russian].

12. Kovalev, M. I. (2008) *Ob'ektivnaya storona sostava prestupleniya* / I. Ya. Kozachenko (Ed.) *Ugolovnoe pravo. Obschchaya chast'* - *Criminal law. General part*, 222-248. Moskva : Norma. [in Russian].

13. Tyazhkova, I. M. (1999) *Prestupnoe deyanie i ego vid.* /N. F. Kuznetsova, I.M. Tyazhkova (Eds.) *Kurs ugolovnogo prava. Obschchaya chast'* (pp. 219-227). (Vol. 1). Moskva: Izd-vo Zertsalo [in Russian].

14. Belova, O. I. (2007) Kryminalno-pravova kharakterystyka systemy zlochniv proty sim'i ta nepovnolitnikh. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

15. Zaslavska, M. H. (2013). Nenalezhne vykonannia obov'iazkiv shchodo okhorony zhyttia ta zdorov'ia ditei: sotsialna obumovlenist i sklad zlochnyu. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

16. Vyrok Novotroitskoho raionnogo sudu Khersonskoi oblasti vid 25 veresnia 2014 r., sudova sprava № 662/1047/14-k. (2004) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40653671>. [in Ukrainian].

17. Vyrok Oleksandriiskoho miskraionnogo sudu Kirovohradskoi oblasti vid 17 hru dnia 2013 r., sudova sprava № 398/6355/13-k. (2013) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36105724>. [in Ukrainian].

18. Prigovor Zolochevskogo rayonnogo suda Khar'kovskoy oblasti ot 22 aprelya 2015 g., sudebnoe delo № 622/195/14-k. (2015) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43774178>. [in Russian].

19. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 r. № 2402-III. (2001). *Vido mosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 142 [in Ukrainian].

20. Pro zabezpechennia orhanizatsiino-pravovykh umov sotsialnogo zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia: Zakon Ukrainy vid 13.01.2005 r. № 2342-IV.

(2005) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy -Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, art. 147. [in Ukrainian].

21. Vyrok Bilokurakynskoho raionnoho sudu Luhanskoï oblasti vid 11 bereznia 2013 r., sudova sprava № 409/193/13-k. (2013) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29809452>. [in Ukrainian].

22. Vyrok Chervonohradskoho miskoho sudu Lvivskoi oblasti vid 19 lystopada 2012 r., sudova sprava № 1327/2806/2012. (2012) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28367857>. [in Ukrainian].

23. Yevtieieva, D. P. (2017) Pro deïaki pytannia zastosuvannia normy shchodo ukhylennia vid splaty alimentiv na utrymannia ditei (art.164 KK Ukrainy). *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy -Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1 (8), 117-131. [in Ukrainian].

24. Babiy, A. P. (2012) *Prestupleniya protiv izbiratel' nykh, trudovykh i drugikh lichnykh prav i svobod cheloveka i grazhdanina / E. L. Strel'tsov (Ed.) Ugolovnyy kodeks Ukrainy: Nauchno-prakticheskyy kommentariy - Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary*, 320-388. Khar'kiv : Odissey. [in Russian].

25. Vyrok Halytskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 1 chervnia 2010 r., sudova sprava № 1-83/10. (2010) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61422011>. [in Ukrainian].

26. Postanova Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 23 chervnia 2021 r., sudova sprava № 689/471/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903715> [in Ukrainian].

27. Vyrok Rakhivskoho raionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 30 bereznia 2012 r., sudova sprava № 709/1023/2012. (2012) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/27068277>. [in Ukrainian].

28. Oksanichenko, A. S., Shablysty, V. V. (2020) Poniattia zlisnosti za kryminalnym pravom Ukrainy. Dnipro : Vydavets Bila K. O. [in Ukrainian].

29. Hardetskyi, O. (2003) Zastosuvannia statti 166 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Deïaki problemni pytannia. *Visnyk prokuratury -Bulletin of the prosecutor's office*, 1 (19), 25-27. [in Ukrainian].

30. Vyrok Chernihivskoho raionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 21 lystopada 2016 r., sudova sprava № 748/689/16-k. (2016) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59109773>. [in Ukrainian].

31. Vyrok Kramatorskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti vid 11 kvitnia 2017 r., sudova sprava № 234/19258/16-k. (2017) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65990356>. [in Ukrainian].

32. Vyrok Uzhhorodskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 30 bereznia 2018 r., sudova sprava № 308/2515/18. (2018) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73070104>. [in Ukrainian].

33. Prigovor Kominternovskogo rayonnogo suda Odesskoy oblasti ot 16 noyabrya 2010 g., sudebnoe delo № 1-500/10. (2010) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83030558>. [in Russian].

34. Moroziuk, S.M. (2012) Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyniv proty interesiv sim'i ta pidopichnykh (art.art. 164-169 KK Ukrainy). *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

35. Vyrok Ananivskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 26 liutoho 2014 r., sudova sprava № 491/13/14-k. (2014) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37923489>. [in Ukrainian].

36. Prigovor Tokmaksokogo rayonnogo suda Zaporozhskoy oblasti ot 4 oktyabrya 2011 g., sudebnoe delo № 1-259/11. (2011) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50858026>. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2021

Филипенко В. Р., аспирантка кафедри уголовного права № 1 Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого (г. Харьков, Украина)

ОБЩЕСТВЕННО ОПАСНОЕ ДЕЯНИЕ КАК ПРИЗНАК ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 166 УК УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию общественно опасного деяния злостного невыполнения обязанностей по уходу за ребенком или за лицом, относительно которого установлена опека или попечительство. Установлена форма этого деяния и представлено его определение, проанализировано содержание признаки злостности и обоснована необходимость ее исключения из ст. 166 УК Украины. Проведено разграничение этого преступления со смежными уголовными правонарушениями. Изучено судебную практику по применению ст. 166 УК Украины.

Ключевые слова: общественно опасное деяние, злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком или за лицом, относительно которого установлена опека или попечительство, воспитание детей.

Filipenko V., Phd student of Department of Criminal Law №1 Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

SOCIALLY DANGEROUS OFFENCES AS A SIGN OF THE OBJECTIVE SIDE OF A CRIME UNDER ART. 166 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article is devoted to the study of a socially dangerous action of persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody. It is established that the crime under Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine, can be committed only in the form of pure or mixed inaction. Pure inaction is when a person doesn't fully fulfill the duties of care. Instead, mixed inaction occurs when a person performs incorrectly or doesn't perform, which is accompanied by active actions. Based on this, a socially dangerous act is proposed in Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine to formulate as «non-performance or improper performance of duties». It was found that the grounds for the emergence of duties related to the care are family relationships and the provisions of civil and family law. It has been proven that the duties related to the development and upbringing of a child, which are provided by these acts, are integral duties related to the care, and are correlated as part and whole. It is substantiated that the objective side of the investigated crime doesn't include abuse, bodily harm, torture, violence. These actions require independent qualification. The delimitation of the crimes under Art. 135 and Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine. The evaluation concept of "persistent" is analyzed. The necessity of its exclusion from Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine, as the qualification under this article is based on the establishment of serious consequences that can be caused by both prolonged and systematic (persistent) and one-time failure to perform duties related to the care. The case law

on the application of Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine. Suggestions for its improvement are formulated.

Keywords: socially dangerous action, persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody, upbringing of children.

DOI: 10.33766/2524-0323.96.276-287

УДК 343.163:343.13(477)

Юхно О. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: freedom057@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-4771-0531>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗНАТЬ КРИМІНАЛІСТИКИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРОКУРОРОМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ

У статті розглянуто теоретичні, правові і прикладні проблемні питання щодо процесу о тримання, використання й удосконалення знань криміналістики при здійсненні прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Здійснено вивчення співвідношення кримінального процесуального законодавства 1960 року та чинного КПК України щодо розглянутих у статті проблемних питань і надано відповідну оцінку його результатам. Проаналізовано наукові позиції вчених, представників наукових шкіл, а також результати дисертаційних досліджень щодо порушених проблем. Подано авторське бачення з приводу дискусійних питань та низка пропозицій щодо удосконалення цього напрямку в криміналістиці, експертології, кримінальному процесі та прокурорській діяльності.

Ключові слова: прокурор, процесуальне керівництво, досудове розслідування, криміналістика, знання, положення, функції, обов'язки, права, свободи, форми, методи, напрями.

Постановка проблеми. Новела чинного КПК України з питань здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що запроваджена з 2012 року, на сучасній стадії реформування кримінальної юстиції характеризується підвищенням пріоритету дотримання прав людини на стадії досудового розслідування, у ході якої ступінь ризику порушення прав учасників кримінального провадження залишається високим, а тому при цьому зберігається необхідність гарантування державою належного рівня законності. Суб'єктом, якому держава делегує право нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування, є прокурор. Унормування процесуального керівництва досудовим розслідуванням відбувається комплексно, відповідно до чинного законодавства та змін до нього з часу дії КПК України (з 2012 року), а також міжнародного законодавства та договорів, що укладені Україною, а також згідно з рішеннями Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які визначаються частиною національного за-

конодавства. Як свідчать результати анкетування прокурорів і слідчих, 70 % респондентів визнають ефективним наявний механізм процесуального керівництва прокурором. Водночас 92 % цих же респондентів стверджують, що чинне кримінально процесуальне законодавство не задовольняє всіх потреб досудового розслідування. Указане ставить проблемні питання щодо удосконалення правового регулювання цього напрямку шляхом уточнення окремих оціночних понять обсягу повноважень учасників кримінального провадження та порядку проведення процесуальних дій. Крім того, у зв'язку із внесенням змін до Конституції України, у 2016 році потребує суттєвого перегляду процесуальне керівництво як функції прокуратури [1, с. 6-7]. Проблемні питання застосування і використання криміналістичних знань на всіх стадіях кримінального провадження і судового розгляду продовжує набувати актуальності у зв'язку подальшою гармонізацією кримінального процесуального механізму відповідно до міжнародних правових стандартів, прагнення України вступити до Європейського Союзу, а також у зв'язку з реалізацією при тому принципів змагальності сторін, незмінності прокурора в кримінальному провадженні, забезпечення необхідного балансу публічних і приватних інтересів з дотримання прав свобод і законних інтересів особи в цій сфері державної та процесуальної діяльності [2, с. 14]. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням є специфічним видом правового керівництва кримінальної процесуальної і криміналістичної спрямованості, який полягає в упорядкуванні процесу досудового розслідування з використанням кримінальних процесуальних повноважень владно-розпорядчого характеру, закріплених ст. 36 КПК України [3, с. 24]. Визначаючи поняття контрольної функції державних органів, А. Й. Присяжнюк наголосив, що вона надає можливість перевірити відповідність актів управління Конституції України та законодавству, а в разі потреби вжити заходів до відновлення цієї відповідності [4, с. 20-21], що, на нашу думку, повною мірою належить і до функції процесуального керівництва прокурором досудового розслідування. Такі ж самі засади покладені й в основу Закону України «Про прокуратуру», який позитивно схвалений Європейською (Венеціанською) комісією «За демократію через право», котра зазначила про його положення як прогресивні, порівняно з попередніми пропозиціями щодо внесення змін до законодавства, що закладають міцну основу для функціонування органів прокуратури, відповідно до європейських правових стандартів, та є відповідною базою для завершення реформи прокуратури в нашій країні [5, с. 9; 18, с. 9-13]. Без криміналістичних знань виконання вказаних процесуальних обов'язків прокурором є неможливим. Свого часу Р. С. Белкін доречно зазначав, що, встановлюючи процесуальну процедуру слідчих і судових дій, кримінальний процесуальний закон не може відповісти на питання, відповідь на яке цілком залежить від ситуації, що, зокрема, формується таким чином: як, у який спосіб, за допомогою яких засобів та методів має бути проведена слідча дія за даних умов. Відповідь на це дає криміналістика, пропонуючи слідчому, прокурору та суду арсенал засобів, прийомів, способів провадження слідчих дій, наповнюючи таким чином процесуальну форму реальним дійовим змістом [6, с. 23-24], що ми й підтримуємо, враховуючи зовнішнє формальне визначення і вираження вказаної процесуальної новели в чинному КПК України. Отже,

з огляду на актуальність порушень проблем, виникає нагальна потреба у їх дослідженні в розрізі теорії і практики криміналістики, що, своєю чергою, співвідноситься й корелюється з вирішенням також і наявних проблемних питань кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після прийняття у 2012 році чинного КПК України, у нього введено новелу щодо запровадження прокурорського нагляду у вигляді процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням [7]. Враховуючи деякі доктринальні неузгодженості та розбіжності щодо неможливості прокурору поєднувати участь у кримінальному провадженні і підтримувати державне обвинувачення в суді, а також інші проблемні питання вказаного нововведення, і виникла відповідна наукова дискусія, яка не вщухає й до сьогодні. Питання процесуальної діяльності прокурора в межах кримінального провадження були предметом дослідження багатьох науковців, зокрема: Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, М. В. Азарової, О. М. Бандурки, В. П. Бож'єва, Ю. В. Бубир, К. Г. Горелкіна, Ю. М. Грошевого, П. М. Гультай, Г. І. Глобенка, М. В. Данышина, М. В. Джиги, А. В. Захарко, В. П. Захарова, О. В. Капліної, М. П. Каркача, Г. К. Кожевнікова, І. Козьякова, В. М. Коркунова, М. В. Косюти, О. П. Кучинської, А. В. Лапкіна, В. В. Лисенка, Л. М. Лобойко, П. А. Лупинської, О. В. Мироненка, В. В. Назарова, О. Є. Кравченко, О. С. Осадчої, С. М. Смокова, С. В. Слінька, В. П. Півненка, М. В. Руденка, М. В. Чорноусько, К. В. Шевцової, О. Г. Шило, О. О. Юхна та інших. Окремі напрями елементів та деяких етапів процесуального керівництва досудовим розслідуванням прокурором, зокрема на рівні дисертацій, частково були досліджені А. В. Лапкіним у монографії і докторській дисертації «Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми» (2020) [5, с. 9], на рівні кандидатських дисертацій – К. В. Шевцовою «Процесуальні повноваження прокурора щодо реалізації загальних положень досудового розслідування» (2020) [8]. Іншою, найбільш вдалою спробою наукового вивчення проблемних питань, але тільки в частині процесуального керівництва, стало кандидатське дослідження М. В. Чорноусько «Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням» (2017) [1]. До цього, у 2016 році, фрагментарно здійснювались подібні дослідження на рівні таких кандидатських дисертацій: Ю. В. Коробко «Процесуальні повноваження прокурора у досудовому кримінальному провадженні»; Ю. А. Кушнерик «Процесуальне керівництво розслідуванням грабежів та розбійних нападів»; О. Є. Кравченко «Прокурорський нагляд за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі», де частково розглянуто питання нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням у вказаній частині [9]. Окрім того, у 2015 р. вищевказане фрагментарно досліджено О. С. Осадчою «Процесуальні повноваження прокурора при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні» [10], М. В. Азаровою «Повноваження прокурора у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення» [11] і О. В. Поповичем «Процесуальне керівництво прокурора у кримінальному провадженні». Водночас, проблемні питання використання знань криміналістики при здійсненні прокурором процесуального керів-

ництва досудовим розслідуванням не розглядалися. Указане вище підтверджує актуальність порушених, та ще не вирішених теоретичних і прикладних питань з криміналістики та кримінального процесу, а також спонукає до продовження наукових досліджень у цьому напрямку.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження питань отримання та удосконалення знань криміналістики та експертології при запровадженні й реалізації новели чинного КПК України щодо здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Завданнями статті є з'ясування законодавчих, теоретичних та прикладних проблемних питань, окреслення наявної дискусії і наукових позицій учених у цьому напрямку та напрацювання рекомендацій щодо шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи підстави появи дослідженої новели в чинному КПК України, М. Говоруха зазначив, що наділення прокурора в досудовому розслідуванні правом на здійснення процесуального керівництва є об'єктивною закономірністю, що виникла на підставі міцної законодавчої бази, підтвердженої системним тлумаченням норм чинного КПК України [3, с. 24-28], що варто підтримати. Беручи участь у дискусії з вказаного напрямку, А. В. Лапкін наголосив, що на сьогодні КПК України згадує лише поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням», проте не як самостійний напрям діяльності прокурора, а як форму реалізації прокурорського нагляду за досудовим розслідуванням [5, с. 274-275]. Однак, слід зауважити, що вказане повинно бути визначено більш поширено, а також закріплено в цьому законі та відомчій нормативно-правовій базі Офісу Генерального прокурора. Запровадження та правозастосовна практика вказаної новели створюють завдання для сторони обвинувачення щодо переорієнтування її на нове глобальне завдання здійснення досудового розслідування та наглядової діяльності у формі безпосереднього керівництва досудовим розслідуванням відповідно до нових і якісних рівнів наукового, теоретичного і прикладного змісту. Зазначена новела в діяльності прокурора можлива лише за умови визначення основних пріоритетів і критеріїв ефективності такої діяльності щодо процесуального керівництва в конкретному кримінальному провадженні, гарантією чого має бути активна позиція кожного прокурора в процесі організації досудового розслідування, під час якого він не повинен бути стороннім спостерігачем, а безпосереднім ініціатором та його учасником при проведенні окремих важливих та обов'язкових слідчих (розшукових) дій [12, с. 82-86], а також може здійснювати нагляд за проведенням і результатами окремих негласних слідчих (розшукових) дій і спиратись при цьому на криміналістичні знання. Відповідно до досліджень про доктринальні уявлення, згідно з якими криміналістику представляють як науку про злочин і закономірності злочинної діяльності, що відображено в джерелах інформації, котрі слугують основою для розроблення засобів прийомів і методів збирання, перевірки, дослідження, оцінювання та використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду і запобігання злочинам [13, с. 829-836]. Основним постулатом при цьому є те, що криміналістика виконує забезпечувальну функцію кримінального провадження; її прийнято вважати праксео-

логією кримінального процесу, з огляду на те що процесуальні положення виконуються, завдяки застосуванню криміналістичних засобів у різних слідчих ситуаціях при розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень. Щодо цієї концепції в науковій дискусії, то Є. П. Іщенко зазначав, що кримінальний процес лише пропонує нормативні моделі, встановлює певні межі, але не розкриває того, як це треба робити. Кримінальний процес визначає найбільш загальну форму, певні абстракції, тоді як криміналістика наповнює їх необхідним змістом [14, с. 9], з чим слід погодитися. Досліджуючи співвідношення повноважень прокурора за ст. 227 КПК 1960 року і за ст. 36 чинного КПК України, О. Домніков констатував, що останні зміни мали місце у двох аспектах: по-перше, на сьогодні прокурор не відстороняє слідчого від розслідування, а ініціює це питання перед керівництвом слідчого підрозділу; по-друге, прокурор самостійно не проводить досудове розслідування, маючи, натомість, право виконувати окремі процесуальні дії та приймати процесуальні рішення. Чинний КПК України передбачає два рівні прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні досудового розслідування. Перший, коли прокурор-процесуальний керівник, виконуючи свої повноваження, а саме погоджуючи процесуальні рішення, перевіряючи та маючи можливість проводити їх самостійно, виступає як перша перепона можливим порушенням законності з боку слідчого, дізнавача. Другою перепороною є право працівників прокуратури різних рівнів скасовувати незаконні рішення слідчих, дізнавачів та підпорядкованих прокурорів. При тому законодавець впровадив ряд змін, що сприяють реалізації мети підвищення якості наглядової діяльності. Підвищення ефективності наглядової функції прокурора при її здійсненні шляхом процесуального керівництва відбувається за рахунок того, що прокурор безпосередньо бере участь у слідчих (розшукових) діях та прийнятті і реалізації ключових процесуальних рішень. Водночас, немає єдиної точки зору щодо розмежування повноважень, передбачених ст. 36 КПК України відносно прокурора, який здійснює нагляд у формі процесуального керівництва розслідуванням та прокурора-керівника органу прокуратури (наприклад, районної ланки) у випадку, коли він не здійснює безпосередньо функції процесуального керівництва [15, с. 75-81], що підлягає окремому дослідженню або науковому вивченню.

Процес запровадження й реалізації у правозастосовній діяльності прокурора функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням, як новели КПК України, здійснюється в умовах процесу постійного удосконалення його положень. З цього питання відомий криміналіст В. А. Журавель зазначає, що прогалини і неузгодженості в законодавстві, неунормованість окремих його положень, наявні суперечності негативно позначаються на розробленні необхідних криміналістичних засобів, прийомів та рекомендацій [13, с. 829-936], що варто підтримати, враховуючи суттєву роль прокурора як процесуального керівника досудовим розслідуванням на всіх стадіях кримінального провадження і судового розгляду. Однак, усе ж таки слід констатувати, що вказані недоліки в чинному законодавстві періодично усуваються на підставі багатьох пропозицій і рекомендацій науковців, практиків та осіб, які досліджують проблемні питання застосування

чинного КПК України в науці та при правозастосуванні. Актуальність та необхідність постійного процесу удосконалення положень чинного КПК України підтверджується й тим, що на кінець 2021 року в нього внесено понад 600 змін і доповнень, що вимагає свого переосмислення та запровадження їх у теорію криміналістики, кримінального процесу та у правозастосовну діяльність, зокрема з питань забезпечення повного, швидкого та неупередженого досудового розслідування злочинів та кримінальних проступків (ст. 2 КПК України), за якими прокурорами здійснюється процесуальне керівництво. Указаний процес унормування чинного законодавства також суттєво впливає й на діяльність прокурора як процесуального керівника досудовим розслідуванням, який за допомогою удосконалення необхідних криміналістичних засобів, прийомів та рекомендацій зможе в організаційно-тактичному сенсі подолати наявні суперечності та прогалини чинного КПК України та інших законів. Причому, положення ч.6 ст. 9 КПК України дозволяють процесуальному керівникові досудовим розслідуванням застосовувати загальні засади кримінального провадження, згідно з ч.1 ст. 7 КПК України у разі, коли положення кримінального процесуального закону не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження [7]. Таким чином, прокурор, як процесуальний керівник досудовим розслідуванням, використовуючи системне застосування засад і положень КПК України, має право вирішити проблему невнормованості чи колізійності окремих, а також необхідних з позиції правозастосувачів слідчих (розшукових) і процесуальних дій. Тому сьогодні в умовах реалізації положень КПК України визначення ролі прокурора, як процесуального керівника досудовим розслідуванням, потребує чітких наукових, прикладних й обґрунтованих досліджень, зокрема і в галузі криміналістики та кримінального процесу.

Якісне проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, за визначенням І. Козьякова, в основному залежить від сформованості їх системи та структури, оскільки закріплення в КПК України цього конкретного переліку спонукає до нового ставлення і підходу щодо розуміння засобів криміналістики, зокрема: системи криміналістичних прийомів, типових тактичних операцій, методики їх застосування і реалізації. При тому технічні засоби, тактичні прийоми і методичні рекомендації, що мають розроблятися сучасною криміналістичною наукою, повинні відповідати нормам чинного КПК України. Слід підтримати наукову позицію автора, що досліджена діяльність прокурора повинна організовуватись за допомогою створення окремої криміналістичної методики процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що буде відповідати принципу незмінності прокурора з виконання його повноважень у досудовому розслідуванні. При розробці такої методики процесуального керівництва прокурором щодо розслідування конкретних видів злочинів, треба враховувати правові можливості прокурора, з тим щоб він міг використати весь обсяг процесуальної компетенції у кримінальному провадженні, відповідно до положень ст. 36 та інших статей КПК України і національного законодавства. Крім того, вказана методика повинна відображати криміналістичну класифікацію кримінальних правопору-

шень і розроблятися на підставі наукових підходів та рекомендацій, а також правозастосовної діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і судових інстанцій. При тому доцільне уточнення предметної сфери реалізації рекомендацій та криміналістичної методики і змісту її окремих елементів. Зазначена методика повинна бути реалізованою від етапу внесення інформації про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а потім має переходити на подальші етапи розслідування та судового провадження кримінального правопорушення, з урахуванням ухвалення рішення судом [2, с. 14-15]. Так, наприклад, К. В. Шевцова наводить статистичні дані про результати діяльності процесуальних керівників досудовим розслідуванням щодо внесення до ЄРДР раніше не облікованих правохоронними органами кримінальних правопорушень, зокрема: у 2015 році – 2 708 кримінальних правопорушень і, відповідно, у 2016 році – 3 250, у 2017 році – 6 439, у 2018 році – 8 732, у 2019 році – 7 381, а за 6 місяців 2020 року – 3 737 [8, с. 1-2], що свідчить про ефективність реалізації прокурорами новели з процесуального керівництва досудовим розслідуванням, починаючи із самого його початку. Дискусія з цього питання й дослідження його в криміналістиці, судовій експертології та досудовому слідстві посідає одне із основних місць. Окрім цього, нагляд і контроль з боку процесуального керівника досудовим розслідуванням за якістю досудового розслідування, зокрема на початковому його етапі, дозволяє уникнути випадків незаконного притягнення осіб до кримінальної відповідальності та інших порушень конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян.

За визначенням Л. А. Сої-Серко, криміналістика корелюється з наукою управління, положення якої визначаються при формулюванні пропозицій щодо організації розслідування злочинів як в цілому, так і відповідно до наукової організації діяльності прокурора, слідчого, дізнавача [16, с. 105-109]. Сутність управлінської діяльності, тобто процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень складається з управлінського комплексу відповідних заходів, який розпочинається з постановки задач і закінчується оцінкою отриманих результатів, із забезпеченням при цьому ефективного контролю. Слід наголосити, що процесуальне керівництво прокурором являє собою організацію процесу досудового розслідування, обрання ефективних напрямів у кримінальному провадженні, координацію з проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться стороною обвинувачення і належної взаємодії із слідчим суддею, що повинно супроводжуватись у процесі розслідування забезпеченням неухильного виконання національного і міжнародного законодавства, зокрема й рішень Європейського Суду з прав людини. Слід визначити, що в дослідженій діяльності прокурор, відповідно до ст. 36 КПК України та статтей 29-32 Закону України «Про прокуратуру», виконує свою функцію у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, причому є самостійним у своїй процесуальній діяльності, а втручання осіб, які не мають на це законних повноважень, забороняється і не допускається. Будь-які ланки органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, посадові і фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги і процесуальні рішення прокурора [17, с. 11-15]. Відповідно до визначення, поданого в одному з і

словників, під керівництвом слід розуміти дії, які спрямовані на процес, що впливає на розвиток чи стан чого-небудь, бути на чолі когось, чогось і керувати [19, с. 142; 144]. Криміналістика деякою мірою поєднується з наукою управління, норми котрої виконуються при формуванні певних методик і рекомендацій з організації досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень в цілому та науковій організації праці прокурора, слідчого, дізнавача, експерта [16, с. 105-109]. Слід наголосити, що за час незалежності в наукових колах України не знайшлося сміливців, щоб дослідити проблеми наукової організації діяльності окремо прокурора, слідчого, дізнавача та представників правоохоронних чи інших споріднених відомств, зацікавлених у протидії та профілактиці кримінальних правопорушень станом на тепер. Чинним КПК України закріплено тільки процесуальну процедуру, формально зазначені певні процесуальні дії, часові і просторові межі кримінального провадження, але не вказується, у який спосіб та із застосуванням яких процесуальних і криміналістичних засобів чи їхньої сукупності, а також і використовуючи які знання, уміння й навички можна розслідувати кримінальні правопорушення, здійснюючи прокурором процесуальне керівництво при тому. Через те виконання положень щодо завдань кримінального провадження, відповідно до ст. 2 КПК України, повинно реалізовуватись процесуальним керівником за рахунок запровадження й реалізації модернізованих криміналістичних засобів при різних слідчих ситуаціях, а використання і удосконалення знань криміналістики прокурором, як процесуального керівника досудовим розслідуванням, має здійснюватись при особистій участі його у проведенні слідчих (розшукових) дій, а також при розгляді кримінальних проваджень (справ) і підтримання державного обвинувачення в суді.

Висновки. Отже, криміналістичні основи процесуального керівництва досудовим розслідуванням майже не досліджувались після прийняття чинного КПК України. Дослідження кореляційних зв'язків між криміналістикою і кримінальним процесом дає поштовх для подальших перспектив щодо удосконалення теоретичних і прикладних питань цих галузей права, без яких не може, відповідно до ст. 2 КПК України, бути налагоджено ефективне, повне, швидке і неупереджене розслідування кримінальних правопорушень при належному процесуальному керівництві та координації з боку прокурора. Тому вдалим та ефективним способом визначення місця прокуратури в системі кримінальної юстиції слід визнати законодавче закріплення і запровадження в практичну діяльність функції прокуратури щодо процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Чинний КПК України конкретизував інституційну належність та функціональне призначення прокуратури у формі прокурорського нагляду за дотриманням законів у кримінальному провадженні. У процесуальному керівництві поєднуються наглядові, організаційні та управлінські повноваження прокуратури, що відповідає вимогам міжнародно-правових актів і Ради Європи в цьому напрямку. З огляду на вказане, процесуальна самостійність органів досудового розслідування і дізнання, інших учасників кримінального провадження зазнає певних обмежень. Однак, органам прокуратури не дозволяється здійснювати адміністративне управління вказаних органів досудового розслідування і дізнання, що є цілком

прийнятною, демократичною і процесуальною формулою взаємовідносин прокуратури з іншими правоохоронними органами в системі кримінальної юстиції. Без наявності й постійного удосконалення знань з криміналістики прокурору, як процесуальному керівникові досудовим розслідуванням, неможливо виконувати вказані функції. Через те було б доцільним здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зокрема й у нагляді за своєчасним призначенням судових експертиз із попередніми консультаціями слідчих з експертами щодо можливостей їх проведення. До того ж, важливою є правильна постановка необхідних запитань, оскільки недоліки в цьому напрямку призводять до тяганини при досудовому розслідуванні. Необхідна також наполегливість прокурора й у поширенні слідчими і дізнавачами практики щодо здійснення додаткових оглядів місця події, що були проведені в нічний час чи при недостатньому освітленні, з метою більш об'єктивного та повного встановлення обставин вчинення кримінальних правопорушень та ін.

Утім, порушені питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Використані джерела:

1. Черноусько М. В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ. 2017. 20 с.
2. Козьяков І. Криміналістичні основи процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням. *Вісник прокуратури*. 2014. № 9(159), вересень. С. 14-25.
3. Говоруха М. Суть наглядової діяльності прокурора та процесуального керівництва. *Вісник прокуратури*. 2013. № 11(149). С. 24-28.
4. Присяжнюк А. Й. Організаційно-правові засади державного контролю у сфері виконавчої влади : монографія. Харків : Золота миля. 2011. 398 с.
5. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні : теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків : Право. 2020. 1304 с.
6. Белкин Р. С. Уголовный процесс. Криминалистика. Судебная экспертиза. Ученые криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : *Материалы вузов. юбил. науч.-практ. конф. (к 85-лет со дня рождения Р. С. Белкина)* : в 2 ч. Часть 1. Москва : Академия управления МВД России. 2007. С. 23-24.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 20 травня 2021 р. Харків : Право. 2021. 430 с.
8. Шевцова К. В. Процесуальні повноваження прокурора щодо реалізації загальних положень досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків. 2020. 20 с.
9. Кравченко О. Є. Прокурорський нагляд за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків. 2016. 20 с.
10. Осадча О. С. Процесуальні повноваження прокурора при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків. 2015. 20 с.

11. Азарова М. В. Повноваження прокурора у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків. 2015. 17 с.

12. Лець Н. Роль процесуального керівника у виконанні завдань кримінального судочинства. *Вісник прокуратури*. 2013. № 11 (149). С. 82-86.

13. Тацій В. Я., Борисов В. С., Батиргарєєва В. С. та ін. Правова доктрина України : у 5 т. Том 5 Кримінально-правові науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку. За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Право. 2013. 868 с.

14. Іщенко Е. П. О месте и роли криминалистики в современной системе уголовно-правовых наук. *Криминалист первопечатный*. 2010. № 1. С. 9.

15. Домніков О. Організаційне забезпечення процесуального керівництва у кримінальних провадженнях. З досвіду роботи прокуратури Автономної Республіки Крим. *Вісник прокуратури*. 2013. № 11(149). С. 75-81.

16. Соя-Серко Л. А. Научная организация труда следователя. *Советское государство и право*. 1970. № 9. С. 105-109.

17. Литвак О., Однополько С. Функції прокуратури на сучасному етапі реформування правоохоронних органів. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2014. № 2 (35). С. 11-15.

18. Лушпер В. Розбудова дієвої системи процесуального керівництва триває. *Вісник прокуратури*. № 11(149), листопад 2013. С. 9-13.

19. Словник української мови у 11 т. Академія наук України. Інститут мовознавства. За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка. 1970-1980. Т.4:1. 1973. С. 142-144.

References:

1. Chernousko, M. V. (2017) Zdiisnennia prokurorom protsesualnoho kerivnytstva dosudovym rozsliduvanniam. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Koziaikov, I. (2014) Kryminalistychni osnovy protsesualnoho kerivnytstva prokurorom dosudovym rozsliduvanniam. *Visnyk prokuratury - Bulletin of the Prosecutor's Office*, 9(159), veresen, 14-25. [in Ukrainian].

3. Hovorukha, M. (2013) Sut nahliadovoi diialnosti prokurora ta protsesualnoho kerivnytstva. *Visnyk prokuratury - Bulletin of the Prosecutor's Office*, 11(149), 24-28. [in Ukrainian].

4. Prysiashniuk, A. Y. (2011) Orhanizatsiino-pravovi zasady derzhavnoho kontroliu u sferi vykonavchoi vlady : monohrafiia. Kharkiv : Zolota mylia. [in Ukrainian].

5. Lapkin, A. V. (2020) Prokuror u kryminalnomu provadzheni : teoretychni, pravovi ta orhanizatsiino-metodychni problemy: monohrafiia. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

6. Belkin, R. S. (2007) (Part 1-2; Part 1) Ugolovnyj process. Kryminalistika. Sudebnaya ekspertiza. *Uchenye kriminalisty i ih rol v sovershenstvovanii nauchnykh osnov ugolovnogo suda proizvodstva : materialy vuzov. yubil. nauch. - prakt. konf. (k 85-let. So dnya rozhdeniya R. S. Belkina - Forensic scientists and their role in improving the scientific basis of criminal justice: materials of universities. anniversary. scientific - practice. conf. (to the 85th anniversary of the birth of RS Belkin*. Moskva : Akademiya upravleniya MVD Rossii, 23-24. [in Russian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : stanom na 20 travnia 2021 r. (2021) N. p. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

8. Shevtsova, K. V. (2020) Protsesualni povnovazhennia prokurora shchodo realizatsii zahalnykh polozhen dosudovoho rozsliduvannia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, Kharkiv. [in Ukrainian].

9. Kravchenko, O. Ye. (2016) Prokurorskyi nahliad za provedenniam nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii u kryminalnomu provadzhenni. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, Kharkiv. [in Ukrainian].

10. Osadcha, O. S. (2015) Protsesualni povnovazhennia prokurora pry zastosuvanni zapobizhnykh zakhodiv u kryminalnomu provadzhenni. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, Kharkiv. [in Ukrainian].

11. Azarova, M. V. (2015) Povnovazhennia prokurora u kryminalnomu provadzhenni u formi pryvatnoho obvynuvachennia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, Kharkiv. [in Ukrainian].

12. Lets, N. (2013) Rol protsesualnoho kerivnyka u vykonanni zavdan kryminalnoho sudochynstva. *Visnyk prokuratury - Bulletin of the Prosecutor's Office*, 11 (149), 82-86. [in Ukrainian].

13. Tatsii, V. Ya., Borysov, V. S., Batoryhareieva, V. S. et al. (2013) (Vol. 1-5; Vol.5) Pravova doktryna Ukrainy : u 5 t. Tom 5 Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini : stan, problemy ta shliakhy rozvytku. V. Ya. Tatsii, V. I. Borysov (Eds.). Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

14. Ishenko, E. P. (2010) O meste i roli kriminalistiki v sovremennoj sisteme ugolovno-pravovykh nauk. *Kriminalist pervopechatnyj - Forensic forensic scientist*, 1, 9. [in Russian].

15. Domnikov, O. (2013) Orhanizatsiine zabezpechennia protsesualnoho kerivnytstva u kryminalnykh provadzhenniakh. Z dosvidu roboty prokuratury Avtonomnoi Respubliki Krym. *Visnyk prokuratury - Bulletin of the Prosecutor's Office*, 11(149), 75-81. [in Ukrainian].

16. Soia-Serko, L. A. (1970) Nauchnaia orhanyzatsiia truda sledovatelja. *Sovetskoe hosudarstvo y pravo - Soviet state and law*, 9, 105-109. [in Ukrainian].

17. Lytvak, O., Odnopolko, S. (2014) Funktsii prokuratury na suchasnomu etapi reformuvannia pravookhoronnykh orhaniv. *Visnyk natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy - Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 2 (35), 11-15. [in Ukrainian].

18. Lusher, V. (2013) Rozbudova diievoi systemy protsesualnoho kerivnytstva tryvaie. *Visnyk prokuratury - 11(149), lystopad*, 9-13. [in Ukrainian].

19. Slovyk ukrainskoi movy 1970-1980 (1973) (Vol. 1-11; Vol. 4:1) I. K. Bilodid (Ed.). Akademiia nauk Ukrainy, Instytut movoznavstva. Kyiv : Naukova dumka, 142-144.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2021

Южно О. О., доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры криминалистики, судебной экспертизы и домедцинской подготовки факультета №1 Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗНАНИЙ КРИМИНАЛИСТИКИ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРОКУРОРОМ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО РУКОВОДСТВА ДОСУДЕБНЫМ РАССЛЕДОВАНИЕМ

В статье рассмотрены теоретические, правовые и прикладные проблемные вопросы относительно процесса получения, использования и усовершенствования знаний криминалистики при осуществлении прокурором процессуального руководства

досудебним расследованием. Осуществлено изучение соотношения уголовного процессуального законодательства 1960 года и действующего УПК Украины относительно рассмотренных в статье проблемных вопросов. Дана соответствующая оценка его результатам. Исследованы научные позиции ученых, представителей научных школ, а также представлены результаты диссертационных исследований по указанным проблемам. Предложен ряд изменений и даны рекомендации относительно усовершенствования этого направления в криминалистике, экспертологии, действующем уголовном процессе и прокурорской деятельности.

Ключевые слова: прокурор, процессуальное руководство, досудебное расследование, криминалистика, знания, положения, функции, обязанности, права, свободы, формы, методы, направления.

Ukhtno O., Doctor of Law, Professor of the Department of Criminology, Forensic Expertise and Medical Training, Professor of Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMATIC ISSUES OF USING THE KNOWLEDGE OF CRIMINOLOGY IN THE IMPLEMENTATION OF THE PROSECUTOR'S PROCEDURAL GUIDANCE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article considers retrospective theoretical, legal and applied problematic issues concerning the process of obtaining, using and improving the knowledge of criminology in the implementation of the prosecutor's procedural guidance of pre-trial investigation of criminal offenses. The author of the article studied the provisions and made a correlation of the national criminal procedural legislation of 1960 and the current CPC of Ukraine in 2012, international legal acts. Also the author provided an appropriate assessment of the results. The author used empirical data from statistics and survey results on the activities of procedural managers of pre-trial investigation, which were used in the development of proposals and recommendations of both theoretical and applied nature. In order to improve theoretical and applied issues and law enforcement activities, the current national criminal procedure legislation was analyzed, during which a number of shortcomings, inconsistencies and gaps in it in the researched area were revealed, as a result of which appropriate proposals for its improvement at the legislative level were developed. The scientific positions of leading scientists, representatives of scientific schools, results of dissertation researches for the last years were investigated, as a result of which tendencies on the raised problems were established, the author's vision of debatable and unresolved problem questions is formulated process and in prosecutorial activity. The prosecutor as a procedural manager of the pre-trial investigation, without which he will not be able to effectively exercise his functions and protect the rights, freedoms and legitimate interests of all participants in criminal proceedings and court proceedings, was studied separately and concluded on the basis of the results.

Keywords: prosecutor, procedural management, pre-trial investigation, criminology, knowledge, provisions, functions, responsibilities, rights, freedoms, forms, methods, directions.

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 4 (96)

Українською, англійською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 30.12.2021
Формат 60x84^{1/16} Ум. друк. арк. 16,7
Тираж 100 прим. Зам. № 1201-22

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
93400, Луганська обл., м. Северодонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7229 від 29.12.2020 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007